Rex invictissimus

Hadsereg és hadszervezet
a Mátyás kori Magyarországon

Rex invictissimus

Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon

Zrínyi Kiadó
Budapest

Írta
Krzysztof Baczkowski, Bak János, Csáky Imre, Draskóczy István,
Fodor Pál, Kubinyi András, Marosi Ernő,
Nógrády Árpád, Pálosfalvi Tamás, Papp Szilárd, B. Szabó János, Szakály Ferenc,
Töll László, Veszprémy László

Egyes tanulmányokat fordította:
Bagi Dániel, Szegzárdy-Csengery Klára

Szerkesztette
Veszprémy László

ISBN 978-963-327-457-6

HM Zrínyi Kommunikációs Szolgáltató Kht. – Zrínyi Kiadó
A kiadásért felel: Orgovány István ügyvezető
A kiadásban közreműködött a Kornétás Kiadó Kft.
Felelős szerkesztő: Pusztay Gabriella
Nyomta és kötötte: Grafika Press Nyomdaipari Zrt.
Felelős vezető: Gampel István vezérigazgató

Előszó

Magyarország időről időre ünnepli Hunyadi Mátyást, s az újabb kiállítások, könyvek és katalógusaik azt mutatják, hogy a király uralmának még mindig bőven akadnak olyan aspektusai, különösen egy tágabb közép-európai megközelítésben, amelyek új, sokszor váratlan eredményeket hoznak. Nem kevésbé vagyunk így a hadakozó Mátyással, akiben a magyar néphagyomány, történet- és hadtörténetírás kora egyik legjelentősebb hadvezérét, hadszervezőjét tiszteli. Annak ellenére, hogy a király a törökök ellen nyílt csatára nem is vállalkozott, sőt számos kudarc érte, még a moldvai frontot is beleértve, de a cseh és osztrák hadszíntéren sem mindig szándékainak megfelelően alakultak az események. A magyar végvárrendszer megerősítése és újjászervezése kétségkívül a nevéhez kötődik, miként a korabeli katonai modernizáció és a hadszervezet anyagi alapjainak megújítása is. Ennek legfényesebb eleme a király halála után (de nem ezért) „feketének" elnevezett zsoldos sereg, amilyennel egyetlen más Mohács előtti magyar uralkodó sem dicsekedhetett, miként Európában is párját ritkította. Mindezek után azonban még mindig kérdéses, hogy a nyugat-európai „reneszánsz"-nak nevezett hadügyi változásokkal milyen viszonyban álltak a hazai fejlemények, amit különösen azért nem látunk tisztán, mert a Fekete seregről az első és utolsó monografikus feldolgozás az 1920-as években született meg, s a legutóbbi időkig komolyan senki sem kutatta. Az új eredmények éppen e kötetben olvashatók, amik sejtetik, hogy hadserege fegyverzetéről, szervezetéről, tisztikaráról és vezéreiről nem a megszokott kép fog kirajzolódni előttünk.

Miért küzd a magyar köztudat és történetírás mindmáig a magyar történelem egyik legnagyobb uralkodójának alakjával? A válasz roppant egyszerű: Mátyás maga olyan kitartással és rámenősen íratta meg, mutatta be, értékelte uralkodását, hogy az mindmáig megköti a kutatók kezét, s zavarja tisztánlátásukat. Ebben a vonatkozásban jó példa a kötetünkben is olvasható 1459-es körmendi csata esete, ami a történetíró Bonfini nyomán győzelemként él a köztudatban, noha azt győzelemmé csak Mátyás gyors helyzetfelismerése és a humanista propaganda tette meg, miként hasonlóan járt el moldvai vereségét követően is. És akkor még nem is érintettük a Mátyás-kérdés sajátosan magyar olvasatát: mi a jelen számára annak a kornak az üzenete, amikor Magyarország utoljára a történelemben független államként, jelentős hadsereggel erős közép-hatalomként aktívan formálta az európai politikát. Nem mellékesen az ország sikeresen szembeszállt a török birodalommal, nálánál fejlettebb cseh, lengyel, osztrák tartományokat foglalt el, kora egyik leglátványosabb udvari kultúráját teremtette meg, s ráadásul mindezt „nemzeti" királlyal a trónon érte el. S halála után 36 évvel az ország a törökkel szemben már minden komolyabb erőfeszítésre képtelenül elbukik.

A kiáltó ellentét az olvasót mindmáig zavarba ejti, s egyúttal sok mindent meg is magyaráz. A történelem szerencsétlen fordulata már önmagában kedvezett a Mátyás–

kép megmerevedéséhez, a „nagy" és „győzhetetlen" uralkodó toposzainak a felülkereséséhez, s annak sugalmazásához, hogy Magyarország ilyen uralkodókkal nem ott tartana, ahol éppen tart. E megközelítés torzító perspektíváit e kötet igyekszik megkerülni, s talán Magyarország legújabb politikai fejlődése és átalakulása maga is segít abban, hogy egyre kevésbé lesz szükség középkori európaiságunk bizonygatására. Nyugodtan lehetett a Mátyás-kor olyan – Magyarországon azért a nemzeti büszkeséget sértő – kérdéseit feszegetni, mint hogy mi a viszonya „réginek" és „modernnek" Mátyás uralkodása alatt, mennyiben terjedt túl a reneszánsz kultúra a királyi udvaron, volt-e egyáltalán valami haszna a Mátyás által kiépített királyi hatalmi túlsúlynak, a hadseregnek és a hódításoknak, volt-e központosítás, egyáltalán beszélhetünk-e reneszánsz államról, amiről *Bak János* elegáns bevezető tanulmányában olvashatunk megszívlelendő gondolatokat.

Kötetünk elsősorban a hadtörténetre és annak művelődéstörténeti aspektusaira helyezte a hangsúlyt, s ennek érdekében nemcsak első megjelenésű tanulmányokat közlünk, hanem már korábban nehezebben hozzáférhető helyen, többnyire szakfolyóiratokban és szakmai kiadványokban (Fodor P., Kubinyi A., Pálosfalvi T., Papp Sz., Szakály F.) vagy emlékkönyvben (Draskóczy I., Veszprémy L.), sőt nem magyarországi kiadványokban (K. Baczkowski, Bak J., Marosi E.) publikált dolgozatokat is felvettünk. Rendkívül hasznosnak tartjuk, hogy újra megjelenhet *Kubinyi András* mesteri összegzése a korszak hadügyéről, ami Mohácsig követve az eseményeket arra is kitér, hogy terheli-e, s ha igen, mennyiben felelősség a Mátyás kori vezetést a középkori magyar állam elbukásáért. Hasonlóképpen a korszakról szóló alapmunkákhoz fog tartozni *Töll László* fegyverzettörténeti áttekintése a legújabb hazai és nyugat-európai szakirodalom alapján.

Az 1930-as évek „huszár-vitája" óta a kérdéssel a magyar történettudomány nem foglalkozott. Most *B. Szabó János* itt elsőként megjelenő tanulmányában ismét áttekintette a forrásokat. Felismeri, hogy a Balkán térségében számos, a későbbi huszársághoz köthető tárgy és szokás felbukkant már korszakunkban, így egyáltalán nem „törökös", hanem inkább „balkáni" típusú könnyűlovasságot kell látnunk a korai huszárokban. A Mátyás kori sereg nyújtotta katonai karrierekre szép példa *Pálosfalvi Tamás* tanulmánya Vitovec János szlavón bánról. Vitovecnek és zsoldosainak Giskra „huszitái" mellett alapvető szerepe volt abban, hogy Mátyás egy modern zsoldossereg kialakítását határozta el. Tóth Zoltán Mátyás seregéről írott munkájában még csak egy lábjegyzetben említette meg Miskolci Kovács István rótamester nevét. Róla most *Draskóczy Istvánnak* köszönhetően megtudjuk, hogy egy polgári származású kisnemes miként tudott a zsákmányból és hadakozásból meggazdagodni; végrendeletének tételei már egy tehetős, ha nem is kiemelkedő vagyonú polgár-nemesről tanúskodnak. A Rázsó Gyula és Kubinyi András által megkezdett úttörő zsoldosság-történeti kutatásokat értékes új forrásanyaggal bővíti a pozsonyi forrásokból *Nógrády Árpád*.

Mátyásról, részben bírálóan is írták, hogy Magyarországból Itáliát akart csinálni, s e törekvése már a nápolyi Beatrixszal kötött házassága előtt is megfigyelhető. Itália, mint művészeti és művelődési modell jelentkezése sokkal korábbi, a Nápolyból magyar trónra került Anjou-királyok, majd a Rómában császárrá koronázott Zsigmond 130 évnyi uralkodása az udvart kellően előkészítette az itáliai művelődés recepciójára. Mátyás apja, Hunyadi János iskolázatlan ember volt, de maga is éveket szolgált zsoldosként Itáliában a Viscontik szolgálatában. Nem kis hatással lehetett Itália a katonára, hiszen fia neveltetését Magyarország első és legkiemelkedőbb humanista főpapjára,

Vitéz Jánosra bízta. Mátyás a kortársak egybehangzó tanúsága szerint valóban átélte a humanista kultúrát, számára nemcsak szerepjátszás és propaganda volt, hanem élete szerves részévé vált mindaz, amit az udvari humanisták nyújtottak neki. A könyvtárában megtalálható ókori szerzőket, köztük haditechnikai traktátusokat valóban forgathatta, s sok mindent, például a nyílt ütközetek kerülését, a kiképzés és a fegyelem megszilárdítását sikeresen alkalmazta a napi gyakorlatban. Az megint a sors fintora, hogy itáliai politikai és családi kapcsolatai nem sokban segítették hozzá ahhoz, hogy az európai nagypolitikába bekapcsolódjon, vagy hogy fiának, Jánosnak megfelelő feleséget találjon. Sem neki, sem fiának nem sikerült Hunyadiból Corvinná válnia, mégha a valóságot a csillogó látszat olykor el is fedte. Végül ne feledjük, hogy nemcsak Rosselli Magyarország térképe köthető e korszakhoz, hanem a legrégibb (talán a Zsigmond-korban tervezett) Magyarországot is ábrázoló balkáni haditérkép egy Mátyás kori, itáliai eredetű Taccola-kéziratban maradt fenn, s talán innen került tovább Konstantinápolyba.

Mátyás hatalmas befolyással volt a magyarok magukról és a külvilág Magyarországról alkotott képének az alakításában. A korábbi magyar uralkodóktól, az Anjouktól vagy Zsigmondtól alig-alig maradtak fenn krónikák, irodalmi alkotások. Mindez Mátyás idején radikálisan megváltozott. Bizonyosan Vitéz János hatására figyelt fel a könyvnyomtatásra: bár a Budán 1473-ban megjelent *Magyar krónikával* a király teljes joggal elégedetlen volt. A középkori mintákhoz való ragaszkodás jellemezte az újabb megbízást elnyerő Thuróczy Jánost is. Az új krónika két kiadása már eljutott Európa legtávolabbi pontjaiig, Salamancától Amszterdamig. A világon elsőként arannyal nyomott fametszetek, a mű naprakész hírei, Bécsújhely alig egy évvel korábbi elfoglalásának bedolgozása mind a király hírét voltak hivatva növelni. A pogánnyal Szent Györgyként megküzdő Szent László királynak egészlapos ábrázolása is a király hitvédelmező szerepét sugallta, amire a krónika bevezetője is utalt: „híred és dicsőséged Európa-szerte fényesen ragyog, mivel annyiszor megfutamítottad a keresztény nép ellenségeit, a rettenetes törököket és legyőzted a szomszédos népeket". Talán éppen ezért került be a mű függelékébe, az 1241–42. évi tatárjárásról, merő véletlenségből egy délitáliai kanonoknak, Rogeriónak az írása, a *Siralmas ének*, bizonyítva, hogy Magyarország már ekkor a kereszténység védőbástyája volt.

Alessandro Cortesi panegyricus-ában, a „*De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*"-ben a király célja a török kiűzése Európából, s a királynak a boszniai Jajca vára elleni hadi sikere a költő számára bizonyítéka annak, hogy Mátyás „a föld és tenger leigázója". Mégis a korszak legnagyobb magyar katonai győzelme a kenyérmezei győzelem volt, ami azután hosszú évszázadokra bevonult a magyar történeti mitológiába, sőt – jobb híján – Isaac Maior a 17. század elején Mátyás csatái közül egyedül ezt emelte be reprezentatív rézkarc-sorozatába. Ennek a csatának a történeti források alapján helyreállított érdekfeszítő történetét olvashatjuk *Fodor Pál* és *Szakály Ferenc* tollából.

A török elleni harc vállalása a Mátyási propaganda sarkalatos része, mindvégig az európai szerepvállalás kikényszerítésének legfőbb, tulajdonképpen egyetlen alapja volt. A pápai támogatást a gyerek Mátyás éppen apja, Hunyadi János hadvezéri nimbuszának köszönhetően nyerte el, III. Calixtus pápa Mátyás apját Krisztus győzhetetlen atlétájaként írja el. De a törökök feletti győzelmek a humanisták felsorolásában is elsők, akár 1480-ban a király a német birodalmi gyűléshez intéz levelet, akár hadüzenetet ad át Frigyesnek. De ugyanezt várta el tőle Magyarország nemessége is, az ellene szőtt összeesküvésnek egyik motívuma éppen a török politikájával való elégedetlenség lehetett.

A király Herkules buzogányával indul a török ellen Janus Pannonius versében (I, 2), de talán ugyanerre figyelmeztette a belépőket a budai palota bejáratánál álló Herkules-szobor is (amit azután a törökök hadizsákmányként magukkal visznek Isztambulba). Marsilio Ficino maga is Mátyásra alkalmazta a Herkules-hasonlatot 1480-ban, amikor Otranto török megszállása idején a magyar király segítségét kérik, s az valóban átküld a tengeren egy bátran harcoló 700 fős csapatot.

Mátyás törökellenes politikájában a propaganda és a valóság nehezen szétválasztható. A magyar kincstárnak valóban szüksége volt a pápai és velencei segélypénzekre, noha Mátyás tudta, az ország és a hadsereg nincsen abban a helyzetben, hogy döntő támadást indítson a Török birodalom ellen. Ugyanakkor a magyarországi déli végvári vonal Zsigmond király utáni második kiépítője maga Mátyás. A várak hátországának megszervezésével, hadmérnökök alkalmazásával megerősített vonal teljes sikerrel védte az országot egészen Belgrád 1521. évi elbukásáig. Ugyanakkor az is tény, hogy nagy ellensége, III. Frigyes német császár panaszai helytállóak, s a magyar határvédelem valóban átengedte (1469–83) a török portyázókat, akik így akadálytalanul törtek be ausztriai területekre. 1475–76-ben a Szabács elleni magyar hadjáratban is tudatosan választott ki egy kisebb, de azért stratégiai súlyú török erődöt, amit azután híres zsoldosaival megszégyenítően lassan és komoly veszteségek árán foglalt csak el. Paradox módon nem Mátyáshoz és a zsoldosokhoz kapcsolódik a Mohács előtti legnagyobb magyar–török ütközet 1479-ben Kenyérmezőn, amely a magyarok győzelmével végződött, s még évszázadok múlva is szívesen emlékeztek rá. A török terjeszkedő politika fordulópontjait tekinti át *Fodor Pál* isztambuli levéltári és könyvtári kutatások alapján. El kell ismernünk, Mátyás a nagyléptékű stratégia mestere volt, s nem alaptalan a vélekedés, hogy a nyugati háborúk a „grand strategy" keretei között a török félnek is szóltak: a környező országokban harcoló, állomásozó királyi zsoldossereg elrettentően hatott rájuk. A törökök ezt meg is értették, s nem is indítottak Mátyás életében komoly támadást, míg a kortárs hazai főurak e gondolatmenetet annál kevésbé fogadták el. Ők összeesküvéssel reagáltak, a zsoldossereget a királyi egyeduralom ellenükben szervezett támaszának, az ország jövedelmei elpocsékolásának tekintették. A király hosszú távon olyan bel- és külpolitikai stratégiai célokat tűzött ki, amelyek halála után pillanatok alatt kioltották egymást, s az utódok nem véletlenül először zsoldosseregét semmisítették meg.

Az „*invictissimus rex*", a „legyőzhetetlen király"-képének egy másik aspektusát jelezte a Mátyás és Attila párhuzama. Ez mélyen a középkori magyar hagyományból táplálkozott, s a magyar krónikák nyomán senki sem kételkedett a hun és magyar nép azonosságában, s e nézet célját tekintve alapvetően belpolitikai indíttatású lehetett. Attila, mint a hun magyarok nemzeti, választott és győzhetetlen királya vonzó példakép lehetett, ráadásul mindkettőjük fő ellenfele a római császár volt. E nézet fő terjesztője a Thuróczy-krónika volt, s egész szerkezetével Attilától Mátyásig e tanulság levonására vezette olvasóját. A Mátyással szemben álló humanisták azonban, mint Callimachus Experiens e hasonlatot a visszájára tudták fordítani, az ábrázolások ördögszerű, szarvakkal ellátott Attilájában könnyen Mátyás arcvonásait lehetett felfedezni. Mindebből a propagandából Magyarország csak gazdagodott, s mindmáig szerte a világon a Magyarország-kép egyik pozitív eleme a „Mátyás kori reneszánsz", elég ha a vatikáni Apostoli Könyvtár korabeli freskójára vagy a bécsi Nemzeti Könyvtár barokk dísztermének mennyezetfreskóján máig látható „könyvtár pártoló" Mátyás-képre utalunk. Szimbolikus jelentőségű Mátyás király halotti pajzsa, amit a bécsi udvari gyűjtemény-

ben őriztek, s nem véletlenül a napóleoni időkben ezt is hadizsákmányként Párizsba vitték, ahol mindmáig megtekinthető.

A Mátyás-féle államban sokkal több a folyamatosság, a középkori hatalomgyakorlás nyugodtan archaikusnak nevezhető eleme, mint azt korábban gondolták. A király jórészt azokkal a szokásjog által biztosított jogosítványokkal élt, aminek maximális kihasználására gyengébb elődeinek nem volt ereje, ő azonban megtehette. Kubinyi András megfogalmazása szerint „bebizonyította, hogy a teljesen középkorias formák között is lehet hatékony kormányzatot működtetni". Hasonló a helyzet a művészettörténetben is, ahol a rendkívül erős, több művészi ágban virágzó későgót stílust messze alábecsülte a korábbi kutatás, de a hadügyben is sokkal több a hagyományos elem, mint a múlttal való radikális szakítás. Igaz, humanista udvari kultúráját, a reneszánsz műalkotásokat, az állandó hadsereget, a király megerősödött hatalmát már a kortársak is rendkívülinek érezték. E vonatkozásokban tanulságos *Papp Szilárd* tanulmánya, ami a Felső-Lausitzban található híres bautzeni Mátyás-emléket elemzi. Megállapítja, hogy nem egészen Mátyás „bölcs, emberséges kormányzásának emlékét" őrzi, hanem éppen ellenkezőleg, az elfoglalt, de nem behódolt területtel szemben uralkodói jogait fegyverrel is érvényesítő király páncélos ábrázolásáról van szó. Mindezt jól alátámasztja *K. Baczkowski*nak a Mátyás-kép lengyel forrásairól írott tanulmánya, amiből kiderül, hogy ott pontosan mindennek az ellenkezőjét gondolták róla, mint azt a király propagandájában sugallta. A bautzeni portréhoz kapcsolódik *Marosi Ernő* elemzése is, kriti-

kai vizsgálat tárgyául választva Fadrusz János 1902-ben országos ünnepség keretében felavatott Mátyás-lovasszobrának fejét. Szemben a hagyományos vélekedéssel, hogy az „szerencsés ihlettel és nagy meggyőző erővel öntötte művészi formába a magyarság lelkében élő Mátyás-eszményt", annak éppen ettől eltérő, más szinten megragadható ikonológiai forrásaira hívja fel a figyelmet.

A Mátyás-hagyományok ápolásában jelentős érdemeket szerzett magyar hadtörténetírás mindmáig Mátyás király korát tekinti a magyar katonai erények, vitézség, szakértelem és modernizáció emblematikus korszakának, olyan maradandó eredményekkel, amelyek a mának is szóló tanulságokkal szolgálnak. A Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeuma munkatársai által előkészített kötet is ezeknek a gondolatoknak a jegyében született a 2008. évi Mátyás király-évfordulóra.

Veszprémy László

A Mátyás kori Magyarország: a királyság és hadszervezete

Mátyás király
Ismeretlen festő olajfestménye, 16. század, MNM

Bak János

Corvin Mátyás Magyarországa

Egy „közép-európai" állam a modern kor küszöbén[1]

Magyarország és szomszédai történeti helye Európában, de még inkább a nehezen behatárolható Közép-Európában objektív topográfiai módszerrel aligha határozható meg, s olyan szellemi radar sem létezik, ami kimutathatná ezt a hajót az évszázadok tengerén (már ha egyáltalán van ilyen hajó). Mégis a történészek, köztük Szűcs Jenő, valamint az 1989 utáni új Közép-Európa felbukkanását követően a politikusok meg vannak győződve arról, de legalábbis hinni szeretnének abban, hogy lennie kell valami összefüggésnek történelem, hagyomány, fátum, valamint a Nyugat és Kelet között fekvő országok jövője között. Mátyás király uralkodása jó alkalmat kínál arra, hogy rávilágíthassunk e régió néhány jellegzetességére egy, a közép- és kora újkori évszázadok közötti meghatározó jelentőségű történelmi útelágazásnál.

Mátyás uralmában egyfelől a korban megszokott perszonális uniók egyikét is láthatnánk, amelyek rövid életűek voltak, s amit a legritkábban emlegetnek az érintett országok mindegyikében azonos pozitív jelzőkkel (ha egyáltalán kapnak jelzőt). Ugyanakkor Magyarország, Csehország, Szilézia, sőt Alsó-Ausztria egy korona alatti egyesítése olyan kísérletnek is tekinthető, ami tartósan végül is csak a térség egyetlen sikeres, szinte az egész régió feletti uralmat megszerző dinasztiájának, a Habsburgoknak fog majd sikerülni. Mátyás bizonyos szempontból példát mutathatott volna közvetlen örököseinek, a Jagellóknak, akik nehezen érthető okokból képtelennek bizonyultak arra, hogy a Baltikum és a Balkán között elterülő, jogaruk alá tartozó három királyságból valamiféle egységet alakítsanak ki. Mátyás védelmezői érvelhetnek még azzal is, hogy – legalábbis ha nem halt volna meg ötvenes évei elején – egy olyan államszövetség alapítójának lenne tekinthető, amilyet később a Habsburg Monarchia testesített meg. A dinasztikus kapcsolatok azonban ritkán eredményezték különböző államalakulatok tényleges egységét, s a „Közép-Európa" fogalom használata kevésbé jogosult lenne, ha pusztán az alkalmankénti közös uralkodóik országlására korlátoznánk.

---

[1] E tanulmány először 1989-ben Bad Homburgban, a „Central Europe at the Threshold of Modernity: 1490-1492" kerekasztal-beszélgetés során formálódott, majd megjelent a *Bohemia* c. folyóiratban (31, 1990: 339-349.) Az utolsó két évtizedben megjelent értékelések, mint említettem, nem ragaszkodnak a „reneszánsz állam" meghatározáshoz, de ez az eszmefuttatás talán mégsem vesztette el teljesen az érdekességét. Az írásomban felvetett kérdésekre vonatkozó Mátyás-szakirodalom, amelynek addig megjelent eredményeire támaszkodtam, bő válogatásban lesz olvasható az Osiris Kiadó 2008-as reprezentatív Mátyás-kötetében (Nemzet és emlékezet sorozat, szerk.: Csukovits Enikő). Szűcs Jenőre és Bibó Istvánra vonatkozó hivatkozásaim forrásai: Szűcs J.: *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Bp. 1983; Bibó I.: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem (1948), in: *Válogatott tanulmányok.* 1-3. Bp. 1986. A két F. Chabod cikk (1957, 1958) most összegyűjtött írásaiban olvasható *„Scritti sul Rinascimento"* címen, *Opere,* 2. kötet (Torino, 1967) pp. 593-623.

Szűcs Jenő híres vázlata a köztes („harmadik") régióról a római, hűbéries, atlanti, városias és kereskedő-polgár nyugat, valamint az ortodox, röghöz kötött, autokratikus és falusi Oroszország között egyike a legtalálóbb paradigmáknak. Ennek az a lényege, hogy a nyugatiasság középkori terjedése a köztes régióban a nyugati országok atlanti orientációjának előtérbe jutásával fokozatosan elakadt, és ez együtt járt az egyébként is csak félig emésztett nyugati társadalmi és intézményi elemek háttérbe szorulásával, még ha a régió nem is esett áldozatul a Kelet nyílt uralmának (eltekintve most a II. világháború utáni évtizedektől). Kétség sem férhet ahhoz, hogy azok a keresztény-feudális államalakulatok, amelyek a Német-római Birodalom keleti határai mentén alakultak ki a 11. században, a legjobb úton haladtak afelé, hogy az 1300 körüli évekre betagolódjanak a tulajdonképpeni „Európába". Ennek feltételezésére nemcsak az Anjouk és a Luxemburgiak nyilvánvaló dinasztikus kapcsolatai jogosítanak fel, hanem a térség társadalmi, politikai, intézményi jellegzetességei is. Igaz, a régi római–Karoling Európa kiterjesztése régiónk számos részét túl gyorsan érintette, s ebből következően hatása is sok tekintetben felszínesnek bizonyult. Akkor, amikor a Nyugat készülőben volt a modernizáció felé való nyitásra, a Kelet, vagyis Oroszország pedig megmerevedett autokratikus struktúráiban, a köztes területeken az importált nyugati felszín elég szilárdnak bizonyult (lehet, hogy sokkal jobban átjárta e területet, mint gondoljuk?) ahhoz, hogy ellen tudjon állni az oroszok szolgai–bizáncias világába való beolvadásnak. Az Elbától keletre, de még attól jóval nyugatabbra is az országok a gazdasági stagnálás állóvizébe süllyedtek, elveszítették politikai kezdeményező erejüket, s előbb vagy utóbb függetlenségüket is. Szűcs valószínűleg túlértékelte a német területek némelyikének nyugatias jegyeit, vagyis azt, amit Ferdinand Seibt Nyugat-Közép-Európának („*Westmitteleuropa*") nevezett. Ugyanakkor valószínűleg igaza volt, amikor a Kelet-Közép Európa gyengeségét a régió tökéletlen „nyugatosodásában" diagnosztizálta: a 11. századi lendületet követő 16. és 17. századi megtorpanásban. Corvin Mátyás időszaka közelebb esik ahhoz a történeti válaszvonalhoz, amikor a folyamat döntő eseményei történtek, vagy éppen nem történtek meg.

Nemkülönben Bibó Istvántól (1911–1979), a régió másik nagy szakértőjétől megtanulhattuk, hogy az elmúlt évszázadok nyugati jellegének az emlékezete úgy vált egyre dominánsabbá, ahogyan időben távolodtunk a sikeres kezdőlépésektől. A múlt „európaiságának" emlékezete egyre inkább hamis tudattá fejlődött, s különösen a 19. század közepétől elfedte az elmaradottság valós problémáit. A nagyság álmai takarták el a jelen nyomorúságát. A vélelmezett nagyság elvesztése mindig magyarázható volt a kis nemzetek lehetőségein túlmutató körülményekkel, ami egyúttal jó kifogásnak bizonyult arra, hogy a oly kevés kísérletet tettek – ha egyáltalán tettek valamit – az egyébként kezelhető kortárs problémák megoldására. Mátyás király korszakának a historiográfiája minderre remek például szolgál. A régió történészeinek, de nem csak nekik, elsőrangú feladata elemezni a mítoszokat és ábrándos elképzeléseket, ha hozzá szeretnének járulni egy realisztikusabb jövőbeli Közép-Európa kialakításához. Sőt, ezzel az 550 évvel ezelőtt trónra lépett király emlékezetének is tartozunk, mert ő aztán igazán tudta, hogy az adott lehetőségek között mit lehet tenni, s mit nem.

A magyar történészeket mindig elvarázsolta Mátyás király uralkodása, ami érthető is, hiszen egybeesett a középkori magyar királyság utolsó nemzetközi sikereivel, sokszor irigyelt belső stabilitásával és páratlan kulturális virágzásával. Még ha az uralkodását követő évtizedek drámai hanyatlása nem is egészen igazolható történeti bizonyítékokkal – mivel sokkal valószínűbb, hogy Magyarország kárára érvényesü-

lő hosszú távú gazdasági és katonai-politikai folyamatok vezettek az ország végzetes hanyatlásához –, bizonyos, hogy Mátyás uralkodása négy évtizedét mindvégig az ígéretes kezdeményezések és néhány esetben kétségbevonhatatlan sikerek jellemezték. Igaz, a térségben leginkább hódítóként, s nem alaptalanul, az utraquisták pápai elítélésének (persze, aligha érdek nélküli) végrehajtójaként jelent meg, de például még rövid és részleges morvaországi uralma alatt ott is meghonosította a nagyurak ellenében a királyi adminisztrációt erősítő néhány újítását. A középkori Magyarország és Csehország elbukása után a kudarc felelősségét az utódokra hárították, akik, leginkább Magyarországon, egyúttal kiválóan megfeleltek a „nemzet ellenségeiként" aposztrofált, „idegen uralmat" megtestesítő uralkodók képének. Már a 15. század végi utódok visszatekintésében Mátyás alakja egyre monumentálisabbá vált, miközben a Mohács utáni nemzedékek és a reformáció terjedése idején fokozatosan a magyar nemzettudat is kiformálódott. Tanulságos lenne rendszeresen végigkövetni a Mátyás-kép évszázados alakulását a magyar nemzeti identitás, ideológia, tudományosság és politika összefüggéseiben. Ebben az írásban mégis megmaradok a Mátyás kori államra aggatott „nagyság"-fogalom többféle megalapozottságú 20. századi érvrendszerének a mérlegelésénél, elhelyezve mindezt a Közép-Európa fogalom kontextusában. Mivel a történeti–politikai elemzők már a 16. század óta szívesen nyúltak esszészerű formákban Mátyáshoz és politikájához, talán menthető, ha ezt egy „széles ecsetkezelésű" vázlatban és nem egy részletes tanulmányban teszem. Alapjában nem is szeretnék többet, mint felvetni a kérdést, hogy mennyi volt a valóságtartalma a sokat emlegetett „reneszánsz állam" és az „új típusú királyság" fogalmainak; mi volt a valóság a „még Nyugattal lépést tartó" Magyarországon, s hogy mennyiben mutatkoztak meg a Nyugat-Európával szembeni hosszú távú lépésvesztés, az aszinkronitás jelei. Több lesz a kérdés, mint a válasz.

Azt, hogy Corvin Mátyás Magyarországát szívesen nevezik „reneszánsz államnak", a két világháború közötti hazai tudományosság kiemelkedő történészének, Szekfű Gyulának köszönhető. Mindez az őáltala és Hóman Bálint által kiadott klasszikus *Magyar történet*ben egy, a korszakról szóló esszészerű áttekintésben olvasható, aminek a címében is szerepel. Szekfű megállapítása nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a szerző műve rendkívüli sikert aratott, hanem mert valóban megkísérelte a magyar kulturális reneszánszot összekapcsolni a „reneszánsz állam" fogalmával. Most mellőzöm a kérdés teoretikus oldalát, hogy vajon a közép- és kora újkori királyságokat egyáltalán (s ha igen, mióta és mennyiben) nevezzük-e államnak, miként azt a nem kevésbé problematikus szempontot is, hogy ti. a Mátyás kori magyarországi reneszánsz művészet mennyiben tekinthető valódi „reneszánsz"-nak. Ez utóbbiról nyilatkozzanak a 15. század művészetében nálam sokkal jártasabb kollégák. Bár ma (a 21. században) már kevésbé divatos a „reneszánsz állam" elnevezés, mégis érdemes a témát egy kissé körüljárni. A Mátyás kori uralom jellegének a megítélésében két modellt kívánok alkalmazni: Federico Chabod igen szigorú, mondhatni szűkkeblű definícióját a „reneszánsz államról", valamint az általánosan elfogadott, még ha nem is sokkal világosabban kidolgozott koncepciót az „új monarchiáról".

A reneszánsz eszméknek a politikai gyakorlattal való szembesítését az olasz történész, Federico Chabod két, egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmányában végezte el. Már e tanulmányok címe, *„Létezett-e a reneszánsz állam?"* is jelzi, hogy a téma ellentmondásos. A szerző végül is igenlő választ ad, az ő fejtegetéseiben is több a kérdés, mint a válasz.

Chabod érvelésének lényege, hogy a „reneszánsz állam" elfogadható kritériumai közé sem a „nemzeti" retorika, sem a reneszánsz fejedelmek abszolút hatalmi igényei nem sorolhatók. Az itáliai nemzeti szóhasználat az észak-olaszországi városállamok, Milánó, Ferrara, Mantova, Firenze vagy éppen Velence 14. és 15. századi kancelláriai termésében az önálló államalakulatok politikájából nyerik magyarázatukat, s mindennek tekinthetők, csak összitáliai látókörűeknek nem. A reneszánsz fejedelmek „abszolutizmusát", legalábbis Chabod érvelése szerint, középkori elődeik helyzetével kell egybevetni. A középkori uralkodók, így a császárok Itáliában „abszolút", azaz korlátlan hatalmúak voltak, azaz csak Istennek alávetettnek tekintették magukat, az 1158-as roncagliai zsinat óta mindenképpen. (Chabod érvei egyébként nem egészen következetesek, s a császári eszmerendszert a reneszánsz fejedelmi gyakorlattal ütközteti, de ebbe most ne menjünk bele).

Ennek alapján Chabod csak azokat az elemeket fogadja el a „reneszánsz állam" kritériumaiként, melyek valóban újdonságok voltak és csak arra jellemzők:

- állami hivatalnokok „kasztjának" megjelenése, a hivatalt és tisztséget viselők bizonyos testületi szellemének kialakulása, a rendi tanácsok jórészt reprezentatív jellegének mellőzése;
- hivatásos diplomáciai szolgálat kialakulása állandó követekkel, akik már rendelkeznek a hivatásuk fontosságának tudatával;
- zsoldoshadsereg létrehozása (még ha Machiavelli ellenezte is).

E kisszámú, de egyértelmű kritérium érvényességét a publikálásuk óta eltelt több évtized sem kérdőjelezte meg, így alkalmasak arra, hogy a reneszánsz államról alkotott konszenzusos véleményünk alapjául szolgáljanak.

Szekfű Gyula állítása a magyar „reneszánsz állam" létéről alapjában két, a maga idejében széles körben elfogadott kritériumon nyugszik: a nemzeti retorikán és a fejedelmi individualizmuson. Amint fentebb láttuk, éppen azon a két aspektuson, amelyet Chabod kizárt precíz szempontrendszeréből. Corvin Mátyás kancelláriájából persze számos szövegrészletre lehetne hivatkozni, amelyekben a király Magyarország, a magyarok egyedi jellemzőiről tesz említést, vagy éppen népének történelmi küldetéséről. Szekfű szintén utal számos olyan alkalomra, a király nagybátyja, Szilágyi Mihály kormányzóságból való menesztésével kezdődően, amikor Mátyás „tipikus reneszánsz öntudattal cselekedett". Ám, ha Chabod nyomán szembeállítjuk egymással a retorikát és a politikai realitásokat, akkor a Mátyás alatti államnak egy sokkal árnyaltabb képéhez jutunk el.

Mátyás kétségkívül kísérletet tett arra, hogy kialakítsa a kormányzati igazgatás szerveit, valószínűleg éppen olyan nagy elszántsággal, mint azt Zsigmond király mintegy fél évszázaddal előtte megkísérelte. Ugyanakkor ezek a királyi tisztségviselők sohasem rendelkeztek akkora öntudattal, mint mondjuk milánói tanácsos társaik. Róluk azt írja Chabod, hogy amikor uralkodójuk arra kérte őket, mondjanak le jövedelmük egy részéről a városállam *sanatió*ja javára, azok ezt határozottan visszautasították, mondván, hogy ahhoz hasznos munka jutalmául és nem kiváltság gyanánt jutottak. Persze, biztosak lehetünk abban, hogy a milánói hivatalnokok között is volt, aki jó pénzen vásárolta hivatalát, s azt nem tekintette az uralkodó kegyéből juttatott hűbéres posztnak. A magyarországi hivatalnokok és jogászok, akik különböztek a régi típusú arisztokrata tanácstagoktól, mégsem tekinthetők a modern értelemben vett reneszánsz állam közszolgáinak. (A megvásárolhatóság, legalábbis mai tudásunk szerint, nem volt a magyar államigazgatás jellemzője.) Igaz, számuk jelentős növekedésnek indult

a Mátyás-, valamint az utána következő Jagelló-korszakban, s kancelláriai jegyzeteik, *relationes*eik is mind gyakrabban tűntek fel az iratokon. Pozíciójukhoz általában egy nagyúr *familiárisai*ként jutottak, s közülük számosan ráadásul a király *familiaris*ai is voltak, s soknak sikerült, hogy uruknak és *dominus*uknak az állami tisztségből való távozása után is a helyükön maradjanak, nyilván professzionális hivatali gyakorlatuknak köszönhetően. A középkorias jegyek kevésbé érvényesültek a kamara és a kincstár szép számú városi származású tisztségviselője körében. Ugyanakkor a rendek szerepe sokkal több volt egyszerű dekorációnál, még ha számot is vetünk az országgyűlések jelentőségének korlátaival, amiket gyakran engedelmes eszközzé változtatott a királyi manipuláció. Változatlanul jelentős hatalom maradt a megyéknél, amelyek Mátyás alatt inkább erősödtek, mint gyengültek. Sőt mi több, Mátyás egy új örökletes mágnás rend megteremtőjének tekinthető, amire a Sankt Pölteni 1474-es békeszerződésben található listából következtetünk, ahol a hivatal szerinti bárókat (*barones ex officio*) 19 természetes, születés szerinti báró (*barones naturales*) neve követi, ha helyesen gondoljuk, hogy ez az első írásos utalás a későbbi mágnások rendjére.

Második fontos szempont: a professzionális diplomácia. E feltétel lehet, hogy túl szigorú, hiszen a helyben rezideáló képviselőket alkalmazó diplomáciai testületek működtetése még hosszú ideig itáliai, s nem is egész Itáliában elterjedt jellegzetesség maradt. Mátyás diplomatái ezzel szemben a korábbi királyokéihoz hasonlóan a nagyúri és egyházi kíséret tagjai voltak, akiket gyakran vettek igénybe diplomáciai küldetésekre, de állandó követet Budáról sehova sem akkreditáltak. A király egyik levelében ugyan olvasható, hogy megbízást adva az ország képviseletére Rómában, hozzáteszi, hogy „amikor nem tartózkodik ott állandó követünk". E szöveg azonban nem feltétlenül hiteles, és semmit sem tudunk állandó követek személyéről; de egyébként is a magyar királyokat már az 1240-es évektől olykor éveken át ugyanaz a személy képviselte Rómában.

Harmadik fontos szempont: a hadszervezet. Amint jól ismert, Mátyás király nagy gonddal állította fel zsoldosseregét, melyet később a „Fekete sereg" névvel illettek, s hamisítatlan reneszánsz hévvel csábította magához és vette zsoldjába a legjobb vezéreket. Ezek a katonák formálták át a sereget, ha nem magát az államát is, egyfajta műalkotássá (ahogy Burkhardt nevezte a reneszánsz államot), amiben senki sem kételkedett, aki látta parádézni katonáit a bécsújhelyi seregszemlén a híres Skorpió hadrend bemutatásával. A sereg mérete és felszerelése valódi kihívást jelentett a korabeli középeurópai hadseregek számára. A hadműveletekben a zsoldosok szemmel láthatóan jól együttműködtek a banderiális hadszervezet hagyományos egységeivel, s a sereg jól hasznosította a szokásos magyarországi könnyűlovas taktikát is. Az ausztriai háborúk persze feltárták a sereg gyengéit is: az ostromokat képtelenek voltak sikeresen befejezni az elégtelen tüzérség és a gyenge logisztikai biztosítás miatt. A legújabb magyar hadtörténeti kézikönyv éppen ezekre a fogyatékosságokra utalva vonatkozó fejezetének a következő alcímet adta: „Kísérlet az állandó zsoldossereg megteremtésére". Még ha Mátyás hadszervezői erőfeszítései csak részleges és időben korlátozott eredményeket hoztak is, a nyugati, itáliai és francia modellt követni próbáló „reneszánsz uralkodó" tevékenységének talán legmeggyőzőbb aspektusát jelentik.

A legnépszerűbb angolszász szakszövegekben mindenütt használják az „új monarchia" (*new monarchy*) fogalmát, elsősorban a javaközépkorra állítólag jellemző „hűbéres királyság" (*feudal monarchy*) ellentétéként. A Chabodnál említetteken túl ennek kritériumai magukba foglalják a római jog befogadását, a királyi pénzügyek fejlődését és új

szervezetének kialakítását, s szociológiai érzékenységet mutatva, a polgárság vagy az úgynevezett középosztály politikai és társadalmi súlyának a növekedését. Ez az ideáltípus a francia modellen alapul, elismeréssel adózva Angliának és Itáliának.

Alkalmazzuk hát ezeket a kritériumokat Mátyás királyságára! A római jog kérdése vitatható, és a magyar szakmai fórumokon alaposan meg is vitatták. A befogadás, recepció közvetlen formájáról – úgy, ahogy a régi jogtörténeti iskola képviselői tették – Magyarország esetében egyáltalán nem beszélhetünk. Modern kutatások inkább a tételes jog általános, módszertani hatásáról beszélnek, anélkül, hogy elvárnák a *Corpus Juris Civilis*ből való közvetlen kölcsönzéseket. Ebben az értelemben Mátyás törekvése egy állandó törvénykönyvre, amit a *Decretum Majus* bevezetője igazol, a római jogi gondolkodás egyértelmű, de korlátozott hatásának tekinthető. Több egyházi és római jogi doktor működött udvarában, mint korábban, közülük persze néhányan, mint a botcsinálta jogász, Janus Pannonius, nem tartozhattak a legnagyobb jogtudósok közé. Természetesen a Hunyadiak Magyarországán jeles képviselőikkel jelen lévő humanista retorikai és kancelláriai gyakorlat önmagában is feltételezi bizonyos római jogi gondolatok ismeretét. Igaz, anélkül is megállapítható, hogy összevetnénk a magyar jogrendet bármely római jogot használó országgal, hogy nálunk a jogrendszer egészen a legújabb időkig a szokásjogon alapult, nem utolsósorban Werbőczy István nagy alkotásának köszönhetően, aki jogászként a nemesi politizálásban és a napi bírósági gyakorlatban szerzett jártasságot, s csak alkalmankénti szóhasználatban tett engedményeket a római jognak. A jogtörténészek utalnak arra, hogy a szokásjogtól való tényleges eltávolodásra csak a 19. század végén, ha nem később, került sor.

Mátyás király pénzügyeiről könnyebben alkothatunk véleményt. Bizonyos fenntartásokkal a legújabb kutatások is megerősítették a korábbi feltételezéseket a királyi kincstár gazdagságáról. Mátyás jövedelme élete utolsó éveiben igen tekintélyes lett, amikor már birtokolta összes, már adót fizető hódításait anélkül, hogy folyamatos hadjáratokkal kellett volna e területeket biztosítania. Valószínű, hogy ezekben az években a kincstár valóban behajthatott évi közel egymillió arany forintot, ami már – legjobb tudomásunk szerint – joggal hasonlítható a burgundi vagy a francia királyi udvar bevételeihez. (Igaz, hogy csak körülbelül a fele volt az ország határai felé terjeszkedő Oszmán Birodalom *budget*-jének.) Ezt az összeget azonban csak néhány éven át lehetett beszedni, s olyan megterhelést jelentett az ország erőforrásaira, ami hosszú időn át fenntarthatatlan volt. S ami még fontosabb: ennek a jövedelemnek a szerkezete olyan archaikus maradt, mint amilyenek a királyi bevételi források a 14. vagy 15. században voltak.

A jövedelem túlnyomó része, mintegy 30–45 százaléka az úgynevezett portális adóból, a *dicá*ból származott, amit a paraszt háztartásokra vetettek ki, rendszerint megnövelve még a rendkívüli egy forintos adóval, a *subsidium*mal. A mezőgazdasági termelőktől különböző, más jellegű jövedelmek, mint a városok adója, a bányászatból, a zsidóktól származó pénzek, kiegészítve a királyi birtokok csekély jövedelmével alig tették ki az egész összeg negyedét. A sóbányászatból és a sómonopóliumból származó jövedelem változatlanul fontos maradt a maga 100 és 150 ezer arany forint közötti összegével, vagyis az egész 15–18. százalékával, ami azonban Zsigmond uralkodása alatt még kétszer ekkorára volt tehető. Jellemző módon a vámbevételek 30–40 ezer forint közöttire becsülhetők, pontosan annyira, mint jó negyven évvel korábban. A terheknek ilyen egyoldalú elosztása nyomós érv az ellen, hogy Mátyást magától értetődően az „új

monarcha" címével tüntessük ki. S akárhogyan is nevezzük, a gazdaság belső fejletlensége óvatosságra int a „modernizáció" esélyeinek és sikereinek a túlbecsülését illetően.

A városi polgárság kérdése szintén ellentmondásos, s szorosan kapcsolódik a királyi jövedelem szerkezetének előbb említett kérdéséhez. Kétségkívül az ország városi polgársága sokkal kisebb volt, mint a tőle északra és nyugatra fekvő területeken, s ez a népesség délnémet és cseh társaihoz képest egyúttal sokkal szegényebb és kevésbé sikeres volt. A polgárság számbeli, gazdasági, sőt a vállalkozó jellegére vonatkozó gyengesége azonban még nem kielégítő magyarázat elenyésző befolyására, ha mindezt egy szélesebb szociológiai vagy akár marxista kapcsolatrendszerbe helyezzük. A magyar történészek mindmáig ragaszkodnak az 1848–1849-es forradalom polgári jellegéhez, még ha abban aligha vettek részt kapitalista vállalkozók vagy ipari munkások. Sokkal inkább felvilágosult földbirtokosok és középnemesek vállalták a cselekvést a polgárság helyett mind a jobbágyság eltörléséért, mind a nemzeti függetlenségért. Egy ponton Chabod hangsúlyozza, hogy az itáliai városállamok tanácsosai és hivatalnokai a gazdag nemes és földbirtokos családokból származtak, akik néhány generációval korábban még örökség, származás és hagyomány alapján birtokolták a hatalmat. Csak az, hogy nem voltak polgárok, nem zárja ki az „új típusú hivatalnokok" köréből a régi családok leszármazottait, akik a hatalmon maradásnak a régivel szemben új útját választották.

Mindebből nyugodtan következtethetünk arra, hogy a városok és városi polgárok számbeli gyengesége nem állított áthatolhatatlan akadályt az ország protokapitalista fejlődése útjába. Számos nemes vállalt szerepet az árutermelésben, a marhaexportban, a borkereskedelemben és így tovább: belőlük kerülhettek volna ki a protokapitalista átalakulás úttörői, miként kései utódaik a 19. században megtették. Nem lehet kétséges, hogy egy fejlettebb polgári réteg nagyobb számban biztosíthatott volna nem-nemesi személyzetet a királyi igazgatás számára, vagy a nagyobb és gazdagabb városok maguk is otthonaiként szolgálhattak volna egy mélyebb és szélesebb alapozású reneszánsz kultúrának. Ugyanakkor rá kell arra is mutatni, hogy a városi lakosság kis száma nem kínál elégséges magyarázatot a magyar királyok kudarcot vallott kísérletére, hogy hatalmi bázisukat a nagybirtokos nemesség körén túlra is kiterjesszék. A korona eltérő politikája hozzásegíthetett volna néhány királyi és püspöki várost ahhoz, hogy a király nagyobb súllyal rendelkező szövetségeivé, valamint az új művelődés és politika központjaivá váljanak. A mai liberális és szocialista szólamokat a „polgárság hiányáról" a királyi akarat és képesség hiányának az összefüggésében kell értelmezni. A királynak kellett, illetve lehetett volna érdemlegesen támogatnia a városok növekedését és a polgárok egyenjogúsítását, legalábbis a társadalmi és gazdasági viszonyok által megengedett mértékig. Corvin Mátyás politikája szépen illeszkedik e sorba, magyarországi politikája mindenképpen. Még annyira sem változtatta meg a koronának a városok irányában folytatott politikáját, mint azt Zsigmond meghirdette híres 1405-ös városi cikkelyeiben, amelyek úgyszintén csak kis részben váltak valóra.

Még egy lényeges kategória maradt, ami a modern – különösen a kelet-európai marxista – történetírást befolyásolta a késő középkori uralkodók, köztük Mátyás megítélésében: a központosítás fogalma. Az állam „központosításának" haladónak és pozitívnak láttatott nézete *par excellence* az olyan antifeudális kritikákban jelent meg, amelyek a kora újkori Franciaországnak majdnem független territóriumaira, vagy Németországnak a valóságban is független territoriális fejedelemségeire vonatkoztak. Nem ismerem a fogalom szociológiai és politikatudományi hátterét, de fontos utalni arra, hogy Montesquieu volt az, aki bevezette a fogalmat a *thèse royale*-ról és *thèse nobiliaire*-ről szóló

fejtegetéseiben a szabadságok és kiváltságok összefüggésében. Marx és Engels sok más 19. századi szerzőhöz hasonlóan megörökölte a központosítás fontosságát a felvilágosodástól, és történeti írásaikban központi helyet biztosított neki, megállapítva, hogy az kapcsolatba hozható a széttagolt Németországnak a központosított Franciaországgal és Angliával szembeni elmaradottságával.

Az ún. feudális széttagolódás kulcsfontosságú volt Franciaországban, ahol a középkori királyi hatalom befolyása nem terjedt túl a korona birtokain, és a helyi parlamentek szinte egészen az *ancien régime* bukásáig megőrizték számottevő hatalmukat. Ez még inkább megfigyelhető volt Németországban, ahol 1648-ban jogi megerősítést is elnyert kis territóriumok százai tekintették magukat szuverénnek; út- és határvám-, adókiváltságaikkal komolyan hátráltatva a nemzeti egység és az egységes piac megteremtését. Bizonyos fokig a politikai egység hiánya Kelet-Közép-Európában is problémát jelentett, mint például a Lengyel–Litván Államközösségben, de ezek más természetűek voltak. Végül is nem volt alaptalan, hogy a 19. és 20. század haladó gondolkodói a központosításnak kiemelkedő figyelmet szenteltek a modernizáció és a kapitalista átalakulás folyamatában. Feltételezésem szerint a fogalomnak a marxista–leninista diskurzusban megnövekedett súlyához az orosz történészek is jócskán hozzájárultak, akik az „orosz földek gyűjtésében" a nemzeti haladás első és kulcsfontosságú időszakát pillantották meg, majd pedig Nagy Péter központosításában jelölték meg a (sztálinista) modernizáció előképét. Nyilvánvalóan a fogalom szovjet–marxista használatában az erős monarchia problémájának elleplezésére szolgált. (2008-ban helyesbítenem kell: húsz évvel a Szovjetunió szétesése és a kommunizmus bukása után Rettegett Ivánt ma a nemzetépítés hőseként ünneplik Oroszországban, akinek „rossz sajtóját" a maliciózus nyugati utazók és követek terjesztették.)

Kérdés, hogy mennyire volt időszerű a központosítás fogalma a középkori Magyarországon, amely Európában párját ritkítóan egységes maradt, s a feudális széttagolódás sohasem jelentett valódi komoly veszélyt. Még 1300 körül az oligarchák önállósodási törekvései sem tekinthetők a királyság egységét komolyan veszélyeztető jelenségnek, amit az Anjou-királyok erős monarchiája végérvényesen felszámolt, s az ország egysége egészen 1541-ig folyamatosan fennállt, amikor Buda elvesztésének, s a két vetélkedő királynak köszönhetően három részre szakadt. A „központosítás" az egységesítés és a helyi hatalmasságok visszaszorítása értelmében nem jelent meg valóságos politikai kérdésként a középkori Magyarországon.

Van persze egy másik értelme is a centralizáció és decentralizáció ellentétpárjának, az, ami a reformkor ún. centralista reformereit, mint Eötvös Józsefet, Deák Ferencet foglalkoztatta, ti. a központi hatalom és a helyi igazgatás, a kiváltságokon alapuló igazságszolgáltatás és az adóztatás ellentéte. Ők joggal mutattak rá a 19. századi Magyarország egyik fájó anakronizmusára, amikor össztűz alá vették a félművelt és őskonzervatív megyei dzsentrik megkövesedett táblabíró világát. De vajon jogosult-e kritikájukat átemelni a középkori megyék nemességének testületeire? Elkerülve azt a veszélyt, hogy a 16. századi lengyel példa nyomán a nemesi köztársaság aranykorát valódi demokráciának tekintsük, a helyi igazgatás szervezetében számos pozitív elem vár újra felfedezésre, úgy is mint a városi és megyei önkormányzati testületek és az autonómia további alulról szerveződő elemei, amit manapság a „municipalizmus" vagy „kommunalizmus" fogalmával jellemeznek. Mint ezt már Szűcs Jenő és Bibó István is hangsúlyozta, valóban régi adósságunk a korszak Magyarországának újragondolása, ami a fentiek tekintetében számos demokratikus vonást is felmutathat. Ennek

a bonyolult kérdésnek a bemutatása túlmutat jelen írásunkon, mégis, a legújabb kori magyar valóság nyomasztó központosítását és államközpontúságát látva, komolyan el kell azon gondolkoznunk, hogy a központosítás önmagában „jó dolog" volt-e. Hiszen jellemzőit tekintve nem mindig sorolható a felvilágosult reformok hordozói közé, s jó okkal kapcsolatba hozható a természetes módon és szervesen formálódó „civil társadalom" egészen napjainkig ható, oly sokszor megsiratott hiányával.

Ami Mátyást illeti, a központosítást (természetesen a fogalom második jelentésében, hiszen az első Magyarországon értelmetlen lett volna) nemigen mozdította elő, bárhogy is ítéljük meg annak hosszab távú értékét. Természetesen tökéletesítette a királyi igazgatás meglévő központi intézményeit, növelte hatékonyságukat, nem csak az adók behajtásában. De nem hozott – és az erőviszonyok ismeretében mondhatjuk, hogy nem is hozhatott – létre új központi intézményeket. Az egyetlen intézmény, amit alapvetően megreformált, aligha tekinthető „reneszánsz–abszolutista" típusúnak: a nádori méltóság, amelynek hatáskörét Mátyás nem sokkal halála előtt bővítette, inkább rendi hivatalnak volt tekinthető. A helyi intézmények vonatkozásában nagyon is tudatában volt annak, hogy a trónra lépését megelőző évtizedekben, apja kormányzósága idején a nemesek gyakran fegyveres gyűlései támogatását élvező megyék és azok hivatalai mentették meg az országot a teljes káosztól és anarchiától. A központi hivatalok és királyi bíróságok éppen csak vegetáltak az 1437 és 1458 közötti majdnem két évtized alatt. A közel polgárháborús állapotok ellenére az ország igazgatását mégis hol jobban, hol rosszabbul, a megyék oldották meg. Az adók egy részét beszedték, a rablóbandákat féken tartották, a vidék békéjét fenntartották – történt mindez a kormányzó Hunyadi és a megyék teljes egyetértésében. Corvin Mátyás nagyon helyesen megnövelte a megyék jogát igazságszolgáltatási gyűlések egybehívására, s a megyei nemesség egyetemének fegyveres fellépésére, hogy helyben szolgáltassanak igazságot a király fő ellenfelei, a hatalmas nagyurak ellenében. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy Mátyás a központosítást nem tekintette mindenáron megvalósítandó, prioritást élvező célnak, nem is követett ilyen politikát, s meg merem kockáztatni, nem is lehet ilyet neki tulajdonítani.

Mi következik mindebből? Pontosan az, amit sokan a mai, s néhányan a korábbi fejlődéscentrikus, de józan történészek közül is többször megállapítottak: a magyar királyság a kései 15. századra kimozdult korábbi archaikus vagy ha úgy tetszik, feudális állapotából, de még mindig messze volt az Itáliai-félsziget legfejlettebb „reneszánsz államaitól". Ez a megállapítás többé-kevésbé régiónk környező országaira is igaz: hozzánk képest Csehország valamivel tovább jutott, Lengyelország néhány lépéssel hátrébb haladt, a Német Lovagrend állama sok tekintetben ismét fejlettebb volt, de egészen a reformációig középkori–keresztes örökségének a foglya maradt. Eközben Ausztria néhány tartománya a mezőgazdasági termelésben előbbre járt, de semmiképpen sem jellemezhető egy nem-feudális típusú bürokrácia meglétével, amiben ugyan nagy eredményeket fognak elérni, de csak később. Ugyanakkor meg kell állapítanunk azt a tényt, hogy szigorú értelemben az összehasonlítás csakis Itáliával lehetséges, mert Chabod kritériumainak megfelelően egyetlen más korabeli államalakulat sem érdemelhette ki a „reneszánsz állam" címkét. Ha figyelembe vesszük Chabod szempontjainak teljességét, akkor sem a német államok, de még Franciaország és Spanyolország sem felel meg ezeknek, igaz, az „új monarchia" kevésbé szigorú feltételeit egyikük-másikuk teljesíti. Ebből az is következik, hogy „Nyugat-Európa" idealizálása a középkor végi évtizedekre vonatkozóan éppen olyan helytelen, miként, a másik végletben az az állítás is, hogy ekkorra Közép-Európa a kor legfejlettebb társadalmainak szintjére jutott.

MÁTYÁS CSEH HÁBORÚI (1468–1474)

A Cseh Korona országai
A Német-római Birodalom határa
Mátyás hadjárata 1468-ban
Mátyás hadjárata 1469-ben
Mátyás hadjárata 1470-ben
Mátyás hadjárata 1474-ben
A lengyel és cseh csapatok 1474-ben
Mátyás tartós hódításai

Miután mérlegre helyeztük az európai államokat, fordítsuk figyelmünket ismét Szűcs Jenő paradigmájára a késő középkori befejezetlen „európaizálódásról", s annak visszahúzó hatásáról a kora újkori századok elején. A korábban felsorolt jellemzők közül jó néhány támogatja Szűcs érvelését. Mindenekelőtt a városi politika kudarcai, együtt a királyi pénzügyek egyoldalúságával (ami persze egy sajátos ördögi kört alkot, hiszen a városi céhek és kereskedők képtelenek voltak többet termelni) olyan fogyatékosságokra hívják fel a figyelmet, amelyek a középkori fejlődésnek már a kezdetektől elválaszthatatlan kísérő jelenségei voltak. A magyar királyok városokat alapítottak, és kiváltságokkal látták el azokat, pontosan úgy, ahogyan az nyugaton is szokásban volt, de azokban csak gyorsan realizálható pénzügyi jövedelemforrást, s a földbirtokosnak továbbadható csábító hasznot hozó adományok lehetőségét látták. Mátyás sem viselkedett másként. A megyei középnemesi testületek növekvő súlya a 14. századik nyúlik vissza. A nemesi jogállást megszerzők nagy száma annak a nemességnek az erejét növelte, amely szóbeli hagyományokon és a megyei közgyűléseken nyugvó hatalma révén korlátozni tudta a korona manőverezési lehetőségeit az adózás és a katonai reformok területén. Szűcs úgy érvelt, hogy paradox módon a függőségek feudális szerződéses rendszere teljes kialakulásának a hiánya éppen azokat az alapokat gyengítette meg, amelyeken nyugaton a modern kori civil társadalmak fejlődése nyugodott. Másrészről Mátyásnak, miként elődeinek és utódainak sem sikerült megszervezni a jogilag független kis- és középnemeseket (noha azok elvileg csak a királynak voltak alattvalói!), s megnyerni őket a korona komolyan számba vehető szövetségesének az arisztokrácia ellenében. Ezeket ugyanis vagy familiárisi kapcsolat fűzte a nagybirtokosokhoz, vagy pedig túl szegények voltak ahhoz, hogy bármiféle társadalmi, politikai vagy katonai szerepet vállaljanak. Ezért a hűbéri piramis magyarországi hiányának lehetséges előnyeit a király nem tudta a maga javára kihasználni – noha az magában hordozta egy modernebb rendszerré való átalakítás lehetőségét –, s így a szerződéses és kölcsönös függőségek hiánya a tényleges veszteségek rovatát gyarapította.

Mátyásnak egy erős monarchikus állam kialakítását megcélzó – a nyugati hasonló törekvésekkel teljesen összhangban álló – programját illetően úgy is lehet érvelni, hogy ha sikeres lett volna, megfelelő hatalmat adhatott volna a koronának az arisztokrácia befolyásának korlátozására és a jobbágyi jogállás hanyatlásának megfékezésére. Ám a régi családok nemzetségek szerinti, klánszerű szolidaritása, miközben nem álltak a királlyal hűbéres függőségben, reménytelenné tette a változtatási kísérleteket, s végeredményben maga a király volt az, aki erősítette a mágnásokat, még ha a „születés szerinti báróság" elismerésével nem is tett egyebet, mint tudomásul vette a létező realitásokat. Így akkor, amikor Nyugat-Európa, s kisebb mértékben Közép-Európa nyugati része eltávolodott a Kelettől, s azt ténylegesen a periféria helyzetébe juttatta, Kelet-Közép-Európának a kihívásra szükséges válaszához nem állt rendelkezésre sem a politikai szervezet, sem a városok hálózata, sem a szabad parasztok gazdaságai. A saját hasznukat kereső nagybirtokosok elvállalták a nyersanyagok termelését, bérlőiket örökös jobbágyi sorba taszítva, s egy pénzügyileg és politikailag meggyengített monarchiára hagyták az ország hatalmas ellenfelektől való megvédésének feladatát.

Amennyiben el akarjuk helyezni Corvin Mátyás uralmát a magyar történeti fejlődésben, s ebből következően Közép-Európáéban, el kell búcsúznunk a kancellária retorika stílusfordulataitól, s egy, a napi valóságon alapuló elemzést kell elvégeznünk. Ha olyan elméleteket vizsgálunk, mint a „központosítás" kérdése, rá kell irányítanunk olvasóink figyelmét – ha a mai történészre még figyelnek egyáltalán – a múltra vonatkozó

alternatív értelmezések lehetőségére. S ez sokkal több, mint akadémikus szócsavarás. Tudjuk jól, hogy a magyar politikai öntudat milyen nagy mértékben történeti, sokkal nagyobb mértékben, mint más társadalmakban. S az olyan történeti személyiségek, mint Corvin Mátyás, nagy szerepet játszanak ebben. Jórészt a Mohács utáni tragikus diszkontinuitás következményeként Mátyás kultusza minden képzeletet felülmúlóan felértékelődött. Zrínyi Miklós (1620–1664) írásaitól egészen Bajcsy-Zsilinszky Endréig (1886–1944) ő vált az igazi magyar politika hősévé, majd újabban a 'haladó király' megszemélyesítőjévé, akinek központosítási törekvéseit az önző arisztokraták hiúsították meg. Mátyás teljesítményének a valóságtól elrugaszkodó túlértékelése szorosan összefügg a Mohács-komplexussal, miszerint a középkori Magyarország utolsó évtizedének generációja eltékozolta azt a „nagyhatalmi státust", amit az utolsó „nemzeti" király teremtett meg. Ez vezet azután azokhoz a minden alapot nélkülöző címkézésekhez, mint „az új monarchia" vagy a „reneszánsz állam", s a moralizáló megítélések sorához, amelyek semmibe veszik a múltbeli, s következésképpen a jelenbeli történeti fejlemények teljességének valósághű elemzését. Ezek azok az előítéletek, amelyekből a nemzeti délibábok építkeznek, s csábítják a népeket ideológiai zsákutcába, mint azt Bibó István oly találóan megfogalmazta.

(Ford. Szegzárdy-Csengery Klára)

Kubinyi András

Hadszervezet a késő középkori Magyarországon[1]

Egyetlen európai állam sem volt annyira kitéve egy hatalmas szomszéd állandó támadásának, mint a Mohácsot megelőző évszázadban Magyarország. A török veszély szükségessé tette, hogy a határokon végvárrendszert, ott pedig állandó őrséget hozzanak létre, ami igen nagy anyagi terhet rótt az országra. Nem szükségtelen tehát azt megvizsgálni, hogy a középkor végén Magyarország milyen katonai potenciállal rendelkezett, hadserege milyen összetételű volt, ezt hogyan látták el és mekkora összegeket fordítottak katonai kiadásokra.

Bár a középkorban a társadalmat hagyományosan három csoportra osztották: az imádkozók (papság), a harcosok (nemesség) és a dolgozók (a népesség többi része) rendjére, elvileg minden férfi alkalmas volt a katonai szolgálatra. Egyszerűbb fegyverrel (pl. karddal vagy tőrrel, sőt esetleg íjjal és nyilakkal) a legtöbben rendelkeztek, az már más kérdés, hogy az így felfegyverzettek nehezen szállhattak szembe a gyakorlott, hivatásos katonasággal, amely a 15. században már tűzfegyverekkel is rendelkezett. Mégis – végveszély esetén – mindenütt sor kerülhetett az általános felkelés összehívására, így elvileg az egész lakosság mozgósítására. Magyarországon ez véres kard és véres nyilak körülhordozásával történt, miként a mohácsi csata előtt is. Most még ne vizsgáljuk, hogy egyáltalán létrejöhetett-e egy ilyen általános mozgósítás, és azt sem, hogy a gyakorlatlan parasztok nem okoztak volna-e nagyobb kárt, mint hasznot – például megfutamodásukkal – egy erős hivatásos hadsereggel szemben.

Mégis az ország akkori lakosságszámából kell kiindulnunk, ha a hazai katonai potenciált meg akarjuk határozni. A 15. század végén – becslések szerint – a szűkebb értelemben vett Magyarországon minimálisan 2 200 000 ember élt. Erdély lakosságát ugyanakkor 450 000-re, Szlavóniáét 260 000 főre becsülhetjük. (Horvátországot nem vesszük figyelembe, ugyanis csak lazább kötelékek fűzték Magyarországhoz, s a horvát haderőt elsősorban saját határaik megvédésére vették igénybe. Fizetett katonaként azonban ők is a király rendelkezésére álltak, lesz is róluk szó.) Így Magyarország népessége kereken 2.910.000 főre tehető. Hozzá kell tennünk, hogy ez minimális becslés, maximálisan 3.300.000-rel lehetne számolni. Mégis az alacsonyabb, de biztosabb létszámmal dolgozunk.

Tekintettel a nőkre, gyermekekre, a nem katonáskodó papok és szerzetesek nagy számára, az idősekre és a betegekre, nem valószínű, hogy a hadra fogható népesség

[1] Megjelent Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete.* Bp. Argumentum, 199–215. Jelen összefoglalás az ott olvasható további lábjegyzetes tanulmányok alapján készült. (Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben; Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt; Magyarország déli határvárai a középkor végén; Városaink háborús terhei Mátyás alatt; Magyarország hatalmasai és a török veszély a Jagelló-korban, 1490–1526.)

száma elérte volna a teljes lakosság egytizedét, azaz 290.000 főt. Nem is kell azonban minden férfival számolnunk. A mozgósítási parancsok, sőt a vonatkozó törvények is többségükben csak azt kötötték ki – még a nemesi felkelés esetében is –, hogy minden háztartásból egy férfi keljen hadra. Így ahol apa és felnőtt fiak vagy közös kenyéren élő, egymás közt osztozatlan fitestvérek éltek együtt, csak egyikőjüknek kellett megjelennie a seregben. Ha csak egy, de beteg vagy öreg férfi élt valamely háztartásban, az általában mentes volt, akárcsak az a háztartás, amelyben nem lakott felnőtt férfi.

Sokkal jobban megközelíthetjük az igazságot, ha mozgósítási kategóriák és ennek megfelelően másként hadakozó különböző rétegek szerint próbáljuk meghatározni a katonai potenciált. Először a „hadakozók rendjével", a nemességgel kell foglalkoznunk. Az uralkodó az ország megtámadása esetén – mint mindenütt Európában – elrendelhette a nemesi felkelést, ilyenkor minden nemes (helyesebben minden nemesi háztartásból egy férfi) köteles volt hadba vonulni. A törvények szigorúan kimondták, hogy csak az ország határain belül vethető be a nemesi felkelés, azaz csak védelemre lehet felhasználni és csupán meghatározott időre. Látszólag könnyen meghatározható ennek a seregnek a létszáma, hiszen csak a nemesi háztartások számát kell ismernünk. A kérdés azonban sokkal bonyolultabb, hiszen a nemesség nagyjából kétharmadát ún. egytelkes nemesek, azaz a gyakorlatban szabad parasztok tették ki, akik képtelenek voltak drága fegyverzetet beszerezni, vagy – ahogy olykor még a törvények is említik – mozgósításkor csupán bottal felfegyverkezve jelentek meg. Az 1459:11. t.c. ezért előírta, hogy tíz jobbágytalan nemes (pontosabban nemes háztartás) egy (lovas) íjászt küldjön a seregbe. Ugyanez érvényes a tíz jobbágynál kevesebbel rendelkezőkre is, akik pedig a birtokos nemesek többségét tették ki. Az 1498:16. t.c. szerint viszont az egytelkesek minden 36 porta után egy páncélos lovast tartoztak kiállítani. A II. Lajos-kori törvények – így az 1518:37. t.c. – azonban újból fejenként hadba hívják őket. A 15. század végén 13.400 egytelkes nemesi háztartással számolhatunk. A birtokos nemesi háztartások számát pedig ugyanekkor 7.250-re tehetjük. Azt viszont nem tudjuk, hogy ebből mennyinek volt tíznél kevesebb jobbágya. Egytizedet levonva – öregek, betegek, a mozgósításnak eleget nem tevők – a nemesi felkelés létszámát az 1498-as törvény alapján 6.850-re, az 1518-as törvény alapján kereken 18.600-ra tehetjük. Ennek a seregnek a harcértéke azonban igen vegyes lehetett. A hadba vonuló egytelkesek katonai felhasználhatósága erősen kérdéses, és az sem feltétlenül biztos, hogy 36 parasztnemesi háztartás hozzáértő zsoldost fogadott volna fel. A legjobbak a tekintélyesebb birtokos nemesek lehettek, bár egyáltalán nem biztos, hogy mozgósításkor a család valóban harcedzett tagjai jelentek volna meg, hiszen azok a király, a főpapok vagy valamely báró csapataiban szolgáltak.

A középkori magyar katonai potenciál legjelentősebb részét a jobbágyok száma alapján mozgósított ún. telekkatonaság tette ki. Ezt még Zsigmond 1397-es temesvári országgyűlése vezette be, és ettől kezdve 1526-ig lényegében folyamatosan kimutathatóak a magyar hadrendben. Arról volt ugyanis szó, hogy a birtokosoknak jobbágyháztartásaik száma alapján kellett bizonyos számú katonát kiállítaniuk. A telekkatonasági kulcs változott: a törvények többnyire 20–36 közötti számot adnak meg, azaz minden 20 vagy 36 jobbágy után kellett egy fegyveres lovast kiállítani. A történettudományban nincs egységes nézet arról, hogy ezek felfegyverzett jobbágyok vagy a háztartások száma alapján kiállított zsoldosok voltak-e. Valószínűleg mindkét eset előfordult, ami egyben ennek a katonaságnak a színvonaláról enged negatív következtetést levonni. Az 1498-as törvény után azonban egyértelműen zsoldosokról van szó, akik természetesen

kikerülhettek a földesúr saját jobbágyai közül is. Legkésőbb ettől kezdve azonban a „telekkatonaság" harcértékét magasabbra kell becsülni. Nagyon nagy veszély esetén, így például 1526-ban a teljes jobbágyság mozgósítására is sor kerülhetett, ez azonban a gyakorlatban csak minden ötödik jobbágyot jelentette. Ők viszont már nyilván nem lehettek zsoldosok.

A telekkatonaság mozgósításánál különbséget kell tennünk birtokosok és országrészek között. A legnagyobb egyházi birtokosoknak nem a telekkatonasági kulcs alapján, hanem előre megszabott szám szerint kellett kiállítaniuk bandériumaikat, vagyis zászlóaljaikat. Ők ugyanis birtokaikon kívül tizedjövedelemmel is rendelkeztek, így nagyobb csapatokkal szolgáltak, mint amekkora birtokaik méretéből következett volna. Az egyházi bandériumok létszámát az 1498-as törvény 7.000 lovasban szabta meg. A törvényalkotók nehézlovasokra gondoltak, bár időnként hozzájárultak ahhoz, hogy egy részük huszár legyen. Valamennyi többi birtokos már az éppen érvényes telekkatonasági kulcs alapján volt köteles csapatait kiállítani. Ezek létszáma – a kulcstól függően – 6.850 és 18.600 fő között változott. Az 1498-as törvény 11 délvidéki megyében 20-as telekkatonasági kulcs alapján huszárok állítását követelte meg, az ország többi részén pedig 36-os telekkatonasági kulccsal nehézlovasokét. Ez 2.230 huszárt és 5.230 nehézlovast, összesen 7.460 főt jelentett, amennyiben eleget tettek a mozgósítási parancsnak. (A háztartások számából egytizedet levontam az egyházi birtokokra.) A fentiekben nem szerepelnek az Erdély által kiállított katonák. Itt a korai időtől fogva sokkal szigorúbb mozgósítási rendszer volt érvényben, ezért 1467-ig az ottani jobbágyság mentes maradt az állami rendes adó, az ún. kamarahaszna alól. Amikor Mátyás király ezt a mentességet eltörölte, Erdélyben lázadás tört ki. A vitatott hitelességű, azonban nagyjából mégis a valóságot tükröző 1463-as erdélyi hadiszabályzat szerint nemcsak a nemesség, hanem a jobbágyság, a székelyek és a szászok is teljes létszámban hadba vonulásra voltak kötelezettek. (Természetesen ez is háztartásonként egy-egy személyre vonatkozott csak.) A jobbágyok ötödrésze, a székelyek egyharmada azonban otthon maradhatott települése védelmére. A szászokra ugyanez érvényes, ott azonban az otthon védelmére visszatartott férfiak száma városonként és székenként váltakozott: többnyire a katonáskodásra kötelezettek egyharmadától feléig terjedt azoknak a száma, akiknek nem kellett a sereghez csatlakozniuk. Itt is levonva az egyházi nagybirtokra jutó háztartások számát – az összes háztartás egytizedét –, az erdélyi jobbágyok után 21.750 fő, valamint 7.330 székely és 21.900 szász, azaz összesen valamivel több mint 50.000 személy jelentette a 15. század végén Erdély katonai potenciálját. (Az erdélyi nemességet a többi nemessel együtt vettem fel, fejenkénti hadba vonulás esetén ezer fővel növelnék az erdélyi hadi potenciált.) Ez túl nagy számot jelent. Az azonban a források alapján nyilvánvaló, hogy Erdélyben sokkal több és teljesebb mozgósításról maradt fenn adat, mint az ország többi részén, beleértve a török által legjobban veszélyeztetett Délvidéket is. Igaz, az erdélyi vajdák – a török elleni harcon kívül – gyakran beavatkoztak a szomszédos román fejedelemségek belpolitikai viszályaiba. Az is igaz, hogy az erdélyieket harciasnak, katonáskodáshoz értőnek tartották. A valóságban azonban csak nagyon ritkán vették igénybe a teljes erdélyi hadipotenciált. A szászoktól például a vajdák általában nem a felkelést, hanem zsoldosokat kértek – természetesen annak fejében fizették ezeket a szászok, hogy ne legyenek felkelésre kötelezve.

A törvények előírták, hogy a király ezer lovasból álló bandériumot tartson. Ennek egy részét a végeken kellett állomásoztatni. A Mohácsot megelőző időben a legfontosabb végvárakban meg is találjuk a királyi udvari huszárok egy-egy osztályát. Az

uralkodónak ezenkívül biztosítania kellett, hogy az erdélyi vajda, a székely ispán (aki ebben az időben már általában maga a vajda), a horvát bán és a temesi ispán (mint az Alsó részek főkapitánya) egy-egy bandériumot tartson. Itt 400 fős zászlóaljakról van szó, azaz a királyi bandériummal együtt összesen 260 nehézlovasról.

Az így felállítandó hadsereg harcértékére a törvények mozgósítással összefüggő cikkelyei alapján is következtethetünk. Az ország megtámadása esetén, amennyiben a végvári és a királyi csapatok – beleértve a négy tiszti bandériumot – nem elegendők, először a főpapok, majd a világi nagybirtokosok fegyveres erői mozgósítandók, a telekkatonaság többi része csak akkor, ha az előbbiek nem tudják az országot megvédeni. A nemesi felkelés csak utánuk következik. Végveszély esetére marad a véres kard körülhordozása. Megjegyzendő, hogy a későbbi törvények a főpapi bandériumok egy részének állandó végbeli tartózkodását is előírták. E törvények betartásáról számos adat maradt fenn.

A királyi városokat általában nem a telekkatonasági kulcs alapján mozgósították, hiszen ők más módon szolgáltak őfelségének. A királyi városok bizonyos mértékben fejőstehénként álltak ugyanis az uralkodó rendelkezésére. Zömük fallal övezett volt, így maguk is hozzájárultak az ország védelméhez, főként a határszéliek. Tőlük a király elsősorban hadianyagot, valamint ágyúkat, fegyvermestereket vett igénybe. Ezek a királyi kívánságok olykor komoly anyagi nehézséget okozhattak a városoknak. Háború esetén azonban nem kerülhették el a katonaállítást sem. Az uralkodó ilyenkor főként gyalogos zsoldosokat kért a várostól (annak költségén), és ezeket – ha nem is mindig a kért létszámban – a városok valóban rendszeresen el is küldték, természetesen egy-két ágyúval együtt. Nem számítva most az erdélyi szász városokat, amelyekre más szabály vonatkozott, 23 királyi várossal számolhatunk a középkor végén. Átlagban 50 zsoldost véve – ami lehet, hogy túl alacsony szám – ez 1.150 főt jelent.

A magyar katonai potenciálhoz kell azonban számítanunk a végvárak védelmére fenntartott katonaságot is. Ez állandó, kikerülhetetlen terhet jelentett a magyar államnak. Erdélyben nem voltak végvárak, ott a Kárpátok hegyláncai és az ismertetett mozgósítási rendszer biztosította a védelmet. Más volt a helyzet a Délvidéken. Itt Zsigmond-kori előzmények után, az 1470-es évek végén hozta létre Mátyás azt a védelmi rendszert, amely aztán 1521-ig, Nándorfehérvár elestéig és töredékeiben még Mohácsig biztosította az ország védelmét. Kettős végvárrendszer jött létre: a külső vonal legfontosabb várai keletről kiindulva Szörény, Nándorfehérvár, Szabács, Szrebernik, Jajca, Bihács, Klissza voltak. A területért felelős főparancsnokok a második vonalban tartózkodtak.

Katonailag két védelmi övezet létezett: Szörénytől és Karánsebestől nyugatra Szabácsig a temesi ispán mint az „Alsó részek főkapitánya" volt illetékes, Szreberniktől a tengerpartig pedig a horvát bán. A két „főkapitányság" területén némileg más rendszer érvényesült. A végvidék őrzéséről 16. század eleji költségvetések, illetve egy jegyzék tudósítanak bennünket. 1504-ből és 1511-ből maradt fenn költségvetés, 1513–1514-ből pedig egy jegyzék a végekről. Adataik között kisebb különbségek vannak. Létszám szempontjából a viszonylag legteljesebb a legkésőbbi, 1513–1514-re tehető jegyzék. Ekkor az „Alsó részeken" 3590 lovasnak, 400 gyalogosnak és 1.100 naszádosnak, azaz összesen 5.090 főnek folyósítottak zsoldot. Ugyanakkor a horvát–bosnyák végeken 1.657 lovasnak és 770 gyalogosnak, vagyis 2.427 vitéznek fizettek. Itt tehát a gyalogosok aránya – nyilván a hegyvidék miatt – magasabb volt, mint az Alsó részeken. Így az 1510-es években a fizetett végbeli katonaság 7.517 főt tett ki. Mivel addigra több vár,

így például 1512-ben Szrebernik is török kézre került, korábban a létszám magasabb lehetett. A 8.000 főt biztosan elérte, de Mátyás alatt esetleg akár a 10.000-et is. A valóságban ennél több katona tartózkodott a végeken. Ott voltak saját kapitányaik vezénylete alatt az említett királyi udvari huszárok, valamint az egyházi bandériumok egy része is. A fenti létszám ugyanis csak azokat tartalmazza, akik azért kaptak zsoldot a kincstártól, hogy a végeken hadakozzanak. Itt is van különbség. Az 1511-es költségvetés szerint az Alsó részeken tartózkodók zsoldja 60.206, a horvát–bosnyák végeken levőké pedig 56.020 Ft volt. Mivel a katonaság több mint kétharmada az Alsó részeken állomásozott, ez azt jelenti, hogy a főkapitányság területe olcsóbb volt a kincstárnak, mint a horvát–bosnyák végvidék. Az utóbbiban ugyanis a horvát grófoknak 752 lovasra fizetett zsoldon kívül a katonaság teljes évi zsoldot kapott. A horvát grófokkal még Mátyás király kötött megállapodást, miszerint az általuk – birtokaik védelmére – tartott lovasok fizetésének egy részét az uralkodó átvállalta, ennek fejében ezeket felhasználhatta.

Az Alsó részeken hasonló megállapodás érvényesült a szerb (rác) urak esetében, akik 1511-ben 1.400, 1513–14-ben 1.300 huszárt tartottak. A végvári huszárok között ún. vojnikok (katonaparasztok) is feltűntek, akiket a katonai szolgálat fejében mentesítettek az állami és földesúri adó alól, így a normális zsoldnál kevesebbet kaptak. A naszádosok is adómentességet élveztek. Ők lehettek parasztok, kézművesek, sőt kereskedők is, akik minimális zsold fejében megszabott létszámban a dunai és szávai hajókon védték az országhatárt. Teljesen megállapíthatatlan, hogy a délvidéki földesurak (pl. a kalocsai érsek, a Báthori- vagy a Czobor-család) azon vojnikjai, akik uraik várait és birtokait védték, milyen létszámot képviseltek.

Mindezek alapján az ország teljes katonai potenciálját 83.000–100.000 főre becsülhetjük a középkor végén. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ekkora haderőt ténylegesen mozgósítani lehetett. Az egésznek közel a felét kitevő erdélyi hadsereg nagy része nem volt bevethető Erdély határain kívül, leszámítva olykor a román fejedelemségeket. A kitűnő, harcedzett végvári katonaságnak legfeljebb egyharmadát lehetett a Délvidéken kívül bevetni, hiszen nem üríthették ki a végeket, ahol állandóan várható volt a török betörés. Számolni kell a mozgósítási nehézségekkel is. Valószínűsíthető, hogy Mátyás alatt 65–70.000 lehetett az ország tényleges katonai potenciálja. Mivel ebben a végvári katonaság nem szerepel, 8–10.000 ottani katona esetében lényegében a fenti szám jön ki. Azt is meg kell jegyezni, hogy ebből a nemesi felkelés és a telekkatonaság egy része katonailag nem sokat ért, s adataink a 15. század végére vonatkoznak. Mohács előtt a helyzet romlott, így amikor II. Lajos 1523-ban – kissé túlozva – 60.000 főre becsülte az ország katonai potenciálját, ez lényegében megfelelt a korábbi állapotoknak, illetve azok időközben bekövetkezett romlásának.

A hadsereg összetételének vizsgálatakor leginkább két, egymástól kis mértékben különböző Mátyás kori összeállításból indulhatunk ki. Az egyik – olasz nyelvű – valószínűleg Sebastiano Baduario velencei követtől, a másik – német nyelvű – Sebastian von Rottnhan német lovagtól származik. Mindkettő Mátyás egyik török hadjárata alkalmával kiállított seregről beszél, ennek azonban ellentmond, hogy említik a havasalföldi és moldvai sereget is, amelyek sohasem harcoltak együtt Mátyással a török ellen. Szövegeink minden bizonnyal a Mátyás által kiállítható sereget mutatják be, bár igen nagy túlzással. Az arányok azonban valószínűleg megfelelnek a valóságnak.

A Rottnhan-jegyzékben összesen 10.000 cseh, morva, sziléziai és német zsoldos szerepel, ebből 2.000 (nehéz) lovas és 8.000 gyalogos (Baduariónál 6.000 lovas és 10.000

gyalogos, összesen 16.000 katona). Magyarországról 20.000 páncélos lovas, 4.000 gyalogos, 5.000 huszár és rác, azaz 29.000 fő. (Az olasz változatban: 10.000, 4.000, 5.000 = 19.000). Erdélyből 16.000 könnyűlovas és 16.000 gyalogos, összesen 32.000 ember. (Baduariónál: 16.000 székely lovas, 10.000, az erdélyi nemesek által kiállított lovas és gyalogos, 2.000 román gyalogos, összesen 28.000.) 8.000 naszádos. (Olasz forrásunkban 10000.) Baduario még külön felvesz 2.000 puskás gyalogost. Ezek szerint az idegen zsoldosokat és a magyar alattvalókat összevonva Rottnhannál 22.000 nehéz-, 21.000 könnyűlovas, 28.000 gyalogos és 8.000 naszádos, összesen 79.000 fő szerepel. Baduariónál: 16.000 nehéz- és 21.000 könnyűlovas, 10.000 vegyesen lovas és gyalog, 18.000 gyalogos és 10.000 naszádos, együtt 75.000 fő. Rottnhan Havasalföldről 2.000 páncélos lovast és 10.000 gyalogost vesz fel mint királyi zsoldost, akik már Mátyás apjával is együtt harcoltak (mármint a páncélosok). (Baduariónál 8.000 lovas és 30.000 gyalogos szerepel.) A moldvai vajda csapatai: 12.000 lovas és 20.000 gyalogos. (Baduariónál ugyanannyi.) Ezekből a király valószínűleg csak a havasalföldi 2.000 lovast alkalmazta időnként zsoldosként, van ugyanis adat arra, hogy az erdélyi vajda többször utasította a szász városokat román zsoldosok felvételére valamely havasalföldi trónkövetelő szétvert seregéből.

Az adatokból nyilvánvaló Erdély hatalmas jelentősége a magyar hadszervezetben. A fegyvernemek megoszlása – a két román fejedelemség nélkül: Rottnhannál páncélos lovas 27,9%, könnyűlovas 26,6%, gyalogos 35,4% és naszádos 10,1%, míg Baduariónál 21,4% páncélos, 28% könnyűlovas, 13,3% vegyesen lovas és gyalog, 24% gyalogos, 13,3% naszádos. Ezek az arányok talán el is fogadhatók, eszerint kb. 3-3 tized esik a páncélosokra, a könnyűlovasokra és a gyalogosokra, míg a maradék egytized a naszádosokra. A számok nyilvánvalóan túlzottak. A 16. század elején a kincstár – mint láttuk – 1.100 naszádosnak és 1.300-1.400 „rác" huszárnak adott fizetést. Még ha Mátyás alatt többen is lehettek, valamint a katonaparasztság révén a zsoldot kapottaknál magasabb is lehetett a tényleges létszámuk, akkor sem valószínű, hogy a Baduario–Rottnhan-szövegben felsoroltak egyharmadát meghaladta volna a számuk. Így egy kb. 25-30.000 fős hadsereget kapunk. Mindez azonban csak spekuláció.

Mátyás alatt – a középkor végi magyar hadseregen kívül – fizetett idegen zsoldosokkal is kell számolnunk. Természetesen zsoldosok voltak a végvári katonák is, bár a részben adómentesség fejében katonáskodó vojnikok és naszádosok csak fenntartással sorolhatók közéjük, hiszen nem a zsold volt a fő megélhetési forrásuk. A királyi és a tiszti (vajdai, báni, temesi ispáni) bandériumok katonái ugyancsak zsoldosnak számítottak, akár az 1498-as törvény után a telekkatonaság. Ez utóbbiak azonban mégis más típust képviseltek. Nem véletlenül emeli ki a forrásunk, hogy a zsoldosok csehek, morvák, sziléziaiak, németek.

Mátyás idegen zsoldosserege nemcsak az egykorú külföldieknek, hanem a későbbi történetírásnak is feltűnt. A köztudatban őket nevezik – tévesen – utolsó parancsnokuk, a „fekete" Haugwitz után „fekete seregnek", ez az elnevezés azonban Mátyás életében még ismeretlen volt. Külföldi, főként cseh zsoldosok már az 1440–57 közti zavaros időszakban is feltűntek Magyarországon, számos nagybirtokos magánhadseregében tudunk ilyeneket kimutatni. A változás akkor következett be, amikor Mátyás kezdett egy királyi kézben levő állandó zsoldossereget formálni belőlük. Ebből a szempontból döntő volt az 1462-ben Jan Giskra cseh zsoldos kapitánnyal kötött megegyezés. Giskra – aki két évtizedig a Felvidék nagy részét tartotta a kezében – délkelet-magyarországi birtokok fejében behódolt, gazdátlan csapatait pedig az uralkodó vette szolgálatába.

Csakhogy a zsoldosokat fizetni és foglalkoztatni kellett. A nagy 14–15. századi háborúk után Európában mindenütt belső zűrzavart okoztak a szolgálatukat elvesztő zsoldosok. A francia király ekkor állított fel egy állandó hadsereget, ahol az elbocsátott katonaság egy részét el tudták helyezni. Franciaország bevételei azonban jóval magasabbak voltak Magyarországénál, így az ottani király azt is el tudta érni, hogy csapatait szétszórt helyőrségekben állomásoztassa. Magyarországon ilyesmiről csak a végvári katonaság esetében lehetett szó, ahol maguk a végvárak szolgáltak kaszárnyaként. Egyébként nincs adat arra, hogy hazánkban a zsoldosoknak állandó szálláshelyei, táborai vagy kaszárnyái lettek volna. Ily módon a hadsereg elszállásolása a középkor végén állandó és igen súlyos problémákhoz vezetett.

A zsoldos-kérdéstől függetlenül is napirenden voltak az országban a seregmozgások. Mátyás uralkodása kezdetén a felvidéki cseh-huszita katonaság elleni harcok, 1459-ben III. Frigyes császár és az őt megválasztó magyar urak csapatainak leverése, az 1467-es erdélyi és az 1471-es Vitéz János-féle lázadások legyőzése, majd a Mátyás halála utáni belső harcok, az 1514-es parasztháború, hogy csak a legfontosabb belháborúkat soroljam fel, jártak együtt csapatmozgásokkal. Mátyás cseh és osztrák háborúihoz sem csupán a zsoldosait vette igénybe, a török ellen pedig szintén nem csak a végvárak környékének katonasága vonult hadba. Így tehát napirenden voltak a csapatmozgások, ami a seregek elszállásolásának és élelmezésének szabályozását követelte meg. Elvileg a vonuló katonákat egy település mellett le lehetett táboroztatni, ami azonban télen járhatatlan útnak bizonyult. Adataink azt mutatják, hogy a katonákat általában beszállásolták. A törvények ugyan előírták, hogy a papok és a nemesek házaiban tilos az elszállásolás, ezt azonban nem tartották be.

Végül – szemben a jogszabályokkal – gyakorlatilag csak azok az urak (és jobbágyaik) mentesültek a beszállásolástól, akiket az uralkodó különleges védelme alá vett, és oltalomlevélben biztosította a beszállásolás alóli mentességüket. Ezt általában tiszteletben is tartotta a sereg, hiszen viszonylag kevesen kaptak ilyen kiváltságot, ám ennek megsértésére is akad példa. 1467-ben a királyi védelmet élvező Bethlen-család birtokain a török ellen mozgósított erdélyi szászok a beszállásolásnál állítólag 1.100 Ft értékű kárt okoztak. Még rosszabbul járhatott egy város, amelyet a hadba vonult sereg egy részének hosszabb tartózkodására jelölt ki a király. 1480-ban például az osztrák háborúra készülő Mátyás Cernahorai Boskowitz Dabes cseh zsoldos kapitány csapatait szállásolta el Sopronban. Kivonulásuk után a város összeíratta az általuk okozott károkat. Kiderült, hogy szinte nem akadt egyetlen polgár sem, aki ne szenvedett volna kárt. A teljes kárösszeg 4666,5 Ft volt, miközben a város 700–1.100 Ft adót fizetett évente a királynak!

Végeredményben Mátyás megoldotta a problémát: uralkodása nagy részében serege zöme nem tartózkodott az országban. A zsoldosok fizetésére felhasználta az uralkodása kezdetétől – gyakran évente kétszer is – kivetett rendkívüli adót. Ezt az országgyűlések (olykor csupán a tágabb királyi tanács, azaz az egyházi és világi nagybirtokosok testülete) általában a török elleni harcra szavazták meg, a király azonban – néhány év kivételével – nyugati hadjárataira költötte. 1469-től indultak meg a cseh hadjáratok, amelyeket 1477-ben, majd az 1480-as évek elejétől az osztrák háború követett. A csapatokat tehát külföldön szállásolták el. Noha 1479-ben az olmützi béke lezárta a cseh háborút, a Mátyás kezén maradt Morvaországban, Sziléziában és Lausitzban továbbra is kellett magyar helyőrségeket állomásoztatni. Nem véletlen, hogy Mátyás halála után a királyhoz annyira hű sziléziai főváros, Boroszló első lépése azt volt, hogy elfogja és

kivégeztesse Mátyás városkapitányát, Heinz Dompnigot. Érdekes módon a Habsburgok 1490-ben megelégedtek Bécs és Bécsújhely, valamint az oda vezető utak melletti városok visszafoglalásával, és nem kísérelték meg a szétszórt magyar (nyelvileg zömében cseh) helyőrségek elfoglalását. Az osztrák háborút lezáró 1491. novemberi pozsonyi béke után vonta csak ki Magyarország ezeket a helyőrségeket, és indította Szapolyai István és Haugwitz vezetésével a Kassát ostromló János Albert lengyel herceg ellen, akit le is vertek.

1491 végén tehát megint együtt volt az akkor már „fekete" sereg, csakhogy Magyarország területén, ahol zsoldhátralékaik, valamint ellátatlanságuk miatt nagy pusztítást végeztek. 1492-ben ezért áthelyezték őket a végvidékre, azzal, hogy a török ellen vessék be a sereget. Itt is folytatták azonban a rablást, úgyhogy végül Kinizsi Pál, az Alsó részek főkapitánya a végvári csapatokkal, valamint a déli megyék mozgósított bandériumaival a Száva közelében megütközött velük, és súlyos vereséget mért rájuk. A „fekete sereg" akkor állítólag 8.000 nehézlovasból állt. Sokan elestek, a maradék – kb. 2.000 fő –, miután megfogadta, hogy többé nem támad Magyarországra, Ausztriába vonult, ahol szintén rabolni kezdett. Őket Miksa római király győzte le, és jó részüket kivégeztette.

Pontosan az következett be, ami a középkor végén mindenütt Európában: egy háborús időszak befejeztével az elbocsátott zsoldosok raboltak, így végezni kellett velük. Magyarországon ugyan próbálkoztak a török elleni felhasználásukkal, de egyrészt nem fizették őket, másrészt nem volt mód az elszállásolásukra sem. Történetírásunk általában nagyon negatívan értékeli Mátyás állandó zsoldosseregének felszámolását, nem gondol azonban arra, hogy ezt a sereget nemcsak fizetni, hanem elszállásolni is kellett, a végeken pedig létezett megfelelő katonaság, mégpedig könnyűlovas többséggel, hiszen a portyázó törökök ellen azokra volt szükség. Egy sok ezer fős nehézlovas hadsereg csak nagy csapattestekkel szemben, komoly csatában volt használható. Mátyás is igen ritkán vetette be zsoldosait a török ellen. Ahogy Mátyás követe 1462-ben a velencei államtanács előtt ura nevében előadta: „a katonák a háborúból tartják fenn magukat." Békében egy hadsereg fenntartása szinte lehetetlen volt. Így Kinizsi csak egyet tehetett: megsemmisíteni a fekete sereget, a maradékot pedig kiutasítani az országból.

Milyen létszámú lehetett ez az állandó zsoldossereg? Ez azért fontos kérdés, hogy megállapíthassuk, fenntartásuk mekkora anyagi terhet rótt az országra. Mint láttuk, az idegen csapatokat Baduario 6.000 lovasból és 10.000 gyalogosból állónak, Rottnhan 2.000 és 8.000 fősnek vette. Ez az adat azonban egyrészt túlzott, másrészt csak az idegen katonák számát tartalmazza, pedig voltak magyar zsoldosok is. Viszonylag pontos adat maradt fenn Mátyás 1487-es bécsújhelyi seregszemléjéről, amelyet az osztrák város elfoglalása után tartott. Itt 20.000 lovas és 8.000 gyalogos vonult fel, Bonfini szerint apródok, lovászok és markotányosok nélkül. A gyalogosok aránya 28,6%, ami nagyjából megfelel a Baduario–Rottnhan-forrásokban olvasható arányoknak. Csakhogy az adatok nem a teljes hadseregre vonatkoznak, hiszen nyilvánvalóan maradtak helyőrségek a többi elfoglalt osztrák városban és várban, valamint a király cseh tartományaiban is, másrészt a sereg nem csupán zsoldosokból állt. Arra is kell gondolnunk, hogy az uralkodó nemegyszer csak rövid időre fogadott fel katonákat, így a sereg egy része nem állandóan foglalkoztatott zsoldos volt. A legvalószínűbb az a nézet, hogy a király általában 10–12 ezer állandó zsoldost tartott, ám időnként 15–20 ezret is foglalkoztatott. Ennek körülbelül az egyharmada lehetett gyalogos.

Zsoldosfogadásra elsősorban Magyarországról és Bécsből ismerünk adatokat. Csehországból nem, noha ez lenne a legfontosabb. A király vagy valamelyik megbízottja, rendszeresen egy kapitány, kihirdettette a városokban és fontosabb mezővárosokban, hogy hol lehet zsoldosnak jelentkezni. Ez egyben azt jelenti, hogy a hazai városokban is lehetett férfiakat találni, akik hajlandóak voltak elszegődni katonának. Hasonló módon fogadták fel a városok azokat a zsoldosokat, akiket a király – megszabott időre és az önkormányzat költségére – tőlük kért. Összetételüket jól érzékelteti az Eperjes város által 1521-ben Nándorfehérvár felmentésére küldött zsoldosok jegyzéke. Ebben szerepel egy magyar nemes kapitány és annak testvére, valamint 23 – zsoldjuk alapján gyalogos – katona, akik között van egy-egy szabó, szűcs, takács, kőműves és napszámos. Hatan magyarok, de akad egy-egy lengyel és cseh is közöttük, a zömük pedig német. A csapathoz tartozik az ágyúmester és egy puskaporgyártó segéd, két fegyverhordozó apród, valamint az élelmet szállító szekérhez két kocsis. Úgy látszik, ezt legalább négy ló húzta, mert az egyik kocsis az előfogathoz tartozott. Végül volt még egy kocsis az ágyút szállító szekérhez. A katonák két hónapra kaptak zsoldot, ezenkívül ruhát is. A csapat tehát 32 főből állt. Nyilvánvaló, hogy ezek az időszakos zsoldosok nem voltak hivatásos katonák, hiszen kézművesek is elszegődtek. (Később természetesen bele is szerethettek új mesterségükbe: a déli végvárak gyalogos tisztjei között is előfordulnak hazai városokból és mezővárosokból származó iparosok, akik ezek szerint immár felcserélték eredeti hivatásukat a katonai pályára.)

Mindez arra utal, hogy még a legjobbnak tartott zsoldosok harcértéke sem volt egyforma. Az állandóan szolgáló, a hadakozást életpályának választó katonák és a néhány hétre vagy hónapra elszegődő takács felhasználhatósága bizonyára különbözött egymástól. Voltak azonban más zsoldos csoportok is. Leszámítva a végvári csapatokat (ideértve a horvát grófok és a szerb urak lovasait), létezett az a régi, külföldön sem ismeretlen szokás, hogy az uralkodó egyes uraknak pénzt adott, akik ennek fejében meghatározott számú katonával vonultak harcba. Ez és a zsoldos kapitányság jövedelmező üzleti vállalkozás is lehetett. Mátyás egyik kapitánya, Haraszti Ferenc 1486 és 1490 között összesen 14.500 Ft-ot fordított birtokvásárlásra és 7.260 Ft-ot birtokok zálogba vételre. A köznemes Haraszti ilyen hatalmas összeghez feltehetően elsősorban a királyi zsold „megtakarítása" révén juthatott. Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy a királyi zsold nem mindig jutott el a katonákhoz.

Az 1480-as évek első felében Mátyás egy különös módszerrel is kísérletezett, amely összekapcsolta a hadkötelezettséget a zsoldossággal: hol a török, hol a császár ellen felkelést rendelt el. A mozgósítási parancsok mágnásoknak, tekintélyes birtokos nemeseknek és városoknak szóltak. Ezekben megparancsolta, hogy megszabott számú emberrel (nemesek esetében lovasokkal) egy adott napon és helyen jelenjenek meg. A katonáknak járó zsold megfizetésére pedig kötelezettséget vállalt. Ez mintegy kényszerzsoldos-fogadási megbízásnak fogható fel.

A zsoldosfogadáson kívül fennmaradt a régi hadakozási rendszer is, azaz a telekkatonaság és ritkábban a nemesi felkelés igénybevétele. 1471-ig, a Vitéz-összeesküvés leveréséig ez elég rendszeresnek mondható, bár Mátyás gyakran alkalmazta azt a módszert, hogy külön adófizetés ellenében elengedte a hadba vonulást. Ez mindkét félnek jól jött: a király a pénzen jó zsoldosokat fogadhatott fel, a birtokosnak pedig nem kellett katonák gyűjtésével, fizetésével és élelmezésével foglalkoznia. Ennek ellenére akadtak, akik inkább a katonaságot választották, maradtak fenn ugyanis olyan királyi levelek, amelyekben az uralkodó felelősségre vonja az adószedőket, hogy miért zaklatnak va-

lamely birtokost, hiszen az a katonáival eleget tett a mozgósítási parancsnak. Időnként Mátyás teljes felmentést is adott egyeseknek.

Az 1491-es pozsonyi béke, majd János Albert trónkövetelő legyőzése és a Fekete sereg felszámolása új helyzetet teremtett. A törököt leszámítva lényegében minden szomszédjával folyamatosan békében élt az ország. 1495-ben létrejött a török béke is, amelyet Szelim szultán haláláig, 1520-ig – néhány éves megszakításokat leszámítva – rendszeresen meghosszabbították. Igaz, kisebb csapattestek betörése nem számított a béke megszegésének, így mindkét fél gyakran portyázott a másik területén. Néhány magyar várat így szerzett meg békeidőben a török. Ezért a határvédelmi rendszert és az ott állomásozó katonaságot a béke ellenére változatlan erőben kellett fenntartani. A hadiállapot azonban a megszabott időre kötött fegyverszünet lejártával újra beállhatott, amikor már nem volt biztos, hogy a végbeli csapatok egyedül biztosíthatják az ország védelmét. A török veszély mellett is kialakulhatott háborús helyzet, például 1494–95-ben Újlaki Lőrinc herceg lázadása, 1506-ban egy rövid osztrák háború, 1514-ben a parasztháború.

Az ország irányítói tehát tisztában voltak azzal, hogy bármikor szükség lehet egy lehetőleg gyorsan felállítható és megfelelő minőségű hadsereg mozgósítására. A kilencvenes évek elején a Zsigmond-kori, telekkatonaságra támaszkodó és elvben Mátyás alatt is fennálló rendszer alapulvételével kísérleteztek. Főként a főpapi és bárói bandériumokra gondoltak, amelyeket az állami adóból fizettek volna. Azaz a csapatait kiállító nagyúr a maga számára szedhette jobbágyai állami adóját. Ez feltétlenül kitűnő üzlet volt az urak számára, hiszen a csapatok tényleges kiállítására ritkán került sor, így jóval több pénz maradt az úrnál, mint amennyit a katonáira költött. A kincstár bevételei viszont csökkentek. Ezzel szemben egyes adatok azt mutatják, hogy amennyiben egy úr nem akart csapatokkal hadba vonulni, azt megtehette, viszont viszonylag magas hadmentességi díjat kellett fizetnie. Ez azt jelenti, hogy azok, akik az adót a maguk számára beszedették, valóban adtak katonát a királynak, más kérdés, hogy mennyit.

Az 1498-as katonai reform, amely kisebb-nagyobb módosításokkal gyakorlatilag Mohácsig maradt érvényben, a kilencvenes évek eleji rendszer hiányosságait küszöbölte ki azzal, hogy telekkatonasági kulcson alapuló, decentralizált zsoldoshadsereget működtetett. Mint láttuk, a főpapok összesen 7.000 fős csapatainál nem a telekkatonasági kulcsot vették alapul. A törvény név szerint sorol fel kb. 40 személyt, akik az állami adó felét a maguk számára szedhették be, ebből fizethették a telekkatonasági kulcs alapján általuk felfogadandó zsoldosokat, akik az ő zászlójuk (bandérium) alatt vonulhattak hadba. Mivel ahhoz, hogy felállhasson egy ilyen bandérium, legalább 50 lovasra volt szükség, és tekintve, hogy a telekkatonasági kulcs akkor az ország nagyobb részén 36 jobbágy volt, a törvényben becikkelyezett 40 úr mindegyikének legalább 1.800 jobbággyal kellett rendelkeznie.

A nem főpap (és nagyobb egyházi testület) és nem mágnás birtokosok jobbágyai után ugyanazon kulcs alapján szintén ki kellett állítani a katonákat. Itt azonban a vármegyei hatóság gyűjtötte be a jobbágyoktól az állami adó felét, és állította fel annak alapján a megyei bandériumot. A törvény tehát éles határvonalat húzott a nagybirtokosok és a nemesség többsége között: akik kimaradtak a törvényben név szerint felsorolt bandériumtartó urak jegyzékéből, azok kiszorultak az arisztokráciából és katonai szempontból is a megyének lettek alárendelve.

Az így kiállított hadsereg a korabeli források alapján egyértelműen zsoldosnak számított, ezért – szemben előzményével, a régebbi telekkatonasággal – külföldön is bevet-

hetővé vált. Látszólag kitűnő gondolatot valósítottak meg a magyar rendek. Újra létrejött egy állandó hadsereg, amely mentes volt azoktól a problémáktól, amelyek a Mátyás kori sereget jellemezték. A hadba vetést leszámítva, elszállásolásukról és élelmezésükről a királynak nem kellett gondoskodnia. Ez azonban csak látszateredmény. Nem beszélve az új rendszer negatív politikai következményeiről, katonai szempontból is akadtak nehézségek. A politikai kár egyértelmű: mind a nagybirtokosok, mind a megyékbe tömörült nemesek legális magánhadsereghez jutottak – mégpedig állami pénzen –, amelyet belpolitikai küzdelmekben is felhasználhattak. Valóban, nem egy adat bizonyítja, hogy az országgyűlésekre mind az urak, mind a nemesség felvonultatták bandériumaikat is, hogy azokkal gyakoroljanak nyomást a másik félre.

Katonai problémák a bandériumok szervezetéből adódtak. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mind főpapi, mind mágnási, mind megyei bandériumokról maradtak fenn egykorú számadások. Ezekből kiderül, hogy szervezetileg nem különböztek egymástól. A bandériumok lovasságból álltak, a lovascsapatok pedig a középkor végéig, sőt még részben a kora újkorban is a következő módon álltak össze. Aki el akart szegődni katonának, egy bizonyos számú „lovat" (azaz lovas katonát) vitt magával, és ezekre kapott zsoldot. Egy-egy nagyobb lovascsapatban tehát éppúgy találhatunk kétháróm, mint akár tucatnyi „lóval" szolgáló katonát. Az összes fennmaradt számadásban és zsoldjegyzékben kizárólag azok nevei szerepelnek, akik így elszegődtek, megadva, hogy hány „lóra" kapják a zsoldot. Ha valaki három „lóra" kapott fizetést, akkor a másik két lovas neki engedelmeskedett, míg ő maga a kapitánynak.

A különböző számú „lovakra" zsoldot kapó lovasok jegyzékeiből kiderül, hogy megyei bandériumok esetén azok megyei nemesek, a nagyúri csapatoknál is zömében az úr valamely birtoka környékén lakó nemeseket találunk. Túlnyomó többségükben ezek nem a családfők, hanem valamely nemesi család ifjabb fiai. Hogy kik voltak az általuk vezényelt lovasok, akiknek zsoldját ők vették fel, azt nem tudjuk.

Éppúgy lehettek nemesek, mint a lovas katona családjának a jobbágyai. A bandériumok kapitányai a nagyúri csapatok esetében az úr tekintélyes familiárisai közül kerültek ki, míg a megyéknél a megyei közönség választotta a hangadó megyei nemesek közül, mégpedig gyakran a politikában is szerepet játszó valamelyik nemest. Így volt a Jagelló-kori köznemesség ismert vezére, Szobi Mihály egy időben a Nógrád megyei bandérium kapitánya.

Amennyiben nem volt háború vagy valamilyen belpolitikai okból nem mozgósították a bandériumot, akkor annak tagjai birtokaikon tartózkodtak és csak a felkelés elrendelésekor vonultak be. Ez összefüggött a fizetési rendszerükkel is. Aki elszegődött egy bandériumba, kapott egy bizonyos összeget egyévi szolgálatra, ennek fejében készen kellett állnia, hogy mozgósítás esetén „lovai" élén bevonuljon. Mialatt szolgálatban volt, megkapta szabályos zsoldját, a hópénzt, mivel hónapokra fizették. Ha ritkán került sor mozgósításra, akkor a nagyúr vagy a megye jól járt, hiszen az adórészesedés magasabb volt, mint a kifizetett zsold. Nyilván nem véletlen, hogy nem egy adat utal visszaélésekre. Többször kellett ugyanis eljárást indítani olyan nemesek ellen, akik felvették a zsoldot, mozgósításkor mégsem jelentek meg uruk bandériumában.

Ennek az időnként bevonuló, formailag „állandó" hadseregnek a zöme azonban nyilvánvalóan nem mondható különösen gyakorlott katonának, így ennek a seregnek a harcértéke nem érhette el mondjuk Mátyás zsoldosseregéét, amelynek tagjai – legalábbis részben – hivatásos katonák voltak. Kivételt jelentettek a királyi és tiszti bandériumok, illetve az egyházi csapatok, esetleg néhány nagyúr bandériumai, amelyeket

gyakrabban mozgósítottak. Ezeket leszámítva a sereg mozgósítása éppolyan körülményes lehetett, mint a nemesi felkelésé. Végeredményben: maga az ötlet nem volt rossz, létre is jött egy bármikor mozgósítható és bevethető, azonban katonailag nagyon vegyes értékű hadsereg. Voltak eredmények: például a Jajca ellátását szolgáló 1525. évi hadjárat a dunántúli bandériumok mozgósítása nélkül nem lehetett volna sikeres. Kétségkívül olcsóbb volt egy normális zsoldosseregnél. Negatív vonásaira már utaltunk.

A hadsereg ellátásának kutatása az utóbbi időben vált centrális kérdéssé a hadtörténetírásban. Egy nagyobb létszámú hadsereg ellátása élelmiszerrel és hadieszközökkel, a lovak számára pedig takarmánnyal mindig problémát okozott. A magyar hadseregnek legalább kétharmadát (a végeken még valamivel nagyobb részét) tették ki a lovasok. Mivel télen csak száraztakarmánnyal lehet a lovakat ellátni, tavasszal rá voltak utalva a friss fűre, ami egyébként vitaminszükségletüket is fedezte. Májusban ezért szüneteltek általában a harci cselekmények, hiszen a lovak „füvelésen" voltak. A lónak azonban a fű és a széna mellett zabra is szüksége volt, mégpedig nem is kevésre. 1568-ban egy lóra 7,1 liter zab jutott Magyarországon. Hét literrel számolva egy 10.000 lovas hadsereg egy nap 70.000 liter, azaz 294 mázsa zabot fogyasztott el!

Tekintve, hogy a török határon nehezen lehetett volna sok zabot összeszedni, egy török ellen vonuló seregnek irdatlan mennyiségű takarmányt kellett magával hurcolnia! És ehhez még azt is hozzá kell tenni, hogy a gabonafélék ára változott, aratás előtti időben magasra szökött. A II. Lajos által 1526. június 1-jén a készülő török hadjáratra tekintettel kiadott ármaximáló rendelet értelmében 1 *quartale* (negyed, de nem tudjuk, melyik mértékről van szó) zab ára aratás előtt 10, aratás után 5 dénár volt. Ez már önmagában is elgondolkodtató. Aratás előtt kétszeres árakkal kell számolni, ha egyáltalán lehetett kapni gabonát. Ezzel magyarázható, hogy mind 1521-ben, mind 1526-ban a mozgósított magyar haderő augusztus végére csak Mohácsig jutott el. A magyar hadsereg a mozgósítási parancsoknak csak az aratás után tudott eleget tenni.

Az élelmezés sem volt egyszerű ügy. A francia mezei hadseregnél a 15. század végén egy emberre napi 1270 gr kenyeret, 468 gr húst és 2 liter bort számítottak. Egy ostromlott várban a 15. század elején ugyanott egy személy napi 690 gr kenyeret, 370 g húst és 0,44 liter bort fogyasztott. Mivel a középkori Magyarországon magasabb hús- és kisebb kenyérfogyasztással kell számolnunk, a napi húsadag meghaladta a fél kilót. A borfogyasztás viszont biztosan magas lehetett. Egy jelentős létszámú hadsereg ezért igen sok szekeret volt kénytelen magával vinni, melyek nem csupán a takarmányt és az élelmiszert, de a lőszereket is szállították.

A mozgósított csapatoknak magukat kellett ellátniuk. Az eperjesi zsoldosokról tudjuk, hogy egy nagy szekér élelmiszert vittek magukkal 1526-ban. Igaz, több mint valószínű, hogy amíg Eperjestől eljutottak a mohácsi táborig, ezt már felélték, ekkor pedig kénytelenek voltak vásárolni. Pontosan ezt tudjuk a főúri csapatokról is, amelyeket élelmiszerrel és takarmánnyal megrakott szekerek kísértek. Amíg a sereg rendezett körülmények között élő vidéken vonult keresztül, mód volt azt a piacról élelmezni. Ez viszont azzal járt, hogy megnőtt az élelmiszer és a takarmány iránti kereslet, s így emelkedtek az árak is. Királyaink ezt rendeletekkel és törvényekkel igyekeztek megakadályozni: megtiltották, hogy a sereg megjelenésekor emeljék az árakat. Az más kérdés, hogy ezt nem lehetett mindig betartatni. A másik módszer az volt, hogy hadjárat esetén az uralkodó részletes ármaximáló rendelkezéseket bocsátott ki, amelyeket a katonák vásárlásainál elvileg mindenütt figyelembe kellett venni, noha az árak országrészenként is különböztek egymástól. II. Lajos rendelete az élő szarvasmarha, juh,

baromfifélék, disznó, szalonna, kenyér, bor, sör, zab és más gabonafélék, sőt még az ecet árát is részletesen szabályozta. A rendeletben szereplő árak természetesen alacsonyabbak voltak a piaci áraknál.

Más volt a helyzet az ellenséges területen. Itt a katonaság kimutathatóan gyakran rabolt, amire különben – kisebb mértékben, de mégsem ritkán – belföldön, Magyarországon is maradt adat. Mátyás – főleg a török területen, de a román fejedelemségekben is – szorgalmazta mozgó piacok megjelenését, ahol a Magyarországról érkező kereskedők és termelők adhatták el áruikat a seregnek. Markotányosok kísérték a nyugati csapatokat is. Ha másképpen nem ment, akkor az uralkodónak kellett csapatai élelmezéséről gondoskodnia. Ez történt például az 1475–76 telén lezajlott szabácsi hadjárat alkalmával: a magyar sereg ellátását a nagyszámú hajón, illetve a part mellett haladó szekereken szállított árukkal biztosították. Háborús területen olykor élelmiszer-beszolgáltatást rendeltek el.

Ilyen problémák egyre gyakrabban fordultak elő a Jagelló-kor második felében. A külső védővonal környéke addigra szinte teljesen kipusztult. Függetlenül attól, hogy fegyverszünet vagy hadiállapot állt-e fenn, a magyar végvári katonáknak sikerült a szemben álló török végvárak, a törököknek pedig a magyar végvárak környékét néhány évtized alatt szinte tökéletesen elpusztítaniuk. A legdélibb boszniai magyar végvár, Jajca ellátása ezért egyre nehezebb és bonyolultabb feladattá vált. Az 1525-ös jajcai hadjárat során Frangepán Kristóf gróf a szlavóniai és dunántúli bandériumokkal volt kénytelen levonulni, hogy elláthassa e fontos végvárat.

Az élelmezésen kívül a hadiszerekkel való ellátás, valamint a végvárak esetében azok karbantartása is komoly nehézségeket okozhatott. A mozgósított katonaság saját fegyvereit használta. A törvények elő is írták, hogy milyen fegyverzettel kötelesek megjelenni. Ez már nem minden esetben áll a zsoldosokra, noha a katonáskodást főhivatásuknak tekintők bizonyára rendelkeztek jó minőségű saját fegyverzettel. A toborzások útján felfogadott személyek esetében erről már nem lehetett szó. Nem véletlen, hogy a királyok gyakran fordultak városaikhoz fegyverekért (pl. nyilakért, számszeríjakért, de legfőképpen ágyúkért). Az sem volt ritka, hogy fegyvergyártó mestereket kértek, tehát az uralkodók gyártattak le hadiszereket. Kértek nyersanyagot, például ólmot, salétromot. A végvárakban gyakran megtaláljuk a puskaporgyártó malmot. Bár a tüzérség jó részét a városok szolgáltatták – vagy ha úgy tetszik, kölcsönözték – egy hadjárat céljára, a végvárak természetesen el voltak látva ágyúkkal, szakállas puskákkal. Volt a királynak saját tüzérsége is. Mátyás tüzérségét például Marienwerderi Jakab porosz tűzmester irányította, aki egyben a budai várban működő ágyúgyártó műhelyt is vezette. Jutalmul Rohonc várát kapta az uralkodótól. Nagyobb hadjárat esetén a király kénytelen volt nagy számban ágyúkat és ágyúgolyókat gyártatni, így például 1494-ben az Újlaki Lőrinc herceg elleni háború előtt a budai várban. Itt volt elhelyezve a királyi fegyvertár is, amely talán a fegyvergyártó műhelyhez kapcsolódott. Az 1475–76-os szabácsi hadjárat felszerelését innen szállították el. Az uralkodónak azonban nem csupán az élelmezésre, a takarmányozásra és a fegyverzetre kellett odafigyelnie, hanem a ruházatra is. A zsold egy részét általában posztóban fizették ki. Problémát okozhatott azonban a téli időjárás. A téli szabácsi hadjárattal kapcsolatban értesülünk, hogy Mátyás a városok és mezővárosok szűcseivel nagyszámú subát gyártatott le, azaz a télies ruhával való ellátás – legalábbis a sereg egy részénél – nem a katona feladata volt. Egyébként a sereg számára történt subaszállításokról az ausztriai háborúból is maradt adat.

A várak építési és karbantartási költségei a végeken az uralkodót terhelték. A konkrét döntés és irányítás természetesen a parancsnokok, például a horvát bán feladata volt. 1511-ben a költségvetés 116.226 Ft zsolddal számolt az Alsó részeken és a horvát végeken. Ugyanez a költségvetés csak hat várnál tervezett be építési és javítási költségeket, összesen 14.000 Ft összegben. Ebből azonban 4.000 Ft egyedül Tinninre (Knin) esik, 3.000 pedig Jajcára. Tatarozási feladatok nyilvánvalóan nem minden évben esedékesek, és az is lehet, hogy az erre fordítandó összegeket egy-egy várra összpontosították. A várakat ugyanis rendszeresen felülvizsgáltatták. Az 1498:43. tc. úgy intézkedett, hogy a király, valamint az ország két nagybírája, a nádor és az országbíró küldjenek ki egymástól függetlenül egy-egy embert az összes végvár felülvizsgálatára. A vizsgálat terjedjen ki az épületek állapotára, a vár hadi eszközeire, élelmiszer-tartalékára, katonaságára, az ott dolgozó kézműves mesterekre.

Ilyen várfelülvizsgáló jelentések sajnos csak Mátyás uralkodásának utolsó évéből maradtak fenn, és a királyi kincstár ellenőrként kiküldött emberétől származnak. A vizsgált várak között több horvátországit találunk. Úgy látszik, nem csupán a királyi, hanem a magánföldesúri várakat is ellenőrizték. Legrészletesebbek az építkezések leírásai. Még azt is megtudjuk, hogy az előző évtizedben mit építettek és az milyen mértékben készült el (pl. elkészült egy palánk, de még be kellett sározni, hogy ne lehessen felgyújtani). Kiderül a jelentésekből, hogy a legnagyobb várépíttető Geréb Mátyás horvát bán (1484–89), a király unokatestvére volt. Közlik a jelentések a várleltárakat is: a fegyverek, lőszerek, élelmiszerek jegyzékét. Úgy tűnik, hogy a végvárak elég jól el voltak látva ágyúval és szakállas puskákkal. Az azonban feltűnő, hogy alig található ezekhez való golyó. (A puskapor mennyisége nehezen állapítható meg, hiszen a kész puskapor mellett annak alapanyagával is rendelkeztek, tehát a helyszínen legyárthatták a már ellőtt puskapor pótlását.) A golyók alacsony mennyisége más várleltárakból is kitűnik. Az az érzésünk támad, hogy nem számítottak hosszan tartó ostromokra, csak addig kellett kitartani, amíg a hátországból, a második vonalból mozgósítják a felmentő csapatokat. Azaz a portyázó, kisebb erejű török támadások kivédésére készültek fel, és nem komoly hadjáratokra. Igaz, 1456-tól 1521-ig – még ha közben több várat sikerült is meglepniük és elfoglalniuk a törököknek – hosszan tartó ostromnak egyetlen végvár sem volt kitéve.

A fegyveres alakulatokhoz a katonákon kívül hozzátartoztak a kocsisok, a markotányosok és a sereget követő egyéb kereskedők, továbbá a kőfaragók, ácsok, asztalosok, kovácsok. Mesteremberek éltek a várakban is, a felsoroltakon kívül említhetjük például a molnárokat és a kenyérsütőket. A késő középkorban gyakran szekérvárba zárkóztak a csapatok. Ennek érdekében földmunkára volt szükség. Amikor 1461-ben Várdai István kalocsai érsek és Újlaki Miklós macsói bán általános mozgósítást rendelt el egy török betörés alkalmával Baranya megyében, a mozgósítottaknak 20 emberenként egy szekeret kellett magukkal hozniuk, 25 napi élelemmel, ásóeszközökkel, íjakkal és nyilakkal. Mátyás gyakran kért városaitól szekereket, ásóeszközökkel. Szászvárosnak 1469-ben egy szekérhez négy lovat, vasláncokat és öt embert kellett adnia, kettőt ásóval, kettőt kapával, egyet szekercével. 1471-ben a király Pozsonytól egy szekérhez hat lovat és hat embert követelt meg ásókkal. A seregben tehát – mai fogalmak szerint – utászok is szolgáltak, akik nem biztos, hogy katonaként bevethetők voltak. Ottlétük ostrom vagy várvédelem, de még nyílt csata esetén is nélkülözhetetlen volt, viszont növelte az élelmezési kiadásokat.

Mozgósításokról sok adat maradt fenn, ezek azonban több kérdést nyitva hagynak. Háború esetén a mozgósítás a megyékbe kiküldött toborzók (*sollicitatores et levatores exercitus*) feladata volt. Ezek éppúgy lehettek a megye vezetői (ispán, alispán), mint a király megbízottjai. Ők állították össze a hadkötelesek listáját (mind a nemesi felkelés, mind a telekkatonaság esetében), és gondoskodtak arról, hogy a mozgósított csapatok a király által megadott időben és helyen jelenjenek meg, valamint arról, hogy a mozgósítási parancsnak eleget nem tevőket megbüntessék. Ezért az uralkodó nekik és a megye vezetőinek címezte a királyi kegyből a katonáskodás alól felmentő kiváltságokat. Bár számtalan adat maradt fenn róluk, ma sem tudjuk, hogy ha nem a megye vezetői voltak egyben a toborzók, akkor személyileg kik lehettek, és pontosan hogyan jártak el. Az viszont kétségtelen, hogy a rendszer működőképes volt. Ez a hadkiegészítési rendszer elsősorban a mai fogalmak szerint kötelező hadi szolgálatra vonatkozott. A nemesi felkelés esetében – az 1498. évi törvény alapján – a mozgósítás részben a bandériumtartó főpapok és főurak, részben a megyék feladatává vált, tehát külön toborzókra nem volt szükség („toborzón" nem tényleges toborzást kell értenünk, hiszen hadkötelezettség teljesítéséről van szó).

A késő Jagelló-kori rendszerre II. Lajos korából maradt számos adat. Hadjárat előtt a király mozgósítási parancsokat íratott, melyeket megküldtek a bandériumtartó uraknak és a megyéknek. Ebben az uralkodó megparancsolta, hogy mikor és hol jelenjen meg a bandérium. A parancsokat átadhatták azoknak az uraknak, akik épp az udvarban tartózkodtak, ezek olykor magukra vállalhatták a szomszédos birtokos megyék számára a kézbesítést is, ahol pedig ez nem volt lehetséges, oda a kincstár tisztviselői vitték el a parancsokat. Meg kell jegyezni, hogy megdöbbentő nemtörődömséggel történt a kézbesítés. A mohácsi csata előtt a mozgósítási parancs június 1-jén kelt és július 2-ára szólt Tolna mezővárosba. Voltak azonban parancsok, amelyeket csak június 12-én(!) küldtek el. Június 15-én megismételték a parancsot: ez esetben az időpont már illuzórikussá vált. Június 23-án aztán egyszerre megtáltosodott a kincstár. E napon nem kevesebb, mint 78 címzettnek küldték el az újabb parancsot, ami már az általános mozgósítás volt, hiszen a király meghagyta a megyék ispánjainak a véres kard körülhordozását. Ez a jobbágyok ötödrészének felfegyverzését jelentette.

Éppúgy mondhatnánk, hogy az ország eleget tett a parancsnak, mint az ellenkezőjét. Gyakorlatilag mindenki bevonult, azonban a bandériumok nem teljes létszámban, és sokan késtek. Csupán a mohácsi csata reggelén, augusztus 29-én érkeztek meg a szlavóniai alakulatok. A horvátországiak aznap még csak Zágrábban, az erdélyiek Szegeden, a cseh–német segédcsapatok Győrnél állomásoztak. Szapolyai János erdélyi vajda késését a neki küldött ellentétes értelmű parancsokkal magyarázták: a felsőbb hadvezetés azon tétovázott, hogy a vajda a fősereghez történő csatlakozás helyett ne törjön-e be inkább Havasalföldön át a török birodalomba. Ám tudjuk, hogy az erdélyi mozgósítás hasonló problémákkal küzdött, mint a magyarországi, így tehát az egymással ellentétes parancsok nem okozhattak nehézségeket. Az erdélyi sereg gyülekezését csak augusztus 15-ére(!) tűzték ki Tordára. Innen valóban nem is juthattak messzebb Szegednél.

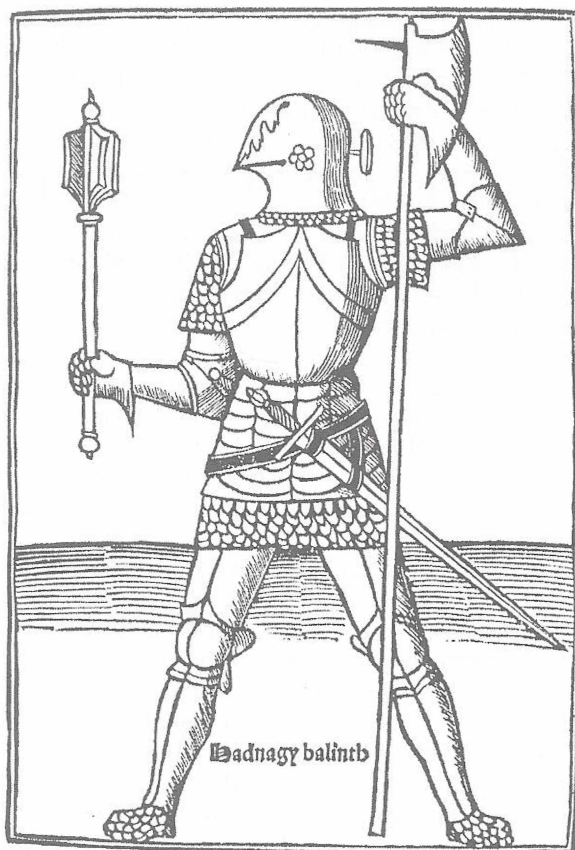
Leszámítva a királyi kincstár június eleji gondatlanságát, a mohácsi mozgósítás pontosan mutatja a magyar hadrendszer Achilles-sarkát: aratás előtt a hazai katonaság képtelen volt felkészülni. Sajnos, túl kevés az adat az akkori gabonaárakról, az azonban elgondolkoztató, hogy Eperjesen 1525 októberében többe került ez a fontos takarmány, mint máskor közvetlenül aratás előtt, amikor a legdrágább a gabona. Ezért nem zárha-

tó ki, hogy 1525-ben igen rossz volt a termés. Egy több tízezres hadsereg, amely magát és lovait nem tudja élelmezni, harcképtelen.

Bizonyos mértékben összefügg a mozgósítással a várak és erődített városok falainak fenntartására fordított közmunka. Az építkezéshez a kőművesek és ácsok által végzett szakmunkán kívül mindig nagy mennyiségű segédmunkára volt szükség. Ezért a környező jobbágyságot rendelték ki ingyen robotra. Ezt ugyan törvényekkel próbálták korlátozni, mégis gyakran került rá sor. Olykor komoly baj is származott ebből. Amikor az osztrák háború kezdetén Szapolyai István főkapitány Vas megye jobbágyait rendelte ki Vasvár erősítésére, a parasztok a parancsot végrehajtani akaró megyei alispánt majdnem megölték. Olykor előfordulnak a „végvárak munkatoborzói és élelmiszer-behajtói" (*sollicitatores laborum et exactores victualium ad castra et fortalitia finitima*) is. Eszerint a végvárak élelmiszer-ellátása szintén a környező megyékre hárult. E tisztségviselőkről és feladatkörükről még annál is kevesebb információval rendelkezünk, mint a mozgósításnál eljáró toborzókról, azt sem tudjuk, hogy szervezetileg hová tartoztak.

A felső irányítás a király kezében volt, aki a királyi tanács közreműködésével döntött katonai ügyekben. A királyi tanács így mintegy vezérkari szerepet játszott, ami nem volt mindig pozitív, hiszen nem rendelkezett mindenki katonai tapasztalattal. Az ebből következő nehézségek a kémjelentések kiértékelésével kapcsolatban mutatkoztak meg a legjobban. Kémrendszert minden állam működtetett. A magyar kémszervezet nem volt rossz. Kémeket elsősorban a végek főparancsnokai, de a végvárak kapitányai is tartottak. Szapolyai János vajda például az 1520-as években Isztambulban is foglalkoztatott kémeket. A baj csak az volt, hogy valódi és álhíreket is továbbítottak. A végvidéki parancsnokok valamennyi jelentést kötelesek voltak a királyi udvarba továbbítani, igaz, saját értékelésükkel együtt. A döntést ezek alapján már a királyi tanács hozta meg. Kimutathatóan előfordult, hogy ellentétes jelentések esetén a királyi tanács a vajda által megbízhatónak vélttel szemben egy másik kém adatait fogadta el. Utólag kiderült, hogy a vajdának volt igaza. Országos hadbiztosi hivatal nem létezett, a háborúval kapcsolatos feladatok jó része a királyi kincstár hatáskörébe tartozott, a mozgósításától a várak ellenőrzéséig, a katonák fizetésétől ellátásukig. Ez különben érthető is. Ide futottak be az adójegyzékek, itt tartották nyilván a kifizetéseket, így egyedül a kincstár tudott viszonylag pontos képet alkotni mind az ország katonai potenciáljáról, mind az anyagi helyzetéről. Feladata volt – a kincstár fizetésképtelensége esetén – anyagi eszközök beszerzése is. Így a Jagelló-kori magyar hadszervezetről a legpontosabb adatokat a néhány fennmaradt és a kincstár által az országgyűlés elé terjesztett költségvetésből, valamint néhány királyi számadáskönyv-töredékből kapjuk.

A legnagyobb problémát a hadsereg fizetése jelentette, az ellátási és építési nehézségek csak utána következtek. Induljunk ki Mátyás hadseregéből. Mint láttuk, az állandó sereg létszáma 10–20.000 fő között ingadozott, beleértve az évente csak rövidebb időn át foglalkoztatottakat. Mivel a gyalogság aránya a lovassághoz képest egy a kettőhöz, minimálisan 3.000 gyalogossal és 6.000 lovassal, maximálisan 5.000 gyalogossal és 10.000 lovassal számolhatunk, akiknek a király egy évre zsoldot volt kénytelen fizetni. Mátyás 1481. március 10-i, Veronai Gábor bíboroshoz intézett levele értelmében egy páncélos lovas negyedévente 15, egy könnyűlovas 10, egy gyalogos 8 Ft zsoldot kapott volna. (Az állandó zsoldosokat negyedévente fizették.) A Jagelló-kori források alapján egy lovas katona zsoldja hozzávetőlegesen havi 3 Ft, egy gyalogosé 2 Ft volt. A Mátyás kori adatok nagyjából e körül forognak, amelyek a Veronaihoz írt levéllel összehasonlítva csak a könnyűlovasoknál közelítik meg egymást. Azt, hogy a nehéz- és

Gyalogos csapatvezető ábrázolása
Hadnagy Bálint korabeli könyvében

a könnyűlovas zsoldja mennyiben különbözött egymástól, egyelőre nem tudjuk meghatározni.

Az ugyan valószínű, hogy az idegen zsoldosok több pénzt kaptak, mint a magyarok, de ezt sem tudjuk pontosan igazolni. Kisebb hibát követünk el ezért, ha a kétféle lovas esetében egyaránt a havi 3, a gyalogosok esetében pedig a havi 2 Ft zsolddal számolunk. (Megjegyzem, hogy a magyar zsold alacsonyabb volt a Nyugaton megszokottnál.) Ez azt jelenti, hogy 9.000 zsoldos esetében a királynak egy évre 288.000, 15.000 esetében 480.000 Ft-ot kellett kifizetnie. Ezzel szemben Mátyás évi bevételét átlagban 628.000 Ft-ra becsülhetjük, mégpedig úgy, hogy évi egyszeri adókivetés esetén 493.000, kétszeri adókivetéskor 743.000 Ft folyt be a kincstárba. Az előző esetben és csak 9.000 katonával a bevételek 58,4%-a, a második esetben, 15.000 katonával 64,6%-a ment rá a katonaságra. Franciaországban 1470-ben a katonai kiadások a bevételek felét, 1482-ben 74%-át emésztették fel, ami látszólag jó arány Magyarország javára. A baj csak az, hogy a magyar összegek nem tartalmazzák a végvári őrségek fizetését, valamint az ellátási és építkezési költségeket.

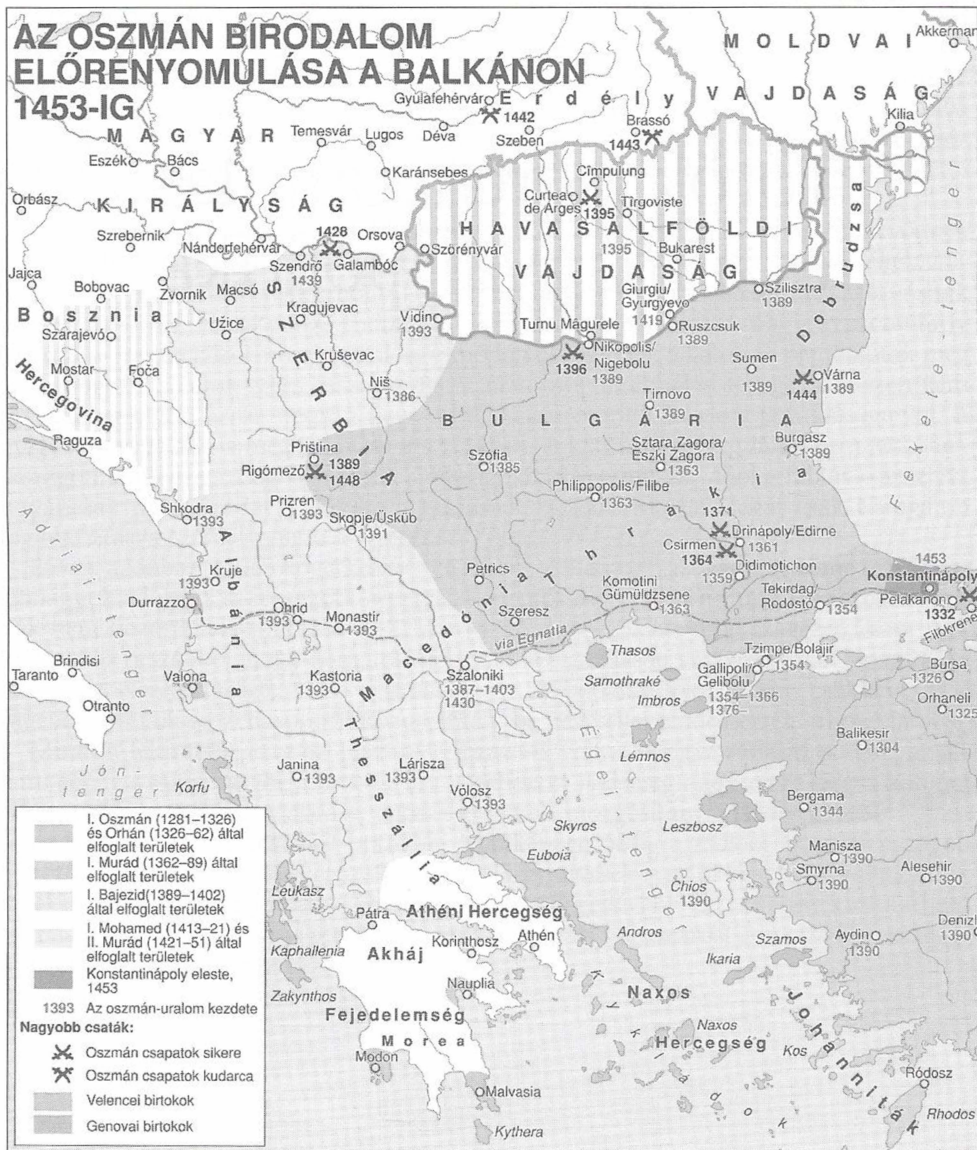
Azt láttuk, hogy 1511-ben a költségvetésben a végvári katonáknak fizetendő zsold rovatban 116.226 Ft szerepel. Mátyás alatt több vár volt magyar kézen, így ha 120.000 Ft-ot veszünk fel a feltétlenül kifizetett végvári zsoldra, biztos, hogy nem tévedünk. E szerint a helyzet már egészen más. Egyszeri adófizetéssel és 9.000-es sereggel számolva a hadi kiadások személyi oldala 408.000 Ft-ot, a bevétel 82,8%-át teszi ki, kétszeri adófizetés esetén is 15.000 emberrel a végbeliek fizetését is tekintetbe véve a hadi személyi kiadás 600.000 Ft, a bevételek 80,8%-a.

Tudjuk azonban, hogy a hadi kiadások nem csak a személyi költségekből tevődnek ki. (Az átlagos 628.000 Ft-os bevétel esetében a személyi kiadások is szinte felélték volna a király jövedelmeit.) Akárhogy is van, a hadi kiadások kifizetése után Mátyásnak nemigen maradt volna pénze tudomány- és művészetpártolásra, nagy, reprezentatív építkezésekre. Az ellentmondás csak egy módon oldható fel: a katonák nem kapták meg a kialkudott zsoldjuk teljes összegét. És ez nem csupán elméleti fejtegetés, hiszen nem egy adatunk van arról, hogy a nagy király adós maradt katonái járandóságaival. A magyar király mégis megbízhatott a seregében. A katonaságot ugyanis nem Magyarországon, hanem gazdag szomszédos országokban vetették be, ahol a rablás – amelyre ugyancsak maradt adat – pótolta a kimaradt zsoldot. Mátyás tehát csak Nyugaton foglalkoztatva tarthatta fenn a seregét.

Ennek azonban egyéb következménye is volt. A katonák zsoldjának zöme a magyar jobbágyok adójából származott, amelyet a jelentős mértékben amúgy is külföldi katonák nem hazánkban költöttek el. Ez azt jelenti, hogy évente több százezer forint úgy ment ki az országból, hogy nem áramlott vissza a gazdaság vérkeringésébe, magyarán az ország elszegényedett. Nem véletlen, hogy az adóalap fokozatosan csökkent, és a Jagelló-királyok összehasonlíthatóan csekélyebb bevétellel rendelkeztek, mint Mátyás.

Mindezt tekintetbe véve az 1498-as reformnak voltak pozitív vonásai is. Igaz, az állami adó fele magánkézbe jutott, az így létrehozott hadsereg nagy része kisebb katonai értéket képviselt, mint Mátyásé, nehezebb is volt mozgósítani, viszont a vonuló hadsereg kevésbé pusztította saját országát, legfőképpen pedig a zsoldot Magyarországon költötte el. A katonaságot ellátó és kiszolgáló kézművesek is az ország lakói voltak, akik ezzel jó jövedelemhez jutottak. Az országban a Jagelló-kor első felében kimutatható gazdasági prosperitás, amely a nagyszámú városi és mezővárosi építkezésben is megmutatkozik, részben erre vezethető vissza.

Török előrenyomulás és a magyar politika

AZ OSZMÁN BIRODALOM ELŐRENYOMULÁSA A BALKÁNON 1453-IG
M O L D V A I V A J D A S Á G
Akkerman
Kilia
Gyulafehérvár
E r d é l y
1442
Brassó
1443
Szeben
M A G Y A R K I R Á L Y S Á G
Temesvár
Lugos
Déva
Eszék
Bács
Karánsebes
Orbász
Szrebernik
Nándorfehérvár
1428
Orsova
Szendrő
1439
Galambóc
Szörényvár
Câmpulung
Curtea de Argeş
1395
Tîrgoviste
H A V A S A L F Ö L D I V A J D A S Á G
Bukarest
Jajca
Bobovac
Zvornik
Macsó
Giurgiu/ Gyurgyevo
1419
Szilisztra
1389
Dobrudzsa
B o s z n i a
Szarajevó
Užice
Kragujevac
Vidin
1393
Turnu Măgurele
Ruszcsuk
1389
S Z E R B I A
Kruševac
Nikopolis/ Nigebolu
1396
1389
Sumen
1389
Várna
1444
1389
Mostar
Foča
Hercegovina
Niš
1386
Tirnovo
1389
B U L G Á R I A
Raguza
Priština
1389
Rigómező
1448
Szófia
1385
Sztara Zagora/ Eszki Zagora
1363
Burgasz
1389
Philippopolis/Filibe
1363
Prizren
1393
Shkodra
1393
Skopje/Üsküb
1391
T h r á k i a
1371
Drinápoly/Edirne
Csirmen
1364
1361
Didimotichon
1359
A l b á n i a
Kruje
1393
Petrics
Komotini
Gümüldzsene
1363
1453
Konstantinápoly
Tekirdag/ Rodostó
1354
Pelakanon
1332
Filokrene
Durrazzo
Ohrid
1393
Monastir
1393
Szeresz
M a c e d ó n i a
via Egnatia
Thasos
Tzimpe/Bolajir
1354
Gallipoli/ Gelibolu
1354–1366
1376
Bursa
1326
Orhaneli
1325
Brindisi
Taranto
Valona
Kastoria
1393
Szaloniki
1387–1403
1430
Samothraké
Imbros
Otranto
A d r i a i - t e n g e r
Jón-tenger
Korfu
Janina
1393
Lárisza
1393
T h e s s z á l i a
Vólosz
1393
Lémnos
Balikesir
1304
E g e i - t e n g e r
Bergama
1344
Skyros
Leszbosz
Euboia
Manisza
1390
Smyrna
1390
Alesehir
1390
Leukász
Chios
1390
Pátra
Athéni Hercegség
Athén
Andros
Denizli
1390
Kaphallenia
Akháj
Korinthosz
Szamos
Aydin
1390
Ikaria
Nauplia
Naxos
Zakynthos
Fejedelemség
Naxos
Hercegség
Kos
Morea
Modon
K y k l á d o k
J o h a n n i t á k
Malvasia
Ródosz
Rhodos
Kythera
F e k e t e - t e n g e r
I. Oszmán (1281–1326) és Orhán (1326–62) által elfoglalt területek
I. Murád (1362–89) által elfoglalt területek
I. Bajezid(1389–1402) által elfoglalt területek
I. Mohamed (1413–21) és II. Murád (1421–51) által elfoglalt területek
Konstantinápoly eleste, 1453
1393 Az oszmán-uralom kezdete
Nagyobb csaták:
Oszmán csapatok sikere
Oszmán csapatok kudarca
Velencei birtokok
Genovai birtokok

Fodor Pál

A szimurg és a sárkány

Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1526)

1.

Hunyadi János, Magyarország kormányzója nevében a következőket írta Vitéz János V. Miklós pápának 1448. szeptember 17-én: „Ha jól emlékszem, immár száz esztendeje ólálkodnak Európa körül a törökök Istenre-emberre acsargó fegyverei. Villámgyors egymásutánban igázták le Görögországot, Macedóniát, Bulgáriát, Albániát ... szolgaságra taszítva, vallásukból kiforgatva őket, idegen hitet, idegen erkölcsöt, idegen törvényt és a hitetlenek nyelvét kényszerítették rájuk. Sem Isten, sem ember jogait nem kímélték; ... Innét terjedt el a pusztító vész az összes szomszédok irányába. Legutóbb elhatolt már csaknem Európa közepéig, s most országunk s hazánk tőszomszédságában vetette meg lábát. ... Több mint hatvan esztendeje csaknem szakadatlanul álljuk a háború perzselő dühét, mégpedig saját erőnkből, egyetlen nép fegyvereivel. Helytállunk, pedig kimerített a sok vereség, hadakozás és gyász. ... Hogy néhány szóban mindent összefoglaljak: ennyit még egyetlen ellenségünktől sem szenvedtünk, és a szabadság emlékén kívül egyebünk sem maradt, mint fegyverünk és bátorságunk, hiszen sokszor kerültünk végveszélybe. .... Mert nincs olyan kegyetlenség, amit el ne követtek volna rajtunk, és soha nem lesz vége, akár győzünk, akár veszítünk: az ellenség állandóan a nyakunkon marad, mert gyűlölete túltesz még az erején is. Ellenségünk ... most sem győzelmet: bosszút akar venni rajtunk."[1]

A kormányzó kancellárja jól ismerte a magyar történelmet. Az oszmán–törökök valóban 60 évvel azelőtt, 1390-ben jelentek meg Magyarország határainál, sőt annál beljebb is. 1390-ben szerb segéderőkkel együtt a Macsói bánságot, Krassó és Temes megyét, 1391-ben a Szerémséget, 1392-ben ismét a Temesközt és a Szerémséget „látogatták meg" és dúlták fel.[2] Magyarország lakói ekkoriban kezdték megsejteni, hogy a jövevények, akiknek balkáni térnyeréséről már sokat hallhattak, a megszokottnál jóval keményebb és céltudatosabb ellenfelek lesznek. Módszereiket annyira brutálisnak érezték, hogy a következő években, Zsigmond király uralkodása idején már rendszeresen a tatárokhoz hasonlították őket, ami a korabeli magyarok tudatában a veszélyesség legmagasabb fokát jelentette.[3]

Kik voltak, honnan jöttek és mit akartak ezek a hódítók? Az oszmánok állama a 14. század első évtizedeiben jött létre Kisázsia északnyugati csücskében. Az új hatalom születését főként két körülmény segítette elő: 1) egy népmozgalom, amelyet a mongolok közel-keleti betörése váltott ki, s amelynek eredményeként több százezer főnyi oguz

[1] E tanulmány első, hosszabb változata megjelent *Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.* Szerk. Zombori István. Bp. 2004. 9–36. Jelen közlésből elmaradt az eredeti tanulmány záró fejezete (29–36). *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század.* Közreadja V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 120–121.

[2] Engel Pál: A török–magyar háborúk első évei. *HK* 111 (1998) 565–569.

[3] Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma" legendája. A *török* a 15–16. századi magyar közvéleményben. In: Uő: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán–török történelemről.* Bp. 2001. 180.

(türkmén) népesség szorult a kisázsiai szeldzsuk és a bizánci birodalom határvidékére; 2) egy hatalmi vákuum, amely az iráni Ilhanida Birodalomban és szeldzsuk vazallus államában, illetve Bizánc maradék kisázsiai tartományaiban alakult ki a 13. század végére.[4] Az Oszmán (1288 k.–1324) vezette törzs nem egyedül látott hozzá a kisázsiai törökség megszervezéséhez és a szeldzsuk örökség megszerzéséhez, de ő és utódai száz év leforgása alatt valamennyi vetélytársukat felülmúlták, s területeik nagy részét a birodalmukhoz csatolták. Magyarország megtámadása idején csapataik keleten az Eufráteszhez közeledtek, nyugaton pedig a Dunánál álltak.

Sikereik legfontosabb okairól a mai napig nem tudtak megegyezni a kutatók. Az azonban kétségtelen, hogy néhány tekintetben feltűnően nem úgy viselkedtek, mint a többi török (türkmén) fejedelem, illetve uralkodócsalád. A hatalom törököknél szokásos meg- és felosztását kezdettől fogva kerülték, s vetélytársaiktól eltérően a bizánciak zsoldjában teljesített európai szolgálatot nemcsak zsákmányszerzésre, hanem azonnali céltudatos területi terjeszkedésre használták fel. Nagyon jellemző, ahogy az 1340-es években adódó, nem mindennapi alkalmat megragadták: amikor Bizáncban trónküzdelmek robbantak ki, és a legerősebb török bégségeket a latinok leverték, azon nyomban benyomultak az üresen maradt politikai és katonai térbe.[5]

Az ekkoriban már jól szervezett oszmán állam az 1340-es évek végétől kezdve négyfrontos, tudatos és következetes harcba kezdett. Közvetlen céljai közé tartozott 1) a balkáni kisállamok felmorzsolása, 2) az itáliai (latin) kereskedő államok visszaszorítása, 3) a kisázsiai muszlim–török államok alávetése, 4) Bizánc bekerítése, fokozatos elsorvasztása és Konstantinápoly elfoglalása.[6] A század végére sikerei minden várakozást felülmúltak. Csak néhány látványosabbat kiemelve, Csernomennél (1371) és Rigómezőn (1389) legyőzte a szerb és a balkáni koalíciókat, 1390-re a Kızıl Irmak folyóig meghódította Kisázsiát (Anatóliát); Bizáncot, amelyet 1373-tól évi adóra kötelezett, szinte a fővárosra és környékére szorította vissza, Genovát és Velencét pedig szerződésre és együttműködésre kényszerítette.[7]

Szintén régi és tartós vitatémája a kutatásnak, hogy mi volt a 14–16. századi oszmán–török birodalom hódításainak végső célja, vagy volt-e ilyen egyáltalán. Anélkül, hogy a részletekbe belemennék, a kérdésre bizonyos mértékben választ ad az, hogy I. Bajezid szultán (1389–1402) 1394 végén felvette a „szultán al-Rúm" ([Kelet-]Róma, illetve Kisázsia/Anatólia uralkodója) címet. Ezzel a kónjai szultánok által egykor viselt titulussal lényegében azt akarta közölni a világgal, hogy részint a szeldzsukok,

[4] Halil İnalcık: The Question of the Emergence of the Ottoman State. *International Journal of Turkish Studies* 2 (1980) 72–75.; Claude Cahen: *La Turquie pré-Ottoman.* Istanbul–Paris, 1998. 275–295.; Donald M. Nicol: *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453.* Cambridge, 1993. (2. kiad.) 41–89. Vö. Fodor P.: Az Oszmán Birodalom születése. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. Fodor P. – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 165–167.

[5] Vö. Cemal Kafadar: *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State.* Berkeley, Los Angeles, London, 1995. 136–138.; Fodor *i. m.* 172–173.

[6] A korai oszmán (és a kortárs balkáni) történelem eseményeinek jó összefoglalása: John V. A. Fine, Jr.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.* Ann Arbor, 1987.; Ernst Werner: *Die Geburt einer Grossmacht – Die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus.* Weimar, 1985. (4. kiad.); Colin Imber: *The Ottoman Empire, 1300–1481.* Istanbul, 1990.

[7] Az itáliai városállamokkal fenntartott (egyáltalán nem mindig ellenséges) kapcsolatokra, ld. Elisabeth A. Zachariadou: *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1305–1415).* Venice, 1983, főleg 63–81. és Kate Fleet: *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey.* Cambridge, 1999, főleg 4–12, 134–141.

részint a keletrómai (bizánci) császárok örökösének tartja magát, vagyis joggal tehető fel, hogy azok birodalmait kívánta megszerezni vagy újjáépíteni.[8] Gyakorlati lépéseiből arra következtettek, hogy egy Dunától az Eufráteszig terjedő birodalom lebegett szemei előtt, ami nagyjából valóban a Keletrómai Birodalom törzsterületét jelentette.[9] Ez a terv 1402-re közel jutott a megvalósuláshoz, de aztán Timur Lenk keletről érkező támadása és Bajezid elleni győzelme következtében átmenetileg megbukott. Az Oszmán-dinasztia azonban pár évtized leforgása alatt felélesztette a Bajezid által megálmodott birodalmat, s a 15. század második felétől, II. Mehmed (1451–1481) korától az uralkodók már az egész világ feletti, egyetemes oszmán-iszlám uralomról szövögettek terveket.[10] Miután a 16. század elején meghódították a Közel-Keletet, minden korábbinál erősebb késztetést éreztek arra, hogy hozzáfogjanak Nagy Sándor egykori világbirodalmának „helyreállításához".

Nem mellőzhető, de ismét csak nehezen megválaszolható kérdés, hogy amíg tehette, miért hódított oly következetesen az Oszmán Birodalom. A válaszok két-három elemet szoktak kiemelni: az iszlám szent háború, a dzsihád (vagy az oszmánok esetében inkább a gazá) ösztönző szerepét, az állam militarista jellegét és a zsákmány fontosságát.[11] Nem vitatva, sőt mint látni fogjuk, itt-ott aláhúzva ezek jelentőségét, úgy látom, ennél összetettebb okok rejlettek a hódítások mögött. A következőkben fontossági sorrendben tekintem át azokat a tényezőket, amelyek véleményem szerint az oszmán birodalom háborúit éltették.

1. *Zsákmány- és területszerzés*

Hosszú időn át a legfontosabb hajtóerők közé tartozott. Különösen kezdetben a háború szinte az egész társadalmat foglalkoztatta, és két fő célja volt: egyrészt honfoglalás, tehát területszerzés, másrészt egzisztencia-teremtés, szerencsésebb esetben a meggazdagodás.

a) Zsákmány. Egy 14. század közepe táján keletkezett, török nyelvű munka dzsihádról szóló fejezete így számlálja elő a megélhetés legfőbb forrásait: 1) a *gazá*ból származó zsákmány, 2) kereskedés, 3) szántás-vetés, 4) iparosság.[12] A felsorolás fontossági sorrendet jelez, ami a korabeli Nyugat-Anatóliában aligha véletlen. A zsákmány, azon belül is kiemelten a rabszolga ugyanis nem csak a nagy szultáni hadjáratok idején áradt. Békeidőben a határvédelmi szervezetek szerezték és szállították, s az állam a vallásjog szerint neki járó ötöd révén folyamatosan részesült belőle.[13] A háborúban vagy

[8] Az egészhez ld. Paul Wittek, Rum sultanı. In: *Bati dillerinde Osmanlı tarihi.* İstanbul, 1971. 90–93., Vö. Cahen *i. m.* 179–180.

[9] Halil İnalcık: Bazayid I. In: *Türkiye Diyanet Vakfi İslâm Ansiklopedisi.* V. Istanbul, 1992. 234. Vö. Speros Vryonis, Jr., The Byzantine Legacy and Ottoman Forms. *Dumbarton Oaks Papers* 23–24 (1969–1970) 255–256.

[10] Osman Turan: *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi.* II. İstanbul, 1969. 60–71.

[11] Halil İnalcik: The Rise of the Ottoman Empire. In: *A History of the Ottoman Empire to 1730. Chapters from the Cambridge History of Islam and the New Cambridge Modern History* by V. J. Parry, H. İnalcık, A. N. Kurat and J. S. Browley. Ed.: M. A. Cook. Cambridge, London, New York, Melburne, 1976. 31.; Uő: The Emergence *i. m.* 75–77.; Bassam Tibi: *Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ.* Bp. 2003. 132, 181, 186.

[12] Şinasi Tekin: XIV üncü yüzyıla ait bir *ilm-i hâl*: Risāletü'l-islām. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986) 286.; Uő: XIV yüzyılda yazılmış gazilik tarikası „gâziliğin yolları" adlı bir eski Anadolu Türkçesi metni ve gazâ/cihâd kavramları hakkında. *Journal of Turkish Studies* 13 (1989) 156.

[13] Irène Beldiceanu-Steinherr: En marge d'un acte concernant le pengyek et les aqıngı. *Revue des Études Islamiques* 37 (1969) 21–48, főleg 35. skk.

háborúval szerezhető javak jelentőségére csak néhány jellemző, időben szétszórt példa. Az első: a hagyományos oszmán felfogás szerint birodalmi mecsetet csak hitharcban szerzett zsákmányból (*gazá máli*ból) lehetett építeni, s ennek tulajdonítható, hogy 1566 után, amikor a szultánok már nem jártak hadba, oly kevés szultánmecset épült, jóllehet korábban egyiket emelték a másik után.[14] A második: Magyarországi György, aki a 15. század közepén húsz évig raboskodott a birodalomban, azt írta, hogy „egész Törökországban mindenkinek egyetemlegesen az a nézete: aki akárcsak egyetlen rabot vagy rabnőt tud szerezni, már nem lát többé ínséget".[15] A harmadik: ismeretes a krími rabkereskedelem jelentősége. Ibrahim nagyvezír 1528 eleji közlése szerint az oszmán államkincstárnak évi 30.000 arany bevétele származott ebből.[16] A negyedik: 1544–45-ben Hajreddin pasa admirális az Itália és Korzika partjainál folytatott tengeri hadjárat során a flotta költségeinek tetemes részét a *gazá máli*ból (főleg a foglyok árából) fizette ki.[17] Az ötödik: a budai beglerbéget 1589 decemberében és 1590 januárjában kétszer intették meg, hogy számoltassa el a volt budai janicsár agát, aki az egyik rendelet szerint 30.000, a másik szerint 35.000 gurussal tartozott a kincstárnak. Az illető ugyanis azért kapta hivatalát, mert megígérte, hogy ennyi pénzt fog beküldeni a foglyok váltságdíjából.[18] Az, hogy egy budai janicsár aga durván 20.000 arany megfizetését vállalta a foglyokkal űzött kereskedésből egy olyan időszakban, amikor formailag béke honolt és az oszmán terjeszkedés megállt, mindennél jobban kidomborítja a zsákmány gazdasági jelentőségét.

b) Területszerzés. Ezt a motívumot, jóllehet szorosan összefügg az előzővel, külön is érdemes szemügyre vennünk. Nézetem szerint az oszmán hódítás igazi természetét a *hógörgeteg* kifejezéssel lehetne a legszemléletesebben leírni, ami a következőket jelenti. 1) A szomszédos országot előbb az oszmán határvédelmi szervezet, majd a szultáni had szétveri, kifosztja, javait a központba áramoltatja. 2) Ezután a területet elfoglalják, a birodalomba beillesztik, gazdaságilag helyreállítják, majd az erőforrásait (javadalombirtokokat, adóbérleteket stb.) újabb kontingensek és újabb hódítások szolgálatába állítják, miközben a előrébb tolt határvidék újabb területről kezdi a központba folyatni a javakat. Ebből két dolog következik. 1) Az oszmán hódítás első szakasza pusztító (úgy, mint korábban a szeldzsukoknál), a második viszont, amikor elkövetkezik a megszállás és az oszmánok birtokon belülre kerülnek, viszonylag tűrhető.[19] 2) Köny-

---

[14] Leslie P. Peirce: *The Imperial Harem. Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire.* New York, Oxford, 1993. 189.

[15] Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438–1458. Ford. Kenéz Győző. In: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról.* Közreadja Tardy Lajos. Bp. 1977. 69.

[16] *Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528 nyári sztambuli tárgyalásairól.* A kötetet összeállította Barta Gábor. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta Barta Gábor és Fodor Pál. A dokumentumokat fordította Barta Gábor és Kun József. Bp. 1996. 138. 1578-ban Kaffában a rabszolgákból származó bevétel 4,5 millió akcséra (kb. 75.000 arany) rúgott; ld. Halil İnalcık: Servile Labor in the Ottoman Empire. In: *The Mutual Effects of the Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern.* Ed.: A. Asher, T. Halasi-Kun, and B. K. Király. Brooklyn, N.Y. 1979. 39.

[17] Tokapı Sarayı Arşivi H. 951–952 tarihli ve E. 12321 numaralı mühime defteri. Yayına hazırlayan Halil Sahillioğlu. İstanbul, 2002. No. 180, 232, 285.

[18] Istanbul, Başbakanlik Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri 66, 210/97, 504/233.

[19] Egy új, alapos tanulmány kimutatta, hogy a Duna-Dráva és a Száva folyók között elterülő Valkó megye lakosságának 80–90%-a tűnt el a török betörések következtében: Engel Pál, A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. *Századok* 134 (2000) 267–321., főleg 276, 280–282.

nyen belátható, hogy egy ilyen rendszer hosszú távon sérülékeny: ha túl nagyra nő a gépezet és elakad a terjeszkedés, akkor forráshiány léphet fel, a határvidék beszállítóból fogyasztóvá válhat, és a központ anyagi erőit túlterhelhetik.

2. Társadalmi tényezők

a) Mint fentebb utaltam rá, kezdetben széles társadalmi rétegek voltak érdekeltek a hódításokban, amelyek egyfajta népi, össztársadalmi vállalkozássá alakultak át, s nagymértékben hasonlítottak a honfoglalás korának magyar kalandozásaihoz.

b) Idővel aztán a „népi jellegű" csapatokat felváltotta, kiszorította a hivatásos hadsereg. Ebben a periódusban főként a rab eredetű hadsereg lett a hadakozás fő mozgatója. Az Oszmán-ház ugyanis a 14. század második felétől szívósan, eltökélten hozott létre hadifoglyokból, majd a század vége felé bevezetett gyermekadóból egy neki elkötelezett rabelitet (török szóval: *kul*-sereget).[20] A 16. századi jeles értelmiségi, Musztafa Áli szerint ez volt az Oszmán Birodalom igazi sajátossága. A kormányzó réteget külön „fajnak" (*kul dzsinszi:* szolgáló rend) tartotta, a szultánok nagy találmányának, amelyet tudatosan alakítottak ki, s amely külön nyelvet beszélt. Megfigyelése szerint nem volt olyan valamirevaló oszmán személyiség, akinek ne lett volna keresztény felmenője. Az oszmán társadalom lényegét az etnikai kevertségben látta; a balkáni nem-muszlimok adták a fizikai erőt és a szépséget, a keletről érkezett muszlim értelmiségiek pedig az intellektust, akik kultúrnéppé tették „Rum" (az Oszmán Birodalom) lakóit.[21]

A *kul*ok meghatározó befolyásának négy fontos következménye lett.

1) A dinasztia olyan támaszra lelt, amellyel nem egészen egy század leforgása alatt jórészt államosíthatta a társadalmat. A vezetés rendkívül ügyesen és tudatosan a szegényebb néprétegekből választotta ki az állam és a hadsereg leendő kádereit, akik az uralkodók hű szolgáiként a despotizmus bázisát alkották.

2) Ez az erő minden körülmények között arra törekedett, hogy a birodalmat egyben tartsa és a dinasztiát megvédje, mert léte és megélhetése e kettőtől függött. Ez a magyarázata annak, hogy a súlyos belső válságok (pl. 1402, 1416, 1421–22, 1511–12) után miért állt helyre oly gyorsan a birodalom egysége.[22]

3) A *kul*ok rendje minden erejével támogatta a hódításokat, mert azokból nyerte létalapját: az újabb rabokat és az anyagi erőforrásokat. Az udvari hadsereg és az államapparátus ellátása ugyanis mindig sokba került, ráadásul a létszáma a 14–16. század folyamán folyamatosan növekedett. Itt utalok vissza arra, amit az állam militarista jellegéről szoktak mondani. Sok igazság van abban, hogy ezt az erőt, hatalmas katonai gépezetet azért kellett a későbbiekben külső háborúkkal folyamatosan lekötni, nehogy erejének tudatában belső zűrzavarokat okozzon.[23]

---

[20] İnalcık, The Rise of the Ottoman Empire *i. m.* 28.; Uő: Ghulam. In: *The Encyclopaedia of Islam.* New ed. II. Leiden, 1983. 1086.

[21] Cornell H. Fleischer: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire. The Historian Mustafa Âli (1541–1600).* Princeton, 1986. 253–257.

[22] A kulok egyesítő, konszolidáló és terjeszkedést ösztönző szerepére ld. Bajezid nagyvezír pályáját a 15. század elején: Michel Balivet: *Islam mystique et révolution armée dans les Balkans ottomans. Vie du Cheikh Bedreddîn le „Hallâj des Turcs" (1358/59–1416).* Istanbul, 1995. 87–88.

[23] Mint történt az 1525–26-ban, 1593-ban vagy 1683-ban, amikor azért (is) indult hadjárat, hogy a katonákat eltávolítsák Isztambulból. Vö. Halil İnalcık: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600.* London, 1973. 49.; Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Bp. 1991. 29–31.

4) A *kul*ok rendje a keresztényekkel szemben meglehetősen türelmesen viselkedett, hiszen tagjainak nagy része (még ha gyermekként vitték is el) tisztában volt származásával, ismerte rokonait.[24] Ezért elsősorban nem megtéríteni akarta őket, hanem minél többüket bevonni az oszmán állam fő tevékenységébe: a háborúba. A 15. századra a keresztények felhasználása elképesztő méreteket öltött. Kis túlzással azt mondhatnánk, a fél Balkánt betagolták valamilyen formában és néven (*eflák, martalóc, vojnuk, akindzsi, derbendzsi, sáhindzsi* stb.) az oszmán hadszervezetbe – miközben a latin Európa leszerelt és búcsút intett a középkorias hadszervezeti formáknak.[25] Tehát nemcsak a *kul*, a vezető elit, hanem még az alávetett muszlim, sőt a keresztény lakosság egy része is érdekeltté vált a rendszer fenntartásában, és sokszor látta hasznát az azt tápláló háborúknak.[26] Az együttműködést az iszlám balkáni formái is megkönnyítették. A köznép köreiben egyelőre szó sem volt a szunnita ortodoxia uralmáról, sokkal inkább egy erősen szinkretikus *euro-iszlám*ról, olyan jegyekkel, mint például a közös szentek, kultuszhelyek, templomok, az állatáldozat és a keresztelkedés széles körű elterjedtsége mindkét vallási közösségben, a szent források szeldzsuk korra visszanyúló általános tisztelete stb.[27] Ehhez járult, hogy a legyőzött keresztényeket gazdasági érdekből is igyekeztek régi állapotukban megtartani, hiszen, mint egy krónikás írta a 16. század végén, még a szultán is úgy látta, hogy a „kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb".[28]

3. A hadjáratok belső, stabilizáló szerepe

Ahogy a birodalom növekedett és a határok egyre messzebb tolódtak, a központi hatalom akaratának érvényesítése is egyre nagyobb akadályokba ütközött a fővárostól távoli területeken. A szultáni hadseregtől szintén egyre nagyobb teljesítményt követelt a határok és az ellenség földjének elérése. A felvonulások ugyanakkor jó alkalmat teremtettek arra, hogy az uralkodó és az ország irányítói személyesen megismerkedjenek az érintett területek helyzetével, a lakosságot leginkább foglalkoztató gondokkal. A helyi vezetőktől, a kádiktól, bégektől, a városok és céhek elöljáróitól ilyenkor elvárták, hogy felkeressék és ajándékokkal tiszteljék meg a szultánt, aki viszonzásul szintén megaján-

[24] Ibrahim Metin Kunt: Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment. *International Journal of Middle East Studies* 5 (1974) 233–239. Fodor Pál: Török és oszmán: Az oszmán rabszolgaelit azonosságtudatáról. *Történelmi Szemle* 37 (1995) 367–383.

[25] Hegyi Klára: Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilájet déli szandzsákjaiban. *Századok* 135 (2001) főleg 1255–1272.

[26] A kul és keresztény rokonok közötti együttműködés szép példáját láthatjuk a következő szultáni tanácsi rendeletben, amelyet 1573. június 9-én küldtek a szerémi szandzsákbégnek és Varadin (Pétervárad) kádijának: „Most te, aki szerémi szandzsákbég vagy, levelet küldöttél, s tudattad, hogy a szerémi szandzsák Varadi [nevű] bírósági kerületében a Radics nevű faluból a Petkó fia Isztepán nevű zimmi ténylegesen Haszán bégnek, a kirk kiliszei szandzsákbégnek a testvére, s ezenkívül hasznavehető, a kincstári vagyon gyarapításán fáradozik, minden tekintetben tiszteletre méltó és védelemre érdemes zimmi, s hogy ezért olyan kérelmet adtak be, hogy nemes adománylevelet adjak ki számára, amellyel a többi muszlimhoz hasonlóan a törvényes tizedektől és a hagyományos adóktól, valamint a munkaszolgálatoktól mentesítsem és szabadítsam meg őt. Ezért elrendeltem, hogy a nevezett Petkó fia Isztepán nemcsak a fejadótól és a tizedtől, hanem a munkaszolgálatoktól és a hadiadótól is mentes legyen. ... Miután megnézted, ezt a nemes parancsomat, kezeihez add... (İstanbul, Başbakanlık OsmanlıArşivi, D.EVM 16278, 193).

[27] Michel Balivet: *Romanie byzantine et pays de Rum turc. Histoire d'un espace d'imbrication gréco-turque.* Istanbul, 1994.

[28] Fodor Pál: „A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb". Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 88–99.

dékozta őket. Ugyanilyen kölcsönös, jelképes ajándékozásokra került sor a szultán és a közkatonák között is (olykor abszurd helyzeteket idézve elő), elsősorban az uralkodó részvételével megrendezett látványos parádékon. A vezetők és a hadsereggel vonuló munkaerő jelenléte a katonai és a polgári igények időleges egybeesése ugyanakkor lehetővé tette régóta esedékes közfeladatok elvégzését is. Számos közjóléti intézmény: szegénykonyha, karavánszeráj, medresze stb. alapjait rakták le (sokszor gyorsan fel is építették őket), az utakat megtisztították, a hidakat kijavították, s ami talán még többet jelentett mindkét oldalnak, a hadsereg egységei ilyenkor felkutatták és likvidálták a környékbeli rablókat, gonosztevőket, jelentősen megszilárdítva a közbiztonságot. A hadjáratok, a felvonulások ily módon kettős belső funkciót töltöttek be: egyfelől ténylegesen és szimbolikusan elmélyítették a vezetők és a katonák, az elit és a társadalom közötti szolidaritást, másfelől megszilárdították a központi hatalom tekintélyét. Az utóbbit szolgálta a vezérkar kinevezési gyakorlata, vagyis az, hogy előnyben részesítette azokat, akik a táborban jelentkeztek állásért, s akik ezért – legalábbis átmenetileg – odaadóbban teljesítették a központ parancsait.[29] Az állam vagy az uralkodó erejének, cselekvőképességének demonstrálása, a belső béke biztosítása különösen a 16–17. század fordulóján lett a háború egyik fontos funkciója, jóllehet korábban is találunk rá példákat.[30]

4. *Lelki funkciók*

A keresztények elleni folyamatos győzelem, az ellenfelek megállíthatatlan hanyatlása a 15. századi oszmán társadalom meghatározó közösségi élményévé vált. A látványos sikerek még a népesség alsóbb rétegeiben is öntudatot és bizonyos felsőbbrendűségi érzést alakítottak ki. A kortárs Magyarországi György, akinél jobban kevesen ismerték az oszmánok világát, és aki páratlan elfogulatlansággal számolt be személyes tapasztalatairól, azt írta, hogy mindez „megerősíti és tartósan erőssé is teszi őket szektájukban... saját magukat is „győztes'-ként titulálják... Ezenfelül büszkélkednek is, és a keresztényeket becsmérlésképpen asszonyoknak nevezik, és saját magukat az ő uraiknak."[31]

Az oszmán önbizalommal szemben a balkáni kereszténységnél a lelki megroppanás jelei mutatkoztak, akik éppen úgy reagáltak az oszmánok előretörésére, ahogy azt Ibn Haldún megfigyelései alapján várni lehetett: az ellenség szakadatlan győzelmei sokak szemében a muszlimok istenének felsőbbségét bizonyították.[32] M. Balivet a *Szaltuknámé*ból (15. század második fele) idézi egy görög pap szavait, amelyek figye-

---

[29] Az itt elmondottak főleg Abdulkádir efendinek az 1596. évi hadjáratról szóló leírásán alapulnak: Topçular kâtibi 'Abdülkādir (Kadrî) Efendi tarihi (Metin ve tahlîl). I. Yayına hazırlayan Ziya Yılmazer. Ankara, 2003. 98–142.

[30] Így 1537-ben (Rhoads Murphey: Suleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayad Reaction to Charles V's Universalist Vision. *Journal of Early Modern History* 5 (2001): 3 206–207.). Szülejmán perzsa háborúinak idején (Christine Woodhead: Perspectives on Süleyman. In: *Süleyman the Magnificent and his Age. The Ottoman Empire in the Early Modern World.* Ed.: Metin Kunt and Christine Woodhead. London, New York, 1995. 168–169) vagy 1570–71-ben (Zimányi Vera: *Lepanto, 1571.* Bp. 1983. 108–113).

[31] Értekezés a törökök szokásairól *i. m.* 85.

[32] Ibn Khaldún: *Bevezetés a történelembe (Al-muqaddima).* Arab eredetiből fordította, bevezette és kommentálta Simon Róbert. Bp. 1995. 159.: „A legyőzött kész örökké utánozni a győztest (mindenben), ami megkülönbözteti őt: a külső megjelenésben, a vallásában, s minden egyéb állapotában és szokásában".

lemre méltó módon tükrözik ezt az életérzést: szerinte a törökök elűzték a görögöket a földjeikről, tehát valószínűleg a paradicsomból is kiűzik őket.[33] Magyarországi György megfigyelése szerint a rabságba esett keresztények zöme szintén úgy érezte, „hogy elhagyta őt az Isten".[34] A háborúk és a hódítások közösségi vagy szent célokként történő beállítása (mint például az „aranyalma" legendájában) maga is nagyban hozzájárult a társadalmi kohézió erősítéséhez.[35]

5. *A dzsihád*

Az oszmanisztikai szakirodalomban meg-megújuló viták zajlanak arról, hogy milyen szerepet töltött be a dzsihád doktrínája az oszmán hódításokban. A mai napig sokan hiszik, hogy ez volt a birodalom létrehozásának és felemelkedésének egyik leglényegesebb ösztönzője, sőt végső oka.[36] Én ezt a felfogást túlzottnak tartom, de korábbi véleményemet módosítva ma úgy látom, hogy a dzsihád vallási parancsa valóban az oszmán államideológia egyik legfontosabb elemét alkotta, amit nem kizárólag szekuláris háborúk utólagos igazolására, vallási megszentelésére használtak. Álláspontom részletes kifejtésére itt nincs mód, csupán azt kívánom nyomatékosan aláhúzni, hogy a dzsihádot az Oszmán Birodalom mérvadó körei hosszú időn át úgy értelmezték, ahogy azt az 1470-es években írt (és a medreszékben, kádi-hivatalokban századokon át mindenki által használt) „tan- és kézikönyvében" Molla Hüszrev összefoglalta.[37] Az ő felfogása pedig lényegileg nem különbözött a klasszikus szunnita ortodoxiáétól, és fő tételei a következők voltak. 1) A dzsihád „vallásgyakorlat", „imádkozás" *(ibádet)*, éppen úgy kötelező *(vádzsib)*, mint a többi, az iszlám gyakorlatát alkotó rítus (a napi ötszöri ima, a zarándoklat stb.). Normális esetben a dzsihád a társadalom kollektív kötelessége, nagy veszélyben viszont mindenki személyesen tartozik részt venni benne. Abbahagyása bűn, a béke tehát abnormális állapot, mivel a dzsihád felfüggesztését jelenti. Rövid időre köthető béke, de ha a közösség érdeke úgy kívánja, meg kell szegni. 2) A dzsihád célja „Allah szavának felemelése" *(ila-i kelimetullah)*, a vallás erősítése, a vallási törvény *(seriat)* érvényre juttatása. A dzsihád büntetés a hitetlenségért, a hitetlenek a muszlimok szolgái, javaik a muszlimok javai. Hitharc ugyanakkor belső zűrzavar, lázadás elhárítására, vagyis muszlimok ellen is folytatható. 3) A dzsihád nem egyszerűen háború vagy hadiállapot, hanem annál sokkal több: általános rendező elv, amely meghatározza az adóztatás, a földbirtoklás, a vallási kisebbségek stb. helyzetét a hódítás után.[38]

---

[33] Michel Balivet: Aux origines de l'islamisation des Balkans ottomans. *Revue de Monde Musulman et de la Méditerranée* 66 (1992): 4 13.
[34] *I. m.* 69.
[35] Pál Fodor: Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie (im Spiegel der Târîĥ-i Beç þrâlı, 17. Jahrhundert). *Journal of Turkish Studies* 13 (1989) 81–98.
[36] Alapos historiográfiai áttekintést ad Kafadar, Between *i. m.* 29–59.
[37] Molla Husrev: *Kaynaklarıyla büyük İslam fıkhı – Gurer ve dürer tercümesi (İslâm fıkhı ve hukûku). Mütercimi: Arif Erkan. II.* Istanbul, 1979. 3–42. Fontos megjegyezni, hogy a Ş. Tekin által kiadott 14. századi szöveg, amely egyszerű török nyelven, a köznép számára összegezte a tudnivalókat a gazáról, egy-két tételt (például az ötöd kérdését) leszámítva teljes összhangban áll Molla Hüszrev (általában: az ulema) dzsihád-felfogásával, vagyis nem igazolja, hogy a hitharc népies és ortodox felfogása annyira különbözött volna, mint ahogy pl. Colin Imber gondolja: Ideals and Legitimation in Early Ottoman History. In: *Süleyman the Magnificent and his Age*, 138–153, főleg 141–146.
[38] Vö. Colin Imber: *Ebu's-su'ud. The Islamic Legal Tradition.* Edinburgh, 1997. 68–69.

A többek által sajátságosan oszmánnak tartott „gázi-ideológia" egyáltalán nem jelenti a dzsihád egyedi, újszerű értelmezését, még ha a legfelső autoritás kérdésben lehetnek is viták.[39] Mint Ş. Tekin kimutatta, az Oszmán Birodalomban a vallási közösség nevében indított *támadó* háborút hívták *gazá*nak (résztvevőit *gázi*nak), a mindenkinek egyénileg kötelező *védekező* háborút pedig *dzsihád*nak (ezen belül az általános mozgósítást *nefir-i ám*nak). Ez a különbségtétel, amely hosszú időn át érvényben maradt, pontosan megfelel az iszlám vallásjog *farz kifaja* és *farz ajn* fogalmainak.[40] Az igazi oszmán sajátosságok másutt keresendők. Az egyik ilyen, hogy a 16. század közepétől – nem függetlenül az ortodoxia megerősödésétől, a birodalom szunnitizálásától és a társadalom csökkenő hadakozási hajlamától – érzékelhetően megbicsaklik a fogalmi következetesség, és a támadó háborút is dzsihádnak, az ahhoz követelt (személyes, anyagi) hozzájárulásokat pedig *farz ajn*nak kezdik beállítani.[41] A másik, hogy a dzsihád mint a társadalom közös „vallásgyakorlata" valóban látványos, közös imák formájában zajlott. Míg a hadjáraton résztvevők az ellenséggel csatázva, fegyvereiket forgatva, addig az otthon maradt lakosság a vallási vezetők irányításával a dzsámikban és a mecsetekben rituális, könyörgő és engesztelő imákkal *(duá, hádzset namazi, tazarru)* támogatta a harcosokat és teljesítette Istennel szembeni kötelezettségét.[42] Kétségtelen, hogy ezeken a nagy közös megmozdulásokon nem mindenki és nem mindig teljes lelkesedéssel vett részt, de ettől még tény, hogy az oszmán állam és a társadalom java része – legalábbis a 16. század végéig – a keresztények elleni hadviselést fogalmilag valláshábordnak tekintette, rituálisan akként gyakorolta és élte át. Ahogy Magyarországi György írja: „Szektájukat nem észérvekkel és nem érveléssel, hanem ... karddal és fegyverrel igyekeznek megvédelmezni. Azért cselekednek így, mert mint mondják: törvényük adja ezt nekik parancsba."[43] Helytelen ezzel szembeállítani azt a kétségtelen, a korban is többször bírált jelenséget, hogy a valláshábordt sokan elsősorban zsákmányolási alkalomnak fogták fel. A kettő ugyanis nem kizárta, hanem kiegészítette egymást, mivel a zsákmányszerzés a dzsiháddal együtt járó, törvényes cselekedetnek számított, amennyiben a felosztására vonatkozó szabályokat betartották. Ha tehát az uralkodók a népet a zsákmány kilátásba helyezésével is buzdították a gazának és a dzsihádnak nevezett háborúkban való részvételre, akkor teljesen legitim módon, a vallás, az állam és az egyén érdekeit egyaránt figyelembe véve jártak el.

[39] Ezt a szerintem helytelen álláspontot vallja pl. James Turner Johnson: *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*. Pennsylvania, 1997. 151–157.

[40] Tekin: Gazilik tarikası, 140–143. Legfeljebb abban van eltérés, hogy egyesek a hitharcot akadályozó muszlimok elleni háborút is farz ajnnak nyilvántották. Vö. Ahmet Yaşar Ocak: *Osmanlı toplumunda zındıklar ve mülhidler (15.–17. yüzyıllar)*. İstanbul, 1998. 101–102.

[41] Fodor Pál: A terjeszkedés ideológiái az Oszmán Birodalomban. In: *A szultán és az aranyalma*, 173. Hasonlóan érvel Viorel Panaite (*The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*. New York, 2000. 93–94), de téved abban, hogy ez a változás csak a 17. század végi nagy háborúk idején következett be. Idézett cikkemben 1571. évi példát említek.

[42] Az erre vonatkozó adatokat kéziratos tanulmányomban hozom: A dzsihád tana a 15–16. századi Oszmán Birodalomban. Következtetéseim alátámasztják, sőt még általánosabb érvényűnek mutatják mindazt, amit a szultánok rituális imáiról Barbara Flemming (főleg elbeszélő források alapján) megállapított: The Sultan's Prayer before Battle. In: *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*. Ed.: Colin Heywood and Colin Imber. İstanbul, 1994. 63–75.

[43] Értekezés a törökök szokásairól *i. m.* 128.

2.

Sem az elmondottak, sem a 15. századi török politikai és katonai lépések alapján nem lehet kétséges, hogy az Oszmán Birodalom Magyarországot is azért támadta meg, hogy területét elfoglalja.[44] Mindez akkor sem vitás, ha csupán egyetlen, közvetett adatunk szól arról, hogy az oszmán államnak kifejezetten ilyen szándékai voltak. Ez egy kitalált történet, amely azért érdemli meg a figyelmünket, mert még a török hódítást megelőző időkből, a 15–16. század fordulójáról maradt fenn. Prófécia formájában fogalmaz meg jövőre vonatkozó politikai terveket, s így feltehetőleg nem bekövetkezett eseményeket vetít vissza a múltba legitimációs célokkal, ami oly gyakran esik meg a török forrásokban.

Az anonim népi krónika szerint 1481-ben halászok fogták ki a Dunából azt a kardot, amelyet egy bizonyos Büzantin, Bizánc építőjének a fia ejtett bele menekülése közben. Volt rajta egy felirat, amelyet senki sem tudott megfejteni, ezért a magyar király II. Bajezid követének ajándékozta. A szultán udvarában aztán egy szírül tudó ember megfejtette az írást, akkor jöttek rá, hogy kié volt a kard. Amikor Bajezid szultán ezt megtudta, állítólag így szólt: „Hála legyen Istennek, megboldogult atyám Iszlámbol [Isztambul] városát hódította meg, hozzám pedig Seddád kardja érkezett Ungurusz tartományból. Így hát remélhető, hogy e kard révén a magasságos Allahtól [Magyarország az én] osztályrészem lesz, vagy fiaim foglalják el Ungurusz tartományát."[45]

A 15. századi Magyarország irányítói persze az oszmán udvarban forgó, valószínűleg nem egyedüli történet ismerete nélkül is pontosan tudták, hogy mi a végső célja a mind veszélyesebb, szomszédos nagyhatalomnak. Mit tudtak tenni ennek megakadályozására? Végigtekintve a korszak lehetőségein, úgy tűnik, hétféle eszköz állt rendelkezésükre, melyeket váltogatva és egymással kombinálva igyekeztek alkalmazni.

1. *Keresztes háborúk* szervezése vagy támogatása. Ebbe a körbe sorolható a nikápolyi (1396) és a „hosszú hadjárat" (1443–44), Nándorfehérvár megvédése (1456), a Cambrai-i ligához történő csatlakozás (1510), a hosszú együttműködés Velencével és Lengyelországgal. A vállalkozások végső mérlege magyar szempontból lesújtó. A 16. század elején, főleg a velencei–oszmán és a lengyel–oszmán kiegyezések után, a keresztes háború végérvényesen kiesett az eszköztárból.[46]

2. *Támadó hadjáratok indítása a Balkánra.* Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első felében még sok ilyen akcióra került sor, aztán a magyar állam gyengülése következtében fokozatosan megritkultak. Az utolsó jelentős – de csak szórványos – kísérletek Hunyadi János nevéhez fűződnek, a későbbiekben kizárólag rövid hatósugarú, alkalom szülte, olykor megtorló becsapásokra maradt erő.[47]

---

[44] Az oszmán előrenyomulásról Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* Szerk. Rúzsás Lajos és Szakály F. Bp. 1986. 11–57.

[45] Friedrich Giese: *Die altosmanischen anonymen Chroniken.* I. Breslau, 1922, 88, II. Leipzig, 1925. 117–118.

[46] Vö. Carl Göllner: Zur Problematik der Kreuzzüge und Türkenkriege im 16. Jahrhundert. *Revue des Études Sud-East Européennes* 13 (1975) 97–115. A 15–16. század főbb európai és török vonatkozású eseményeinek elsőrangú összefoglalása: Kenneth M. Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571).* I–IV. Philadephia, 1976–1984.

[47] Az oszmán–magyar háborúk mindmáig legmódszeresebb leírása: Szakály F.: A török–magyar küzdelem szakaszai *i. m.* 11–57.

3. *Ütköző államok (vazallusi gyűrű)* kiépítése Magyarország déli és délkeleti határainak előterében. Az erre irányuló kísérletek eleinte váltakozó sikerrel folytak, de a század második felére Bosznia északi-nyugati részeit leszámítva az összes ütköző állam az oszmánok kezére vagy befolyása alá került (Szerbia: 1459; Bosznia déli fele: 1463–64; Havasalföld és Moldva: a század közepe, utolsó harmada).[48]

4. *A hadszervezet és a határvédelem átalakítása.* A legnagyobb, legtartósabb eredményeket a déli határvédelmi rendszer megszervezése és folyamatos reformjai hozták, amelyek Zsigmond korában kezdődtek, és egészen a mohácsi csatáig tartottak. Főbb elemei a következők voltak:[49]

a) A nemesség hadakozásának fenntartása, a nemesi felkelés kiterjesztése a végekre; a telekkatonaság felállítása (1397) és hivatásos zsoldosseregek (*huszár, vojnik*, végvári őrségek) alkalmazása.

b) Kettős végvárvonal kiépítése a déli határokon, Nándorfehérvár központtal. Kezdetei Zsigmond korára nyúlnak vissza (1437), legfejlettebb formáját Hunyadi Mátyás idejében érte el, amikor – Erdélyt is beleértve – három irányító központot hoztak létre (1476–77 táján). 1521-ben megpróbálták modernizálni, banderiális katonák helyett zsoldosokat alkalmazni, de a pénzhiány miatt 1523-ban visszaállították a korábbi rendszert. A végvárak hálózata és közvetlen hátországa fél évszázadig képes volt feltartóztatni a török rohamokat, de a 16. század elejére válságos állapotba jutott. A határvidék széles sávban elpusztult, a megfogyatkozott magyar erők – a török várak gyűrűjébe zárt boszniai Jajcát leszámítva – a saját vonalaikhoz szögezve és gyengén felszerelve néztek szembe a mind valószínűbb török invázió veszélyével.

5. *Békék vagy fegyverszünetek kötése.* A magyar vezetés a 15. század elejétől szívesen kötött pár évig terjedő békéket az Oszmán Birodalommal, ha ebbéli törekvései találkoztak a szultáni udvar érdekeivel. Bár az 1483. évi megegyezést olykor fordulópontnak tekintik, már ezt megelőzően mintegy harmincszor írtak alá fegyverszünetet a két fél megbízottai.[50] Ám ezek ténylegesen csak *treugák*, időleges fegyvernyugvások, nem pedig valódi békék voltak. A birodalmi hadjáratokat ugyan kizárták, de rendszerint semmiféle védelmet nem nyújtottak a határvidéki portyázókkal szemben. Ilyen időszakban esett el például a szreberniki bánság 1512-ben. Az sem segített, hogy Mátyás idejében – politikai meggondolásokból és szerződésekben rögzítve – az osztrák területek dúlására induló török csapatok átvonulhattak Magyarország területén. A mohácsi csata előestéjén általános vélekedés volt Közép-Európában, hogy a törökökkel kötött béke a legbiztosabb út a pusztuláshoz.[51]

6. *Közép-Európa összefogása vagy egyesítése.* Magyarország irányítói előtt hamar világossá vált, hogy hosszú távon az ország egyedül képtelen lesz megvédeni magát. A térség államai közötti együttműködés, az erők egyesítése ezért már viszonylag korán napirendre került. Elsőként magyar–lengyel perszonálunióval kísérleteztek (1440–44),

[48] Fine, The Late Medieval Balkans *i. m.* 548. skk.; Panaite, The Ottoman Law *i. m.* 156–168.

[49] Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 166–171.; Kubinyi András, A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. *HK* 25 (1978):2 194–203. (Újraközölve Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete.* Bp. 2007. 121–150.)

[50] Papp Sándor: Magyarország és az oszmán birodalom (a kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca *i. m.* 54–68.

[51] Szakály Ferenc: *A mohácsi csata.* Bp. 1975. 110–111.; Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok *i. m.* 65.

Mátyás (1458–1490) egy Hunyadi-ház vezette birodalom kiépítésén fáradozott, de halála után a versengő dinasztiák közül csak kettő maradt a küzdőtéren: a Habsburgok és a Jagellók. A 15–16. század fordulóján a Jagellóknak állt a zászló, ám hiába szerezték meg Lengyelország mellé Magyarország és Csehország trónját is, Magyarországnak ebből nem sok haszna származott.[52] Mint már említettem, a lengyelek a törököktől elszenvedett veresége és az országukat gyűrűbe záró Habsburg–orosz–német lovagrendi koalíció létrejötte miatt felhagytak a törökellenes harccal, így Magyarország, miután Velence is stratégiát váltott, egyedül maradt a törökökkel szemben.[53] Az itáliai háborúk megindulása és az új európai hatalmi vetélkedés csak betetőzte Magyarország elszigeteltségét.

6. *Keleti szövetségesek keresése az oszmánok hátában*

Az európai diplomáciában először Zsigmond király próbálkozott ezzel a megoldással, amikor követeket küldött Kara Jülük akkojunlu uralkodóhoz. Később más európai hatalmak is követték példáját, de az 1440-es évek karamán–magyar együttműködését leszámítva ezek a kapcsolatok semmiféle könnyebbséget nem hoztak a szorongatott Magyarországnak.[54]

Így a 15–16. század fordulójára az erőviszonyok hihetetlenül eltolódtak az oszmánok javára. Ha ekkor frontális támadást indítanak, a középkori Magyarország bukásához vezető csatát 1526 helyett akár 1510-ben vagy 1514-ben is megvívhatták volna. Hogy nem ez történt, az elsősorban a szafavida Irán megszületésének, valamint azoknak az oszmán belpolitikai mozgalmaknak köszönhetők, amelyek a legszorosabban összekapcsolódtak a perzsa *(kizilbas)* fenyegetéssel.[55] Az oszmán állam számára létfontosságú volt, hogy megfelelő választ adjon erre a politikai-vallási-legitimációs kihívásra, amely komolyan fenyegette közel-keleti (és iszlámon belüli) hatalmi állását. A probléma kezelése, az Irán ellen indított háború és az abból tovább gyűrűző konfliktusok bő egy évtizednyi haladékot adtak a roppantul meggyengült Magyarországnak. A hódítást így sem kerülhette el, de egy szempontból mégis hihetetlen szerencséje volt. Szelim szultán (1512–1520) közel-keleti lekötöttsége idején végérvényesen eldőlt a közép-európai dinasztikus vetélkedés, mégpedig a Habsburgok javára.[56] A dinasztia a házassági szerződésekkel megteremtette a későbbi magyarországi beavatkozás alapjait, sőt az 1520-as évek elején a horvát határvédelem irányítását ténylegesen is átvette a magyar királytól.[57] Így, mire az oszmánok teljes erejükkel Közép-Európa ellen fordultak, már

[52] Vö. Krzysztof Baczkowski, Die jagiellonische Versuch einer Großreichbildung um 1500 und die türkische Bedrohung. In: *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Staaten, Regionen, Personenverbände, Christenheit.* Hg.: Ferdinand Seibt und Winfried Eberhard. Stuttgart, 1987. 433–444.

[53] Marian Biskup: Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 26 (1978) 171, 173–178.; Ilona Czamańska: A lengyel–török kapcsolatok fordulópontjai a XVI. század első felében. In: Közép-Európa harca *i. m.* 91–101.

[54] A 15–16. századi magyar keleti diplomáciáról ld. Tardy Lajos: *Magyar követjárások Keleten.* Bp. 1971.; Barbara von Palombini: *Bündniswerben Abendländischer Mächte um Persien 1453–1600.* Wiesbaden, 1968.

[55] Hanna Sohrweide: Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkung auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert. *Der Islam* 41 (1965) 95–223.

[56] Hermann Zsuzsanna: *Az 1515. évi Habsburg–Jagelló szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez.* Bp. 1961, főleg 47–53.; Hermann Wiesflecker: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Band IV. Gründung des habsburgischen Weltreiches. Lebensabend und Tod 1508–1519.* Wien, 1981. 154–220.

[57] Pálffy *i. m.* 172–173.

Magyarországon sem csak a magyarokkal találták magukat szemben. Ha ezt a haladékot az ország nem kapja meg, minden valószínűség szerint sokkal nagyobb területi veszteségeket szenved, hiszen akkoriban a Habsburgok jóval felkészületlenebbek voltak a támadás felfogására, mint Mohács után. Egyébként az itt vázolt összefüggés *mutatis mutandis* a 16–17. század egészére jellemző: az iráni állam léte önmagában, szoros vagy közvetlen európai–iráni szövetségek létrejötte nélkül is óriási segítséget jelentett Magyarországnak és Ausztriának, mivel keleti támadásaival rendre a legfontosabb pillanatokban akasztotta meg az oszmánok közép-európai előretörését (1533, 1540-es évek közepe, 1603 stb.).[58]

Az érem másik oldala, hogy éppen akkor, amikor a reménybeli Közép-Európa átmenetileg fellélegezhetett, ellenfele, amellyel szemben meg kellett szerveznie önmagát, soha nem látott módon megerősödött. Irán legyőzése után Szelim szultán uralma alá hajtotta Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot. Az új tartományok már rövid távon óriási anyagi hasznot hajtottak, bőséges emberi erőforrásokkal szolgáltak, és elmélyítették a birodalom iszlám jellegét, mivel az össznépességen belül első ízben jutottak többségbe a muszlimok.

3.

1520 szeptemberében I. Szülejmán foglalta el a birodalom trónját, aki uralmának első tizenkét évében hatalmas fordulatot hajtott végre az oszmán politikában. Véget vetett a keleti hadjáratoknak, és régen látott aktivitást fejtett ki Közép-Európában. A megelőző 50–60 év állóháborúját, amelyet az oszmán és a magyar határvédelem erői vívtak, a birodalmi seregek sorozatos támadásai váltották fel – mintha csak a 15. századi nagy európai hódítások kora tért volna vissza. Az első csapásokat Magyarországra mérték, de az évtized végére az oszmán hadak Ausztria határait is átlépték.

Szülejmán katonai erőfeszítéseiről és főleg stratégiai elképzeléseiről a történetírás nagyon eltérően vélekedik. Régebben a szultánt egyértelműen tudatos hódítónak, agresszornak tartották, a magyarokat és a Habsburgokat pedig a védekező félnek.[59] Később egyre többen fogalmazták meg kételyeiket és vélekedtek úgy, hogy nehéz volna tervszerűséget felfedezni Szülejmán cselekedeteiben.[60] Sokan kérdésesnek tartják, hogy valóban meg akarta-e hódítani Közép-Európát, és hogy szabad-e a szokásos, de kevésbé bizonyítható „parttalan" hódításvágyat tulajdonítani neki. Többen felvetették az „akciórádiusz" problémáját, vagyis azt, hogy a kor szállítási, technikai-technológiai feltételei mellett Közép-Európa (Magyarország) állítólag kívül esett azon a határon, ameddig az oszmánok Isztambulból kiindulva eredményesen hadakozhattak.[61] Mások a konkrét politikai-katonai lépésekből és egy-két forrásból olvasták ki azt, hogy Szülejmán eredetileg nem akarta meghódítani Magyarországot (legfeljebb vazallusává tenni), csak a

[58] Pál Fodor: The Impact of the Sixteenth Century Ottoman–Persian Wars on Ottoman Policy in Central Europe. In: *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th Centuries.* Ed.: Éva M. Jeremiás. Piliscsaba [2002] 2003. 41–51.

[59] Például Nicolae Jorga: *Geschichte des osmanischen Reiches. Nach den Quellen dargestellt. Zweite Band (bis 1538).* Gotha, 1909. 350, 356.; vö. İnalcık, The Ottoman Empire *i. m.* 34–36.

[60] Ld. Káldy-Nagy Gyula: *Szulejmán.* Bp. 1974. 44.; Jean Bérenger: *Histoire de l'Empire des Habsbourgs.* Paris, 1990. 209–219.

[61] V. J. Parry: The Reign of Sulaimān the Magnificent. In: A History of the Ottoman Empire to 1730 *i. m.* 84–85.; Perjés Géza: *Mohács.* Bp. 1979. 79–85.

Habsburgok kényszerítették rá.[62] Legújabban pedig az a felfogás terjed, hogy a „hitetlenek", illetve a keresztény világot jelképező V. Károly elleni szakadatlan harc nem volt egyéb, mint a szultáni udvar politikai propagandája által kialakított (ön)kép, legitimációs célú ideológia, amelyben az „ideális uralkodó" egyik fő jellemvonásaként központi szerep jutott a „harcos szultán" alakjának.[63] E koncepció legmeghökkentőbb változata szerint Szülejmánnak nem volt kialakult stratégiája Európával szemben, nem is akarta meghódítani, hanem mindvégig csak reagált a magyarok és a Habsburgok „provokációira".[64] Hasonló deheroizálás „áldozatává" kezd válni a szultán fő ellenfele, V. Károly is. A császár politikájának egyik legutóbbi értékelője szerint a török terjeszkedés elleni küzdelem, Szülejmán megállítása, a két vallás vagy világnézet szakadatlan harca csupán mítosz, ugyanúgy a propaganda által teremtett, hamis kép, mint az oszmán uralkodó esetében.[65]

Ha a kutató ezeket az új megállapításokat, véleményeket mind komolyan veszi, igen nagy bajba kerül. Lesz ugyanis két olyan főhőse, akikről el kell hinnie, hogy miközben „egyetemes" uralkodónak nyilvánították magukat, csupán azért hadakozták végig az életüket, szerveztek évről évre hadseregeket és hajóhadakat, költöttek el irdatlan mennyiségű pénzt, mert – ezek szerint – félreértették egymás szándékait. Vagy – az oszmánoknál maradva – el kellene fogadnia, hogy egy, ráadásul nem a legrosszabb képességű oszmán uralkodó kényszerből, „provokációkra" válaszolva masírozik el többször Isztambultól Budáig és Bécsig (1526, 1529, 1541), vagy – amint az egy újabb írásban olvasható – pusztán azért vonul fel óriási erőfeszítésekkel Ausztria határára, hogy útközben katonai parádékon fitogtassa gazdagságát, hatalmát és uralkodói jelvényeit.[66]

Mit tehet az ember akkor, ha nem hajlandó ennyire ostobának tekinteni és lebecsülni a kor két legnagyobb hatalmú uralkodóját? Oszmanistaként nyilván azt, hogy megkísérli a tényekhez ragaszkodva mérlegelni a szerinte sorsdöntő 1520-as évek főbb eseményeit, tendenciáit, belső és külső feltételeit, s ezek összességéből próbál következtetéseket levonni. Kiindulópontként kínálkozik, hogy a Habsburgok családi politikájában az

---

[62] Gilles Veinstein: La politique hongroise de Sultan Süleymân et d'Ibrâhîm pacha 1534. In: *CIÉPO ... VII. sempozyumu bildirileri. Peç: 7–11 eylül 1986.* Yayına hazırlayanlar: Jean-Luis Bacqué-Grammont – İlber Ortaylı – Emeri van Donzel. Ankara, 1994. 333–380.

[63] Vö. Imber, illetve Woodhead idézett tanulmányaival (Perspectives on Süleyman *i. m.* 164–190, főleg 167. skk).

[64] Murphey: Suleyman I and the Conquest of Hungary *i. m.* 199: „Uralkodásának első két évtizedében minden Duna feletti beavatkozása a szomszédos államok provokációira válaszolt." Murphey szerint az oszmánok balkáni uralma azon nyugodott, hogy a szultán a helyi ortodox keresztény alattvalókat megvédte a latin uralom veszélyétől; a latin Nyugat frontális megtámadásával elidegenítette volna őket, amit nem kockáztathatott meg (uo.). Ha ez igaz volna, joggal kérdezhetnénk: ha az ortodoxok örültek és hálásak voltak a védelméért, nem örültek volna-e még jobban, ha Szulejmán le is veri a latinokat?

[65] Miguel Ángel de Bunes Ibarra: Charles V and the Ottoman War from the Spanish Point of View. *Eurasian Studies* 1 (2002): 2 161.: „V. Károly uralma idején a császári propaganda egy olyan keresztény uralkodó képét alakította ki a császárról, aki szembeszállt az oszmán szultánnal, megállította európai és földközi-tengeri előretörését. Az uralkodó személyesen is hozzájárult ehhez a mítoszhoz, amikor Emlékirataiban azt állította, hogy 'a török, aki Bécset akarta megközelíteni, visszatért Konstantinápolyba nagy veszteséggel... ez volt a kezdet, és innentől fogva [a török] hanyatlásnak indult.' A 16. századi propagandát folytatva a mai spanyol történetírás fenntartja azt a tézist, hogy a spanyol monarchia és az Oszmán Birodalom folyamatosan harcban állt a 16. század első felében. Ám a végső mérleg világosan mutatja, hogy a keleti hatalom legyőzte a nyugatit szárazon és vízen, és hogy valójában igen korlátozott mértékű hadakozás folyt e két mediterráneumi uralkodó között."

[66] Ágoston Gábor: Vetélkedő birodalmak. Rivális ideológiák és propaganda a 16. század első felében. *Rubicon* (2003): 11-12 57–58.

évtized elején a törökök elleni védelem még valóban másodlagos szerepet játszott, első helyen a protestánsokkal vívott vallási és a franciákkal folytatott hatalmi küzdelem állott, amihez a keleti ágnak, azaz Ferdinánd királynak mindenkor alkalmazkodnia kellett.[67] Ez eleve kizárta a kezdeményező szerepet a török fronton, és csak 1526, de még inkább 1529 eseményei döbbentették rá Károlyt, hogy sokkal többet kell tennie birodalma keleti feléért. A magyar állam sem Mohács előtt, sem az után nem volt abban a helyzetben, hogy törökellenes támadó háborút indítson.[68] Ha tehát a húszas évek mégis tele vannak oszmán–magyar és oszmán–Habsburg frontális ütközetekkel, akkor azok csakis Szülejmántól indulhattak ki, mert csak ő volt képes ilyen vállalkozásokra. De vajon milyen célokat kergetett az oszmán uralkodó?

Mindenekelőtt szögezzük le: a tanulmány első részében elmondottakból következik, hogy a birodalom nemcsak hosszú-, de középtávon sem engedhette meg magának a békét összes határain, mert az a belső egyensúly felborulásához vezetett volna. Trónra lépésekor Szülejmán négy különböző fronton nézett szembe veszélyes ellenfelekkel, négy irányban vehetett fontolóra támadó háborút.

A *perzsa* fronton aggodalomra adhatott okot, hogy apjának a csaldiráni győzelem (1514) ellenére sem sikerült Iszmail sahot és államát megsemmisítenie, s számolhatott azzal, hogy ha Iszmail erőre kap, a *kizilbas* tömegekre támaszkodva ismét magához ragadja a kezdeményezést. Az esélyeket latolgatva a szultán és főemberei összességében mégis arra a következtetésre jutottak, hogy a sah pillanatnyilag nem tud jelentősebb katonai akcióra vállalkozni, másfelől az oszmán hadsereg sem vethető be Irán ellen. A katonák ugyanis vonakodtak egy újabb keleti háborútól, hiszen Szelim idején hihetetlen szenvedéseken mentek át, ráadásul a felvonulási és az ellátási területeket a megelőző években alaposan kiélték. Súlyosbította nehézségeiket a perzsák „kutyaharc"-nak *(köpek savasi)* nevezett harcmodora, vagyis a felperzselt föld taktikája.[69] A katonák egyébként nemcsak a kizilbasok, hanem általában a muszlimok elleni háborúkkal is torkig voltak már. Mindez együttvéve elégséges ok volt ahhoz, hogy a szultáni udvar egyelőre elnapolja a iráni „keleti kérdés" megoldását.[70]

A másik keleti front a *Vörös-tengeren és az Indiai-óceánon* húzódott, és túlsó oldalán a portugálok álltak, akik a századfordulón érkeztek ide a Jóreménység fokának megkerülésével. Megvetették lábukat India nyugati partjain, betörtek a Vörös-tengerre, közvetlenül fenyegették Mekkát, és – ami a legfontosabb – nyers erőszakkal hozzáláttak az indiai-óceáni muszlim kereskedelmi monopólium megtöréséhez.[71] Veszélyességüket növelte, hogy kapcsolatba léptek Iszmail perzsa sahhal, akivel oszmán-, illetve mamelukellenes szövetséget kívántak létrehozni.[72] A mamelukok, a szent városok urai, a muszlim zarándoklatok és az Arábia és India közti kereskedelem fő felelősei és haszon-

[67] Robert A. Kann: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918.* Berkeley, Los Angeles, London, 1980. 34–36.

[68] Jóllehet még közvetlenül Mohács előtt is kergetett ilyen ábrándokat. Az utolsó, 1522–23. évi próbálkozásra ld. Zombori István: *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.* Bp. 2004. 282–284.

[69] Rhoads Murphey: Süleyman's Eastern Policy. In: *Süleymân the Second and his Time.* Ed.: Halil İnalcık – Cemal Kafadar. İstanbul, 1993. 233.

[70] Minderről ld. Jean-Louis Bacqué-Grammont: *Les Ottomans, les Safavides et leurs voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'Orient islamique de 1514 à 1524.* Istanbul, 1987.

[71] Charles R. Boxer: *The Portuguese Seaborne Empire, 1415–1825.* London, 1969. 1–47.; Niels Steensgaard: *Carracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European–Asian Trade in the Early 17th Century.* Kobenhavn, 1973. 84.; Salih Özbaran: Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu. Onaltıncı yüzyılda ticâret yolları üzerinde Türk–Portekiz rekâbet ve ilişkileri. *Tarih Dergisi* 31 (1977) [1978] 71–81.

[72] Palmira Brummett: *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery.* Albany, 1994. 45.

élvezői, egyre kevésbé tudtak a portugálok nyomásának ellenállni, és már 1507-től kezdve az oszmánok anyagi segítségére szorultak. Az utóbbiak így ezekben az években bekapcsolódtak a portugálok elleni harcba, a mamelukok legyőzése (1517) után pedig teljes egészében rájuk hárult az iszlám világ szent helyeinek, a muszlim és azon belül – a számukra is döntő fontosságú – egyiptomi kereskedelem megvédelmezése. Bár egyes vélemények szerint a mamelukok birodalmát eleve azzal a szándékkal hódították meg, hogy annak területéről harcba induljanak az indiai-óceáni uralomért,[73] minden jel arra mutat, hogy nem érezték magukat elég erősnek egy nyílt tengeri összecsapáshoz. 1525 nyarán Szelmán Reisz, a szuezi oszmán flotta parancsnoka ugyan a támadó háború mellett tette le a voksát (és legyőzhetőnek ítélte a portugálokat) Ibrahim pasa nagyvezírnek készített előterjesztésében, javaslatát azonban nem fogadták el.[74] Az államvezetés a tőle telhető módon megerősítette a vörös-tengeri flottát, létrehozta a szuezi kapitányságot, de a nyílt vizekre nem merészkedett ki, beérte a „beltenger" és a jemeni bejárat védelmezésével (az sem mindig sikerült neki). Ugyanígy visszatáncolt a nyílt összecsapástól az 1530-as évek elején, amikor pedig a vörös-tengeri flotta már szinte teljesen készen állt egy indiai-óceáni hadjáratra.[75] Az isztambuli kormányzat vonakodását főleg két tényező magyarázhatja: a rendkívüli költségek és annak belátása, hogy az oszmán mediterráneumi hajózási technika jócskán lemaradt a portugáloké mögött, ami rendkívül bizonytalanná tette egy óceáni közvetlen összecsapás kimenetelét.[76] Amíg az oszmánok Irak, illetve Bászra elfoglalásával nem szereztek újabb kijáratot az Indiai-óceánra, addig nem változtattak alapvetően defenzív tengeri politikájukon.[77]

A harmadik front a *Földközi-tengeren* alakult ki, amely 1520 táján észak-déli irányban az Adriai-tenger keleti partjaitól Egyiptomig terjedt, bár voltak észak-afrikai nyúlványai is. Az oszmánok Bizánc példájából jól megértették, hogy egy olyan birodalom, amelynek fővárosa Konstantinápoly, amelynek egyes részeit tengerek választják el egymástól és amelynek területén keresztül bonyolódik a távolsági kereskedelem, nem boldogulhat hatékony tengeri flotta nélkül. A szárazföldi hódítások csapat- és élelemszállítással való támogatása, az ellenséges hajók mozgásának ellenőrzése és a kiterjedt partok védelme ugyancsak a flotta szükségességét húzták alá. II. Bajezid szultán a századfordulóra felépítette a Földközi-tenger legnagyobb hajóhadát, és vezetését a kor legjobb tengerészeinek tartott kalózokra bízta. Az oszmán gazdasági erővel párosult kalóz szakértelem 1499-ben hatalmas eredményt ért el: a birodalmi flotta a lepantói csatában

[73] Brummett *i. m.* 111–121, főleg 120.

[74] Michel Lesure: Un document ottoman de 1525 sur l'Inde portugaise et les pays de la Mer Rouge. *Mare Luso-Indicum* 3 (1976) 137–160.; vö. Salih Özbaran: A Turkish Report on the Red Sea and the Portuguese in the Indian Ocean. *Arabian Studies* 4 (1978) 81–88.

[75] Salih Özbaran: The Ottomans in Confrontation with the Portuguese in the Red Sea after the Conquest of Egypt in 1517. In: *Studies on Arab-Turkish Relations. Annual 1986*. İstanbul, 1986. 213.

[76] A technológiai és vezetésbeli különbségekhez ld. Kirti N. Chaudhuri: *Trade and Civilization in the Indian Ocean: an Economic History from the Rise of Islam to 1750*. Cambridge, 1985. 121–159.; C. H. Imber: The Navy of Süleyman the Magnificent. *Archivum Ottomanicum* 6 (1980) 222–227.; Salih Özbaran: Ottoman Naval Policy in the South. In: Süleyman the Magnificent *i. m.* 64.

[77] A későbbi időszak eseményeire ld. Muhammad Yakub Mughul: *Kanunî devri*. Istanbul, 1987. 137–206.; Salih Özbaran: The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Golf 1534–1581. *Journal of Asian History* 6 (1972) 56–74.; Uő: Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu i. m. 92–146.; Uő: Ottoman Naval Policy in the South *i. m.* 55–70.; Halil İnalcık: The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Ed.: H. İnalcık with Donald Quataert. Cambridge, 1994. 325–340.; Cengiz Orhonlu: *Osmanlı İmparatorluğu'nun güney siyaseti. Habeş eyaleti*. İstanbul, 1974. 1–42.

legyőzte a korábban verhetetlennek hitt velencei flottát, jócskán hozzájárulva ezzel a köztársaság politikájának megváltozásához.[78]

1500 után az oszmánoknak nem kellett többé tartaniuk senkitől, szilárdan uralták a Földközi-tenger keleti felét és a beltengerré változtatott Fekete-tengert. Egyelőre azonban a rendelkezésükre álló tengeri erőt jobbára a kereskedelmi utak biztosítására, valamint a rodoszi johannita és a helyi, parti kalózok elleni védelemre vonultatták fel.[79] Az 1510-es években Szelim szultán folytatta apja erőfeszítéseit, alaposan megerősítette a flottát, és nagyban fel is használta közel-keleti hadjárataihoz, amelyek során egyesítette a nyugati iszlám földeket, és dinasztiáját az iszlám legfőbb hatalmává emelte. A portugálok megjelenése, ahogy említettem, szintén arra ösztönözte az oszmánokat, hogy tengeri haderejüket a közel-keleti–vörös-tengeri zónában vessék be.

Egyiptom megszerzése (1517) után azonban lassanként elkerülhetetlenné vált, hogy az oszmán udvar a Földközi-tenger nyugati részével is foglalkozzon, ahol újfajta konfliktus körvonalai bontakoztak ki 1510 tájától. Míg az oszmánok a Közel-Keleten voltak lekötve, a felemelkedő spanyol monarchia az ibériai győzelmeket követően a keresztény–muszlim frontot Észak-Afrikába helyezte át. A spanyol vezetésben két koncepció ütközött meg egymással. Ximénez de Cisneros bíboros Izabella királynő támogatásával egy észak-afrikai, spanyol-mauritániai birodalom létrehozására törekedett, Ferdinánd király viszont elegendőnek ítélte egy partokra szorítkozó, mórok elleni védelmi rendszer kiépítését, mert sokkal fontosabbnak tartotta a Mediterráneum nyugati fele és a Dél-Itália feletti uralom biztosítását.[80] Ferdinánd elgondolása győzött, s a Magrebben 1505-től hozzákezdtek az ún. *presidio*-rendszer, vagyis a parti várak, helyőrségek láncolatának megszerzéséhez és kiépítéséhez. A spanyolok terjeszkedésére válaszul a menekült mórokból, keresztény rabokból és helyi elemekből álló észak-afrikai lakosság szorosabbra fűzte sorait, és áttért a szervezett kalózkodásra, amit eddig inkább csak kiegészítő foglalatosságként űzött. Az 1510-es években szabályos helyi háború bontakozott ki a spanyolok és a dzserbai, algíri, tuniszi stb. kalózközösségek között. 1515-től a mütilénei eredetű Barbarossza-fivérek, Orudzs és Hajreddin személyében törökök vették át a harc vezetését, akik a következő évben elfoglalták Algírt.

A helyi háború a tízes évek végén csaknem általános keresztény–iszlám konfliktussá növekedett. Hajreddin ugyanis, aki 1518-ban lépett elesett bátyja helyébe, belátta, hogy nincs elég ereje szembeszállni a spanyolokkal és az egyre féltékenyebb tuniszi Hafszid-dinasztiával, ezért az isztambuli udvarhoz fordult segítségért, ahol pár évvel korábban már nagyon barátságosan fogadták a követeiket.[81] Szelim szultán ezúttal is segítőkésznek mutatkozott, 1519 végén tüzérséget és 2000 janicsárt küldött a kalózvezérnek.[82] Akár egy közvetlen spanyol-oszmán háború is kitörhetett volna, ha nem hal meg váratlanul Szelim szultán. Barbarossza ugyanis megkapta tőle az Algír kormányzója címet, és cserébe a város hűbérurának ismerte el az Oszmán-házat (a pénteki prédikációban Szelimet említették meg és a nevében pénzt vertek).[83]

[78] Andrew C. Hess: The Evolution of the Ottoman Seaborn Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453–1525. *The American Historical Review* 75 (1970) 1904–1906.

[79] Brummett, Ottoman Seapower *i. m.* 107.

[80] J. H. Elliott: *Imperial Spain 1496–1716*. London, 1963. 53–54.

[81] Andrew C. Hess: *The Forgotten Frontier. A History of the Sixteenth Century Ibero-African Frontier.* Chicago, London, 1978. 61–62.

[82] Jamil M. Abun-Nasr: *A History of the Maghrib in the Islamic Period.* Cambridge, 1987. 150.

[83] Hess *i. m.* 65.

A nagy háború azonban egy ideig még váratott magára, mert sem az 1519-ben császárrá választott V. Károly, sem Szülejmán szultán nem folytatta a konfrontációs politikát Észak-Afrikában, mindkettőjük figyelmét az európai hadszíntér kötötte le.[84] Szülejmán konkrét megfontolásait a Földközi-tengert illetően nem ismerjük, de nyilvánvalóan úgy ítélte meg, hogy az Oszmán Birodalom közvetlen érdekeire a spanyolok egyelőre semmiféle veszélyt nem jelentenek. Ebben a hitében megerősíthették őt Barbarossza Hajreddin sikerei is, aki átmeneti nehézségek és erőgyűjtés után a húszas évek második felében egymás után aratta kiseb-nagyobb győzelmeit a spanyolok ellen.[85] A velenceiektől szintén nem kellett tartania, hiszen őket nemcsak az oszmánok katonai ereje és a nyugati hatalmak itáliai háborúi gyengítették meg, ami miatt olykor török segítségkérést is fontolgattak, hanem az oszmán (muszlim és nem muszlim), a raguzai és a portugál kereskedők támasztotta verseny is egyre nagyobb gondokat okozott nekik. A szultáni udvar szemmel láthatólag nem törekedett globális földközi-tengeri összecsapásra mindaddig, amíg Spanyolország nyomására V. Károly nem változtatott gyökeresen tengeri politikáján. Csak akkor döntött Isztambul az újabb front megnyitásáról és az aktívabb mediterráneumi hadviselésről, miután Andrea Doria és a genovai flotta átállt Károlyhoz (1528), és az 1532. évi görögországi támadásával világossá nem tette, hogy az oszmán tengeri haderő és védelmi rendszer – minden látványos fejlődése ellenére – még mindig igen sérülékeny.[86]

A negyedik fronton, *Közép-Európában* viszont, ahol az oszmánok 1520-ban Magyarország déli határainál álltak, számos olyan új fejlemény következett be, ami csábítóan hatott az isztambuli kormányzatra. A nyugati politika, amelynek a megelőző időkben a keresztes eszme és a mögötte álló pápai tekintély úgy-ahogy egységes jelleget kölcsönzött, a 15. század végétől a legteljesebb megosztottság állapotába került. 1494-ben megindultak az itáliai háborúk, majd V. Károly császárrá választása után a nyugati világ figyelmét fél évszázadon át a Valois–Habsburg nagyhatalmi vetélkedés kötötte le.[87] Ehhez társult a pápai tekintély hanyatlása és a protestantizmus megszületése, ami a politikával szorosan összefonódva még jobban megosztotta az európai társadalmakat.[88] A szultáni udvart, amely láthatólag figyelemmel követte az európai eseményeket,[89] a szeme előtt zajló változások arról győzték meg, hogy soha nem nyílt még ilyen kedvező alkalom a régóta fontolgatott nagy európai áttörésre. Ezt a benyomást erősíthette benne, hogy a századforduló óta az európai hatalmak egymás után keresték a szultán

[84] *I. m.* 66–67.
[85] Korpás Zoltán: Spanyol védelmi rendszer Észak-Afrikában V. Károly uralkodása alatt. *Africana Hungarica* 1 (1998):1 66–67.
[86] A hadjáratról ld. Korpás Zoltán: *A spanyol Habsburg államszervezet szerepe V. Károly magyarországi és törökellenes politikájában 1526–1538.* PhD értekezés. Bp. 2002. 179, 186.
[87] Hermann Wiesflecker: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Band II. Reichsreform und Kaiserpolitik. 1493–1500. Entmachtung des Königs im Reich und in Europa.* Wien, 1975. 9–58.; Richard Mackenney: *Macmillan History of Europe. Sixteenth Century Europe. Expansion and Conflict.* Houndmills and London, 1993. 219–242.
[88] Mackenney, Sixteenth Century Europe *i. m.* 129–172, 268–280.
[89] Christine Isom-Verhaaren: An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V. *Turcica* 28 (1996) 299–318. (egy 1530 körüli kémjelentés).

barátságát, s láthatólag már nemcsak gyűlölt vallási ellenséget, hanem potenciális szövetségest, az európai hatalmi küzdelmek egyik szereplőjét látták benne.[90]

A külső tényezők mellett számos belpolitikai megfontolás is az európai offenzíva mellett szólt. Az első és a legfontosabb gazdasági volt. Az oszmán állam erőforrásainak, bevételeinek nagyobbik hányada a Balkánról származott, s bár a terület részesedése a Közel-Kelet meghódítása után csökkent, így is megőrizte vezető szerepét.[91] Ha az oszmánok ismerték a Balkánnál fejlettebb magyarországi (közép-európai) földeket (márpedig általában előzetesen jól felmérték hódításaikat), könnyen juthattak olyan következtetésre, hogy megszerzésük tisztán anyagi szempontból (bevétel, kiosztható

[90] Erre vonatkozó adatok: Fodor Pál – Dávid Géza: Török–magyar béketárgyalások 1512–1514-ben. *Történelmi Szemle* 36 (1994):3–4 197–198.

[91] Az 1523–25. évi költségvetések összegeire Halil Sahillioglu: 1524–1525 Osmanlı bütçesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 41 (1985) 424. 1527–28-ban Egyiptom és Szíria az összbevételek durván egyharmadát adta.

timár-birtokok stb.) a birodalom hasznára válik. Az északi és a nyugati irányú terjeszkedést különösen a Ruméliában állomásozó hadsereg tagjai szorgalmazták. Úgy tűnik, létezett egy „ruméliai lobbi"-nak nevezhető nyomásgyakorló csoport, amely hasonló célokat követett és hasonló módszereket alkalmazott, mint a tizenöt éves háború (1593–1606) előtt a bosznai és a magyarországi oszmán katonai elit.[92] A hasonlóság nem véletlen. Mindkét esetben évtizedek teltek el azóta, hogy nagy birodalmi hadjáratok indultak a szomszédos ország ellen.[93] Az állandó betörések, csatározások következtében a határvidékek elpusztultak. A javadalomra és a zsákmányra vágyó katonák, akiknek számát alaposan felduzzasztották az önkéntesek, egyre türelmetlenebbül várták az újabb területfoglalásokat, ahonnan újabb és újabb, épebb vidékekre terjeszthették volna ki portyáikat.[94] Míg 1591 és 1593 között Haszán boszniai pasa lett a háborús párt szószólója, 1520 körül Báli bég tűnik a „ruméliai lobbi" vezéralakjának.[95] Az utóbbi a Jahjapasaoglu-család tagjaként jó összeköttetésekkel rendelkezett felső körökben, az ellenség belső helyzetét kitűnően ismerte, és jelentéseiben könnyű prédának festve le Magyarországot, mielőbbi támadó háborúra bíztatta a szultáni udvart.[96]

A vezetés, ha akarta sem tehette volna meg, hogy elengedi a füle mellett a sürgető hangokat. Az uralomváltás idejére ugyanis nemcsak a ruméliai katonák között, hanem az egész társadalomban komoly elégedetlenség halmozódott fel Szelim önkényes módszerei és a keleti háborúk túlhajszolása miatt. A hatalmának konszolidálására törekvő Szülejmánnak nemigen volt más választása, mint hogy szakítson apja örökségével, a belpolitikában éppen úgy, mint a külpolitikában. Első intézkedéseivel, amelyekkel számos alattvalói csoport sérelmeit orvosolta, azt kívánta bizonyítani, hogy trónra lépésével a birodalom visszatért az igazságosság és a törvényesség útjára.[97] A külpolitika és a négy nagy front állapotának felülvizsgálatakor szintén nem tekinthetett el a hadsereg és a társadalom hangulatától. Az erőviszonyok és a rendelkezésre álló eszközök mérlegelése ugyanakkor egyértelmű, sőt döntő oszmán fölényt jeleztek Közép-Európában. A várható győzelmek nemcsak a birodalom gyarapodását, de saját belső helyzetének megszilárdulását is ígérték. Minden amellett szólt tehát, hogy a hatalmas oszmán hadi gépezetet hosszú szünet után ismét a nyugati hadszíntéren vesse be, s megmutassa alattvalóinak, hogy a külpolitikában is új korszak kezdődik az oszmán történelemben.

---

[92] Fodor Pál: Egy nagy háború előjátéka (Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról). In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára.* Főszerk.: Hanák Péter. Szerk.: Nagy Mariann. Pécs, 1997. 77–82.

[93] 1456-ban, illetve 1566-ban.

[94] Az önkéntesek nyomásának fontosságára ld. Caroline Finkel: *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606.* Wien, 1988. 44.

[95] Életére ld. Dušanka Bojanić: Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapašić. *Istorijski Časopis 32* (1985) [1986] 49–77., főleg 50–53, 55–65.

[96] M. Tayyib Gökbilgin: *Kanunî Sultan Süleyman.* İstanbul, 1967. 7.; vö. Fodor: Magyarország és a török hódítás *i. m.* 46, 162–166. Hodzsa Szádeddin szerint a ruméliai katonai vezetők már Mátyás halála után azt javasolták, hogy a magyarországi zűrzavart kihasználva támadják meg az országot. Thúry József: *Török történetírók.* I. Bp. 1893. 174.

[97] Woodhead, Perspectives *i. m.* 164–166.

Szakály Ferenc – Fodor Pál

A kenyérmezei csata*
(1479. október 13.)

Az 1456 és 1464 közt eltelt nyolc esztendőben II. Mehmed szultán (1451–1481) birodalma egyesített hadai élén nem kevesebb mint négy alkalommal vonult a Magyarország határaival szembeni észak-balkáni hadszíntérre. 1456-ban sikertelenül ostromolta Nándorfehérvár várát, a magyar határvédelem kulcspontját. 1459-ben – Vég-Szendrő (Smederevo) elfoglalásával – végleg bekebelezte Szerbia maradványait. 1463-ban lerohanta és elfoglalta Boszniát. 1464-ben ismét Boszniába tört, hogy visszaszerezze azokat a bosnyák várakat, amelyeket elvonulása után Mátyás király hadai elfoglaltak. A szultáni sereg azonban nem boldogult a természettől és a magyar csapatoktól egyaránt jól védett Jajcával, s 1464 augusztusában visszaindult a székváros, az 1453-ban elfoglalt Konstantinápoly felé.[1]

A kortársak közül nyilván nagyon kevesen gondolták, hogy – amennyiben eltekintünk a Vég-Szendrő felmentését célzó 1476. évi téli „villámhadjárattól" – ötvenhét esztendőnek kell majd eltelnie, míg a szultán vezette török sereg 1521-ben újra megjelenik ezen a hadszíntéren, s újabb ötnek addig, amíg a szultáni és a magyar királyi sereg 1526-ban ismét megütközik egymással. De nyilván kevesen gondoltak arra is, hogy a kor európai emberének vágyálma: az összes keresztény hatalom összefogása két és negyed századra átkerül a vágyálmok világába, s törökellenes együttműködésük a Hunyadi János balkáni háborúiéhoz hasonló korlátozott formában is csak 1683-ban valósul meg ismét. Pedig azt, hogy a török–magyar háborúskodás menetében 1463 és 1521 között csaknem hatvanéves állóháborús szakasz következett be, nem a véletlen játéka, hanem a szemben álló erők viszonylagos kiegyensúlyozottsága okozta.[2]

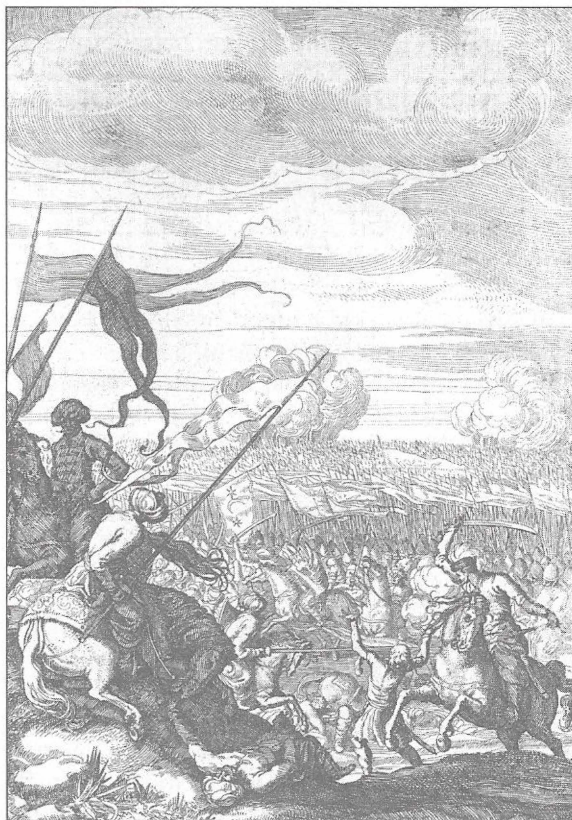
Hunyadi sorozatos balkáni támadásai (1443, 1444, 1448) után a magyar királyi seregek csak elvétve hatoltak be az Oszmán Birodalomba, s akkor sem azzal a szándékkal, hogy – mint egykor Hunyadi tervezte – ott kényszerítsék döntő viadalra a szultáni hadakat. S ha a szultán maga is kiindult székvárosából, a magyar védelem erői siker reményében már csak az ország határán mérkőzhettek meg vele. Az a rugalmasság azonban, amellyel Mátyás hadai II. Mehmed 1463-as boszniai foglalásaira válaszoltak,

---

* A tanulmány hosszabb változata megjelent *HK* 111 (1998) 309–350. Jelen közlésből elhagytuk a csatára vonatkozó forrásközlést, Kemálpasazáde és a névtelen szász beszámolójának magyar fordítását, amire ld. *HK* i. h. 339–348.

[1] Barta Gábor: *Nándorfehérvár, 1456.* Bp. 1985.; John V. A. Fine, Jr.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest.* Ann Arbor, 1990. (4. kiad.) 568–590.; Colin Imber: *The Ottoman Empire. 1300–1481.* Istanbul, 1990. 166–188.

[2] Vö. Szakály Ferenc: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* Szerk.: Rúzsás Lajos és Szakály F. Bp. 1986. 42–49.

Isaac Major: A kenyérmezei ütközet

megmutatta, hogy a Magyar Királyság még jelentős erőtartalékokkal rendelkezik a védekezéshez és a korlátozott célú támadásokhoz, vagyis még mindig veszélyes ellenfél.[3]

Részben ez az erő és határozottság, részben a Velencével fennálló ellentétek késztették Mehmed szultánt arra, hogy a következő két évtizedben másfajta politikát kövessen a Balkánon, mint uralkodása kezdetén. 1453 után nyilvánvalóvá vált számára, hogy Bizánc örökségét nem tudja maradéktalanul birtokba venni mindaddig, amíg a térség két legerősebb hatalma, Magyarország és Velence megőrzi balkáni befolyását. E befolyás megszüntetését – lobbanékony természetének megfelelően – a vetélytársak gyors katonai legyőzésével kívánta megoldani. Látván azonban e kísérlet csaknem egy évtizedes eredménytelenségét, taktikát változtatott. Feladta a „mindent egy csapásra" elvet, igyekezett elkerülni, hogy egyidejűleg háborúzzék velük: ehelyett sorra felszámolta a helyi balkáni hatalmi központokat. Ahol pedig erre (a távolság, ellátási problémák stb. miatt) még nem érett meg a helyzet, ott vazallusságra és adófizetésre kényszerítette a korábban magyar és velencei (néhol genovai) függésben élő, vagy velük együttműködő államokat (a Havasalföldet, Moldvát, a Krími Kánságot, illetve az egész Fekete-tenger vidékét). Így Mehmed uralkodása vége felé megvalósította tervét: a Magyar Királyság lényegében a Száva – Al-Duna vonalára szorult vissza, a korábbi ütköző vagy vazallus államok – az egykori Szerbia Nándorfehérvár környéki csücskét és Bosznia északi részét leszámítva - oszmán uralom vagy befolyás alá kerültek. Velence elveszítette keleti tengeri útvonalának néhány rendkívül fontos támaszpontját, a Balkán-félsziget nyugati és déli szegélyén lévő birtokai pedig alaposan összezsugorodtak, nem is beszélve arról, hogy a Fekete-tenger oszmán beltengerré változott. Ezek után nem meglepő, hogy a világuralomról ábrándozó Mehmed 1480 táján már a ko-

[3] Vö. Rázsó Gyula: Mátyás király török politikája. *HK* 88 (1975) 303–348., újraközölve In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Szerk.: Rázsó Gy., V. Molnár László. Bp. 1990. 149–200.; Uő: Mátyás hadászati tervei és a realitás. *HK* 103 (1990) 1–30.; Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás, 1440–1711.* Bp. 1990. 56–59, 68–69.

rabeli világgazdasági centrum, a Földközi-tenger keleti medencéje és Itália megszerzését tervezgette.[4] Halála után az oszmán terjeszkedés átmenetileg lelassult, de a szultánok I. Szülejmánig (1520–1566) lényegében a Hódító Mehmed által meghatározott *prioritások* szerint politizáltak és hadakoztak. Nemcsak az 1456-ban elszenvedett kudarc, hanem ez a politika is okozta, hogy Magyarországot hosszú évtizedekig nem kereste fel a szultánok által vezetett birodalmi hadsereg.

Mindez persze közel sem jelenti azt, hogy a hosszan elnyúló török–magyar határvonal mentén békés eseménytelenségben folyt volna az élet. Éppen ellenkezőleg: az utolsó nyílt háborús periódusban kialakult helyzet állandó helyi összecsapások közepette maradt meg lényegében változatlannak. A szemben álló felek ezekkel az összecsapásokkal puhatolták egymás erejét, s ezekben az összecsapásokban ismét és ismét bebizonyosodott, hogy az erőegyensúly továbbra is fennáll, és a helyzet még nem érett meg nagyobb – a *status quo*t alapjaiban megváltoztatni kívánó – vállalkozásokra. Ezekben – a „békeidőszakokban" is szinte évről évre ismétlődő – összecsapásokban a két, egymással szemben álló határvédelmi szervezetnek jutott a főszerep, amelynek katonasága offenzív és defenzív feladatokat egyaránt ellátott.

A török hódítók a megszállt balkáni országok (Bulgária, Szerbia és Bosznia) uralkodó osztályával szemben eltérő módszert alkalmaztak. Azokat, akik hajlandók voltak együttműködni, szolgálatukba fogadták (és ilyenkor többnyire *timár*-birtokokkal jutalmazták), a többieket pedig vagy felszámolták, vagy elűzték. Közülük sokan éppen Magyarországon kerestek és találtak menedéket, s vettek részt, immár magyar alattvalóként, a törökellenes harcokban. Felszámolták az elbukott államok közigazgatási, jogi és katonai intézményrendszerét, területüket pedig – többé-kevésbé megtartva a korábbi beosztást – szandzsákokra osztották.[5] Természetesen újra osztották a birtokokat is: az újonnan megszállt terület egy – változó – része rendszerint kincstári kezelésben maradt (ezek voltak a *hász*-birtokok), a többit pedig szolgálati (más szóval: javadalom-) birtoknak (*timár*) adták ki. Utóbbiak haszonélvezői – a *szpáhik* és *záimok* – parancsnokaik felszólítására kötelesek voltak késedelem nélkül hadba vonulni és jövedelmük nagysága szerint meghatározott számú katonát állítani.[6]

A Magyarországgal határos északi török hódoltság „csontvázrendszerét" azok a boszniai és szerbiai várak alkották, amelyeknek sűrűsége és őrségszáma, a közös határhoz közeledvén, egyre növekedett. A török várak őrsége ebben az időszakban különböző gyalogos egységekből (*azab*okból, *janicsár*okból, *müsztahfiz*okból, számszeríjászokból,

[4] Halil İnalcık: *Mehmed II. In: İslâm Ansiklopedisi. 7. cilt.* Istanbul, 1993 (reprint). 506–535., főleg 520–523, 527–531.; Uő: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600.* London, 1973. 26–29, 129–133.; Franz Babinger: *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende.* München, 1959. (2. kiad.) 161. skk, 406. skk.; Salâhattin Tansel: *Osmanlı kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in siyasî ve askerî faaliyeti.* Ankara, 1985 (2. kiad.). 113–229, 271–279.

[5] Hegyi Klára: A törökök berendezkedése meghódított országaikban. *Történelmi Szemle* 24 (1981) 392–404.; Uő: Török berendezkedés a meghódított országokban. *Világtörténet* (1983): 2 19–41.; *Histoire de l'Empire Ottoman.* Éd.: Robert Mantran. Paris, 1989. 287–296.

[6] Nicoară Beldiceanu: *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe – début XVIe siècle).* Wiesbaden, 1980. A timárnál nagyobb és a magas rangú hivatalnokok és katonák hász-birtokainál általában (de nem mindig) kisebb javadalmakra a 15. század második felében kezdték használni a ziámet szót. Ld. Káldy-Nagy Gyula: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: *Mohács. Tanulmányok* i. m. 170. A ziámet-birtokok funkcióhoz kötött jellegéről Géza Dávid: Assigning a Zi'amet in the 16th Century: Revenue Limits and Office-Holding. In: *Armağan. Festschrift für A. Tietze.* Hg.: Ingeborg Baldauf und Suraiya Faroqhi unter Mitwirkung von Rudolf Veselý. Praha, 1994. 47–57.

fegyverkovácsokból, hajóácsokból és más kézművesekből), tüzérekből, valamint reguláris és hol hivatásos, hol katona-paraszti státuszú lovas kontingensekből állott. Az előbbiek közé tartoztak a *fáriszok*, más néven *beslük*, az utóbbiakhoz a *martalócok* és olykor a főleg pásztorkodó vlachok közül kiállított *vojnukok*. A török naszádos egységek kikötőhelyei a végvárak alatti folyószakaszokon, így a Maricán Krusevácnál és a Dunán Galambócnál voltak.[7]

Bár a nagyobb várakban rendkívül nagy számú katonaság állomásozott (egy 1488. évi összeírás szerint Vég-Szendrőn pl. 1.690 fő),[8] belőlük természetesen nem tellettek volna ki azok a némelykor 10–15 ezres portyák, amelyek időről időre elözönlötték a Magyar Királyság határ menti területeit. A tömeget azok az eredetileg félreguláris, esetleg adókedvezménnyel, esetleg csak zsákmányolási lehetőséggel jutalmazott csapatok, vagy önkéntesek adták, akiknek szolgálatait az oszmán hadvezetés többnyire csak hadjáratok alkalmából vette igénybe. Közülük különösen az *akindzsik* tettek szert félelmetes hírnévre, mivel hihetetlen gyorsan pusztították-gyújtogatták végig a célba vett területet.

Amint azt Magyarországi György és Konsztantin Mihajlovics beszámolóiból tudjuk (ők hagyták ránk a legjobb leírásokat a 15. század közepi Oszmán Birodalomról), kezdetben az akindzsik javarészt olyan, pásztorkodó életmódot folytató ruméliai törökök voltak, akik bizonyos adók alól mentesültek.[9] Mindnyájan fizetség nélkül, csupán kedvezményeik fejében és persze a zsákmány reményében vettek részt a hadjáratokban, hogy a rablott holmikkal és foglyokkal űzött kereskedésből egészítsék ki a jövedelmüket. A 15. század közepe után azonban mindinkább elenyészett az akindzsi-életmód és -státusz nomád és önkéntes jellege. Az állam fokozatosan állandó lakóhelyhez kötötte, telkekre ültette és földművelésre kényszerítette őket, illetve soraikat egyre nagyobb arányban töltötte fel eredetileg rája, vagyis adóköteles alattvaló állapotú katonákkal. A genovai Iacopo de Promontorio de Campis 1475 körül keletkezett leírásából kiderül, hogy ez a folyamat az 1470-es évek közepére már jócskán előrehaladt; közlései alapján az akindzsikat inkább katonaparasztoknak kell tekintenünk, akik békeidőben ökreikkel földet műveltek, és a tized, illetve néhány más adó alól felmentést kaptak.[10] Mindezek folytán az akindzsikat ekkor már nincs jogalapunk „irreguláris", kivált nem „önkéntes" katonaságnak minősíteni. Annál kevésbé, mert részletes nyilvántartások készültek róluk, pontos előírások szabályozták szolgálatuk mibenlétét, az utánpótlás módját, s azt, hogy miképpen kell osztozniuk a zsákmányon az állammal és saját elöljáróikkal stb.[11]

---

[7] Hazim Šabanović: Vojno uredjenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća. *Godišnjak društva istoričara Bosnei Hercegovine* 11 (1960) 173–223.; Olga Zirojević: *Tursko vojno uredjenje u Srbiji (1459–1683).* Beograd, 1974.; Milan Vasić: *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom.* Sarajevo, 1967.

[8] Zirojević *i. m.* 143.

[9] Georgius de Hungaria: *Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438–58.* Ford.: Kenéz Győző. In: *Rabok, követek, kalmárok az oszmán birodalomról.* Szerk.: Tardy Lajos. Bp. 1977. 64–66.; Konstantin Mihajlović: *Memoirs of a Janissary.* Transl.: Benjamin Stolz, historical commentary and notes by Svat Soucek. Ann Arbor, 1975. 176–182.

[10] Franz Babinger: *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475.* München, 1957. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, 8.) 60–61.

[11] Irène Beldiceanu-Steinherr: En marge d'un acte concernant le penğyek et les aqınğı. *Revue des Études Islamiques* 37 (1969) 26–28, 35–43.; Fodor Pál: Adatok a magyarországi török rabszedésről. *HK* 109 (1996) 133–142.

A ruméliai akindzsik (akik között a század második felében keresztényeket is találunk) ekkoriban jól elhatárolható körzetekben összpontosultak, s az egyes „seregleteket" parancsnokaikról, az akindzsi bégekről nevezték el. A legjelentősebb csoportok a következők voltak: a Mihállu (Nikápoly, Plevna, Szófia és Smederevo vidékén), a Turahanlu (a Moreai félszigeten), az Evrenosz-féle (Albánia, Dalmácia táján) és a Malkocs-féle (Bosznia, illetve időnként az Al-Duna vidékén, pl. Szilisztránál állomásozó) akindzsik. A névadó családok többsége valamelyik „birodalomalapító" hőstől származott, s részint ezért, részint az oszmán hódításban játszott kiemelkedő szerepe miatt rendkívül nagy hatalomra tett szert. Az akindzsi bégek tisztüket apáról fiúra örökítették; egyszersmind „határbégek" (törökül: *udzs begleri*), vagyis határmenti szandzsákok vezetői is voltak, s e minőségükben rendszerint őket nevezték ki a legfontosabb itteni végvárak parancsnokaivá. Rabszolgák és magánkatonák ezreivel rendelkeztek, hatalmas magánbirtokokat szereztek (melyeket aztán vallási alapítványokba, *vakif*okba mentettek át), saját hatáskörükben timár-birtokokat adományoztak, olykor maguknak szedhették be az állami (*dzsizje*-) adót stb. Megfelelő katonai háttérrel rendelkezvén és a szultáni udvartól távol élvén, valóságos kiskirályokká nőtték ki magukat.[12] A központi hatalom – főleg a századelő válságos időszakában mutatott engedetlenségük miatt – egyik legfontosabb feladatának tartotta az udzs bégek hatalmának visszaszorítását; az akindzsi-rendszer fent jelzett átszervezése, a központi ellenőrzés kiterjesztése bizonyára ezt a célt is szolgálta. Valószínűsíthető (de adatokkal egyelőre kevéssé igazolható), hogy a század közepe táján a Porta valamiféle főparancsnokot ültetett az akindzsi bégek nyakára, aki gondoskodott a szultáni utasítások végrehajtásáról, engedélyezte a beütéseket, s aki alkalomadtán maga állt a rabló seregek élére.[13]

Kinizsi Pál képzelt portréja egy 18. századi festményen

Az 1470-es években a magyarországi beütések zömét a Mihál-fiak (*Mihál-ogullari*) és Malkocs-fiak (*Malkocs-ogullari*) szervezték és vezették. A Mihál-fiak közül ekkoriban két fivér tűnt ki aktivitásával és tehetségével: Ali bég és Iszkender bég. Ali az 1462.

[12] M. Tayyib Gökbilgin: Mihal-oğulları. In: *İslâm Ansiklopedisi. 8. cilt.* Istanbul, 1979 (3. kiad.) 285–292.; İ. Hakkı Uzunçarşılı: Evrenos. In: İslâm Ansiklopedisi. 4. cilt. Istanbul, 1988 (reprint). 415–418.; Franz Babinger: Turahan Bey. In: *İslâm Ansiklopedisi. 12/2. cilt.* Istanbul, 1988. 104–106.; Beldiceanu-Steinherr *i. m.* 28–32.; Halil İnalcık: The Rise of the Ottoman Empire. In: *A History of the Ottoman Empire to 1730.* Ed.: M. A. Cook. Cambridge–London–New York–Melbourne, 1976. 31–34., 36–37.

[13] Vö. Agâh Sırrı Levend: *Gazavāt-nāmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavāt-nāmesi.* Ankara, 1956. 263–264, 270, 277, 286.

évi havaselvi hadjárattól kezdve a századfordulóig állandó szereplője a török–magyar összecsapásoknak. Iszkenderről jóval kevesebbet tudunk, de gyakran bukkan fel Ali oldalán (mint a kenyérmezei ütközetben is), hogy aztán a 80-as évek második felében többnyire Délkelet-Anatóliában tartózkodjék. Ali bég – megszakításokkal – tizenkilenc esztendeig volt a vég-szendrői, hét éven át pedig a vidini szandzsák parancsnoka. Rendkívüli hírnév övezte, aminek ékes bizonysága, hogy ő a főszereplője annak a verses *gazavátnámé*nak (szó szerint: „hitharcok könyvének") is, amelyet egy Szúzi Cselebi nevű poéta hagyott ránk a 16. század elejéről, s amelynek egyik fejezete Szilágyi Mihály 1461. évi, Nádorfehérvár alatti tőrbe csalásának és elfogatásának történetét meséli el. (Ennek jutalmaként nyerte el Ali a vidini szandzsákbégséget.) Egyik legnagyobb haditette az a magyarországi betörés volt, amelynek során az oszmán csapatok Nagyváradot is feldúlták 1474-ben.[14]

A Malkocs-család zászlaját ekkoriban Báli bég emelte magasba. Ő is az 1462. évi havasalföldi hadjárat résztvevői között bukkan fel először, hogy azután szem előtt maradjon egészen a 16. század elejéig. Ez idő alatt egyebek között a boszniai, a vég-szendrői és a szilisztrai szandzsák élén is állott, és sok közös vállalkozást szervezett a Mihál-oglukkal. Így pl. a kenyérmezei ütközet előtti évben (1478) együttes erővel borítottak lángba és vérbe velencei és karintiai területeket.[15]

A határvidéken felnőtt és ott szolgálatot teljesítő Mihál- és Malkocs-ogluk a végvári harcmód minden csínját-bínját ismerték. Ezért akkor is kikérték tanácsaikat és számítottak részvételükre, ha történetesen nem ők töltötték be a vég-szendrői vagy a bosznaszeráji (szarajevói) bég posztját. Hivatalosan ugyanis e kettő feladata volt a Magyar- és Horvátország (néha a havaselvi és moldvai fejedelemségek) ellen intézett támadások szervezése és vezetése. Ezekre, úgy tűnik, rendszerint csak tartományuk gyorsan mozgó csapatait (a szpáhikat, az akindzsikat meg a lovas önkénteseket) vitték magukkal, míg a gyalogságot a várak őrzésére hagyták vissza.

Az Oszmán Birodalom határain őrködő magyar–horvát végvárrendszer alapjait Zsigmond király vetette meg, aki hosszú uralkodása idején egységes védelmi szervezetet alakított ki az Al-Duna mentén elhelyezkedő királyi várakból, majd 1427-ben, dinasztikus szerződés révén, Lazarevics István szerb fejedelemtől megszerezte a vidék legerősebb várát, Nándorfehérvárt (ma: Belgrád), a szerb fejedelemség egykori székhelyét is.[16] A végvárrendszer kiteljesítése Mátyás király nevéhez fűződik, aki a legerősebb bosnyák várak (különösen Jajca) és Szabács megszerzésével (1463, 1476) erős védelmi vonalat vont a különösen sokat veszélyeztetett Horvátország elé. A magyar végvárrendszer időlegesen Hercegovina egy részére is kiterjedt. Látható: a Magyar Királyság valósággal

[14] Gökbilgin, Mihal-oğulları *i. m.* 285–292.; Levend, Gazavât-nâmeler *i. m.* 187–195.; Olga Ziroyević: Der Sandschakbey von Smederevo Ali-Bey Mihaloğlu. In: *VII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: 25–29 Eylül 1970.* Ankara, 1973. 567–577.

[15] Franz Babinger: Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Malkoč-oghlu's. In: Uő: *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante. I.* München, 1962. 355–369.; Zirojević, Tursko vojno *i. m.* 261.; Uő: Die türkisch-ungarischen Kriege, Zusammenstöße und Streifzüge (1459–1526). In: *Habsburgisch-osmanische Beziehungen. Wien, 26–30. September 1983.* Colloque sous le patronage du Comité international des études pré-ottomanes et ottomanes. Hg.: Andreas Tietze. Wien, 1985. 1–15.

[16] Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *HK* 20 (1973) 431–440.; Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Bp. 1984. 102–132.; Engel Pál: Ozorai Pipó. In: *Ozorai Pipo emlékezete.* Szerk.: Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 67–79.; Uő: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). *Századok* 128 (1994) 281–283.

pajzsként emelte országa elé azokat a peremvidékeket, amelyeket az elbukott balkáni államok testéből a törökök elől megkaparintott.

Bár sok még a tennivaló, az elmúlt évtizedek történetírása átfogó képet rajzolt a 15. századi magyar határvédelmi szervezetről.[17] Ezért itt csak a témánk szempontjából fontos részletekre térünk ki. Mindenekelőtt arra, hogy az ország keleti tartományában, az 1420 óta oly sokszor támadott Erdélyben nem alakult ki olyan egységes végvárrendszer, mint a királyság más részeinek határán, hiszen azt a Kárpátok hegyvonulata is védte. Erdély védelme az ott élő kiváltságolt népelemek (a szászok és a székelyek) önvédelmi harcán és az erdélyi vajda (egyben székelyispán) mozgó kontingensein alapult. Egyfajta erősségrendszer persze itt is kialakult, pl. a kerített szász városokból; miután a törökök több ízben felprédálták őket, sorban erős falakkal vették körül magukat.[18] Erdély védelmi szervezete azért alakult ilyen sajátosan, mert ennek az országrésznek nem volt közvetlen határa a törökkel, közéjük ékelődött két, Budán magyar, Isztambulban török hűbéresnek tekintett vajdaság: Havasalföld és Moldva. (Az utóbbi feletti felügyeletre időnként Lengyelország is igényt formált.) Bár a vajdaságok a töröknek is adót fizettek, s a havasalföldi vajdák rendre-sorra részt vettek a törökök erdélyi betöréseiben, egyszerűen földrajzi fekvésüknél fogva bizonyos fokig mégis fékezték a török támadásokat. Amikor magyar erőfölényt éreztek, fegyverrel is szembeszálltak a törökökkel, de felvonulásukról rendszerint akkor is értesítették az erdélyieket, ha a betörőknek nem tudtak (vagy nem akartak) ellenállni. A törökök havasalföldi átvonulása általában is időt és lehetőséget biztosított az erdélyi vajdáknak, hogy a tartomány védelmére felkészüljenek.[19]

A védelem súlypontozásáról, költségeiről és irányítóinak személyéről természetesen a király és a kormányzat rendelkezett, s így a végvárak és a mozgó elemek egységes rendszer részeinek tekinthetők. Valójában azonban ez a 600 kilométernél is hosszabb, mélységében erősen tagolt védelmi vonal két egymástól független, sőt, meglehetősen elszigetelt egységre hullott szét. A bosnyák–horvát végvidék ügyeiért a horvát–dalmát–szlavón *bán* felelt, a centrum és a keleti szárny irányítása rendszerint a macsói bán, a temesi ispán, majd az Alsó Részek főkapitányának (ez utóbbi két tisztet 1479-től egyazon személy viselte) feladata volt. A két különálló zóna fegyveres erői a nagy távolság miatt alig-alig segíthettek egymáson, s erre nem is igen tettek kísérletet. Támadás esetén viszont, nyilván központi kezdeményezésre, igyekeztek összehangolni tevékenységüket. A végvárrendszert tovább tagolta, hogy a nagyobb várak (pl. Jajca,

[17] Szakály Ferenc: *A mohácsi csata.* Bp. 1975. 50–58.; F. Szakály: The Hungarian–Croatian Border Defense System and its Collapse. In: *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary.* Ed.: János M. Bak – Béla K. Király. Brooklyn, 1982. 141–158.; Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle* 38 (1996) 166–171. Az időlegesen magyar birtokba került hercegovinai várakról: Thallóczy Lajos: *Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok.* Bp. 1909. Az általunk ismert délszláv irodalomból: Vasko Simoniti: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju.* Ljubjana, 1984.

[18] Gustav Gündisch: Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1395–1526. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 315–443. Uő: Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2 (1937) 393. skk.

[19] Elekes Lajos: A magyar–román viszony a Hunyadiak korában. In: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I–II.* Szerk.: Lukinich Imre. Bp. [1938] 170–228.; a havasalföldi dilemma axiómaszerű megfogalmazása: 205.

Szrebernik, Nádorfehérvár, Szörény) parancsnokai – őket is bánoknak nevezték – segítették és irányították a környékbeli kisebb várak tevékenységét is.[20]

A védelem ügyéért felelős bánok és temesi ispánok igen kiterjedt hatalommal rendelkeztek. A macsói bán rendszerint egyszersmind Szerém, Valkó, Bács, Bodrog, Baranya, Tolna és Somogy ispáni tisztét is megkapta, a temesi ispán pedig fokozatosan felügyelete alá vonta a dél-tiszántúli, a Dél-Duna–Tisza közi, sőt némelykor – amikor egyben az Alsó Részek főkapitánya is volt – a Dráva és a Száva közi vármegyék egy részét is (1498-ban pl. Pozsega, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Békés és Temes vármegye tartozott alája). Így aztán ezek a végvidéki főtisztek közvetlenül rendelkeztek a magyar határ mögötti területek katonai és anyagi erőforrásaival is.[21]

Szemben a közkeletű felfogással, a magyar, illetve a török határvédelmi szervezet nem úgy látta el a feladatát, hogy a maga vonalán megállította az ellenséges támadást és megvédelmezte a mögötte levő terület lakosságát. Ellenkezőleg: a gyorsan mozgó magyar–horvát portyázók rendkívül gyakran behatoltak az ellenséges területre. Mivel a török oldalról is így jártak el, a küzdelem általában nem a támadások elhárításával, hanem azok viszonzásával folyt. Ezzel igyekeztek a törökök a magyarokat, a magyarok a törököket saját vonalukhoz szögezni és a másik erejét a terület (a lakosság és az anyagi javak) pusztításával gyengíteni.

A török és a magyar végvárvonalak mentén és mögött folyó állóháború e jellegzetes vonásait jól illusztrálja az az 1479–82-es összecsapás-sorozat, amelynek fordulópontját a kenyérmezei csata jelzi. Már 1479 kora tavaszán erős török hadmozgást jeleztek Erdély délkeleti kapuja, Havasalföld felől. A brassóiak – rendes, nem indokolatlan szokásuk szerint – már áprilisban attól tartottak, hogy a Havasalföldön állomásozó török csapatok a Szászföldet veszik célba, ám azok ezúttal – Ţepeluş havaselvi vajda állítása szerint az ő ösztönzésére – nem a magyar területek, hanem Moldva felé haladtak tovább.[22] A királyi udvarban – nyilván a kiválóan működő magyar hírszolgálat ezúttal nem egészen pontos helyzetértékelése alapján[23] – még ennél is nagyobb veszélyt gyanítottak. Abból, hogy a magyar határvédelem keleti szárnyának két pontján, lényegében egyidejűleg, szokatlan változtatásokat hajtottak végre, egyenest arra kell következtetnünk, hogy nem erőpuhatoló portyára gondoltak, hanem valami jóval nagyobb szabású vállalkozástól féltek.

---

[20] Gyakran a végeken állomásoztatták azon bandériumtartó urak – főként az egyháziak – csapatait is, akiknek birtokai az ország védettebb részein feküdtek. Kubinyi András: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István és Beke Margit). Esztergom, é. n. 23.; Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. *HK* 103 (1990) 69–71. (Újraközlése Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig.* Bp. 2007. 50–56.)

[21] Erről az erőkombinációról: Kubinyi András: A megyésispánságok 1490-ben és Corvin János trónörökösödésének problémái (Adatok a veszprémi püspök örökös főispánsági joga felfüggesztéséhez). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (1982) 174–175.; térkép: 172.; Fenyvesi László: Magyar–török kapcsolatok Mátyás király haláláig. *HK* 103 (1990) 80.; Uő: A temesközi–szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718). In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században.* Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia 16.) 242–245. A magyar országgyűlések közmunkára rendelték a végvárak közti megyék lakosságát: Kubinyi, Mozgósítási és hadseregellátási problémák *i. m.* 70.

[22] Gündisch, Siebenbürgen in der Türkenabwehr *i. m.* 434.

[23] A korabeli információszerzéshez ld. Kubinyi András: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *HK* 25 (1978) 207–209. (Újraközlése Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig *i. m.* 121–150.)

Aligha lehet ugyanis véletlen egybeesés, hogy az Alsó Részek Főkapitányságának létrehozása – vagyis Kinizsi Pál temesi ispán befolyási övezetének említett nagyfokú kiterjesztése – nagyjában-egészében egybeesik az új erdélyi vajda kinevezésével. Kinizsi új címével először Mátyás király 1479. október 22-i levelében találkozunk (*adiuncto secum Paulo Kinisi generali capitaneo inferiorum partium huius regni*).[24] Mivel egy 1479. július 11-én, a meglehetősen távoli (Kőrös megyei) Garignicán kelt végrendelet[25] – amelynek számunkra felettébb érdekes részleteire alább még visszatérünk – nem látszik tudni Kinizsi rangemeléséről, jóllehet a végrendelkező valamilyen módon kötődött hozzá,[26] az új szervezeti formát valamikor július vége és október 13. között – de az sem kizárt, hogy korábban – hozták létre.[27]

Nyilván nemcsak minket, hanem a kortársakat is meglepte, hogy az e minőségében utoljára április 10-én szereplő vingárti Geréb Péter[28] helyére nem kisebb úr, mint a felfuvalkodottságáról ismert[29] Báthori István országbíró érkezett vajdaként az erdélyi végvidékre.[30] Ebből annyi feltétlenül kiolvasható, hogy az uralkodó az Erdélyre leselkedő veszélyekhez mérve nem ítélte elégséges súlyúnak Gerébet – egyébként szegrőlvégről rokonát[31] –, s mindenképpen meg akart szabadulni tőle. Egyelőre nem tudhatni, hogy az udvar akarta-e időlegesen eltávolítani Báthorit, vagy – dacára annak, hogy az országbírói és erdélyi vajdai tisztség összevonására addig még egyáltalán nem (utóbb is csak egy ízben) volt példa[32] –, egyelőre felderíthetetlen oknál fogva, Báthori ragaszkodott ehhez a méltósághoz (is). Ő ugyan nem rendelkezett Kinizsi Páléhoz fogható katonai tapasztalatokkal,[33] de az Erdélybe rendelt királyi csapatok főparancsnokaként

---

[24] Fraknói Vilmos: *Mátyás király levelei.* Külügyi Osztály I. 1458–1479. Bp. 1893. 449–450. Nr. 303.; magyarul: *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század.* Kiad. V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 250–251.; *MDE* 2: 395.; magyarul: *Mátyás király levelei 1460–1490.* Vál.: V. Kovács Sándor. Bp. 1966. 91.

[25] Magyar Országos Levéltár (MOL) DL 45 390.

[26] Vö. alább.

[27] Kinizsi legközelebbi kiadványa kapitányi minőségében: MOL DL 56.091. (1479. dec. 12.), Vö. Kubinyi, A megyésispánságok i. m. 175. Kinizsi kinevezését tévesen 1481-re datálta Szakály, Mohácsi csata *i. m.* 55.; Fenyvesi L. (a 21. jegyzetben idézett tanulmányaiban) 1479 tavaszára teszi a változást, de sajátságos forráskezelése folytán nem derül ki, mire alapozza állítását. (Ami ettől még lehet helytálló.) Kinizsiről ld. még: Joan Haţegan: Pavel Chinezul în lupta antiotomana. Anni 1479–1482. *Ziridava* 10 (1978) 197–208.

[28] *Urkundenbuch* 7: 208–209. Nr. 4300. Alvajdájáról, Kendi Antalról 1479. márc. 13-án hallunk utoljára: MOL DL 26.806.

[29] Később már vajdának és királynak képzelte magát tartományában, s állítólag kijelentette: két feje legyen annak, aki Budán rá panaszkodik, értsd: hogy miután az egyiket elvesztette, feltehesse a másikat. Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és rendiség problémája). In: Mátyás király emlékkönyv *i. m.* 387.

[30] Megjegyzendő, hogy Báthori már március 9-én is Erdélyben, közelebbről Kolozsvárt volt: magát csak „iudex curie"-nak titulálva igazított el egy Nagyszeben és Drágfi Miklós közti jogviszályt. *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. II.* 1458–1526. Szerk.: Iványi Béla. Bp. 1928. (A Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy-család története) 203. Nr. 171., és *Urkundenbuch* 7: 206–207. Nr. 4297. Ítélkező körúton aligha lehetett, hiszen több, e környékbeli jogszolgáltatási jellegű kiadványáról nem tudunk, s ezt az egyetlent is gyűrűspecsétjével erősítette meg. A MOL állományjegyzékben 1479-re (május 9. és június 1.) datált Magyar Balázs-oklevelek, amelyek valóban erdélyi vajdának mondják őt (DF. 244 518. és 277 587), 1474-ben, illetve 1473-ban keltek.

[31] Kovács Péter: *Matthias Corvinus.* Bp. 1990. 23.

[32] Szentgyörgyi Péter viselte egyidejűleg e két méltóságot a 14–16. század fordulóján; az erdélyi vajdaságtól Szapolyai János „szabadította meg" 1510-ben. Kubinyi András szíves közlése.

[33] Igaz viszont, hogy – mint a többi főúr – ő is kivette részét Mátyás északnyugati háborúiból, de kiemelkedő haditettéről nem tudunk. Gyalókay Jenő: Mátyás király, a hadszervező és hadvezér. In: Mátyás király emlékkönyv *i. m.* 272–284.; Báthoriról: 273. (1468).

(*supremus capitaneus gentium regalium in partibus Transsilvanis*) már 1476 őszén megfordult ezen, az egyelőre csak potenciális hadszíntéren.[34] Annyira tehát már ismerte a helyi adottságokat és körülményeket, hogy az erdélyi tisztet elvállalhassa.

A vajdává kinevezett Báthorit május végétől fogva folyamatosan a leginkább veszélyeztetett térségben találjuk. Első, általunk ismert erdélyi oklevele május 29-én Nagyszebenben kelt, ugyanott tartózkodott július 3-án is. Augusztus 4-én Dévától, augusztus 14-én pedig Szászsebesről osztogatta parancsait.[35] Májusi parancsát Balázs mesterhez, Eltra királyi villa plébánosához intézte és egy kereskedelmi jellegű privilégiumot erősített meg. Ezt leszámítva valamennyi eddig előkerült vajdai kiadványa a várható támadás elhárításával van kapcsolatban. Mindezenközben irodája – az ott maradt országbírói pecsét alatt, ítélőmestere irányításával – az ő nevében folyamatosan ellátta a jogszolgáltatással kapcsolatos tennivalókat.[36]

Az említett 1479. július 11-i garignicai végrendeletből kiderül, hogy az uralkodó valamiféle mozgósítást is elrendelt; a hadaknak Temesvárott kellett gyülekezniük (*de mandato regie maiestatis versus Themeswar ad exercitum contra Thurcos per regiam maiestatem promulgatum*). A mozgósítás hatálya láthatóképpen nem csak Kinizsi Pál „megyéire" terjedt ki, hiszen Kőrös sohasem tartozott az Alsó Részek főkapitányainak felügyelete alá.[37] Elképzelhető persze az is, hogy a végrendelet készítője, Pozsegai Miklós kastélyos úr azért szállt hadba, mert Kinizsi familiárisai közé tartozott. Erre utalhatna, hogy javait és családját az ő oltalmába ajánlotta, ellene szól viszont, hogy nem mondja őt *dominus*ának, valamint, hogy Nagylucsei Orbán prépostot, a kincstartót is megnevezte *tutor*ként (*egregii domini Urbani prepositi etc. thesaurarii regie maiestatis ac magnifici Pauli comitis de Themeswar tuitionem et protectionem requisissemus* [?]).[38] Mindezek alapján egy, legalább a végvárvidék centrumára és keleti szárnyára kiterjedő „általános" mozgósításra gondolunk.

Visszatérve a törökök mozgására: a veszély áprilisban csak időlegesen múlt el Erdély fölül; júliusban újabb nagy sereg érkezett a Havasalföldre, ahonnét a hírek szerint Fogaras vidékét készült megtámadni. Erre Báthori készenlétbe helyezte a tartomány védelmi erőit, s lépéseket tett az, úgymond, a várnagy-változás miatt élelmiszer nélkül és pusztán álló Törcsvár ellátása érdekében, részleges mozgósítást rendelt el, s 2 forintos hadiadót vetett ki (aligha csak Brassóra, amelynek levéltárában az oklevél fennmaradt, hanem legalább az összes szász városra).[39]

---

[34] Brassó, 1476. október 2. *Urkundenbuch* 7: 114. Nr. 4149.

[35] *Urkundenbuch* 7: 213–217. Nr. 4307, 4311, 4313. és 4315. sz. (Ezen az oklevelen a már 1476-ban is használt gyűrűspecsét látható.)

[36] Azon oklevelei, amelyeket irodája bocsátott ki, már arról is felismerhetők, hogy bennük a *„iudex curie regie maiestatis"* címet viselte, míg azok, amelyeket ő maga adott ki, a *„iudex curie regie maiestatis ac vaivoda Transylvanus Siculorumque et cetera comes"*-nak mondják Báthorit. Irodája kiadványaiból: május 28.: MOL DL 25 254., június 11.: 70.992., július 16.: 25.255., augusztus 20.: 10.008., szeptember 14.: 100.924., szeptember 15.: 83.448. és 83.850., szeptember 18.: 102.205. és 107.041 stb. (valamennyi Budán kelt). Báthori ítélőmestereiről: Bónis György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Bp. 1971. 265–266.

[37] A korábbi helyzetről: Engel P. *i. m.* 60–61.; Uő: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.* Bp. 1997. 11–15, 202–205.; különösen 15. és 204.

[38] A 25. jegyzetben idézett helyen.

[39] Gündisch, Siebenbürgen in Türkenabwehr *i. m.* 434.; *Urkundenbuch* 7: 214–215. Nr. 4311. (*„quomodo castrum Therch ad praesens per remutationem castellanorum"* és *„officialium eiusdem castri victualibus privatum et destitutum"*); 217. Nr. 4315. (*„Item stipendiariis vestris, qui sunt ex alienis natio[nibus] et partibus singulos ... duos florenos dare velitis"*).

Maga Mátyás király úgy vélekedett, hogy az 1479. január 25-én, Konstantinápolyban aláírt török–velencei békeszerződés – amely tizenhat esztendős háborúskodás végére tett pontot – magyarázta a törökök Magyarország elleni vállalkozásainak megszaporodását. „Miután Velence és [III. Frigyes német-] római császár megbékéltek a törökkel – írja a kenyérmezei győzelemről a pápához intézett beszámolójában –, legkegyetlenebb ellenségünk minden gyűlölködő dühe és támadása egyedül csak ellenem és az én magyar királyságom ellen irányul."[40] Pedig a szerbiai határbégek betörései a velencei–török háború idején sem szüneteltek. Mint említettük, pl. Ali bég hadai 1474 nyarán végigdúlták a Tiszántúl déli részét, s felgyújtották és kifosztották Nagyváradot is.[41] (Erre, a déli végek védelmének elhanyagolása címén, főúri szervezkedés támadt a Csehországban tartózkodó Mátyás ellen, amely rövid, de súlyos kormányzati-politikai válsághoz vezetett.) A porta urai azonban óvakodtak attól, hogy Mátyással ujjat húzzanak, és ezzel egy kétfrontos európai háború veszélyét idézzék magukra.

Mátyás minden jel szerint tévedett (de az sem kizárt, hogy szándékosan túlzott), amikor a török–velencei békekötést és a kenyérmezei csatával végződött 1479. évi török beütést összefüggésbe hozta.[42] Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a török támadás a Havaselve és Moldva körüli diplomáciai és katonai csatározásoknak „köszönhető". Az oszmánok ugyanis 1455–1456 óta mindkét fejedelemséget adófizető vazallusuknak tekintették,[43] ám sem a magyar befolyásnak nem tudtak véget vetni, sem annak, hogy a vajdák időnként fegyvert fogjanak hűbéruruk ellen. Különösen igaz ez Nagy István (Ştefan çel Mare) moldvai vajdára, aki – tulajdonképpen szöges ellentétben országa gazdasági érdekeivel – 1473-ban megtagadta az adófizetést a töröknek, 1475-ben hűségesküt tett a magyar királynak, és vele szövetségben törekedett a törökök kiszorítására Havaselvéről.[44] Ez rendkívül érzékenyen érintette a Portát, amely éppen ez idő tájt próbálta saját ellenőrzése alá vonni a Fekete-tenger nyugati partján futó (vagy oda torkolló) kereskedelmi utakat (az ún. „moldvai utat").[45] Nem véletlen, hogy a szultán az albániai Scutari alól már 1474 végén Moldva ellen rendelte Szülejmán pasa ruméliai beglerbéget, aki azonban (a vele tartó Mihál-oglu Ali béggel együtt) 1475. január 10-én Vasluiu-nál hatalmas vereséget szenvedett Nagy István hadaitól.[46] Kaffa ez évi elfogla-

[40] Fraknói V. *i. m.* I. 449–450. Nr. 303., és *Magyar humanisták levelei i. m.* 251.

[41] Levend, Gazavāt-nāmeler *i. m.* 191.; Gökbilgin, Mihal-oğulları *i. m.* 287.; Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in *i. m.* 185–186. Török csapatoknak addig ritkán sikerült ilyen mélyen behatolniuk Magyarországra. Ezekről ld. Aurel Decei: Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les Pays Roumains. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 395–413.

[42] Hasonlóan látja Kenneth M. Setton: *The Papacy and the Levant (1204–1571). Vol. II. The Fifteenth Century.* Philadelphia, 1978. 330.

[43] Şerban Papacostea: La Moldavie État tributaire de l'Empire Ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455–1456. *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 445–461.

[44] Elekes Lajos: *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király.* Bp. 1937. 46–52. V. ö. újabban: Şerban Papacostea: *Stephen the Great. Prince of Moldavia 1457–1504.* Bukarest, 1996.

[45] Mihnea Berindei: L'Empire ottoman et la „route moldave" avant la conquête de Chilia et de Cetatea-Alb[illegible] (1484). *Journal of Turkish Studies* 10 (1986) 47–71. (bőséges irodalommal; újraközölve: *Revue Roumaine d'Histoire* 30 (1991): 3–4 161–188.); Székely György: Moldvai oszmán hadicélpontok földrajzi és történeti kérdései. *Keletkutatás* (1989): tavasz, 48–52.; Halil İnalcık: The Ottoman State: Economy and Society, 1300–1600. In: *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914.* Ed.: H. İnalcık with Donald Quataert. Cambridge, 1994. 271–314., főleg 285. skk.

[46] Elekes, Nagy István *i. m.* 48–49.; Imber, The Ottoman Empire *i. m.* 223–225.

lása és a Krími Kánság alávetése[47] után 1476-ban Mehmed szultán elérkezettnek látta az időt arra, hogy személyesen térítse észre a vakmerő vajdát, s országa elfoglalásával tegye teljessé a Fekete-tenger bekerítését. A rendkívüli nélkülözések közepette lefolyt hadi vállalat azonban felettébb kétes eredményeket hozott; bár a július 26-án megvívott războeni csatában a törököké lett a győzelem, visszavonulásuk után a vajda ott folytatta, ahol korábban abbahagyta. Már ez év végén segítette az erdélyi királyi hadak fővezérét, Báthori országbírót a törökbarát havaselvi vajda elűzésében, s 1477-ben ismét az ő támogatásával került sor vajdaváltásra a déli szomszédnál.[48] Ezek a kísérletek azonban végső soron eredménytelenek maradtak (hiszen a török betörésekkel szemben védtelen havaselvi vajdák rövid időn belül mindannyian kiszolgálni kényszerültek a Portát), sőt – az eredeti szándékot visszájára fordítva – gyakran váltottak ki török viszszacsapásokat.[49]

Nézetünk szerint az 1479. évi támadás sem volt más, mint a törökök arra irányuló kísérlete, hogy megerősítsék havasalföldi befolyásukat, és elvegyék a „zavarok" fő forrásának tekintett magyarok kedvét az ottani beavatkozástól. Mátyás királynak anynyiban kétségtelenül igaza volt, hogy a kenyérmezei csatával végződött erdélyi betörés mögött a mediterrán fronttal kapcsolatos török elképzelések is meghúzódtak, abban azonban tévedett, hogy a Velencével kötött békeszerződés nyomán a Porta súlypontáthelyezést hajtott volna végre Magyarország rovására. Valójában pontosan az ellenkezője következett be: a szultáni udvar figyelme ekkor már egyre inkább Itália és a Mediterráneum irányába fordult, amit Mátyás 1479 késő őszén még nem feltétlenül érzékelhetett.

Ezenkívül a szultánt valószínűleg személyes bosszúvágy is sarkallta a támadás elrendelésére. 1476 őszén ugyanis a moldvai hadjáratról Edirnébe érkezve hírül vette, hogy legfontosabb északnyugati végvárát, Vég-Szendrőt, a magyarok három, közelében emelt gerendavárral blokád alá vették, és az őrség kezdett kifogyni a készletekből. II. Mehmed kénytelen volt ismét hadba szólítani holtfáradt csapatait, gyors menetben a Dunához vonulni, s ott nagy hóban, kegyetlen fagyban ostrom alá venni a legnagyobb erődítést (a két kisebbet védői időközben kiürítették). A magyarok és a szerbek azonban vitézül tartották magukat, rengeteg kárt okoztak az ellenségnek, mielőtt a végén, amikor világossá vált, hogy a törökök a vár körül fát felhalmozva ki akarják füstölni őket, szabad elvonulás fejében megadták magukat.[50] E „rettenetes" sérelmet a szultán nyilván nehezen emésztette meg, ám megtorlásra a következő két évben nem gondolhatott, mert szinte valamennyi ruméliai katonájára szüksége volt az ostrománál és a

[47] Halil İnalcık: Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı tabiliğine girmesi ve ahidname meselesi. *Belleten* 8 (1944) 185–229.; Ivanics Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban.* Bp. 1994. 16–19.; Imber *i. m.* 225–228.

[48] Elekes, Nagy István *i. m.* 63.; Tansel *i. m.* 225–229. Imber *i. m.* 228–232.

[49] A krími konszolidációt és az oszmán fennhatóság megszilárdulását (1478) követően hamarosan Moldva is visszasorolt az oszmán politikai és gazdasági érdekszférába; ld. Şerban Papacostea: La guerre ajournée: les rélations Polono-Moldaves en 1478. Réflexion en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus. *Revue Roumaine d'Histoire* 11 (1972) 3–21.; Mustafa A. Mehmed: La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II „le Conquérant". *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974) 509–533.

[50] Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: Kulcsár Péter. Bp. 1995. 804–805.; *Török történetírók. I.* (Ford. és jegyzetekkel kísérte: Thúry József). Bp. 1893. 167–168. (Szádeddin); Ivics Sándor: A magyarországi szerbek történetéből. In: Margalits Ede: *Szerb történelmi repertórium.* Bp. 1918. 673.; Tansel *i. m.* 187–189.; Imber *i. m.* 232–233.

Velence elleni portyákhoz. Ám amikor a háborút győzedelmesen befejezte, azonmód megparancsolta az állomáshelyükre visszatért határbégeknek, hogy „az akindzsik a maguk erejével és lovaik tömegével intézzenek beütést" Magyarországra.[51]

Az Erdély elleni 1479. évi török támadás végül is elég későn, október elején indult meg. Bár Erdélyben és Moldvában főként Ali bég mozgását vigyázták, a betörő sereg élén az a Haszán bég-oglu Isza bég állott, aki Mátyás említett levele szerint az anatóliai beglerbég után a birodalom második legnagyobb hatalmassága,[52] egy egykorú német nyelvű beszámoló szerint pedig a szultán tanácsosa volt.[53] Ezzel összhangban az ekkoriban török szolgálatban álló Gianmaria Angiolello is „régi kapitányként és híres emberként" (*capitano antico et huomo famoso*) jellemzi, és a szilisztrai szandzsák birtokosának mondja (ám az, hogy a vállalkozást tévesen 1477-re teszi, némileg megingatja utóbbi állításának hitelét).[54] Az Ali bég tetteit megéneklő gazavátnáme Kodzsa (vagyis „Öreg") Isza bégnek nevezi, s az akindzsik nagy tekintélyű elöljárójaként mutatja be: „fejedelmünk vagy a szív és a lélek birodalmában, főnökünk és szentünk vagy ezen az úton [ti. a hitharcban]" - méltatja őt Ali bég, amikor korábban felkeresi, hogy átvegye tőle a portyát elrendelő szultáni utasítást.[55] Mindezek alapján - a nyilván már előrehaladott korban lévő - Iszát azzal a fentebb már említett „főparancsnokkal" azonosíthatjuk, aki az uralkodó bizalmasaként őrködött a ruméliai akindzsik hűsége felett. Hogy ezúttal maga vette kézbe az irányítást, alkalmasint azt jelzi: a szultán nagy fontosságot tulajdonított a vállalkozásnak.[56] Vele tartottak mindazok a határbégek, akiknek nevét már régen megtanulta rettegni a határközeli magyar megyék népe. Így a két Mihal-oglu: Ali és Iszkender, valamint Malkocs-oglu Báli bég is. Az előrenyomuló törökök csatlakozásra kényszerítették Ţepeluş Basarab havaselvi vajdát (akit a latin nyelvű ún. dubnici krónika magyar szóval „Kysbazarad"-nak [=Kisbaszarab] nevez) és hadát is, ami egy-kétezer – nagyobb részt gyalogos – harcossal növelte meg a török sereg létszámát.[57] (Ţepeluş – akinek más választása amúgy sem volt – ezúttal annál is szívesebben csatlakozott a törökökhöz, mert az remélte, hogy a betörés során kézre kerítheti Erdélybe menekült riválisát, Laiotă, az „idősebb" Baszarabot, akit 1478 első felében túrt ki a hatalomból.)

[51] İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman. VII. Defter.* (Önsöz, indeks ve içindekileri hazırlıyan Şerafettin Turan) Ankara, 1954. 466. (a továbbiakban: İbn Kemal I.); İbn Kemal: *Tevârih-i Âl-i Osman. VII. Defter.* (Tenkidli transkripsiyon). (Hazırlıyan Şerafettin Turan) Ankara, 1957. 423 (a továbbiakban: İbn Kemal II.) İbn Kemal (törökös nevén: Kemálpasazáde) leírását a kenyérmezei ütközetről magyarra fordítva ld. *HK* 111 (1998) 339–343.

[52] Fraknói V. *i. m.* 450–451., és Magyar humanisták levelei i. m. 251.

[53] Bayerische Staatsbibliothek. Handschriftensammlung (a továbbiakban: BStB HSs), Cgm. 331. 71r. Érthetetlen kihagyásokkal kiadta: I. Ursu: Descrierea bătăliei de pe Câmpul Pânii de lângă Orâştie (1479 Oct. 13). *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie* 14 (1913) [1914] 147–150. A szöveg a kenyérmezei ütközet egyik szász résztvevőjétől származik. Átírását és fordítását ld. *HK* 111 (1998) 344–348.

[54] Donado da Lezze [Gianmaria Angiolello]: *Historia turchesca (1300–1514).* Publicatâ, adnotatâ, împreunâ cu o introducere de I. Ursu. Bucureşti, 1909. 96.

[55] Levend, Gazavāt-nāmeler *i. m.* 270.

[56] Az egyéb török források kevés értékelhető információt nyújtanak Isza bég és atyja kilétéről; ezért utólag többen az Evrenosz-család tagjának vélték, ami nem felel meg a valóságnak, Vö. Uzunçarşılı, Evrenos *i. m.* 417.

[57] M. Florianus: *Chronicon Dubnicense...* Quinque-Ecclesiis, 1884. 202. Serege a német nyelvű beszámoló szerint 4-5.000 főből áll, a valóságban azonban legfeljebb fele akkora lehetett: BStB HSs Cgm. 331. 72r. V ö. I. Ursu: Bătălia de pe Câmpul Pânii (1479). *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie* 14 (1913) [1914] 142.

A korabeli források ellentmondó adatokat közölnek a török sereg nagyságáról. A szemtanú által írt rövid német nyelvű beszámoló – a vlachokkal együtt – 45.000, Mátyás király levelei – vlachok nélkül – „körülbelül" 43.000, a dubnici krónika 35.000 emberre teszi, míg Bonfini és az 1536-ban írott *Hungariá*ban Oláh Miklós 60.000, a lengyel Długosz pedig – engedve a korabeli krónikások kerek számok iránti vonzódásnak – 100.000 főben adja meg a törökök haderejét.[58] E létszámok azonban – későbbi analógiák és a török hadszervezet ismeretében – még akkor is erősen eltúlzottaknak látszanak, ha helytálló az a Mátyástól származó híradás, miszerint hét további szandzsákbég volt a hadban,[59] s ezek, értelemszerűen, magukkal hozták kormányzóságuk szpáhijait is. Angiolello viszont úgy tudta, hogy Iszát öt szandzsák katonasága és 6.000 akindzsi, összesen 20.000 ember kísérte el Magyarországra.[60]

Magunk – Orudzs török krónikással egyetértésben[61] – úgy gondoljuk, hogy az egyesült török-havaselvi haderőben aligha lehetett több 15.000 katonánál, de könnyen előfordulhat, hogy még ez a becslés is túl magas.[62] A török sereg java része szokás szerint nyilván kisebb harcértékű – inkább csak gyújtogatásra és fosztogatásra, semmint rendszeres hadműveletekre, s még kevésbé nyílt mezei csatában való helytállásra alkalmas – akindzsikból, martalócokból és önkéntesekből állhatott. Mindezzel együtt számban messze felülmúlta azt a haderőt, amelyet Erdélyország, a vele szomszédos határvédelmi szakasz csapataival együtt, valaha is kiállíthatott. Így aztán nagyon is kétségesnek tűnt, hogy a magyar védősereg jobb harcértékével, terepismeretével és ügyes taktikai fogásokkal ellensúlyozni tudja-e majd a támadók nyomasztó számbeli fölényét. Annál is inkább, mert a törökök ágyúkat is hoztak magukkal, ami nagyobb harcértékű csapatok jelenlétét is sejteti. A német híradás szerint azzal az – egyébként nehezen hihető – szándékkal jöttek, hogy különféle erősségeket elfoglalva „befészkeljék magukat a tartományba".[63]

Elképesztő balszerencsénkre keltezetlen az a két Ţepeluş-levél – mindkettő Brassó tanácsának szól –, amely, kölcsönösen segítve egymás datálását, a támadás kibontakozásának részleteit és a törökök havasalföldi mozgását megvilágíthatná. A leveleket kiadóik – aligha helyesen – október 27. körülre, vagyis a török vereségnél két héttel későbbre tették. Benyomásunk szerint nagyjából egy időben, valamikor szeptember végén íródhattak, s belőlük talán valamilyen – igaz, homályos – képet alkothatunk néhány fontos mozzanatról. Ráadául azt a Nagyszebenhez intézett Ţepeluş-levelet, amelyet kiadói

---

[58] BStB HSs Cgm. 331. 71r; Fraknói V. *i. m.* 450., és Magyar humanisták levelei *i. m.* 251.; M. Florianus, Chronicon Dubnicense *i. m.* 202.; Bonfini *i. m.* 842.; Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál.: Klaniczay Tibor. Bp. 1982. 1084.; Ioannis Długossi seu Longini canonici quondam Cracoviensis *Historiae Polonicae Liber XIII et ultimus*. Tomus II. Lipsiae, 1712. 586. hasáb. Vö. Ursu *i. m.* 142. A német nyelvű beszámoló és Mátyás adatai nem véletlenül állnak közel egymáshoz: mindegyik a csatában magyar oldalon részvettek első és feltehetőleg szándékosan túlzó becsléseit tükrözi. (A királyhoz már az ütközet éjszakáján hírnököt küldtek.) Kemálpasazáde a létszámokról hallgat, de a csata leírásakor Malkocs-oglu akindzsijait 5–6.000 főre teszi (*İbn Kemal* I. 472.; II. 422.).

[59] Fraknói V. *i. m.* 450., és Magyar humanisták levelei *i. m.* 251.

[60] Angiolello, Historia turchesca *i. m.* 96. Vele egyezően J. Długosz is öt „basa nevű kapitány" részvételéről ír (*i. m.* 587. hasáb). Valószínűleg ők tudták helyesen.

[61] *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch.* (Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet von Franz Babinger). Hannover, 1925. 130.

[62] Már csak azért is, mert a ruméliai akindzsik összlétszámát Iacopo de Promontorio de Campis mindössze 6.000-re teszi. Babinger, Die Aufzeichnungen der Genuesen *i. m.* 54–55.

[63] BStB HSs Cgm. 72v.

október 13. előttre datáltak, alighanem nyugodtan kizárhatjuk az ide vonható források sorából. Ez a vajda kancellárjának, Vintilénak Isztambulból hozott híreit továbbítja a szászokhoz, s rajtuk keresztül Báthori vajdához. A szultán, úgymond, felkészítette seregét, s már két hete táborba küldte beglerbégjét, amiből alkalmasint hajlamosak lennénk arra következtetni, hogy itt Haszán bég-oglu Isza indulásáról nyerünk – pontos időponthoz nehezen köthető – információt. Csakhogy a híradás azzal folytatódik, hogy karácsony előtt négy nappal maga a szultán is hadba száll, ami teljességgel lehetetlenné teszi a levél október 13. előtti keltezését, sőt nagyban valószínűsíti, hogy az nem is 1479. évi, hanem Vintilă *logofet*ségének valamely más olyan évében [1480-ban vagy 1481-ben] íródott, amikor Báthori már erdélyi vajda volt.[64]

Meglehet persze, hogy a két „brassói" levél valóban október 27. körüli, ám ez esetben jóval korábbi információkat tartalmaznak. A bennük foglaltak ugyanis egyértelműen nem menekülő, hanem felvonuló török csapatokra utalnak. Ţepeluş biztosítja Brassót, hogy mindazokat a megállapodásokat, amelyekre esküvel kötelezte magát, be fogja tartani. Embereit a Portára küldte, ezek visszatérőben a Dunánál visszatartották Ali béget, míg az összes csapata át nem kelt a folyón. Ali magához rendelte a vajdát is, és (vele együtt) Brassó ellen akart indulni, amire az bojárjaival együtt könyörögni kezdett neki, hogy Brassót, amellyel békében él, és amellyel megállapodásai vannak, kímélje meg. Ali erre Nagyszeben felé indult, ám onnan portyázókat akart küldeni Brassó tájára is, amiről a vajda azzal igyekezett lebeszélni, hogy azt a vidéket a bég prédálói már amúgy is elnéptelenítették. A vajda azzal toldotta meg a címzettek érdekében tett (állítólagos) erőfeszítéseinek felsorolását, hogy arra is megkérte Ali béget: küldjön futárt a szultánhoz, és eszközölje ki nála, hogy Brassót akkor is megkíméli, ha közte és Mátyás király között sohasem jön létre békeszerződés. Ezen szolgálatai fejében azt kérte a tanácstól, hogy ellenfelét, Laiotăt szolgáltassák ki neki, különben ő maga dúlja fel a város környékét. Egyébként tartományában szavatolja a brassói futárok és kereskedők szabad mozgását. A vajda egy másik, úgyszintén datálatlan „brassói" levélben azzal tódítja érdemeit, hogy nemcsak Brassó, hanem az egész Barcaság pusztításától igyekezett visszatartani Alit, célzatosan utalván arra is, hogy a török ellen a bátorság nem elegendő, célszerű ajándékokkal is kedveskedni neki.[65]

A felsorolt adalékok tehát sokkal inkább illeszkednek a csata előtti, mint az azutáni eseményrendbe, mégis elképzelhető, hogy téves irányban kereskedünk. Nagyot azonban nem tévedhetünk, hiszen az eddig sem volt kétséges, hogy Ali bég a maga állomáshelyeiről csakis a Dunán átkelve juthatott a Havasalföldre és onnan Erdélybe. Az is a feltevésünk mellett szól, hogy az 1479. évi török támadás valójában a Brassótól meglehetősen távoli Szebenszék ellen irányult, jóllehet a behatolók, úgy tűnik, Nagyszebent is elkerülték, és a szék északi csücskében – inkább Gyulafehérvárhoz, semmint Szebenhez közel – állították fel bázisukat.

Annyi nagyban valószínűsíthető, hogy a török sereg Vég-Szendrőn gyülekezett, s a Havasalföldön át érte el Erdélyt, majd a havasok közt, a Lator forrásvidékénél nyíló

[64] *Urkundenbuch* 7: 218. Nr. 4317–4318. (A kiadók közvetlen bizonyítékkal sem tudták datálásukat alátámasztani, s alighanem helytelenül kerestek kapcsolatot ezen oklevelek és Ţepeluş Bukarestben kelt, október 27-i levele (*i. m.* 219. Nr. 4319.) között. A csata előtt keltnek tűnik viszont az október 27. utánra tett, úgyszintén Brassóhoz intézett Ţepeluş-levél is: *i. m.* 219–220. Nr. 4320.

[65] *Urkundenbuch* 7: 217. Nr. 4316. Ioan Haţegan szerint a Vöröstoronynál lépett be Erdély területére: Bătălia de pe Cîmpul Pânii (13 octombrie 1479). *Apulum* 16 (1978) 267.

hágón át október 9-én zúdult annak területére, hogy onnan – a kelneki vár alatt vezető úton – csakhamar eljusson a Királyföld északnyugati részére.[66] A pusztítás iszonyú munkáját a következő napon Ali bég csapatai kezdték meg, a következő két napon aztán a többi bég fegyveresei is kirajzottak a török táborból, hogy ízzé-porrá zúzzanak mindent, ami az útjukba esik. A portyázók, akik – nyilván túlzó becslések szerint – 200 helységet semmisítettek meg, Gyulafehérváron túlra is eljutottak és rengeteg rabot ejtettek, főleg asszonyokat és gyermekeket.[67] A legnagyobb csapás azonban, úgy tűnik, Szászsebes környékét érte. Hogy maga a város is súlyos károkat szenvedhetett, kitetszik abból, hogy Báthori vajda még hetekkel a kenyérmezei csata után is a törökök által a Havasalföldre hurcolt szászsebesiek váltságdíjának összegyűjtésén fáradozott, mivel – mint egyik levelében írja – maga a város éppen a törököktől elszenvedett károk és elnyomorodása miatt nem képes kifizetni azt. A törökök – Ţepeluş szerint – Brassó és Nagyszeben megtámadását is tervezték, s ettől a szándékuktól az ő közbenjárására álltak el (mindkét állítás tőle származik, vagyis: erősen kétséges).[68]

Báthori vajda, ahogy ilyen esetekben a magyar határvédelem irányítói rendszerint tenni szokták, nem kísérletezett azzal, hogy a törököknek rögtön a betöréskor útját állja. A tapasztalat ugyanis arra tanította, hogy célszerűbb akkor támadni, amikor a portyázás kifárasztotta, a zsákmányolás demoralizálta őket, s amikor már nehezen mozognak a sok zsákmánnyal teli szekér és rab miatt. A vajda ezért távolról követte a támadók hadmozdulatait (a csata előtti napon pl. Szászsebesen volt), a környékbeli parasztoknak pedig megparancsolta, hogy húzódjanak a hegyekbe és az erdőkbe, s vágják be maguk után az utakat és az átjárókat. Ezzel egyidőben segítségül hívta a délkelet-magyarországi katonai parancsnokokat: Kinizsi Pál temesi ispánt és az Alsó Részek főkapitányát, Vuk Brankovics szerb despotát és a Jaksics-testvéreket.

Báthori és vezértársai háromnapos török fosztogatás után, október 13-án vélték elérkezettnek az időt arra, hogy a betolakodókkal megmérkőzzenek. A törökök ekkor a Kenyérmezőnek nevezett síkságon, Zsibód falunál táboroztak. Antonio Bonfini, Mátyás király és II. Ulászló király udvari historikusa úgy tudja, hogy már visszavonulóban voltak, s „csupán" azért álltak meg Zsibódnál, hogy a vajdát bevárják és megverjék.[69] Ezen közlését Kemálpasazáde krónikája is támogatja; ő a résztvevőktől úgy hallotta, a török parancsnokok azonnal a harc felvétele mellett döntöttek, amikor tudomásukra jutott, hogy az ellenség a nyomukban van.[70] Hasonló értesülések jutottak el Mátyás királyhoz is; vonatkozó leveleiben az áll, hogy az ütközetre akkor került sor, amikor a törökök már hazafelé igyekeztek Erdélyből.[71] Mindezek ellenére az sem zárható ki, hogy a törökök eredeti táborhelye ott volt, ahonnan portyázóik kirajzottak a környező vidékek dúlására. Erre a feltevésre a német nyelvű beszámoló ad alapot, sejtetve, hogy a török vezérek végig egyazon helyen tartózkodtak. Vagyis valószínűleg az történt, hogy az egész idő alatt a Kenyérmezőn táborozó törökök már szedelőzködtek és indulásra készülődtek, amikor hírt kaptak a magyar csapatok felbukkanásáról.

A kenyérmezei csata helye könnyen azonosítható, mivel Báthori vajda a győzelem emlékére kápolnát emeltetett ott, amelynek romjai még e század elején is álltak. Albert

---

[66] Chronicon Dubnicense, 202.; Gündisch, Siebenbürgen in der Türkenabwehr *i. m.* 434–435.
[67] BStB HSs Cgm. 331. 71r, 72v; *İbn Kemal: I.* 467. és *II.* 424.; Ursu, Bătălia de pe Câmpul Pânii *i. m.* 145.
[68] Gündisch *i. m.* 435–436.
[69] Bonfini *i. m.* 843.
[70] *İbn Kemal: I.* 467., és II. 424.
[71] Fraknói V. *i. m.* 450., és Magyar humanisták levelei *i. m.* 251.

Amlacher szász történetíró – aki a csata négyszázadik évfordulóján elkészítette annak első tüzetesebb leírását, s aki közreadta Szászváros oklevéltárát is[72] – saját tapasztalatai alapján így írja le a Kenyérmezőt: Egy órányira Alvinctől, ahol Balamér falutól keletre az egykori szászvárosi szász szék keleti határa húzódott, a Maros folyó, amely addig közvetlenül az erdélyi Érchegység nyúlványai mentén hömpölygött, hirtelen átvág a völgyön, hogy mintegy 2000 méter hosszan kövesse az erdélyi havasok északra nyúló dombvonulatát. Aztán hirtelen nagy ívben visszatér eredeti folyásirányához, s egy nagy síkság északi szélén, a Rebberge lábainál folyik tovább. Ez a síkság – a Kudschierer-patak északra nyíló völgyével együtt – egy nagy fennsíkot alkot. Ez a Kenyérmező, amelyet nyugaton a Szaralkóval szemben a Marosig ereszkedő Obersta Mare nevű emelkedő, keleten pedig a Kudschierer-patakot követő la Serata és az említett Maros-kanyarulat határol. A Kenyérmezőn népes települések sorakoznak: csaknem a közepén Alkenyér (más néven Zsibód), a keleti szélén Balamér, a nyugatin Bencenc, a délin pedig Felkenyér helyezkedik el. A síkság falvait a csata idején Bonfini szerint „földönfutó oláh nép" lakta.[73]

Ha az eddigiekben olykor hivatkoztunk is Bonfinire, az ezután következő események rekonstruálásánál már csak nagy óvatossággal használtuk krónikáját. A csatáról szóló leírása ugyanis – amelyen az eddigi feldolgozások többsége alapult – lényeges pontokon ellentmond az elsődleges forrásokból kirajzolódó képnek. Mentségére szolgáljon, hogy minden jel szerint egyhamar (szinte már az ütközet estéjén-másnapján) megszületett és mindenüvé villámgyorsan elterjedt „legenda" áldozata lett. Itt nem tudjuk tüzetesen megvizsgálni, kiknek állott érdekében a történteket kissé színpadias elemekkel színezni (amelyekkel mintha Báthori – amúgy is kimagasló – szerepét igyekeztek volna a valóságosnál nagyobbnak feltüntetni), mindenesetre sikerült alaposan megtéveszteniük mind a kortársakat, mind pedig az utókort.[74]

Bonfini – dramaturgiai szempontból remekbe sikerült – története tömören a következő: Báthori István vajda abban bízva, hogy a segítségül hívott Kinizsi időben megérkezik a délvidéki csapatokkal, egyedül (ti. az erdélyi sereggel) kezdett csatát a túlerőben lévő törökökkel. Az ütközet első szakaszában a törökök megverték és a Maros folyó

[72] Albert Amlacher: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich.* Hermanstadt, 1879.

[73] Albert Amlacher: *Die Türkenschlacht auf dem Brotfelde. Ein Erinnerungsblatt zum vierhundersten Gedenktage derselben.* Hermannstadt, 1879. Az idézet: Bonfini *i. m.* 843.

[74] Már az 1480-ban elhunyt híres lengyel történetíró, Jan Długosz is (i. m. 586–587. hasáb) úgy tálalja az eseményeket, ahogy később Bonfini. Az említett szerzőkön (Amlacher, Babinger, Ursu, Tansel, Gündisch) kívül szintén Bonfinit követi Joseph von Hammer: *Geschichte des osmanischen Reiches...* 2. Bd. 1453–1520. Pesth, 1828. 172–173.; Teleki, *Hunyadiak kora* 5: 115–124.; Ballun Ernő: A kenyérmezei diadal Bonfini Decasaiban. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve* 16 (1906) 73–87.; *Magyarország hadtörténete két kötetben.* Főszerk.: Liptai Ervin. Bp. 1984. 1: 124–125., és érthetetlen módon a gazdag forrásanyagot mozgósító Ioan Haţegan idézett tanulmánya is: Bătălia de pe Câmpul Pânii *i. m.* 269–273. C. Imber (*i. m.* 244–245.) csak Kemálpasazádéra támaszkodik, leírása ezért pontatlan (például magyar túlerőről ír, ami képtelenség). Fő vonalaiban viszonylag pontos, de nagyon vázlatos képet adott a történtekről a német beszámolóra is hivatkozó Nicolae Jorga: *Geschichte des osmanischen Reiches. (Nach den Quellen dargestellt) II. (bis 1538)* Gotha, 1909. 181–182.; Gyalókay Jenő (*i. m.* 269–270.; a 33. jegyzetben) szép kerek képet rajzol a csatáról, amit helyszínrajzon is ábrázol. Még azt is tudni véli, hogy „a középhadat Geréb László erdélyi püspök, a jobbszárnyat Kende Antal, a balszárnyat pedig, amelyben szász és oláh segítő csapatok voltak, Hecht György szász comes vezette". Közlése azért zavarba ejtő, mert mindhárom megnevezett létező személy volt – igaz, Kendét, a korábbi alvajdát valójában Kendinek hívták –, ám ezt igazoló adatok sem a hivatkozott Mátyás-levélben, sem a nem idézett, ám követett Bonfininél sem találhatók.

felé szorították a jobbszárnyon elhelyezkedő szászokat és a vlach segédcsapatokat, mire Báthori a nehézpáncélos bandériumokkal középen indított támadást. Ám hiába küzdött hősiesen, és szerzett rövid idő alatt hat sebet, a túlerő már-már legyűrte, amikor az utolsó pillanatban a törökök hátában feltűnt Kinizsi serege, s a friss nehézpáncélosok öldöklő küzdelemben felmorzsolták és megfutamították a fáradt törököket.[75]

A valóság sem nélkülözte a hatásos drámai elemeket, ám kissé más formában. Bonfini állításával szemben, Kinizsi Pál temesi ispán és az Alsó Részek főkapitánya a király utasítására – mint a július 11-i végrendeletből kiderül – már jóval korábban összevonta a délvidéki bandériumokat és a királyi zsoldos csapatokat,[76] s amikor, a fentebb jelzett harcmodornak megfelelően, a magyar vezetők elérkezettnek látták az időt a támadásra, már Báthori oldalán találjuk. Ugyanígy idejében érkezett a segítségül hívott szerb despota és 900 huszárja élén Jaksics Demeter, Mátyás király kedvelt szerb vitéze is, aki vitézsége mellett könyörtelenségéről volt közismert. Ezek hosszú vonulás után aligha bukkanhattak volna fel harcra kész állapotban a törökök hátában, hiszen vélhető kiindulópontjuk, Temesvár és a Kenyérmező között légvonalban 175 kilométer a távolság, ami akkor is megviselte volna mind a gyalogságot, mind a nehézlovasságot, ha azt nyugodt tempóban gyűrik le. Bár valószínűleg már Brankovics és Jaksics is huzamosabb ideje Temesváron tartózkodott – e feltevésre ismét a július 11-i végrendelet jogosít fel –, amennyiben azonban mégis „otthonról" indultak, Brankovics a 300 km-re fekvő Szerémségből, Jaksics pedig – birtokainak fekvéséből következtetve – a Tisza vidékéről, vagyis 250 kilométer megtétele után érkezett. Ami pedig a segédcsapatok váratlan „befutását" illeti: a magyar hírszolgálat sokkal szervezettebb volt annál, semhogy két, a végvidéki harcokban járatos vezér mintegy a sötétben tapogatózva keresgélje egymást.

1479. október 13-án, Szent Kálmán napján, Báthori és Kinizsi az összevont hadnépet a török tábor közelébe, a Kenyérmezőt szegélyező erdőbe lopta, s annak fedezetében csatarendbe állította.[77] A szász szemtanú beszámolóját követve a seregtestek feltehetőleg a következőképpen álltak fel: bár a különböző eredetű és irányítású csapatok (Kinizsi, Báthori, Vuk Brankovics, Jaksics és az erdélyi szászok egységei) nem keveredtek össze egymással, valószínűleg három tömbben sorakoztak fel. Az egyik szárnyat (talán a jobboldalit) Kinizsi, a másikat a despota vezette, s hozzá osztották be Jaksics könnyűlovasait és a szász egységeket is. A centrumot Báthori irányította. A Kemálpasazáde által megadott elrendezés nagyjából megfelel ennek az elképzelésnek; ő is határozottan állítja, hogy Kinizsi – nehézpáncélosaival együtt – kezdettől fogva részt vett a csatában,

[75] Bonfini *i. m.* 842–848.

[76] A király mindkét idézett levelében nyomatékosan említi, hogy Kinizsi az ő parancsára vitt segítséget a vajdának. Fraknói V. *i. m.* I. 450., és Magyar humanisták levelei i. m. 251.; Nagy I.–Nyáry A. *i. m.* II. 395., és Mátyás király levelei *i. m.* 92.

[77] Az itt következő eseményeket elsősorban a már többször hivatkozott szász szemtanú és Kemálpasazáde – egymást jól kiegészítő – leírásaiból rekonstruáltuk (BStB HSs Cgm. 331. 71r–72v; *Ibn Kemal: I.* 466–473.; *II.* 423–428.; felhasználva a dubnici krónika, Długosz, Angiolello, Mátyás két levele és Bonfini hasznosítható adatait is: M. Florianus: Chronicon Dubnicense *i. m.* 201–202.; J. Długosz *i. m.* 386–387. hasáb; Angiolello, *Historia turchesca* 96–97.; Fraknói V. *i. m.* I. 449–450., és Magyar humanisták levelei *i. m.* 250–252.; Nagy I.–Nyáry A. *i. m.* II. 394–395., és Mátyás király levelei *i. m.* 91–92, 95.; Bonfini *i. m.* 842–848. Tartalmaz használható adalékokat Oláh Miklós 1536-ban írt Hungariája is; előadása hitelét nagyban erősíti, hogy a megírás idején a szerző testvére, Oláh Máté volt Szászváros elöljárója. Ezekre a forrásokra a csata leírásakor nem hivatkozunk külön. Janus Pannonius – Magyarországi humanisták *i. m.* 1084.

s ellenfélül Ali béget kapta. A második magyar seregrész parancsnokaként Báthorit nevezi meg, akivel a másik oldalon a török fővezér, Isza bég nézett farkasszemet. A harmadik (és egyben utolsó) hadoszlopot, úgymond, Laiotă Basarab vezette, s 10.000 főnyi, „vasba öltözött" vlach alkotta volna, mellyel szemben Malkocs-oglu akindzsijai sorakoztak fel. A magyar seregben Bonfini szerint is nagyszámú vlach katonaság volt. Szász informátorunk azonban mit sem tud erről, ezért mindkét krónikás állítását (mind Kemálpasazádéét, mind Bonfiniét) meg kell kérdőjeleznünk. (Ami persze egyáltalán nem zárja ki azt, hogy Laiotă kisebb csapattal valóban ott volt a Kenyérmezőn, ám azt igen, hogy ilyen híres hadvezérek jelenlétében őrá bízták volna az egyik szárny parancsnokságát). Kemálpasazáde leírása annyiban viszont meglepő, hogy elfelejti megemlíteni: török oldalon valóban pár ezer fős vlach kontingens harcolt, ami az ütközet menetéből következtetve kezdetben valahol a második vonalban foglalhatott állást. A török krónikást láthatóan két dolog motiválta: egyrészt „tiszta" muszlim sereg képét kívánta az oszmán olvasók elé állítani, hogy annak hitharcos küldetését semmi se árnyékolhassa be, másrészt annak teljesítményét igyekezett azzal is felértékelni, hogy egyfajta keresztény koalíciót állított vele szembe.

A két sereg felkészülése órákon keresztül tartott; állítólag eközben hangzott el Báthori István buzdító beszéde, melyet Bonfini – a humanista történetírók előszeretettel alkalmazott receptje szerint – hosszasan idéz. Szerinte a vajda először a török és a magyar hadicélok közti minőségi különbségről beszélt. Amazok – mondotta – császárukért és gyorsan múló evilági érdemekért és előnyökért hadakoznak, a keresztény had viszont a kereszténységet, saját országát, tartományát, családi tűzhelyét és javait védelmezi. Ez esetben elsősorban azért küzdenek, hogy a török el ne rabolhassa, ami az erdélyi országrészből még megmaradt, hogy feleségeik és gyermekeik megmenekedhessenek a megbecstelenítéstől, a rabságtól és a pusztulástól. Elszántságukat nem törheti meg – folytatta –, hogy a betolakodók túlerőben vannak, hiszen a török-magyar háborúk során már sokszor győzedelmeskedtek, holott mindig kevesebben voltak, mint a törökök. Azok pedig, akik e szent és üdvös célokért küzdve elesnek, egy pillanat alatt elnyerik azt, amiért mások egész életükben önmegtartóztatással és böjttel törekszenek: az örök életet és üdvösséget a mennyországban. Az állítólagos beszéd tehát a leglaposabb közhelyekből állott (volna). A dél-erdélyieknek azonban aligha kellett ecsetelni a török veszélyt, azzal pedig – az 1474. évi betörés után öt esztendővel – aligha lehetett feltüzelni őket, hogy volt már olyan eset, amikor a magyarok győztek.

Több körülmény szól azonban az ellen, hogy a Báthorinak tulajdonított szónoklatot e formában hitelesnek fogadjuk el. Egyfelől: a német nyelvű beszámolóból kivehetően a „magyar" seregben inkább Kinizsi Pált tekintették az „első katonának", „nemhivatalos" vezérnek, ennél fogva, ha valaki, hát ő intézhetett volna lelkesítő szózatot a felsorakozott katonákhoz. Ezenkívül a szász beszámolóból az is kiderül, hogy a keresztény sereg valójában Isten és Szent László nevének kiáltozásával élesztette harci szellemét és erősítette lelki állóképességét. De a beszéd fésültsége és rendszerezettsége önmaga is arról árulkodik, hogy a tudós humanista történetíró saját, képzelet szülte gyártmánya. Ebből persze nem következik, hogy ne lett volna valami alapja. Bonfini vélhetőleg azt a Długosz által megörökített mozzanatot színezte ki, amikor Báthori az ellenfél sokaságától megrettent erdélyi sereg előtt térdre ereszkedve megesküdött: „inkább meghal, mint hogy elmeneküljön". Megismerkedni azért érdemes vele – ezért is foglaltuk össze itt röviden –, mert tartalmazza a törökellenes háború egész ideológiai érvrendszerét,

mindazokat a gondolati elemeket, melyek a 15–16. századi katonáskodó rétegek törökhöz való viszonyát meghatározták.[78]

Az ütközetet egy különös, sőt kifejezetten bizarrnak tűnő jelenet vezette be. A törökök közül hirtelen kivált egy pazar fejfedőt viselő lovas, odarúgtatott Kinizsi csapatához és kihívóan a vezér felé köpött. Ezután Báthori, majd a despota előtt is kiköpött a földre. Amikor a szászokhoz ért, az egyik harcos nem bírván tovább tétlenül nézni a provokációt, üldözőbe vette és rövid harcban fejét vette a töröknek (aki bizonyára főember lehetett, hiszen állítólag egyedül a fövege „nyolcszáz guldent ért" – amit meglehetősen nehéz elképzelni). Ez a párviadal, amely azzal ért véget, hogy a keresztény katona diadalmasan felmutatta ellenfele levágott fejét, nyilván jócskán megnövelte a magyar sereg önbizalmát. A vértől csöpögő fejet meglátva – mintha csak jeladás lett volna – mindkét oldal támadásba lendült.

A leghevesebb küzdelem a centrumban bontakozott ki, ahol Báthori és Isza bég csapatai estek egymásnak. Oláh Miklós helyszíni értesülése szerint „akkora öldöklés támadt mindkét részről, hogy a mező közepén folyó patakocskáról azt hallottam azoktól, akik e csatában ott voltak, hogy vérrel keveredett". Kezdetben a törökökhöz pártolt a szerencse: első támadásukkal sikerült megbontaniuk az erdélyi sereg rendjét. Még nagyobb lett a zavar, amikor híre ment, hogy Báthori vajdát baleset érte. Egyes híradások szerint lova megbotlott és gazdájával együtt a földre zuhant, amit a körülötte állók igen rossz előjelnek tekintettek (a dolog nyilván kisebb fajta pánikot okozott); a török krónikás viszont azt állítja - s valószínűleg ez áll közelebb az igazsághoz -, hogy a vajdát Isza bég harcosai „döntötték le lováról". Bárhogy volt, ezt látva az erdélyi katonák futásnak eredtek. A csatából megmenekült törökök úgy tudták, hogy ekkor egy „Nodzs Antal nevű nemtelen és halálra szánt gyilkos" sietett Báthori segítségére: kemény harcban kimentette és saját lován elmenekítette. E rejtélyes személyről – akinek neve bizonyára Nagy Antal lehetett – semmi közelebbit nem sikerült kideríteni, de nem kizárt, hogy valóban létezett és végrehajtotta a neki tulajdonított hőstettet. Akárhogy történt is, tény, hogy Báthori, aki több forrás szerint a combján súlyosan megsérült (Oláh tudomása szerint viszont sértetlenül úszta meg a bukást), rendkívül szorult helyzetbe került, még akkor is, ha szidalmaival sikerült visszafordítania menekülő katonáit.[79]

Közben Malkocs-oglu Báli bég jobbszárnyon elhelyezkedő akindzsijai és a velük szemben álló szerb–szász–vlach–magyar egységek szintén összecsaptak, és derekasan aprították egymást. Ha hihetünk Kemálpasazádénak, a törökök hamarosan visszaszorították ellenfelüket, anélkül azonban, hogy döntő fölényt tudtak volna kicsikarni.

Másként – és meglehetősen váratlanul – alakultak a dolgok a balszárnyon (magyar szempontból: jobbszárnyon). Egyetlen érdemleges forrásunk, Kemálpasazáde kissé megszépítő leírásából is világosan kitetszik, hogy a nagyhírű Ali bég meglepően gyáván viselkedett. Miközben vezértársai tömegerejükkel és vitézséggel kiegyenlítették felszere-

[78] Ehhez ld. Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma" legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 21–49.

[79] Długosz – kifejezetten a centrumban – az erdélyi szászok megfutamodásáról beszél (*fugaque a civibus Septem Castrensibus ... coepta est*), ami, ha igaz, megdönti a fenti hadfelállás-rekonstrukciónkat. Értesülése azonban alighanem félreértésen alapul – amitől a szászok persze még valóban megfutamodhattak –, ugyanis ezt nemcsak a német leírás, hanem Mátyás azon 1479. november 5-én, Budán kelt levele is cáfolni látszik, amelyben a király pontosan a szászoknak a hadviselés terén és másban tett szolgálatait jutalmazandó parancsolta meg az erdélyi részek dikátorának, Batthyány Boldizsárnak, hogy a kivetett 12.000 Ft-nál ne terhelje többel a szászokat, MOL DL 101 722.

lésbeli hátrányaikat, ő megijedt Kinizsi nehézpáncélosaitól, s úgy ítélte, hogy „a roham szelével nem tudja kitépni és kimozdítani helyükből azokat az acélba bújt ördögfajzatokat, s nem vállalkozhat arra, hogy a fáradt, kimerült és felbomlott akindzsikkal megmérkőzzék velük". Ezért egy ideig farkasszemet nézett Kinizsi seregével, majd anélkül, hogy támadott vagy akár csak megtévesztő hadmozdulatot tett volna, fogta magát és elvonult a csatatérről. Azzal a szándékkal cselekedett így – magyarázta később otthon –, hogy ellenfelét maga után csalva akkor ütközzék meg vele, amikor annak zárt sorai már felbomlottak.

Utólagos mentegetőzése ellenére Ali bég minden jel szerint magára hagyta vitézül és eredményesen küzdő bajtársait, s ezzel el is döntötte az ütközet kimenetelét. A munka nélkül maradt magyar jobbszárny ugyanis, Kinizsivel az élén, oldalba vagy hátba kapta a Báthorit szorongató törököket, és megpróbált utat vágni a végveszélyben levő vajdához. A lehető legjobbkor, mert – mint a német nyelvű beszámolóban olvassuk – „ha Kinizsi Pál a csapatával nem tört volna Báthori István felé, akkor Báthori Istvánt egész hadnépével együtt legyőzték volna". (Nyilvánvalóan e hadmozdulat lett a kiindulópontja annak a történetnek, ami Długosz és Bonfini leírásában szerepel Kinizsi „legendás", utolsó pillanatban való megérkezéséről.) Több órás öldöklő küzdelem kezdődött, amelyben a harapófogóba került törökök vitézül állták a magyarok rohamait. (Kinizsi utólag bevallotta, hogy ilyen ellenállással sohasem találkozott még). Csak akkor inogtak meg, amikor vezérük, Isza bég súlyos sebet kapott, és kidőlt a sorból. Ekkor a centrumban harcoló török lovasság vad menekülésbe kezdett. Rövid időn belül követték őket Malkocs-oglu akindzsijai is: miután a középen felszabadult magyar csapatok és a balszárny katonái közrefogták és kezdték módszeresen lekaszabolni őket, „a próféták hagyományos útjára térve a menekülést választották az elviselhetetlen helyzet miatt. A legsúlyosabb holmikat elhányták és eldobálták; könnyűek lettek, mint a szél, és elfutottak" (Kemálpasazáde).

A csata délután egy órakor kezdődött, s öt óra lett, mire a magyarok legyűrték és megfutamították a török lovasságot. A küzdelem azonban nem ért véget, mert a havaselvi (vlach) gyalogság – amelyet a menekülő lovasok, a kor szokása szerint, egyszerűen faképnél hagytak – még mindig szívósan tartotta magát a vasvillákból és egyéb szúróeszközökből összeállított akadályok mögött. Sőt, a „falanxaikból" hajigált dárdáikkal komoly veszteséget okozott a támadóknak. A magyar hadvezetés végül kénytelen volt nehézpáncélos egységeket küldeni ellenük, amelyek hosszú közelharcban felmorzsolták őket. Amikor végeztek velük, újabb csatakiáltást hallattak; innen tudta meg mindenki, hogy a magyaroké lett a győzelem.

Az ütközet utolsó szakaszában lényegében mészárlássá fajult. Az életben maradt törökök és a havasalföldiek már csak a meneküléssel törődtek. Hiába igyekeztek azonban egérutat nyerni a hegyi ösvényeken és az úttalan sziklákon át, az üldözők ott is elérték őket. (Egyeseket a lábuknál fogva rángattak vissza a meredek sziklafalról.) Akiknek sikerült messzebbre jutniuk, azokat a környékbeli parasztok verték agyon, vagy bujdosás közben az éhségtől és a kimerültségtől pusztultak el.

Az üldözésnek csak a gyorsan leereszkedő sötétség vetett véget. A győztesek közben persze kiszabadították a török táborban talált foglyokat, majd velük együtt győzelmi tort rendeztek a zsákmányolt ételekből és italokból. Asztalul és ülőhelyül a több rétegben egymáson heverő holttestek szolgáltak. „A vacsora vitézi ének kíséretében folyt – meséli Bonfini –, a vezérek és a daliák dicsőségét szabálytalan, rögtönzött versben énekelték meg; később, hogy Bacchus nekitüzesedett, haditáncot jártak. Miközben még

fegyveresen ropták a harci táncot, a tömeg messze elhangzó ordibálása mindent betöltött, aztán, mert az általános vígság jeleként mind valahány vitéz hadonászással, testmozgással igyekezett a többit megröhögtetni, Pált is táncba vitték, ő pedig a kör közepére úgy szökött ki, hogy egy földön elnyúlt ellenséges hullát a keze segítsége nélkül a fogával felragadott a derekánál, és a nézőknek inkább megdöbbenésére, mint mulatságára szaporán körbejárt, és önmagához mint valami Herkuleshez méltó táncot mutatott be. Ez az éj a tomboló vígasságban álmatlanul telt el."

A kenyérmezei ütközet meglehetősen nagy véráldozatot követelt győztestől és vesztestől egyaránt. Bár a törökök veszteségeit (ide számítva nyilván a havaselvieket is) a korabeli források több tízezerre teszik, a seregek nagyságáról mondottakból következően ez a szám legfeljebb 5–6.000 körül mozoghatott. Számarányukhoz képest a legnagyobb árat feltehetőleg a havaselvi segédcsapatok fizették, hiszen gyalogságuk java része megsemmisült. A csata színhelyén még évtizedek múltán is mutogatták azokat a halmokat, amelyeket a betolakodók hullái fölé emeltek; s a környező hegyek lejtőin még sokáig ott fehérlettek a menekülés közben elpusztultak csontjai. A győztesek – akik felsőbb parancsra kegyetlen mészárlással igyekeztek a törökök kedvét elvenni az ilyenfajta vállalkozásoktól – csak valami 50 tekintélyes külsejű törököt hagytak életben: olyanokat, akiktől különösen nagy váltságdíjat remélhettek. Később persze sok, hegyekben és erdőkben tévelygő is fogságba eshetett; olyannyira, hogy szinte ára sem volt a török fogolynak. Egy paraszt fél aranyért vásárolt hármat és körbevezette őket a táboron, „hogy emlékezetébe vésse mindenkinek: Mátyás király idejében fél guldenért adtak három törököt".[80] Állítólag a foglyok között volt Isza bég fia, valamint egy Alar Alkan (?) nevű és más híres főemberek. Ugyanez a forrás számol be arról is, hogy az ütközet utáni pénteken (október 15-én) holtan találták az erdőben, aki a csatában szerzett sebesülésébe pusztult bele. (Eszerint a végvidéken közismert személyiség lehetett, ám egyelőre nem tudtuk azonosítani.)[81]

A török vezérek sorsáról egyébként ellentmondó hírek keltek szárnyra; széltében elterjedt, hogy (a valószínűleg sebesülten kézre került és kivégzett) Isza bégen kívül elesett Iszkender bég is, Malkocs-oglu Báli bég és Mihál-oglu Ali bég pedig nehéz sebekkel – az utóbbi lándzsával a mellében – próbált egérutat nyerni. Ez a híradás azonban nyilvánvalóan téves. Iszkender, Báli és Ali ép bőrrel megúszták a kalandot, és hamarosan hazajutottak.[82] Összes forrásunk közül egyedül a német beszámoló említi, hogy a győztesek jegyzékbe vették az ellenségtől szerzett lovakat: állítólag 30.000 állatot fogdostak össze. Ez a szám alátámasztja a fenti létszámbecslésünket: miután az akindzsik általában legkevesebb két lóval indultak portyára,[83] az Erdélybe betörők ezúttal valóban nem lehettek többen 15.000-nél.

A magyar sereg vérvesztesége nemcsak a törökétől, hanem a rendszerint feltételezett 8–10.000 főtől is messze elmaradt. Leghihetőbbnek ismét csak a mértéktartó szász szemtanú közlése tűnik, aki szerint „a királyi részen" 3.000-re rúgott az elesettek szá-

[80] BStB HSs Cgm. 331. 72v.

[81] Uo.; N. Jorga, Geschichte *i. m.* II. 182., ahol Isza béggel azonosítja, pedig a szász szemtanú félreérthetetlenül két különböző személyről beszél.

[82] Isza és Iszkender haláláról és a másik két vezér sebesüléséről Mátyás király levelei és a dubnici krónika tudósítanak. Angiolello – Kemálpasazádéval egyetértésben és helyesen – csak Isza bég elestéről tud. Bonfini szerint Ali havasalföldi pásztornak öltözve menekült. A nürnbergi birodalmi gyűlésen 1479-ben a magyar követek azt állították, hogy a Mihál-ogluk több fiatal rokona is fogságba esett (Jorga *i. m.* II. 182.).

[83] Mihajlović, Memoirs *i. m.* 178–179.

Huszárábrázolás egy 15–16. század fordulójáról származó szablyán

ma (közöttük ezer lándzsás). Oláh Miklós úgy hallotta, hogy csupán az „erdélyi püspöknek kétszáz teljes fegyverzetű páncélosa maradt ott ezen a csatatéren (akik alkalmasint a centrumban küzdöttek). Testük felkutatására ő maga jött el Gyulafehérvárról, mely mintegy három mérföldnyire van ettől a mezőtől, végig gyászmenetben vitte őket haza. „Ekkora volt e derék férfiú kegyelete övéi iránt, kiket a hazának az ellenségtől való oltalmazása közben mészároltak le". Ha ez a veszteség első pillantásra nem is tűnik tragikusnak, az utánpótlási gondokkal küszködő magyar hadszervezetnek ez a 3.000 ember is nagyon hiányozhatott a következő évek és évtizedek harcaiban. A probléma súlyát egy későbbi példával érzékeltethetjük: 1523-ban, a szintén magyar győzelemmel végződött szávaszentdemeteri ütközetben kb. 700 magyar katona esett el, s ezt a magyar államvezetés pótolhatatlan veszteségként értékelte![84] (Ami egyébként erős kételyeket támaszt a minimálisnak tetsző „kenyérmezei" számmal szemben is!) Nemigen volt más a helyzet 1480 táján sem, ráadásul akkoriban még jóval elnyújtottabb fronton kellett helytállni a szakadatlanul támadó törökökkel szemben. Mindent összevéve, a kenyérmezei ütközet még „csökkentett" veszteségekkel (3.000 fő 6.000 ellenében) számolva is az egyik legvéresebb összecsapás lehetett a százötven éves török–magyar háború történetében.

Ritka volt az ilyen véres ütközet, de még ritkább a hozzá fogható magyar győzelem. Nem csoda hát, ha az erdélyi és a magyarországi nép emlékezete évszázadokon át őrizgette és éltette e csata emlékét. Bonfini említi – fentebb idéztük –, hogy már a csata vértől, győzelemtől és bortól mámoros éjszakáján szárnyra keltek az első vitézi énekek a vezérek tetteiről, s Bonfini forrásainak elemzője, Kulcsár Péter alighanem joggal feltételezi, hogy az itáliai humanista elbeszélésének forrásául éppen ezek szolgáltak.[85] Liszthy János veszprémi püspök azonban, aki a 16. század közepén még hallotta az erdélyi ivókban forgó „hegedősöktől" ezeket a dalokat, s olvasta Bonfini krónikáját is, mindenesetre úgy találta, hogy a hősénekek „messze másként és igazabban" adják vissza az eseményeket, mint a történetíró. Liszthyben talán az keltett ellenérzéseket, hogy

[84] Kubinyi: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem i. m. 220.; Szakály, A mohácsi csata *i. m.* 75.
[85] Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése.* Bp. 1973. 132.

Bonfini irodalmiasította, latin példaképeihez igazította, ezzel szükségképpen megváltoztatta, s alkalmasint el is torzította a hősénekek nyersebb előadását.[86]

A kenyérmezei győzők nevét hamarosan egész Európa megtanulta, s példaszerű helytállásukra még évtizedek múlva is szívesen hivatkoztak mindazok, akik a keresztény világ szoros összefogását szorgalmazták a törökökkel szemben. Így többek között Johannes Cuspinianus, Ferdinánd király jeles diplomatája is, aki 1526 végén a német fejedelmekhez és előkelőkhöz intézett buzdító beszédében ekképpen idézte fel Kinizsiék tetteit: „De akkor még élt Gnysi Pál, az idősebb Báthori István, olyan férfiak – a halhatatlan Istenre! –, akik mindennap összecsaptak és mindig győztesen csaptak össze a törökkel, úgyhogy ragyogó tetteiket ma citeraszó mellett éneklik. Mert nem szerelmes dalokat terjesztenek ám, mint mifelénk, hanem hős vitézek tetteit, Hunyadi Jánosról, Mátyásról, Gnysi Pálról, az öreg Báthori Istvánról".[87]

A 16. század közepén, amikor a török–magyar határ az ország közepére tevődött át, s a magyar végvári katonák még a korábbiaknál is sanyarúbb körülmények között, magukra hagyatva igyekeztek gátat vetni a török terjeszkedésnek, Kinizsi és Báthori hősiessége és példás együttműködése még mindig követendő mintaként állott a vitézlő rend előtt.

Itt csak egy példacsokorra hivatkozunk: Nádasdy Tamás kanizsai prefektusa, Csányi Ákos 1549 és 1562 között írott ötszáz levelében háromszor is megemlékezik a kenyérmezei csatáról, a Mátyás alatti rendet szegezvén szembe a 16. század végvári szervezetlenségével.[88] 1560. július 24-én kelt: „Nagyságodtul hallottam, kenyérmezei viadalkor Báthori Estván uram erdélyi vajda lévén, két inasát hagyta volt megnézni, az hadnak győzelme kinek adathatik, hogy jó volna Szigetbe két főkapitánynak és két vitéznek lenni. Nándorfejérvárba is úgy volt...". (Az érthetőség kedvéért megjegyezzük, hogy Csányi hajlamos az idősíkok – jelen példánkban: az 1479-es, az 1560-as és az 1521-es – összekeverésére, odavetett utalásai pedig néha kifejezetten zavarba ejtők. Idézett közléséből például az olvasható ki, hogy Báthori távol maradt a csatától, ami minden más forrásnak ellentmond. Ráadásul nehezen érthető, mi köze a két inasnak ahhoz a – Nádasdy körében valóban sokat felhánytorgatott – igazsághoz, hogy egy nagy vár irányítását két kapitányra kell bízni.[89] Ami egyébként a példaként felhozott Nándorfehérvár esetében csak akkor helytálló, ha Csányi az 1456. évi ostromra gondolt, amikor is Hunyadi egy ideig kívülről támogatta sógora, Szilágyi Mihály várkapitány erőfeszítéseit.[90]) 1561. április 23-án ekképpen ír egy birtokos sorsán meditálva: „Azulta mi az űfelsége hűségébe nyomorgott az kevés jószágon, kit atyja vérének hullásáért az Kenyérmezején, ura feje szabadulásáért adott neki szegény Báthori István vajda". Témánk szempontjából nézve a legbecsesebb az 1561. július 22-i levél: „Keseredjék meg szüvek az keresztény vérnek kiontásán, és hogy ilyen nemes országnak,

[86] Adnotationes Joannis Listii episcopi Vespremiensis in exemplari Bonfinii, quod ei Joannes Sambucus dono misit anno 1568. 10. Junii. In: Martinus Georgius Kovachich: *Scriptores rerum Hungaricarum minores hactenus inediti, synchroni, aut proxime coaevi.* Budae, 1798. 337.

[87] Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez... (Ford.: Kulcsár Péter) In: *Mohács emlékezete...* Bp. 1979. 271–272.

[88] *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562.* Kiad.: Őze Sándor. Bp. 1996. II. 211. Nr. 375.; 252. Nr. 402.; 280. Nr. 419.

[89] Vö. pl. Nádasdy 1556. április 16-án Horváth Márkhoz intézett levelével. MOL Magyar Kamara Archívuma. Nádasdy lt. Misszilisek.

[90] Barta, Nándorfehérvár 1456 *i. m.* 229. skk.

kiből az egész kereszténységnek romlása leszen. Az üfelsége fejedelemsége alatt elveszni ne hagyják ilyen könnyen és szabadon. Vessen üfelsége jó szertartással, jó módon való népet, s nemcsak huszárt, fegyverest [=nehézlovast] is. És mindazoknak Dunán innét egy fejedelmet, Deráván túl másikat, hasonlóképpen Kinizsi Pál és Báthori Estvánhoz. Ha Erdélyre [ront] az török, Kinizsi oda, mint Báthori mond, mívele. Ha Temesvár felé [megy] az török, Báthori oda, mit Kinizsi mond, azt mívele. Kenyérmezején megütvén orrát az töröknek, nem ment azután Erdélyre az hódol[tat]ásra. Legyen változtatás, mi jót remélünk, és miért vakultunk így meg az holdolásnak [a török adó vállalásának] engedelmével."

Még egy apróság: Báthori vajda emlékezete családja tudatában is összefonódott a kenyérmezei győzelemmel. Báthori István, úgyszintén országbíró (1586–1605) végrendeletében olvassuk: „vagyon tárházamban az régi jó Báthory István uram pecsétes gyűrűje, ki a törököket Isten segítségébül megverte volt Kenyérmezejín, az ő urának és hazájának szolgálván, mely gyűrűt az jó hírű-nevű István lengyel király, kit az Úristen szegény nemzetünkből támasztott vala, újság csodájára küldött vala...".[91]

A „kenyérmezei hősök" töretlenül élő kultuszának bizonyítéka továbbá, hogy – immár Bonfini nyomán – a 16. század hatvanas éveiben egyszerre két magyar nyelvű históriás ének is keletkezett a kenyérmezei viadalról: az egyik a Nikolsburgi Névtelenként emlegetett énekszerző (1568), a másik Temesvári István telegdi iskolamester (1569) alkotása. Mindkettő abból a célból íródott, hogy az ismert történeti epizód magyarításával a régi magyarok vitézi példájának követésére intsen és buzdítson. Az idők változásának jele, hogy a Nikolsburgi Névtelen egyszersmind arra is felhasználja munkáját, hogy a reformáció szellemében üssön a katolikusok balga és bűnös szokásain. Ő úgy alakítja Báthori – Bonfini által koholt – beszédét, mintha az kritika lett volna a protestánsok által olyannyira megvetett szerzetesség ellen.[92]

Természetesen a buzgón katolikus Báthoritól mi sem állott távolabb, mint hogy beszédét egy csaknem harminc esztendővel később jelentkező vallásszemlélet toposzaival tűzdelje meg. Sőt, egyházi alapítványokkal járult hozzá ahhoz, hogy a kenyérmezei csata és személy szerint saját maga csodával határos megmenekedése emlékét katolikus szellemben ápolják. (Más „választék" ekkortájt persze még nem is volt.) Azon a helyen, ahol az elesett magyarok tetemét elföldelték, kápolnát emeltetett, s abban minden esztendőben gyászbeszédet és misét mondatott.[93] Ugyanő a lorettoi Basilica della Casában, a középkor közkedvelt itáliai zarándokhelyén is emlékművet állíttatott. Az emlékművön a Szűz Mária előtt térdeplő Báthori látható, felirata pedig így szól: „A nagyságos Báthori István ispán [emeltette] az istennek és szülőanyjának, Máriának tiszteletére azon okból, hogy 1479-ben bizonyos igen nagy veszélyből megszabadíttatott."[94]

Visszakanyarodva most már ismét az események menetéhez, a kenyérmezei győzelem csakhamar éreztette hatását a térség erőviszonyainak alakulásában, elsősorban a havasalföldi vajda magatartásának megváltozásában. Ţepeluş, aki túlélte az erdélyi

[91] Takáts Sándor: Abstemius Bornemissza Pál. In: *Hangok a múltból.* Bp. é. n. 10.

[92] Horváth János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.* Bp. 1957. (2. kiad.) 453–457.; Temesvári István: Históriás ének az jeles győzelemről .... Erdélbe a Kenyérmezőjén (1569). In: *Históriás énekek és széphistóriák.* Vál.: Molnár Szabolcs. Bukarest, 1981. 78–95., főleg 84–85.

[93] Bonfini *i. m.* 848., vö. Bethlen Farkas: Historia de rebus Transylvanicis, 1525–1609. In: *Báthori István emlékezete.* Szerk.: Nagy László. Bp. é. n. 82.: „Dicső tettének emlékéül és bizonyságául ma [a XVII. század második felében] is látható az ott emelt kápolna".

[94] Florio Banfi: *Ricordi ungheresi in Italia.* Roma 1942. 84. (Javított kiad. Sárközy Péter. Róma–Szeged, 2005).

kalandot, sietve mentegetőzött a támadásban való részvétele miatt; őt, úgymond, a törökök erőszakkal kényszerítették együttműködésre, de ígéri, hogy többször nem engedi át őket országán. Közreműködött a törökök által elhurcolt szászsebesiek kiváltásában is; igaz, nem sietett őket visszabocsátani, sőt – amikor Laiotă a saját szakállára Erdélyből betört országába és elhurcolta feleségét és kincstárát – azzal fenyegetőzött, hogy kényszermunkára fogja a már kiváltott foglyokat. Ţepeluş gyors pálfordulással elhárította az erdélyi támadás fenyegető veszélyét, de nem sokáig maradt meg a magyar király hűségén. 1480 kora nyarán, amikor újabb, kisebb török támadás érte a Székelyföldet, ismét a törökökkel közösködött. Erre aztán az erdélyi hadak bevonultak Havasalföldre és hozzákészülődtek Nikápoly ostromához is. Ez a hadjárat – amelynek időrendje és lefolyása egyaránt tisztázatlan még – legfeljebb csak látszateredményeket hozott. A magyarok nem tudták (vagy nem akarták) elmozdítani Ţepeluşt, aki a következőkben is folytatta kényszer szülte „hintapolitikáját".[95]

A magyar visszacsapás azonban nem maradt el. Csakhogy – akárcsak Ali bég 1474-es látogatásának viszonzása – némi késéssel, 1480-ban következett be, s dél felé irányult. Az év vége felé a magyar seregek két oszlopban támadtak az Oszmán Birodalomba kebelezett bosnyák és szerb részek irányában. Az első oszlop, amelynek vezérei Vuk Brankovics szerb despota, Egervári László horvát–dalmát–szlavón bán és Dóczy Péter jajcai bán voltak, egészen Szarajevóig pusztított, Kinizsi Pál pedig a Marica mentén hatolt előre Krusevácig, ahonnan – nyilvánvalóan eltúlzott becslés szerint – 60.000 szerb menekülővel tért vissza Magyarország területére. E támadás megindításában szerepet játszhatott az is, hogy Mátyás – III. Frigyes ellen készülődvén – jó előre biztosítani kívánta a déli végeket a váratlan török hadmozdulatokkal szemben. A következő esztendőben, kihasználandó a szomszédos birodalom erőit II. Mehmed szultán halála után megosztó belső háborút, a magyar seregek megismételték előző évi akcióikat. A 32.000 fősnek mondott – valójában azonban legjobb esetben is fele akkora (ld. az 1479-ben Erdélyre támadó törökök számáról írtakat!) – hadsereg úticélja ismét Bosznia és Szerbia volt, az utóbbi helyen Kinizsi és Báthori hadai újból Krusevácig nyomultak előre, hogy aztán ismét több ezer szerb menekülttel térjenek vissza a határaik mögé. A törökök 1482-ben Temesvár környékén próbálkoztak ellencsapással, de ezen a támadáson is rajtavesztettek.[96]

Az utóbbi magyar vállalkozások ismeretében joggal tehető fel a kérdés, hogy miért éppen a kenyérmezei győzelem vált a kiemelkedő keresztény katonai teljesítmény példázatává. Valószínűleg azért, mert 1480–81-ben nem került sor az 1479. évihez fogható, látványos, nyílt, mezei csatára; a behatolók elsődleges célja az ellenséges végvárvonal hátországának, a török várőrzők biztonságérzetének rombolása, illetve annak jelzése volt, hogy a végvidéki magyar erők alkalmasak és elégségesek a visszavágásra. Emellett – az 1523. évi szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelmet leszámítva – többé nem született olyan győzelem, amelyet a magyar hadak nyílt mezőn, jelentősebb oszmán sereg felett arattak. Az utóbbi emlékét azonban elmosta, hogy két nagy tragédia, Nándorfehérvár eleste (1521) és a mohácsi csatavesztés (1526) közé esett, s visszatekintve jelentéktelen epizóddá fakult. Igaz, a kenyérmezei diadal sem vette el a törökök

---

[95] Gündisch *i. m.* 436.

[96] Leopold Kuppelwieser: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen vor der Schlacht bei Mohács*. Wien, 1899.; Fraknói V. *i. m.* 76–80. 48. sz.; Margalits E. i. m. 673–674.; Zirojević, Die türkisch-ungarischen Kriege *i. m.* 5–7.; Szakály, A török–magyar küzdelem *i. m.* 46.

kedvét hasonló próbálkozásoktól, ám ezek nem vezettek az ország megcsonkításához. Az, hogy olyan távoli krónikások, mint a lengyel Jan Długosz vagy a karintiai Jacob Unrest is fontos eseménynek kijáró terjedelemben tudósítottak róla, arra utal, hogy a magyar királyi udvar különleges jelentőséget tulajdonított a győzelemnek és nagy hírverést csapott körülötte.[97]

Ráadásul tudnivaló, hogy 1479–82 mérlege csupán azért billent a magyarországiak javára, mert II. Mehmed 1480-ban hozzákezdett dédelgetett vágyálma megvalósításához. Szinte még meg sem száradt a tinta a Velencei Köztársasággal kötött 1479. januári egyezményen, máris hozzáfogott az Itália elleni invázió előkészítéséhez. A keresztény világban régóta tudták, hogy a bizánci császárok örököseként a szultán jogot formál a félsziget egy részére, sőt Róma elfoglalását és az egykori Római Birodalom újrateremtését tervezi.[98] A pápa éppen Mátyás király egyik követétől hallhatta, hogy az oszmán csapatok a „Róma, Róma" csatakiáltással indulnak harcba.[99] Miután kiváló hírszerzőitől a szultán pontosan értesült az itáliai államok belviszályairól, s úgy látta, hogy ott „sok mézre és kevés méhre"[100] (azaz gazdag földekre és csekély ellenállásra) számíthat, úgy döntött, hogy Alfonse de Ferrante nápolyi királyságában kísérli meg a partraszállást. A vállalkozás 1479 nyarán kezdődött, amikor Gedik Ahmed pasa flottája egymás után foglalta el Santa Maura, Kephalónia és Zanta szigetét, zavartalan utánpótlási vonalat biztosítván az oszmánoknak az otrantói szorosban. A pasa a következő év júniusában az albániai Vloránál 28 gályából és 104 könnyű- és teherhajóból álló hajóhadat vont össze, fedélzetén mintegy 4.000 lovassal, s július 26-án vitorlát bontott Brindisi felé. Az erős szél miatt azonban két nap múlva Otrantónál ért partot, ahol nehézség nélkül tette szárazra csapatait, s módszeresen hozzákezdett a vidék pusztításához. Augusztus 11-én bevette Otranto várát, s miután jól megerősítette, az ellene vonuló nápolyi csapatokat pedig kétszer is megverte, nyugodtan elvitorlázhatott a szultánhoz a további teendők megbeszélése végett, az itáliai partokon szilárd oszmán hídfőállást, a nápolyi és a pápai udvarban pedig kétségbeesést és rettegést hagyva hátra.[101]

Mehmed szultán azonban elmulasztotta kihasználni a többé vissza nem térő alkalmat. Az utóbbi években nagyon megromlott a viszonya az egyiptomi mamelukokkal, s úgy tűnik, azt a képtelen tervet dédelgette, hogy egyidejűleg mér csapást legfőbb földközi-tengeri vetélytársaira: a kairói szultánra és Itáliára. Legalábbis erre enged következtetni (ekkoriban már senkivel sem osztotta meg terveit), hogy 1480 tavaszán – amikor Gedik Ahmed felszedte a horgonyt – Meszih pasa parancsnoksága alatt jelentős sereget és 104 hajóból álló flottát küldött a johannita lovagok által kormányzott Rodosz elfoglalására, amely leginkább veszélyeztette az Egyiptom és Isztambul közötti tengeri összeköttetést. A kilencven napig elhúzódó kegyetlen ostrom során azonban az oszmán csapatok semmiféle eredményt nem értek el, s 1480. augusztus 18-án, 9.000 halottat hagyva hátra, elvonultak a szigetről.[102]

---

[97] Długosz *i. m.* 386–387. hasáb; Jacob Unrest: *Österreichische Chronik.* Hg.: Karl Grossman. Weimar, 1957. (MGH Scriptores Rerum Germanicarum, Nova Series 11.) 101.
[98] Babinger, Mehmed der Eroberer *i. m.* 265–266, 539.; Osman Turan: *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi.* Istanbul, 1969. II. 60–71.; Tansel, Fatih Sultan Mehmed'in *i. m.* 329.
[99] Babinger *i. m.* 539.
[100] Tansel *i. m.* 217–218.
[101] Tansel *i. m.* 217–220.; Setton *i. m.* II. 340–345.; Imber *i. m.* 242–244, 249–251.
[102] Setton *i. m.* 346–363.; Imber *i. m.* 247–249.

A kudarc nem szegte kedvét II. Mehmednek; 1481 tavaszára ismét hadba szólította katonáit. Bár a hadjárat célját senkivel sem közölte, minden jel szerint Egyiptom, s nem Itália ellen készülődött.[103] Ám a táborba szállás után néhány nappal, 1481. május 3-án meghalt. Fiai hamarosan pusztító harcba keveredtek a trónért, és sorsára hagyták az Itáliában állomásozó helyőrséget. Annak parancsnokát, Gedik Ahmed pasát, akire nagy szüksége volt, Bajezid szultán időközben maga mellé rendelte. IV. Sixtus pápa már 1480 őszén törökellenes liga szervezésén fáradozott, és 150.000 aranyat ígért Itália védelmére, 50.000 aranyat pedig Mátyás királynak, hogy támadásaival lekösse a törökök figyelmét. Bár az 1481. április 8-án meghirdetett keresztes hadjárat végül csekély visszhangot váltott ki, az időközben felállított pápai flotta és a nápolyi sereg (magyar csapatokkal kiegészülve[104]) elegendő erőt képviselt ahhoz, hogy 1481. szeptember 10-én megadásra kényszerítse Otranto védőit, s ezzel véget vessen a törökök itáliai terjeszkedésének.[105]

E korlátozott stratégiai célú háborúskodás eseményeiből a magyar királyi udvarban és a konstantinápolyi Portán ugyanazt a tanulságot szűrték le. Sok meghiúsult közeledési kísérlet után 1483-ban végre békeszerződés jött létre a szomszédok között, amely megújítva gyakorlatilag 1520-ig szabályozta a két állam egymás mellett élését.[106] A békeszerződés rögzítette a határokat, rendelkezett a határvidéken felmerült nézeteltérések elsimításának módjáról, s biztosította a két ország kereskedőinek kölcsönös, szabad közlekedését. Bár a határ menti konfliktusok időről-időre – szinte szabályszerűen tízévenként (az 1490-es és az 1500-as évek elején és 1512-ben) – korlátozott célú, határ menti háborúskodásba torkollottak, az uralkodók sorra-rendre megtalálták a kiegyezés útját: a szemben álló országok egyesített seregei továbbra sem jelentek meg e hadszíntéren. A békeszerződést – az 1483-ashoz hasonló tartalommal – ismét és ismét megújították (így pl. 1488-ban, 1495-ben, 1503-ban, 1519-ben),[107] szinte állandóan úton voltak a futárok a két udvar között, a határ menti súrlódásokat pedig a szemben álló végbeli parancsnokok igyekeztek rendezni. Nyilvánvalóan azért, mert a békesség – legyen az bár névleges is – mindkét félnek érdekében állott: a török hadakat az ázsiai csatározások kötötték le, ki-kiújult a török–velencei háború is (amely a földközi-tengeri pozíciókért folyt), Mátyás király nyugati aspirációi miatt elvesztette érdeklődését a déli front iránt, a Jagellók egyre gyengülő Magyarországa pedig nem volt abban a helyzetben, hogy a status quo megváltoztatását tervezhesse.

Bármennyire nyugodtnak is tűnt – messziről nézve – a felszín, bármennyire változatlan maradt a török–magyar viszony minősége, annak burkában a magyar fél számára vészjósló változások érlelődtek, amelyek legkésőbb az 1510-es évek elejére már jelezték, hogy az állóháborús szakasz a vége felé közeledik. Azt, hogy az erőviszonyok

---

[103] Tansel *i. m.* 329–341.; Imber *i. m.* 252.; Shai Har-El: *Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War 1485–91.* Leiden–London–Köln, 1995. 102.

[104] Vö. Veszprémy László: Magyar vonatkozású források Otranto ostromához. *HK* 103 (1990) 105–112.

[105] Setton i. m. 364–372.

[106] Teleki, *Hunyadiak kora* 5: 274–76, 302–304.; Fenyvesi, Magyar–török kapcsolatok *i. m.* 90.

[107] Hazai György: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 294–295.; Uő: Urkunde des Friedensvertages zwischen König Matthias Corvinus und dem türkischen Sultan 1488. In: *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Steinitz-Festschrift).* Berlin, 1965. 141–145.; Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt.* Bp. 1978. 79–122.; Fodor Pál–Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–14-ben. *Történelmi Szemle* 36 (1994) 193–225.

fokozatosan a törökök javára módosulnak, különösen a bosnyák–horvát frontszakasz eseményei jelezték a legvilágosabban az 1490-es évektől kezdve. A boszniai pasa portyázói egyre többször lábaltak át Horvátországon – jövet-menet többször végigdúlva azt – az osztrák örökös tartományok fosztogatására. A horvát–magyar haderő messze a határokon belül védekezett ellenük, váltakozó sikerrel, időnként (pl. 1493-ban) megrendítő vereségeket szenvedve. A török hadak többször megpróbálkoztak várfoglalással is; bár a jelentősebb erősségek – köztük a legtöbbet támadott Jajca – helytálltak, a törökök több kisebb várba is befészkelték magukat. A magyar határvédelmi szervezet centruma – élén Nándorfehérvárral – szilárdan állta a törökök megújuló rohamait, s onnan indultak ki a sikeres ellencsapások is az 1490-es és az 1500-as évek elején. A keleti szárnyon azonban a magyar hadak már csak nagy ritkán tudták a maguk javára fordítani a havasalföldi és (Nagy István vajda 1504-ben bekövetkezett halála után) a moldvai viszonyokat. A két fejedelemség névleg magyar hűbéres maradt, de többnyire ténylegesen török birtok, felvonulási terület volt. Végül 1512 őszén – hosszú-hosszú idő után először – a török hadaknak (ismét csak helyi erőkről van szó) sikerült rést ütniük a magyar végvárrendszer első vonalán is; elfoglalták a szreberniki bánság három várát, s ezt a határváltozást a következő (1519. évi) békeszerződésben a magyar fél is elismerte. Igaz, a rés szűk volt és nem biztosított nagy előnyt a törökök részére, de jól mutatja az idők és az erőviszonyok változását – főként, ha a kenyérmezei csatát követő eseményekkel vetjük össze. A magyar ellenakciók (mint 1515-ben a Zsarnó visszafoglalására tett előkészítetlen kísérlet) sorra kudarcba fulladtak.

Ezek a változások közel sem magyarázhatók, mint az szokásos, a Jagelló-uralkodók gyengekezűségével és a központi hatalom megrendülésével. Volt persze része ennek is, valójában azonban az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság területi, gazdasági és katonai potenciáljában bekövetkezett arányeltolódások tükröződtek bennük. I. Szelim (uralk. 1512–1520) hódításai következtében az Oszmán-ház uralmi területe meghaladta a 1.500.000 km²-t (szemben a Magyar Királyság 320.000 km²-

ével), lakosságszáma elérte a 12–13 milliót (Magyarország lakossága 3–3,2 millió fő volt), a birodalom évi bevételei 4-5.000.000 forint körül mozogtak[108] (miközben, nem számítva az alkalmi külföldi segélyeket, a Jagelló-királyok évi 250–300.000 forintból „gazdálkodtak").[109] Ennek a mamutbirodalomnak – amely ráadásul minden erőforrását hadserege fejlesztésére koncentrálta – a nyomása, a szultáni hadsereg távollétében és pusztán nehézkedési ereje folytán is, megroppantotta a Magyar Királyság ellenálló képességét. II. Lajos király, jellemző módon, azzal indokolta az 1520-as török békeajánlat elutasítását, hogy félő volt: Magyarország védelmi ereje a békeállapot dacára összeomlik, s az ország magától a szultán ölébe hullik. S valóban, ahogy időben előre haladunk, a magyar kormányok már csak a legnagyobb erőfeszítések árán tudták biztosítani azt a 150–200.000 forintot, ami a végvárrendszer és vele együtt a status quo fenntartásának elemi feltétele volt.

1520 végén II. Lajos király kormánya halogatásával de facto elutasította az újonnan trónra lépett török szultánnak, I. Szülejmánnak (uralk. 1520–1566) az 1519. évi békeszerződés megújítására tett ajánlatát, mire a szultán olyan lépésre szánta el magát, amire utoljára dédapja, II. Mehmed idejében volt példa: 1521 tavaszán hadai élén személyesen indult Magyarország ellen.[110] Ez a támadás véget vetett a már 57 esztendeje tartó állóháborús szakasznak, első kísérletre szétzúzta az első magyar végvárvonal centrumát, s ezzel megkaparintotta Magyarország biztonságának kulcsát.[111] Ez azonban már egy másik eseménysorhoz, a mohácsi csatavesztésnek az utóbbi évtizedekben oly sokat vitatott előzményeihez tartozik.

---

[108] Ágoston Gábor: *A hódolt Magyarország.* Bp. 1992. 9–10.; İnalcık, The Ottoman State *i. m.* 78–79.

[109] Hermann Zsuzsánna: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. (Megjegyzések Thurzó Elek költségvetési előirányzatához). *Századok* 109 (1975) 301–336.; Szakály, A mohácsi csata *i. m.* 78–90.; Kubinyi, A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem *i. m.* 194–203.[110] A török politikai tervekre: Szakály Ferenc: *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534.* Bp. [1986]. 109–141.; Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás.* Bp. 1991. 34. skk; Uő: A Bécsbe vezető út. In: *Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronimus Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528 nyári sztambuli tárgyalásairól.* Szerk.: Barta Gábor. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta Barta G. és Fodor P. Bp. 1996. 63–96.; Erdélyi Gabriella: Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán. Megjegyzések a sztambuli tárgyalások (1527–1528) történetéhez. *Fons* 3 (1996) 3: 311–332.

[111] Szakály Ferenc: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: Zay Ferenc: *Az Lándorfejírvár elveszésének oka e vót és így esött.* Kiad.: Kováts István. Bp. 1980. 83–163.

Mátyás hadserege: fegyverek, huszárok, katonai karrierek

Mátyás király bautzeni ülőszobrának másolata

Töll László

Az acél építészete

Páncélok a Hunyadiak korában

A 15. század két kimagasló képességű hadvezére volt Hunyadi János és fia, Mátyás. Tevékenységük alapvetően határozta meg Magyarország sorsát, életük majd egy évszázadon ível át a Magyar Királyság történetében. Ha a mai kor gyermekeit megkérnénk, hogy ábrázolják a két hőst, biztosak lehetünk benne, hogy talpig páncélban jelenítenék meg őket. Nincs ebben semmi különös, hiszen a kormányzó és a király is elsősorban katona volt, így írták be magukat a történelembe. Harcosnak nevelték őket, ezért mindennél többre tartották a vitézi erényeket. Hadseregeket vezettek és ott voltak az öldöklő kézitusákban is. Apa és fia bátorságához és harci tapasztalatához kétség sem férhet – személyi fegyverzetükről azonban alig van forrásunk és tárgyi emlékünk. Hunyadi Jánosról még egykorú ábrázolás sem maradt fenn, de biztosak lehetünk benne, hogy a kor szokásainak megfelelően teljes vértben vezette seregeit.[1] Fiát azonban annál többször jelenítették meg, amiknek egy része szintén vértezetben ábrázolja.[2]

A korszakban használt ún. „gótikus vértezet"[3] az európai haditechnika egyik történelemformáló csúcsterméke volt, s ugyanúgy a késő középkor jelképe lett, mint a katedrálisok. A páncél azonban jóval több, mint az oly sérülékeny emberi test védelmére szolgáló fegyverfajta. Kutatásaim során világossá vált, hogy egy roppant bonyolult „rendszert" alkottak meg a középkori fegyverkovácsok, figyelembe véve az emberi anatómiát, teherbíró képességet, a várható harctéri traumákat, és nem utolsósorban – némileg meglepő módon – még az aktuális divatot is! A páncél tulajdonosának nemcsak a túlélési esélyeit növelte meg a harcmezőn, hanem gazdagságát és rangját is szembetűnően megmutatta, lévén egyszerre mindennapos használati eszköz és státusszimbólum. Készültek egyszerű, nagy tömegben gyártott páncélzatok névtelen kovácsoktól a közönséges harcosok számára, továbbá egyedi tervezésű, művészi kivitelű, méretre alakított műremekek a legjobb acélból a főrangú megrendelők számára.

A legjobb páncélkovácsok – más néven „páncélverők" – neve egyet jelentett a kiváló minőséggel. Egész Európában ismertek voltak és termékeik megvásárlását csak a leggazdagabbak engedhették meg maguknak. Legtöbbjük kivételes tehetséggel megáldott művész is volt, akik műalkotásaikban egyedülállóan ötvözték az esztétikumbeli

---

[1] Egy biztos információt jelent Bonfini közlése a nagyszebeni csatáról (1442), ahol Hunyadi paripát és fegyverzetet cserélt Kemény Simon nevű vitézével. Mezid bég kitudódott terve az volt a csata eldöntésére, hogy Hunyadit lováról és páncélzatáról felismerve, kipróbált katonáival megöleti. A csel bevált, a bég harcosai kitartóan támadták, majd levágták a vajda vértezetében küzdő Keményt és testőrségét, de Hunyadi így megmenekült és győzni tudott. Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei* (ford. Kulcsár Péter) Bp. 1995. 598.

[2] Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában* Bp. 1966. 292–294.

[3] Ez egy 19. században megjelent művészettörténeti meghatározás, melyet először a 15. század végi német páncélokra alkalmazták, később kiterjesztették az összes 15. századi homogén vértre. Claude Blair: *European Armour c. 1066–1700.* London, 1958. 77.

harmóniát a páncél harctéri funkciójával, a test szinte tökéletes védelmével. A rangos páncélverők nagyon sokoldalú mesterek voltak. Ismerték a vas előállításának körülményes eljárásait és az ehhez szükséges ércek, szénfélék, adalékok összes tulajdonságát. Tisztában voltak a különféle edzett acélok gyártásának titkaival és azok alakításának mesterfogásaival, hideg és izzó állapotban egyaránt. Otthonosan mozogtak a kifinomult elegancia világában, hiszen képesek voltak az akkori legpompásabb divat szerinti légies ruhakölteményeket előállítani Mars fémébből, a vasból.

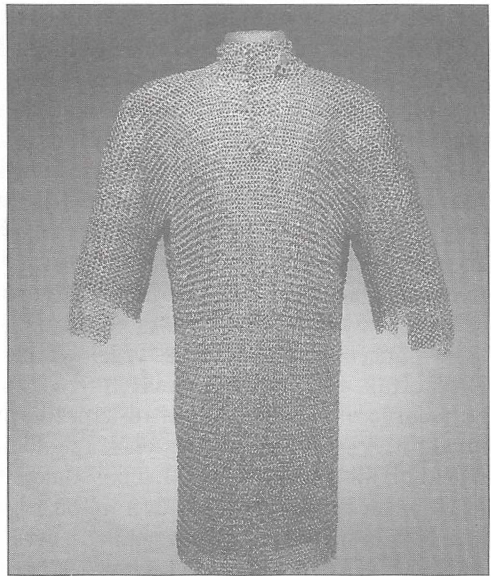
A két Hunyadi élete és harcai egybeesnek a teljes fémvértek fénykorával. Mint hatalmas nagyurak és tapasztalt harcosok nyilván a legjobb minőségű vérteket rendelték és vásárolták, hiszen jól tudták: csata közben az élet és halál közötti hajszálnyi válaszvonalat sokszor csak a páncélkovács mesterműve jelenti.

A lemezvértek kialakulása

A teljes testet befedő lemezekből álló vértezetek kialakulása egy hosszú folyamat eredménye. A 9-10. században dominánssá váló nehézlovas hadviselés egyik legfőbb kelléke volt a páncélzat. A fent jelzett időszaktól egészen a 13. század közepéig a sodronyvért volt a legfőbb testvédelmi eszköz. Ez a védőeszköz vas-, elvétve acélgyűrűkből épült fel, mégpedig úgy, hogy egy gyűrűhöz négy másik kapcsolódott. A drótot kalapálással elvékonyított vasrudakból állították elő, melyeket dróthúzó géppel vékonyították a megfelelő átmérőre, de az is előfordult, hogy a gyűrűket lemezből vágták ki. A drótvégeket összeillesztésüknél egyenként kifúrták, szegecselték és a szegecset hidegen vagy izzó állapotban leütötték. Ritkán előfordult, hogy takarékosságból csak minden második vagy harmadik sor készült szegecseléssel. Egy inghez – az átmérőtől függően – átlag 10–30.000 gyűrű kellett! Az így kialakított fémhálót tetszés szerint lehetett ruhaformára „szőni", csak az igények és a mester ügyessége jelentett határokat. A sodronying védelmi képességei némileg leegyszerűsítve két jellemzővel mutathatók be. Az egyik az inget alkotó szemek anyagának szilárdsága, amibe beletartozik az anyagminőség és a megmunkálás kivitele. A másik és talán a legfontosabb jellemző az energiaelnyelő képesség. Ez a védelem a következő elven alapul: ha egy gyűrűt erőbehatás ér, megrántja a körülötte lévőket, és így eloszlatja a csapás vagy döfés energiáját egy nagyobb felületen. Hozzá kell tenni, hogy életvédelmi szempontból a kettő szorosan összefügg, hiszen ha egy bárd csapása nem is hatol át a szemeken, az alatta lévő testfelületen keletkező belső sérüléseket okozó trauma is halálos lehet. A fentiekben leírt készítési módszer azt valószínűsíti számomra, hogy egy nehéz sodronying a harctéri fenyegetések jelentős részét – főként a vágásokat – hárítani tudta, s inkább a nagy erejű szúrások és az ütések jelentettek veszélyt. Nagyon fontos volt, hogy a pánceling ne legyen szoros, nem feszülhetett rá viselője testére, mert ebben az esetben az összerántódás nem tudott kialakulni.[4]

[4] Remek összefoglalást nyújt, sajnos csak az Interneten hozzáférhető írás: Erik D. Schmid: *The Journal of the Mail Research Society* 1 (2003) www.erikdscmid.com továbbiakban: Schmid 2003. A sodronykészítés elméleti kérdéseivel sokan foglalkoztak, igazi áttörést E. Martin Burgess ért el, aki szinte teljesen rekonstruálta a láncing készítését. Igazából a kísérleti régészet egyik legnagyobb úttörője volt, vö. Uő: The Mail-Maker's Technique. *Antiquaries Journal* 1953: 33. szám. 48–55. A láncing kialakításának részletes leírása és szabályai, Further Research into the Construction of Mail Garments. *Antiquaries Journal* 1953: 33. szám 193–202. Az apró technológiai problémákra David Edge világított rá: The Construction and Metallurgy of Mail Armour in the Wallace Collection. *Acta Metallurgica Slovaca* 9 (2001).

A láncing csak az erősebb lándzsadöfésnek, a nagyon pontos, erőteljes kard- és csatabárdcsapásnak, és a pár méterről jövő nyíllövésnek nem állt ellen, főként akkor, ha a találat olyan testfelületre feszülő részen „ült", ahol a szemek kisebb mértékben tudtak összerántódni. A gyakorlott harcosok ezeket a részeket támadták, a nyakszirt, kulcscsont, szegycsont, könyök, térd volt az a pont, melyre még egy husánggal is rávágva bénító fájdalmat lehetett okozni. Nyilvánvaló, hogy a legjobban elkészített sodronying alá is egy nagyon vastag bélelt ruházat kellett, ami segített elnyelni az ütések energiáját.

15. századi nehéz sodronying

A harcászatban a támadás és a védelem soha nem egyensúlyra törekszik, hanem mindig valamelyik tényező fölénybe kerülése mozgatja a haditechnikai fejlesztéseket. Ez a változás folyamatos, ámbár gyorsasága hullámzó, és a középkori fegyverfejlesztések nagyon hasonló vonásokat mutatnak a mai fegyverkezési versenyhez, a páncélok és a páncéltörő eszközök „vetélkedéséhez".

Az 1100-as évek végétől egy régről ismert fegyver, a számszeríj kezdte el pályafutását az európai hadtörténelemben, mely egyensúlyborítónak bizonyult. A középkori haditechnika egyik legzseniálisabb és legfélelmetesebb fejlesztése volt a számszeríj. A számszeríj létrehozásával a közönséges kézi íj hordtávolságát kívánták növelni és a lőpontosságát javítani. A hagyományos íj hatékonysága döntően függött kezelője fizikai erejétől és gyakorlottságától. A számszeríj elvének alkalmazásával ezt a két tényezőt nagyrészt ki lehetett iktatni, ugyanis a fegyver törzse helyettesítette az íjat tartó bal kart, a törzsbe épített zárszerkezet pedig a húrt tartó és oldó jobb kezet, a nagy erőt igénylő felhúzást pedig valamilyen erőátviteli eszközzel segítették. Egy jól kialakított törzsbe rendkívül erős ívet lehetett beépíteni, korlátot gyakorlatilag csak a kezelhetőség jelentett. A fegyver a 12. században vált igazán ismertté Európában.

A II. lateráni zsinat 1139-ben már egyházi átokkal sújtotta azokat, akik a számszeríjat keresztények ellen használták. A tiltás oka: a rendelkezés szerint e barbár fegyver rendkívül brutális sebeket okoz. A rendeletet megismételte III. Ince pápa (1198–1216), és saját birodalma területén III. Konrád német császár (1138–52) is tiltotta a számszeríj használatát. Visszatekintve úgy tűnik, hogy a fegyver hirtelen olyan erőssé vált, hogy a számszeríjas gyalogság miatt megkérdőjeleződött a korabeli sodronypáncélos lovagság harctéri hegemóniája, és részben emiatt próbálták használatát korlátozni.

A számszeríj szinte minden középkori összecsapásban szerepet kapott. Egyre erősebb ívekkel látták el, hogy lőerejét növeljék, és ehhez egyre bonyolultabb felhúzó készülékeket konstruáltak, amik akár a 300–400 kilogrammos feszítőerejű íveket is képesek voltak meghajlítani. A hatalmas erejű íjakból kilőtt lövedékek fenyegetése a páncélzat megerősítését váltotta ki, ez viszont visszahatott a számszeríj fejlesztésére, némi-

leg hasonlóan a mai kor páncélosainak és páncéltörő eszközeinek versenyfutásához. Az íjászok perspektívájából csak egy megoldás volt: az ív erejét a végletekig fokozni. Így jelentek meg a 13. század első harmadában a roppant méretű szaruíves számszeríjak, s ugyanekkor tűntek fel az első lemezből készült vértezetrészek a sodronypáncélok törzset védő részén. Véleményem szerint ez a „régi-új" fegyver volt az elsődleges tényezője, hogy a páncélzatok védőképességét mindenképpen fokozni igyekeztek.[5] Természetesen más tényezők is ösztönözték a páncélfejlesztőket. Bár a 12–13. században a legnagyobb fenyegetést a páncélokra a számszeríjak lövedékei jelentették, az ábrázolásokon már megjelennek a gyalogság kezében a nagyméretű alabárdok, szálfegyverek, buzogányok, cséphadarók. Ezeknek ütését a sodronyvértezet még alábélelten is csak részlegesen vagy egyáltalán nem tudta hárítani.

A „páncélfejlesztők" a törzs védelmét azzal igyekeztek megoldani, hogy egy köpenyt alakították át a védelmi követelményeknek megfelelően. Ez egy „poncho" formájú ruhadarab volt, amit elöl-hátul lemezdarabokkal béleltek, melyeket felszegecseltek az anyagra. A „poncho" mellrészének két oldalát kiegészítették egy-egy széles, övszerű toldalékkal, melyek körbefogták a használója törzsét. Természetesen ezeket is fémlemezzel bélelték, az egészet a vállon és a háton rögzítették. Ezt a páncéltípust legjobban a mai lövedékálló mellények szerkezetéhez lehet hasonlítani, felvétele, rögzítési módja, viselési jellemzői is körülbelül ezzel egyeznek meg. A fejlődés következő lépését az jelentette, amikor a függőleges és vízszintes elrendezésű lapokat úgy kombinálták (ezek a lapok természetesen különböző méretűek voltak), hogy a lehető legnagyobb testfelületet fedjék, amit még egy nagyméretű mellény lehetővé tesz. A vaskohászat fejlődésével egyre nagyobb méretű vas- és acéllemezeket tudtak előállítani, és ez vezetett ahhoz, hogy a szegmensvértezetek fölső lapja egyre nagyobb méretű lett.[6]

A 13. század közepétől megfigyelhető az ábrázolásokon, hogy a végtagokat is fokozatosan ellátják kiegészítő védelemmel. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a térd és a sípcsont kapott először lemezvédelmet, majd a könyök, a karok és a comb burkolását oldották meg. Személy szerint csak arra tudok gondolni, hogy ezt a sorrendet nyilvánvalóan a tapasztalat okozta, tehát a lábon szenvedték el a több és komolyabb sérülést. Ez logikusnak is látszik, hiszen a láb lovon ülve mozdulatlan, míg a bal kezet védi a pajzs, a fegyvert forgató jobb kezet pedig aránylag nehéz eltalálni.[7]

Ez a fejlődés azt jelentette, hogy már a 14. század első harmadára egy meglehetősen gazdag lovag olyan felszerelést tudott magának vásárolni, hogy testfelületének minden négyzetcentiméterét bőr-, vas- és acélréteg takarta. Ezek a „szegmentált vértnek" nevezett páncéltípusok átmenetet képeznek a sodrony- és a teljes lemezvért között és gya-

[5] Töll László: A Déri Múzeum számszeríjai. In: *A Déri Múzeum Évkönyve 1992–1993.* Debrecen, 1994. 111–120. A számszeríjról három tudományos igényű összefoglaló munka jelent meg: Egon Harmuth: *Die Armbrust.* Graz, 1986.; Gallwey, Ralp-Payne: *The Crossbow. Medieval and Modern.* London 1903.; Josef Alm: *European Crossbow: A Survey Royal Armouries.* London, 1994.

[6] Bengt Thordeman: *Armour from the Battle of Wisby 1361.* Vols. 1–2. Uppsala, 1940. A svéd professzor a Gotland szigetén lévő, az 1361-ben lezajlott Wisby-i csata néven ismertté vált ütközetben elesettek földi maradványait tartalmazó tömegsírjának feltárásával lett világhírű. A sírokban 1185 csontvázat talált, és a fegyvertörténészek nagy szerencséjére a halottak nagy részével eltemették védőfegyverzetét is. Ezek jelentős része sodronyvért és a fentebb említett szegmentált vértezet. A szerző ásatási munkái mellett feltérképezte a szegmens védőfegyverzetének elterjedését, formavilágát és lehetséges eredetét. Munkája a mai napig a legalaposabb összefoglaló a szegmentált vértekről.

[7] Blair, 1958 26.

korlatilag az egész 14. században használatban voltak. Úgy tűnik, hogy a szegmensvértek kézitusában nagy biztonságot nyújtottak az emberi izomzat által mozgatott ütő- és vágófegyverek ellen, mert kellő felülettel rendelkeztek a támadó fegyverek által keltett erőhatások eloszlatásához.

A 14. század elején azonban új „egyensúly-billentő" tényező jelentkezett a harctereken – ez volt a legendássá vált angol hosszúíj. A hosszúíj szó a „*longbow*" angol kifejezés tükörfordítása. Egy akkora íjat jelentett, aminek hosszúsága megegyezett a fegyvert kezelő íjász magasságával. Ezt az igen terjedelmes fegyvert fából faragták, más anyagot nem használtak az erőkarokhoz. A középkori íjak teste többnyire tiszafából készült, ugyanis ennek a fának rendkívül hosszú, rugalmas rostjai vannak. A fegyver a Százéves háború összecsapásaiban bizonyította félelmetes hatékonyságát és erejét, hiszen Crécy (1346), Poitiers (1356) és Azincourt (1415) csatamezein Franciaország nemessége vérzett el az angol nyílzáporokban. Az angolok fegyveréhez hasonlót eddig nem ismertek a kontinensen, különlegessége méreteiből következő óriási erejében volt.[8]

Legyen azonban bármilyen erős és hatékony a hosszúíj, elég nehéz elképzelni, hogy egy nyílvessző könnyedén átüssön egy alábélelt sodronyvértre öltött szegmentált vértet. Itt nem az átütés tényéről, hanem mértékéről van szó! Nem a páncél sérthetetlensége a szempont, hanem a viselőé, hiszen ha a harcos a vért sérülése ellenére épen marad, tudja folytatni a harcot. Akkor mégis mi okozta – tisztán fegyverzettechnikai szempontból – a franciák vereségeit a Százéves háborúban? Véleményem szerint az, hogy a legjobb szegmentált vértezet sem tudta az egész testfelületet elfedni. Az angol nyílzáporok pedig hihetetlenül sűrűk voltak, nemcsak időben, hanem térben is. A zárt tömbben rohamozó páncélosok mindenkor kiváló célpontot nyújtottak, a kilőtt nyilak számát és sűrűségét tekintve szinte biztos volt hogy előbb-utóbb „becsúszik" egy nyílvessző a páncél réseibe, vagy valamelyik gyengébben vértezett testrész kap találatot.

A nyílhegyeken jelentkező pontszerű erőbehatások túl sok helyen, rövid idő alatt érték a vértezeteket és emiatt hatványozottan nőtt az esély arra, hogy az egyik sérülést okoz. A harcos esélyeit a nyilakkal szemben nem tudása, hanem a kiszámíthatatlan szerencse határozta meg. Ezt a kiszámíthatatlanságot – az eszközök szempontjából – egyetlen módon lehetett csökkenteni: olyan vértet kellett készíteni, mely nagyfokú védettséget nyújt a nagy tömegben kilőtt nyílvesszők ellen is. Véleményem szerint ennek a harctéri fenyegetésnek az elhárítása volt a legfőbb ösztönző az egybefüggő nagy fémlapokból álló lemezvértezetek kifejlesztésére. Előnyeit a mai kísérletek is igazolják. Williams professzor közlése szerint a 2 mm-es kovácsoltvas lemezt 10 méter távolságról átütötte egy 70 fontos hosszúíjból kilőtt vessző, de a hegy mindössze 11 mm-re hatolt a lemez mögé. Amennyiben a lövés 20°-os szögben érte a célfelületet, már lepattant róla. A 3 mm-es lemezeket már semmilyen körülmények között nem verte át a nyílvessző.[9] A 14–15. század fordulójára tehető az az időpont, amikor a vaskohászat, a kovácsművészet és a gyakorlati tapasztalatok már azt a szintet érik el, ahol a mesteremberek nem csak reagálnak egy harctéri fenyegetésre, hanem előregondolkodva olyan formát alkotnak, mely várhatóan sikeresen kompenzálni fogja a traumákat.

---

[8] A hosszúíjról talán a legjobb összefoglalások: Robert Hardy: *The Longbow. A Social and Military History.* Cambridge, 1979.; Matthew Strickland – Robert Hardy: *The Great Warbow.* Phoenix Mill, 2005.

[9] Alan Williams: *The Knight and the Blast Furnace.* Leiden, 2003. 927.

Az új korszak

Észak-itáliai teljes gót vért

Ezekből az évekből vannak olyan ábrázolások, melyek teljes vértezetben mutatják a harcosokat, s a fémpáncélt semmilyen más anyag sem fedi. Ennek a páncélzattípusnak a megvalósítása egyértelműen az észak-itáliai mesterek tudását dicséri, és magának a páncélkészítésnek a tudománya is ehhez a területhez kötődik. A történettudomány a páncélok történetét előállító helyek szerint tárgyalja, mert ezek a jellegzetességek lehetővé teszik a fennmaradt leletanyag és ábrázolások besorolását, osztályozását.[10] Ezek a páncélkészítő helyek mindvégig megőrizték fontosságukat és központi szerepüket. Ennek az a fő oka, hogy ezeknek a típusú eszközöknek a gyártása kivételes és specializálódott, nyilvánvalóan a legnagyobb titoktartással övezett szaktudást igényelt. Továbbá ezek a műhelyek mindig olyan vidéken jöttek létre, amelyet magas szintű városi manufakturális kultúra jellemzett, és a szükséges nyersanyagok elérhető távolságban voltak. A középkorban a páncélgyártás két legfontosabb területe az Alpok északi és déli oldalán található, egyértelműen a vízi energia, a nyersanyag és a nagyvárosok közelsége miatt. A legnagyobb hírnévre a 15. század elejétől a milánói páncélverők tettek szert, akik termékeikkel egész Európát ellátták, így kiváló minőségű vértezeteket exportáltak Angliába, Franciaországba, Spanyolországba és a legtöbb uralkodóházat is ők látták el személyre szóló vértezetekkel. Ezeknek a szakembereknek a kiválóságát jól jelzi, hogy a pár évtizeddel később feltörekvő német, angol, ritkábban francia műhelyeket is Milánóból származó mesterek alapítják, vagy legalábbis ott tartózkodnak pár évig, hogy tudásukat átadják követőiknek. A milánói műhelyek termelékenységére jellemző, hogy 1427-ben képesek leszállítani 4.000 lovassági és 2.000 gyalogsági páncélzatot a maclodio-i csatához.[11]

Milánó legnagyobb riválisa Brescia volt, ahol 1388 és 1486 között 167 aktív mester nevét jegyezték föl, de nem szabad elfelejteni, hogy e mesterek jelentős része Milánóból került a városba. Az itáliai páncélokkal való kereskedésben jelentős szerepet játszott

[10] Blair, 1958 77–111.

[11] Williams, 2003 57.

Firenze és Genova is, azonban az itt dolgozó mesterek munkájának minősége nem érte el a milánói termékek színvonalát.[12]

A német páncélok előállítása két területre összpontosult, az egyik Rajna-Vesztfália, ami elsősorban a nagy tömegű, átlagos minőségű vértezetek előállításában jeleskedett. Az igazi, a milánóival egyenértékű páncélokat Dél-Németországban állították elő. Ezek a műhelyek nagyvárosokba települtek, így Augsburg, Nürnberg, Landshut, valamint Mühlau és Innsbruck voltak a fémművesség központjai.[13] A német és olasz mesterek között minőségbeli különbség igazából nem volt, de műhelyeiknek stílusa, céheiknek szervezete alapvetően eltérő volt, és ezért ragaszkodva a fegyvertörténészi hagyományhoz, külön tárgyalom őket.

Az észak-itáliai mesterek

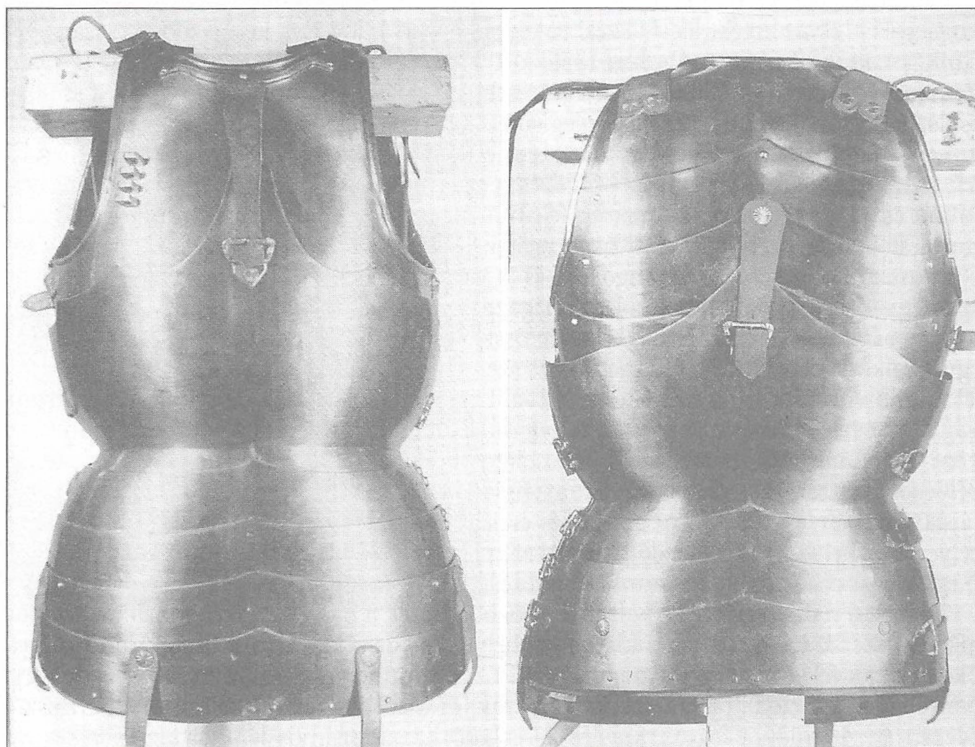
A Milánóban élő és dolgozó fegyverkovácsoknak volt egy nagyon jellegzetes szervezete – mai értelemben vett vállalata –, ami egyesítette magában a nyersanyag-beszerzést, a kovácsolást és az értékesítést. Ezek tulajdonképpen hatalmas kereskedő társaságként funkcionáltak, ám a profiljukba tartozott a rendkívül jó minőségű, egyedi igényre gyártott vértezetek előállítása is. A leghíresebb műhely a Negroni da Ello detto Missaglia család tulajdonában volt, amelynek legismertebb tagja Tomasso Missaglia volt. A család számos tagjából lett kiváló fegyverműves és kereskedő, nevük ebben az időben egyet jelentett a gazdagsággal, a minőséggel és a szakmai hozzáértéssel. Egy ilyen nagyhatalmú és gazdag kereskedő társaság feje már nagy valószínűséggel semmilyen kétkezi munkát nem végzett – hacsak nem saját kedvtelésére –, feladata cégének szervezése, a munkafolyamatok összehangolása és a késztermékek értékesítése volt, egyszóval személye egy mai vállalati elnök-vezérigazgatónak felel meg. Számomra nyilvánvaló, hogy a részfolyamatokat és a mesterség összes csínját-bínját ismernie kellett, hiszen ha egy uralkodó rendelt tőle vértezetet, azt személyesen kellett ellenőriznie, hogy megfelelő minőségben készült-e el. Hasonló kvalitású mester és családfő volt Antonio Seroni vagy Piere Innocenzo da Faerno, akiknek munkái ma a múzeumok legféltettebb kincsei közé tartoznak. A korabeli üzleti kapcsolatokat jól mutatja, hogy más nagy mesterek bélyegei gyakran szerepelnek együtt a Missaglia-műhely beütési jeleivel, tehát az üzleti haszon reményében egy-egy szerződés erejéig félretették a rivalizálást. Az ilyen páncélverő műhelyeket „kereskedő páncélverőknek" hívjuk, jelezvén az Európában máshol megszokott céhektől eltérő munkaszervezési metódusukat.

Termelési módszereikre az volt jellemző, hogy ezek a nagy kereskedőházak igazgatói alkalmi szerződést kötöttek a kisebb műhelyekkel, de a legyártott anyag minőségéért ők vállaltak felelősséget a megrendelő felé. Ezek a műhelyek gyakran csak egyetlenegy páncélalkatrész előállítására specializálódtak, és kizárólag ezeket állították elő hosszú éveken át. A milánói fegyverkovács-kereskedő házak számos lerakattal rendelkeztek Európa más nagyvárosaiban is, így Avignonban, Barcelonában stb.[14] A 14–15. század fordulójáról és az azt követő három évtizedből nagyon kevés vértezet maradt fenn, mintha ekkor kisebb mennyiségben állították volna elő azokat. Ez nyilvánvalóan nem így volt, a permanens hadakozás nagyon jelentős fegyvermennyiséget követelt egész Európában.

[12] Matthias Pfaffenbichler: *Medieval Craftsmen: Armourers*. London, 1992. 13.
[13] Williams, 2003 53–67., 331–360.
[14] Bruno Thomas – Ortwin Gamber: *L'arte Milanese dell'armatura* Milano, é.n. 734–738., 770–773.

Az itáliai vértek általános jellemzői

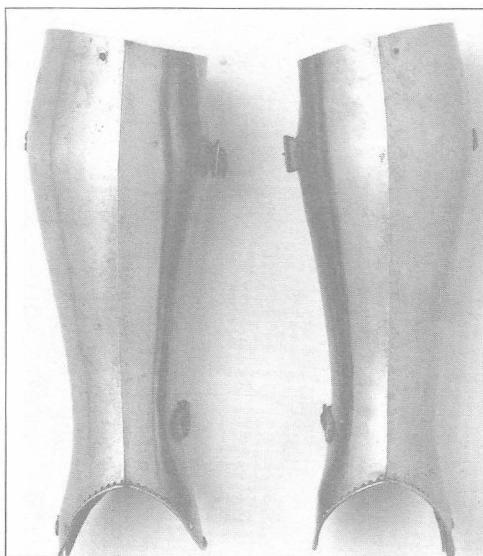
A legkorábbinak tartott és fennmaradt homogén vértezetek Churburgban találhatók.[15] Ezeket az egész testet elfedő, polírozott fémlapokból álló vérteket mai szakkifejezéssel „gótikus vértezeteknek" hívjuk. A Lombardiában készült gót vérteknél a törzs védelmére egy nagyon sajátságos elrendezési elvet alkalmaztak. A törzs védelmét egy számos lemezből álló rendszerrel oldották meg, mely lényegében mellényt formázott. Ezt a mellényt négy fő alkatrészre lehet osztani, ezen belül egy alsóra és egy felsőre. A felső állt a tulajdonképpeni domború mellvértből és a rákozott lemezsávokból összeállított hátvértből. Ez a két elem önmagában csak a köldökig ért. Ehhez illeszkedett egy alsó mell- és hátvért szegmens, melyekbe a fent említett rövid mellényt lehetett belecsúsztatni.

Egy Észak-Itáliában készült mellvért szerkezete elölről és hátulról

[15] A churburgi darabok megítélésénél és értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a Trapp-család magángyűjteményéről van szó, mely nem múzeumként működött és darabjainak katalogizálása is csak 1929-ben történt meg. A gyűjteményből néhány műtárgyat az idők során eladtak vagy elajándékoztak, és a páncélalkatrészek is bizonyosan összekeveredtek. A gyűjtemény így is egyedülálló, a gótikus vértkollekciónak minden darabja unikális! A gyűjtemény egyik legfőbb értéke az, hogy az itt őrzött darabok eredetiségéhez kétség sem férhet.

A felépítését úgy kell elképzelni, mintha egy tojástartó kehely lenne az alsó rész, és maga a tojás a fölső hát- és mellvért együtt. Ezt a két különálló részt elöl-hátul egy-egy függőleges – esetenként elől két – erős szíjjal rögzítették össze, a hátvért rákozott lemezeit pedig belül szegecsek és szíjak tartották össze. Ennek a felépítésnek a különlegességét az adja, hogy bal oldalt zsanérokkal volt összekötve, így tulajdonképpen a négy fő elemből álló mellényt szabályszerűen rácsukták az emberre, majd a jobb oldalánál szíjakkal rögzítették.

Észak-Itáliában készült lábszárvértek elölnézetben

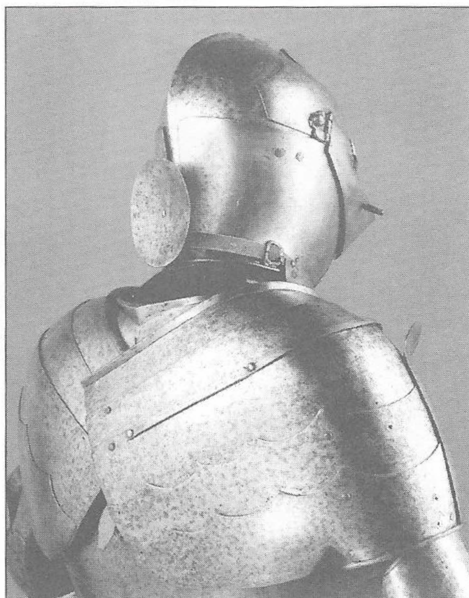
Ez a megoldás a maga nemében zseniális, hiszen ahogy a tojást is el tudjuk forgatni a kehelyben, a páncél fölső része is képes pár centimétert mozdulni az alsó szegmensekben. Jellemző, hogy a régi mesterek az alsó rész kiképzésénél még arra is ügyeltek, hogy rést vágjanak a fölső összezárt „mellény" zsanérjai számára, hogy egy pár centiméteres elmozdulást tegyenek lehetővé. A mellvért alsó részeihez lefelé nyúló rákozott „szoknya" csatlakozik, mely az altestet védte.[16]

Véleményem szerint egy ennyire bonyolult és célszerű szerkezet csak tudatos tervezőmunka eredménye lehet. Egy ily módon kivitelezett mellvért egy önhordó karosszériaként működik, mely számos helyen a rákozások miatt duplázza az anyagvastagságot, ezáltal igen jelentős energiaelnyelő képességgel rendelkezik, anélkül, hogy viselőjének mozgásszabadságát végletesen korlátozná.

Az itáliai vértezetek általános jellemzője, hogy a lemezvastagság egy és két mm között ingadozik, így a vértezetek súlya meglepően kicsi. Például egy felső mell- és hátvas együtt 4,62 kg, a hozzájuk tartozó alsó mell- és hátvas (a kehely) 7,47 kg. Egy ekkora súlyt az ember könnyedén elvisz a testén. Az itáliai mesterek azért engedhették meg a vékony lemezeket, mert egészen kiváló minőségű anyagokból dolgoztak. Williams professzor vizsgálatai szerint szinte minden esetben jó minőségű acélból készültek ezek a vértek.[17] A végtagok védelménél a mesterek szemmel láthatóan arra törekedtek, hogy minél nagyobb egybefüggő felülettel burkolják a végtagokat. Szemet gyönyörködtetően finom vonalakkal követték a karok és a lábak vonalát, ezek az alkatrészek már nem

[16] Az ilyen típusú vértek szerkezetének részletes ismertetése Lionello Giorgio Boccia: *Le armature di S. Maria delle Grazie di Curtatone di Mantova e l'armatura Lombarda del „400.* Busto Arsizio, 1982. A mantovai „Museo Diocesano Francesco Gonzaga" páncélgyűjteménye egyedülálló a maga nemében. A múzeum mindössze 48 leltározott középkori fegyverrel rendelkezik, de ebből 5 itáliai gótikus vértezet a 15. század második feléből. A vértek alkatrészeinek túlnyomó többsége megvan, eredetiségük és összetartozásuk vitathatatlan. Ez a páratlan műtárgyegyüttes eredetileg Curtatone város mellett lévő „Santuario Maria delle Grazie" ferences kolostor templomában volt, ahova fogadalmi ajándékként került. Ez annak fényében különleges, hogy az egész világon mindössze 14 darab többé-kevésbé teljes 15. századi itáliai vértet ismerünk!

[17] Williams, 2003 60–67.

Észak-Itáliában készült vért hátulnézetben

csőszerűek, hanem szabályszerűen anatómiailag helyes és szoborszerű körvonalat adtak a testnek.

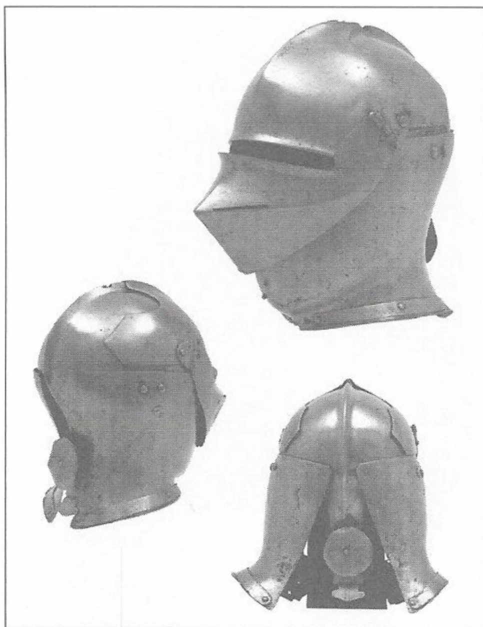
Ez az esztétikumbeli szépségre való törekvés jellemző minden magas színvonalú itáliai fegyverkovács munkájára. A karvédő lemezeket teljesen körbe lehetett zárni a felső végtagon, a nyitva maradó könyök belső hajlatát a könyökvértről egy nagy áthajló „pillangó" védte meg a becsúszó vágásoktól. Ezek az alkatrészek is nagyon finom zsanérokon mozogtak, s ahol kellett, csúszószegecsek és szíjak biztosították a mozgathatóságot. Ezeknek a vérteknek feltűnő jellegzetessége egy szembeötlő aszimmetria a jobb kar- és vállvédők, valamint a bal kar- és vállvédők között. A váll védelmét minden esetben több, egymáson elcsúszó domború, a vállat teljesen borító fémlappal oldották meg, a bal kéz és a váll azonban egy nagyon nagyméretű vállvértet kiegészítő lemezt kapott. Ezt oly módon erősítettek fel a vállvértre, hogy azon volt egy ráforrasztott gyűrű, aminek megvolt a megfelelő helyen a kivágása a kiegészítő vérten. Amikor a vállra ráillesztették ezt a darabot, a gyűrűn keresztül húztak egy fémtüskét, ami szilárdan a helyén tartotta ezt az acéllapot. Az olasz vértezetek egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a vállvértek és néha a pillangók szélére egy erős acélrudacskát szegecseltek, mely a páncél felületén végigsikló fegyverek hegyét volt hivatva elvezetni vagy megakasztani.[18] Előfordult, hogy ezeket a vállvérteknek a lapocka felé nyúló részeit extrém módon megnyújtották olyannyira, hogy csúcsaik a gerinc fölött már takarták egymást és szinte szárnyaknak látszottak. Ez igen jelentős védettséget biztosított a hát fölső részének. Egyetlen hátránya lehetett, hogy mozgás közben ezek a „szárnyak" összeakadhattak.

Mindenesetre ezek a fantasztikus megjelenésű vállvértek egészen extravagáns küllemet kölcsönöztek ezeknek a páncéloknak. A baloldali könyök egy ugyanilyen módon rögzített, nagyméretű ún. „pillangót" kapott, amely a páncélkesztyűtől a vállvért alsó részéig takarta a kezet. Sírábrázolásokon előfordulnak extrém nagyméretű, tüskésen kiképzett könyökpillangók, ám mivel ilyen darab eredetiben nem maradt fenn, nem lehet megmondani, hogy a valóságban létezett-e, vagy a kőfaragó mester akarta a megrendelőjét minél különösebb vértezetben ábrázolni. Ez a páncélkiegészítés lehetővé tette, hogy teljesen elhagyják a pajzs használatát, hiszen így már majdnem egy négy mm-es acéllapokból álló réteg védte a csapásoknak legjobban kitett baloldalt. Természetesen ez súlytöbblettel is járt, de nem annyival, hogy egy edzett férfit ez igazán megterhelt volna. A képeken jól látszik, hogyha a harcos egy ilyen páncélban begörbíti a kezét és a kantárt fogja, az ellenfél felé egy egybefüggő acélfal néz. A lábak védelmére szolgá-

[18] David Edge – John Miles Paddock: *Arms and Armor of the Medieval Knight.* New York, 1988. 113.; Blair, 1958 61.

ló „csöveket" szintén zsanérral és szíjjal rögzítették a lábon, a szíjakat a láb hátsó részén csatolták össze ott, ahol a lóval érintkezett, vagyis lovon harcolva semmilyen testfelülete nem maradt fedetlenül. Az itáliai vértek felületét fényesre polírozták, vésés, maratás nem látható rajtuk, festésnyomokat ez idáig nem találtak a páncélokon.

A robotküllemű páncélokhoz egy nagyon hatékony sisakot terveztek, amely teljesen védte a fejet, ennek ellenére teljesen körbe lehetett fordítani a páncélon és egy mozdulattal fel lehetett emelni az arcvédő rostélyát. Ezt a sisaktípust „*armet*"-nek hívjuk, és az jellemzi, hogy a sisakharanghoz zsanérokon két olyan arcvédő lemez kapcsolódik, melyet az állnál úgy lehet teljesen összezárni, hogy a nyakat is elfedi. A fölülről leereszthető sisakrostély még külön összetartja, erősíti ezt a konstrukciót. Ez a két arcvédő lemez összezárásnál egy kicsit fedi egymást, így egy rendkívül merev szerkezetet képez, és mivel az áll alá is jócskán behajlik, így nem lehet leütni az ember fejéről ezt a fajta sisakot, hiszen teljesen követi a koponya formáját. A bélését ugyanúgy oldották meg, mint a mai rohamsisakok esetén.[19]

Lombard területen készült armet sisak több nézetű képe

A fennmaradt ábrázolások szerint e sisakok tetejét gyönyörű tollforgók, sisakdíszek ékesítették, ennek rögzítését egy acéltüskével oldották meg, melyet belecsavaroztak a sisak tetején lévő kicsiny lyukba. A korabeli csatajeleneteken nagyon gyakran látni, hogy egy külön torokvédő acéllemezt is rögzítettek az *armet* állrésze elé, melyeket a tarkónál szíjakkal rögzítettek a sisakon. Az *armet* sisakok tarkó részén a legtöbb esetben van egy korong, mely egy piciny rúdon ül. Ennek funkciója a mai napig nem tisztázott, de az általánosan elfogadott vélekedés szerint a fent említett állvédő rögzítőszíjait védte az elvágástól. Az *armet*-sisakok nyakperemén gyakran található egy kicsiny sodronygallér, mely megakadályozta, hogy a döfés becsússzon a gallér alá és elérje a nyakat.[20] A kesztyűk is nagy lapokból álltak, melyek leginkább egy kétujjas téli kesztyűhöz hasonlítottak, továbbá szabad markolást biztosítottak, de nagyon nagy felülettel védték a kézfejet és az ujjakat. Egy ilyen vértezet elkészítése fantasztikus ügyességet követelt a mestertől, főleg akkor, ha egy személyre szóló megrendelést kellett teljesítenie, és adott esetben a megrendelő csak a ruháját küldte el, hogy méretet tudjanak róla venni. A páncélverőnek számolnia kellett a fémréteg alá vett ruha vastagságával, kliensének anatómiai jellegzetességeivel, és nem utolsósorban azzal, hogy milyen célból

[19] Scalini, 1996 45–46. A sisak bélése fehérgyapjú vagy ló-, elvétve tehénszőr volt.

[20] Az „armet" sisakok leírására Lionello G. Boccia: Ancient Italian Pieces in the Kienbusch Collection. In: Jane Watkins (ed.): *Studies in Europen Arms and Armor. Philadelphia Museum Art*. Philadelphia, 1992. 32–65.

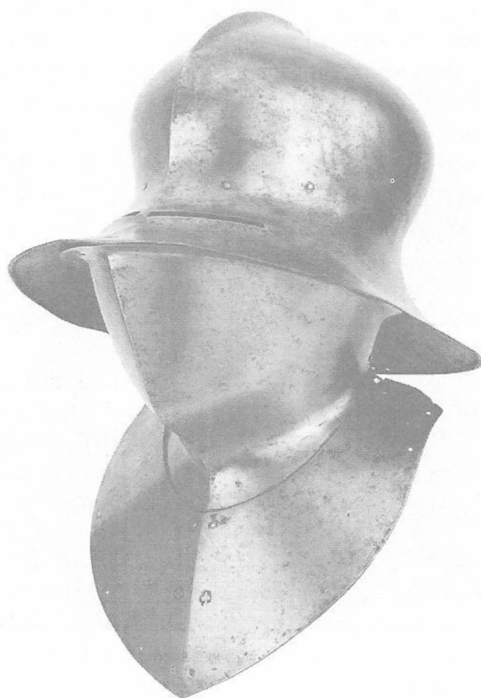

Zsinórokkal ellátott fegyverkabát rekonstrukciós rajza

igényli a vértezetet. Ebben az időben már megkülönböztették a harci és a tornavérteket, bár igazából az itáliai mesterek a kettő közötti különbséget áthidalták az említett fölcsatolható páncélkiegészítő darabokkal. Az olasz szokás szerint a munkát nem a céhszabályzatok szerint, hanem szerződésekkel adták ki a különböző mestereknek. Ezek a részegységeket gyártó „bedolgozó", de egyébként kiváló minőségű munkát végző szakemberek minden egyes alkatrészükre, amit elkészítettek, ráütötték saját bélyegüket. A részegységeket egy következő műhelyben összedolgozták, és újabb bélyegzőt kaptak a műhelyből. Általában a harmadik bélyeget az összeszerelés után a szerződést kötő kereskedőház ütötte rá a másik két bélyeg fölé, amelyek így egy lapjára állított háromszöget formáztak. Ez a három bélyeges csoport többnyire a mell- és hátvasakon fordul elő, és a legmagasabb szintű minőségbiztosítást jelezték. A legkiválóbb olasz fegyvertörténész, Lionello Giorgio Boccia azt feltételezi, hogy a nagyon jellegzetes beütési jegyek közül több is valamilyen próbát igazolt. Szerinte a váll- és combvédőn található jegyek többsége azt igazolta, hogy a páncél képes hárítani a csörlős számszeríjak lövedékét, míg az alkaron és a lábszárvédőkön lévő jegyek pedig a hosszúíj és a könnyű számszeríj elleni hatékony védelmet igazolták.[21] Természetesen felmerülhet a kérdés, hogy valójában mennyire jelentett igazi minőséget ezeknek a bélyegeknek a jelenléte. Williams professzor kiterjedt metallográfiai vizsgálatokat végzett annak megállapítására, hogy a bélyeggel ellátott páncélalkatrészek milyen fémminőséggel rendelkeznek. A vizsgálatokon úgy találta, hogy a bélyeggel ellátott darabok mind acélból készültek, és általában jobb minőségűek, mint a bélyeg nélküliek. Ezt legjobban azzal lehet jellemezni, hogy a 72 bélyeges darab vizsgálata során 45 darabról derült ki, hogy utólagos felületedzésben is részesült, míg a 45 bélyeg nélküli darab vizsgálata során csak 12 darabról bizonyosodott be, hogy kéregedzették. Ide tartozik az a tény – s ez az itáliai mestereket méltatja –, hogy a fent említett 45 bélyeg nélküli darabból mindössze 5 készült közönséges vasból, a fennmaradó 40 már acéltermék, ugyanakkor a 72 darab jelzéssel rendelkező alkatrészből mindössze 4 darab készült vasból! Ez azt jelenti, hogy ezek a szakemberek rendkívül ügyeltek a minőségre, és szakértelmükhöz a legcsekélyebb kétség sem férhet.[22]

[21] Lionello G. Boccia: The Devil's Mask. In: Robert Held (szerk.): *Art, Arms and Armour*. Chiasso, 1979. 33–34. Valóban nagyon feltűnő, hogy a legtöbb olasz vértezet minden alkatrészében találunk mesterbélyegeket, szemmel láthatóan arra törekedve, hogy ezek a jelek rögtön észrevehetők legyenek.
[22] Williams, 2003 60–67.

Ezeket a vértezeteket kétfajta módon lehet rögzíteni a testhez. A legegyszerűbb, amikor két átellenes peremhez szíjakat rögzítettek, majd ezeket összecsatolták. A másik, amikor egy speciális kabátot öltenek a páncél alá, amelyhez bizonyos pontokon erős zsinórok vannak rögzítve, melyeket fémtüskék zárnak le. Ezek azt teszik lehetővé, hogy a páncélalkatrészeket közvetlen a párnázott kabáthoz kötik, és így a súlyát sokkal jobban elosztják a testen, mert egy teljesen összerögzített váll- és karvédő – hiába szíjazzák az al- és felkarhoz – a felfüggesztési pontot, a vállat fogja terhelni.[23] Az itáliai mesterek a két felfüggesztési mód kombinációját alkalmazták, többnyire a vállvérteket zsinórral rögzítették a kabát rögzítési pontjaihoz, esetenként a könyökvédő pillangókat is, de az egyik legnehezebb és a mozgást legjobban befolyásoló alkatrészt, a combvértet mindig felkötötték az alsóruházatról lenyúló zsinórokhoz. A kötés nem közvetlenül a fémlemezre, hanem a combvért felső pereméhez erősített bőrlaphoz történt, ami így kellő rugalmasságot biztosított a szerkezetnek. A mai hagyományőrzők tapasztalata azt mutatja, amennyiben ez a felfüggesztés nincs, akkor az egész lábvért súlya a bokára terhelődik, ami egy idő után meglehetősen fájdalmas és nagyon akadályozza a gyors mozgást.[24] A váll- és a karvérteket hasonló módon, a peremre erősített bőrlapokkal rögzítették, kivételt képezett a könyökpillangó, melyen két furatot készítettek a zsinórok számára.[25]

Vassalap a hozzátartozó állvérttel

Érdekes módon az itáliai lábvértezet-készítők a lábfejet nem mindig burkolták lemezekkel, számomra meglepő módon megelégedtek egy sodronyvértből készült „cipővel". Elképzelhető, hogy a harctéri tapasztalatok azt tükrözték, hogy a lábfejen nagyon ritkán esik sérülés, hiszen a nagyméretű kengyelek is védték, gyalogosan pedig egy ilyen cipőben ugyanúgy lehet mozgatni a lábat, mint egy kényelmes bőr lábbeliben.

Ezeknek az újfajta vértezeteknek elég gyakran volt a kísérője az *armet*-en kívül egy ún. *„celata"* nevű sisak, mely a *barbuta* egyik oldalági rokona, de ennek oldalfalai csak a fül alsó vonaláig érnek, és az arcot teljesen szabadon hagyja. Ehhez nagyon gyakran

[23] Tobias Capwell: Depiction of an Italian Arming Doublet c. 1435–45. *Waffen- und Kostümkunde* 2002. 177–192.

[24] Pádár Gyula páncélverő mester és katonai hagyományőrző szíves szóbeli közlése. A páncélverő mester a „Kisújszállási Szabadlovagok Rendjének" a vezetője, akik fellépéseiknek többségét korhű gótikus vértezetekben adják elő. Gyakorlati tapasztalataik a vértezetek használhatóságáról nélkülözhetetlen információkat tartalmaz.

[25] Blair, 1958 83.

egy külön állvédőt rögzítettek a mellvérthez.[26] A korszakra jellemző hogy a „bogrács" sisakok egy változata is használatban maradt, amit „vassalap"-nak hívunk. Általános jellemzőjük, hogy nagyon nagy, enyhén lefelé hajló karimával rendelkeznek, melyek fölülről nézve teljesen takarják a vállakat, míg a sisakharang állhat egy egyszerű kúpból, de formázhat hagymafejet is. Ezt a sisaktípust a szakirodalom legtöbbször a számszeríjászoknak tulajdonítja, mivel tökéletesen ki lehet látni alóla, és a fegyver tusának archoz szorítását nem gátolja, ugyanakkor az ellenfél által kilőtt lehulló nyílvesszők ellen védelmet nyújt.[27] Ábrázolásokon e sisaktípus a nehézfegyverzetű lovagok fején is látható, de ekkor minden esetben egy állvédő is csatlakozik hozzá, ami a lovas harcnál nyilvánvalóan elengedhetetlen az arc védelméhez. Ezeknek a sisakoknak a belső pereme feltámaszkodott az állvédő szélére, így a fejre mért ütés nem közvetlenül a gerincet terhelte. Vajon mennyire volt előnyös ez a sisaktípus, azt csak gyakorlati úton lehetne kipróbálni, de én úgy gondolom, hogy egy alulról fölfelé történő ütéssel, amit a sisak peremére mérnek, nagyon kényelmetlen helyzetbe lehet hozni a viselőjét.

Ennél a sisaktípusnál, amennyiben lovasok használták, inkább a divat követésére gondolok, mint a harci használhatóságra, ugyanis ebben az időben az ilyen stílusú kalapok viselete a polgári létben nagyon elterjedt volt. Ezeknek a „vassalapoknak" két alapvető típusát lehet megkülönböztetni. Az egyik fajtánál a karimára két szemrést vágtak. A szemrésekkel ellátott sisakokat a gyakorlati megfontolás alapján a lovasok hordhatták, az állvédővel együtt. A másik fajtát, a szemrés nélkülit, pedig valószínűleg a gyalogosok használták.[28] Nagyon ritka sisaktípusról van szó, a világ múzeumaiban alig van pár darab, az egyik legszebb példány Debrecenben, a Déri Múzeumban található.

A német vértek

A páncélkészítés másik nagy iskolája az olaszokétól eltérő eljárásokkal dolgozott. A német páncélverők szigorú szabályok szerint szerveződött céhekbe tömörültek, s náluk sokkal ritkábban fordult elő az olaszoknál megszokott szerződéses módszer. A német mesterek az esetek többségében kicsi műhelyekben dolgoztak, kevés alkalmazottal, a versenyt kiküszöbölni igyekvő céhszabályzatok előírásai miatt. Ennek az lett az eredménye, hogy ezek a kis műhelyek csak egy-egy darab előállítására kezdtek specializálódni. Így a nürnbergiek hamarosan híresek lettek az egyforma, közepes minőségű, de rendkívül nagy tömegben előállított egyszerű vértekről. Erre a mennyiségre jellemző, hogy 1362-ben és 1363-ban a nürnbergi fegyverkovácsok 1.816 db páncélt szállítottak le IV. Károlynak. A nürnbergiek meggazdagodásához az is hozzájárult, hogy városuk relatíve közel feküdt Magyarország déli határainál fekvő török

[26] Edge – Paddock, 1988 106.

[27] Kalmár János: *Régi magyar fegyverek.* Bp. 1971. 268.

[28] Úgy vélem, hogy a fent említett szemrés gyalogosoknál is hasznos lehet, ha nyílzáporba kerülnek. Ez a kifejezetten nagyméretű sisak felemelt pajzsként működött, mivel a lezúduló nyílvesszők 45 és 90 fok között fognak leesni, a katonák ebbe az irányba fogják fordítani a sisakot. Ez azt jelenti egyúttal, hogy gyakorlatilag előre „megvakulnak". Amennyiben a nyílzáporok között támadást kapnak, azt nem biztos, hogy észreveszik, de a kicsiny rések elméletben lehetőséget adtak rá, hogy szemmel tartsák a környezetüket. Ezek a sisakok meglehetősen vastag, két mm-es anyagból készültek, súlyuk is többnyire két kg fölött van. Úgy vélem, egy ilyen erős acélfelület nagy biztonsággal hárította a nyílvesszőket.

frontvonalhoz, ami szintén hatalmas felvevőpiacnak bizonyult. A specializáció egy másik lehetséges útja, amikor egy műhely a legügyesebb mestereket alkalmazta, és nagyon kis példányszámú, de végletekig kifinomult, egyedi vértezeteket gyártottak. Ennek leghíresebb központjai Augsburg, Mühlau és Innsbruck lettek. Az itt élő mesterek munkái teljesen egyenrangúak itáliai társaikéval, bizonyos esetekben meg is haladják azokat. Augsburg és talán a világ leghíresebb páncélverő famíliája a Helmschmied-család volt.[29] A Helmschmied-családot III. Habsburg Frigyes (1415-1493) és fia, I. Habsburg Miksa (1459-1519) támogatta és állandó kliensei között szerepeltek. E család leghíresebb tagja Lorenz (1445-1516) és fia, Kolman (1470-1532) volt.[30]

Kastenbrust mellvért ábrázolása egy német oltárképen

A német vértezetek stílusukban, ízlésvilágukban és bizonyos védőmechanizmusok szempontjából is különböznek olasz megfelelőiktől. Sajnos, a 15. század első feléből alig maradt meg német eredetű páncél, így ezek megítélésére kénytelenek vagyunk ábrázolásokra hagyatkozni. Úgy tűnik, hogy az 1410–20-as években az itáliai és német vértek nagyon hasonlítottak egymásra, és csak 1420 után mutatható ki egy igen jelentős változás. A mellvért alakja a német vértezeteknél különös módon változott meg, „doboz" alakúvá vált, az alsó kétharmadában csúcsosodva ki. Ez a szögletes forma mechanikai szempontból nem túl előnyös, legfeljebb annyiban, hogy az ütközőfelület nagyon távol került a mellkas vitális pontjaitól. Ugyanakkor az ütéseknek teljesen egyenes felületet mutatott, így kialakítására logikus magyarázatot igazából nem tudok adni. Elképzelhető, hogy a mesterek valamilyen divatot követtek, vagy ezt a formát könnyebb volt legyártani. Ez az ún. „*kastenbrust*" mellvértet csak ábrázolásokból ismerjük, mindössze egy páncél maradt fenn, melynek alakja megközelítőleg doboz alakú, ezt jelenleg a Bécsi Városi Múzeumban őrzik.[31] Ennek a mellvértnek a jellemzőihez hozzá tartozik, hogy egy meglehetősen hosszú „szoknya" is tartozott hozzá, mely a térdig ért. Ennél a darabnál jelenik meg először a német páncéloknak a hátvérten feltűnő jellegzetessége, hogy az egy darabból készült vérteket sugár irányban szétfutó domborított mintákkal díszítették. Ezek a

[29] Pfaffenbichler, 1992 16.
[30] Williams, 2003 363. Lorenz 1467–1515 között dolgozott Miksa császár udvari páncélverőjeként és többek között arról is híres volt, hogy cserélhető alkatrészekből összeállított páncélgarnitúrákat készített, melyek egy-egy részegység kicserélésével teljesen átalakították a páncél funkcióját és külalakját is. A szakírók egy része minden idők legjelentősebb páncélverőjének tartja az Augsburgban működő Lorenz Helmschmiedet.
[31] Günter Dürigel: *Wehrhafte Stadt (Das Wiener Bürgerliche Zeughaus)*. Wien, 1986. 14–15.; G. Dürigel: *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus*. Wien, 1977. 79.

A világ legszebb páncéljának tartott vért Lorenz Helmschmied gyártotta Miksa főhercegnek 1485 körül

minták nem rátétként készültek, hanem magában a páncél anyagában domborították, így ezáltal merevségét és szilárdságát rendkívüli módon növelte, ugyanakkor ügyeltek rá, hogy ezek a csíkok a beleakadó fegyvereket a páncél széle felé vezessék.

Az 1450 utáni német mell- és hátvértek jelentős része már több lemezből készült – nagyon hasonlóan az említett több részes olasz mellvértekhez –, viszont a lemezek széleit gyakran profilálták. Ezeknél a mellvérteknél az alsó rész egy nagyon finom ívű csúcsos formában ér fel a mellközépig, és az aktuális divatirányzatnak megfelelő „ruhát" alakították ki. A legszebb vértezeteknél a mellvért állhat akár három-négy lemezből is, melyek csúszószegecsekkel kapcsolódtak egymáshoz, a peremüket pedig gyönyörű csipkemintázattal díszítették. Ugyanerre az időre a *kastenbrust* mellvérteknél látható hosszú „szoknya" teljesen eltűnt, és egy nagyon rövid, gyakorlatilag a combforgóig érő „szoknyácskának" adta át a helyét. A combvértet viszont a német mesterek extrém hosszúra tervezték, vagyis a combvért legfelső pontja majdnem a csípőig ért. Összevetve a korabeli ábrázolásokkal megállapítható, hogy ez a típusú német vértezet teljesen az előkelő polgári viseletet utánozza, vagyis a testhez simuló harisnyanadrágot, melyet egy rendkívül szoros, szűk zekével viseltek.

A 15. század második felére a német vértezetek már más kiegészítőikben is teljesen eltértek a lombard területeken gyártott páncéloktól. A kesztyűk az esetek túlnyomó többségében ötujjasok, hihetetlenül finom megmunkálással, melyben a bütyköknél lévő összekötő részeket rézből vagy bronzból készítették és feltüskézték. A karvértek vékonyak, csőszerűek lettek, az esetek többségében belevert barázdákkal. A német gót vállvértek rákozottak voltak, melyek méretei nagyon különbözőek lehettek. Voltak, amelyek éppen befedték a vállakat, mások takarták a hónaljat is, hátul pedig egész mélyen lenyúltak a lapockáig. A kisméretű vállvértek alkalmazásánál nagyon gyakran az ízülethez elöl két nagyméretű korongot erősítettek, melyek szemből takarták a hónaljat a kéz felemelése esetén is. A könyökvédő pillangók többnyire nagyméretűek voltak, melyeket zsinórokkal erősítettek fel a páncél alatt viselt fegyverkabátra. Ez szöges ellentétben van az itáliai mesterek kedvelt

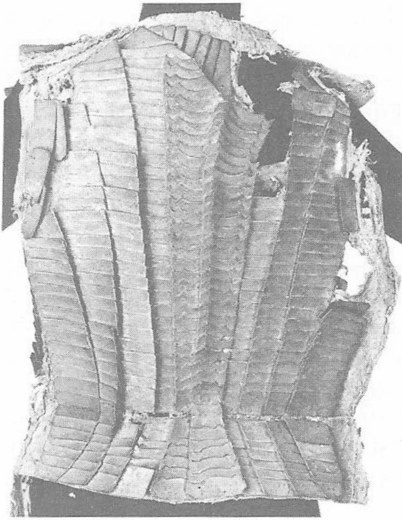
megoldásával, akik a vállat takaró acéllapok nyúlványait elöl-hátul megnyújtották, hogy azok takarják a rendkívül érzékeny hónalji ereket és idegeket. A legkülönösebb formát a páncélsaru vette föl, mert egy nagyon hosszú, lecsatolható orrot kapott. Ezt a páncélorrot egyes feltételezések szerint azért csatolták fel a lovag cipőjére, hogy ne csúszhasson ki a lába a kengyelből. Ez igen valószínűtlennek tűnik, és visszautalva a fent említett ruhadivatra, a korszak cipőviselete ugyanezt a „csőrös" divatot mutatja, amit a páncélon láthatunk.[32]

Egyedül a fej védelme volt az, ahol a mestereknek meg kellett alkudniuk a harci használhatósággal, és nem tudták teljes egészében követni a férfidivatot. A német vértezetek többségénél az ún. „*salade*" sisakot használták, melynek jellemzője, hogy olyan sisakharangból áll, amely mindössze a fül alsó vonaláig ér. Viszont a hátsó részét rendkívüli módon megnyújtották, ami egyszerre funkcionál tarkóvédőként és remekül illeszkedett a páncélok csúcsíves formájához. A *salade* sisakok nagy valószínűséggel a „*celata*" sisakok átalakításából, átformálásából származnak, és úgy tűnik, hogy egyértelműen csak a divatnak köszönhetik megszületésüket. Számos fajtájukat ismerjük, az egyszerű harci *salade* sisakoknak majdnem vállig érő harangja van, egy szemréssel ellátottak, védelmi képességeit és hordhatóságát illetően a régi fazéksisakokra emlékeztetnek, de azzal a különbséggel, hogy tetejük gömbölyded és egy acéllemezből kovácsolták őket. A finom megmunkálású, díszes kivitelű *salade* sisakok harangja már csak az arc közepéig ér, egy részük mozgatható arcvédővel van ellátva, és némelyiknek a tarkóvédőjét is rákozták.

A mai fegyvertörténet bizonyos alfajtákat is megkülönböztet, mint a francia és angol *salade* sisakokat. Ezek általános jellemzője, hogy csúcsosabbak, mint a német földön gyártottak, tarkóvédőjük sokkal rövidebb és egy kicsit fölfelé kunkorodik. Ennek az a magyarázata, hogy így a fejnek nagyobb mozgékonyságot tett lehetővé, és gyártása is egyszerűbb volt. Ezeknél a sisakoknál gyakran előfordul, hogy a homlokrészre egy külön megerősítő lemezt is helyeztek, ezek egy része néha a felemelhető arcvédővel volt összekötve. Ezeknek a sisakoknak a többsége rendkívül esztétikus látványt nyújt, de van egy nagy hátránya: az ajkaktól lefelé teljesen szabadon hagyják az állkapcsot és a torkot. A legtöbb olyan páncélhoz, melyhez *salade* sisakot gyártottak, tartozott egy nagyon erős állvédő, melyet egy csattal a mellvértre rögzítettek, és ez a nagyméretű, „csésze" alakú acéllemez már teljesen takarta az arckoponya alsó részét. Ha ide kapott találatot a harcos, annak ereje nem érte el a fejét, hiszen a mellvért vette fel az ütést. Az eredetileg garnitúrában készült páncéloknál jól látszik, hogy a *salade* sisak pereme feltámaszkodik erre az állvédőre, tehát a fejtetőre mért ütést részben vagy teljes egészében a páncél nyelte el.[33]

Itt kell megemlíteni, hogy a *salade* sisakoknak van egy nagyon különös vállfaja, az ún. „fekete *salade* sisak". Ezek általános jellemzői, hogy rendkívül nagynak tűnnek a normál méretű *salade*-hoz képest, tarkóvédőjük is igen hosszan megnyúlt, és harangjuk mély. Egy részük feketére van égetve lenolaj segítségével, kisebb részükön díszítőfestés található. A legfeltűnőbb azonban, hogy ezek a sisakok nagyon vékony anyagból készültek, és ennek megfelelően súlyuk is nagyon csekély, mindössze 1,5-2

[32] A legszebb ilyen típusú vértek a bécsi Kunsthistorisches Museum „Hofjagd- und Rüstkammer" gyűjteményében láthatóak.
[33] Edge – Paddock, 1988 98–101.

Brigantin kifordítva

Észak-Itáliában készült barbuta

kilogrammig terjed. Mario Scalini feltételezése szerint ezek ún. vadász sisakok, melyeket valószínűleg festett vászonnal borítottak, és nem védelmi funkciójuk volt, hanem divatcikként kerültek forgalomba.[34]

A páncélkészítés az Alpok mind a két oldalán hatalmas üzletnek számított, s ezek a védőfegyverzetek egész Európában keresettek voltak. Számos olyan vértezet van a világ múzeumaiban, amely az itáliai és a német mesterek ízlésének keveréke. Ezek többségében a lombard műhelyekből kerültek ki, és a mai kifejezéssel ezeket „export páncéloknak" hívjuk, melyeket az olasz páncélverők készítettek német ízlés szerint, külföldi megrendelőknek.[35]

A lemezvértek ismertetésének végére kívánkozik a korszak egyik legjellegzetesebb sisakjának bemutatása. A 14. század végére megjelenik egy, leggyakrabban *„barbuta"* névvel illetett teljesen új sisak. A koponya egészét fedi, az arcot a rések nagyságától függően, a szemeket, a szájat szabadon hagyja, és formájában leginkább az ókori hoplita sisakokhoz hasonlít.[36] A fegyvertörténészek jelentős része a *„bascinet"* sisakok leszár-

[34] Mario Scalini: *Armoury of the Castle of Churburg*. Udine, 1996. 99. Churburgban három db ilyen „vadász" salade sisakot őriznek, az egyikben még az eredeti bélés is megvan. Scalini igazát jelentheti, hogy ezeknek a sisakoknak az anyaga valóban papírvékony, míg egy átlagos harci salade sisak súlya a korban 3,5 kg is lehetett. Igazából nincs magyarázat ezeknek a sisakoknak a létére, de látván a korabeli német vértezeteket, melyeket a korabeli divat szerint alakítottak ki, teljesen elfogadhatónak látszik, hogy ez esetben is erről van szó.

[35] Blair, 1958 91. Ezen a vértezetek lemezeinek alapformája itáliai ízlésű, a másodlagos díszítések készülnek német módra, és az egyik legjelentősebb különbség, hogy a „szoknyák" összeillesztésénél szegecset alkalmaznak és nem szíjakat vagy csatokat.

[36] Ewart Oakeshott: *European Weapons and Armour from the Renaissance to the Industrial Revolution*. Woodbridge, 2000. 110–111.; Blair, 1858 73–74. Ez a feltűnő hasonlóság felvetette annak lehetőségét, hogy kialakításában a célszerűség mellett a korai reneszánsz antikizáló divatja is jelentős szerepet játszott. Ezt valóban nem lehet kizárni, hiszen az itáliai arisztokrácia rajongott a görög művészetért és ezt a sisakfajtát könnyű volt „beépíteni" a többi sisakfajta mellé, hasznossága miatt. A kérdést valószínűleg soha nem lehet megnyugtatóan lezárni.

mazottjának, egyfajta könnyítésének tekinti.[37] Harangja teljes egészében a fejre támaszkodik fel, vannak csúcsos változatai, és olyanok, melyeknek harangja félgömbben végződik. Általánosan már a korban is használt elnevezése a *„barbut"* vagy *„barbuta"*.[38] Úgy tűnik, hogy a *„barbuta"* szó a 14. században az 1.000 főből álló egységet jelentette Észak-Itáliában, bár nem kétséges, hogy sisakot is értettek rajta. A szó már 1349-ben megjelenik a Milánó Verona elleni háborúról írott krónikában, ahol a *„barbuti"* megnevezésen már a jól felszerelt páncélos katonákat értették. Ez a sisaktípus egészen a 15. század végéig használatban maradt, főként Itáliában és Franciaországban lett népszerű. Nagyon ügyes konstrukció, könnyű, a fejet szinte teljesen védi és a látást alig korlátozza. Elsősorban a gyalogosok és az íjászok igen kedvelt védőfegyvere volt.

A lágyvértezetek

A sodronyvértek természetesen használatban maradtak, hiszen jóval olcsóbbak voltak, mint a lemezvértek. A fent tárgyalt polírozott, igen jó minőségű acélvértek a luxuskategóriába tartoztak, csak a nemesség gazdagabb közép- és felső rétege engedhette meg ezeket az eszközöket magának. Természetesen testvédelmi eszközre másnak is szüksége volt, így sokkal olcsóbb páncélok is léteztek a korban, melyek szintén kiválóan betöltötték feladatukat, ha nem is nyújtottak olyan biztonságot, mint a lemezvértezetek. Az egyik ilyen legismertebb vértezetfajta az ún. *„brigantin"*, vagy *„brigandin"*, noha elnevezésének eredete a mai napig igen homályos és vitatott. Az tény, hogy egy olyan kabátot értettek rajta, amelynek belsejébe nagyon sok apró fémlemezt szegecseltek fel, hasonlóan a már ismertetett szegmentált vértezethez, csak ezek a *bringandin*ok sokkalta kifinomultabb technikával készültek.[39] Hasonlósága a *„coat-of-plates"*-hez – vagyis a szegmensvérthez – kétségtelen, és valószínűleg tekinthető egyenes ági leszármazottjának. Az ábrázolások szerint többnyire sodronying fölött viselték, de vannak olyan példányok, melyek hosszú ujjúak és a hónaljat is fedik. A legkülönösebb darabok azok, melynek mellkasi- és háti részébe két-két db nagyméretű fémlapot is beleépítettek, egy nagy hónaljkivágással, hogy a karok szabad mozgását ne akadályozza. Feltételezésem

---

[37] Blair, 1958 67–70. A „bascinet"-nek nevezett sisakfajta az üstsisakok alatt viselt, arcvédő nélküli, könnyű kúpos koponyavédőből alakult ki a 14. század legelején. Miután az üstsisak használatát elhagyták, ez a könnyű fejvédő vette át a szerepét, hátrányt csak az arc takarásának hiánya jelentett. Az itáliai páncélverők nagyon hamar egy szellemes és tökéletes megoldást találtak a problémára: ehhez a kúpos sisakhoz egy felnyitható, kúpos arcvédőt terveztek, melynek alakja a kutya pofájára emlékeztetett. A különös formát nem valami divathóbort szülte, hanem a harci tapasztalatok. A kúpos formáról lecsúsztak a vágások, az ütközőfelület távol került az arctól, és több levegő fért el a tágas rostély mögött.

[38] De Cosson: Catalogue of the Exhibition of Ancient Helmets and Examples of Mail. *The Archological Journal* 1880. 479–481. A szó eredete és valódi jelentése a mai napig vitatott. A „T' arckivágású sisakfajtát olaszul, németül és angolul is gyalogsági vagy velencei „salade" sisaknak is nevezik (ol. „Celate all'italiana da fante", ném. „Venezianische Schallern", ang. „Italian Infantry Schallern", Oswald Trapp: *The Armoury of the Castle of Churburg* (reprint 1929.) Udine, 1996. 80–81., ugyanakkor más katalógusok „barbuta" elnevezéssel illetik. James Mann: *European Arms and Armour (Wallace Collection Catalogues) I.* London, 1962. 95–98. Ugyanitt Mann azt a magyarázatot fűzi a szó 14. századi eredetéhez, hogy az olasz „barba", vagyis „szakáll" kifejezésből ered. Az elnevezés szerinte nem a katonák arcszőrzetére, hanem az általuk hordott „bascinet" sisakok sodronygallérjára utal. Később a galléros és az anélküli sisakokat, valamint a katonákat is ezzel a névvel illették, ez az elmélet a „bascinet"-től való származást is alátámasztja.

[39] De Cosson, 1880 589.; Kalmár János: A brigantin. *Folia Archaeologica* 16. 227–238.

szerint egy ilyen jól megépített kabát nagyon szilárd lehetett, mert a Bécsben őrzött egyik példány nagyméretű mellvédő lapjára még lándzsatartó-horgot is ráépítettek.[40] Az esetek többségében ezeket az apró lapokat ónborítással látták el a korrózió ellen. Ez teljesen érthető volt, hiszen a szegecselés jobbára egy nem bontható kötést jelentett, amitől a vászon és fém együtteséből álló eszközt rendkívül nehezen tisztíthatóvá tette. A *brigantin*ok többsége nagyon esztétikus ruhadarab, hiszen többnyire bársonyra szegecselték a lapocskákat, és a karcsú, testhez simuló ruhadarabot gyönyörűen díszítették a szabályos sorokba rendeződő szegecsek. A mai katonai hagyományőrzők között egyáltalán nem népszerű viselet a *brigantin*, annak ellenére, hogy a 15. század egyik legjellemzőbb katonai viselete volt. Megépítése munkaigényes és költséges, így a használatától való idegenkedés érthető, de ez azt is jelenti, hogy semmilyen tapasztalat nincs e fegyverrel kapcsolatban. Személy szerint úgy vélem, hogy nem maradt volna ilyen népszerű, ha nem lett volna használható, bár biztos nem nyújtott akkora védelmet, mint a lemezvértezet.

Tanulmányaim során egy nagyon különös ellentmondásra akadtam. A legtöbb fegyvertörténeti munkában idézik az angersi páncélverők céhszabályzatát, melyben meghatározzák különböző fegyvertípusok árát és védőképességét.[41] A fent említett hivatkozások sűrűn említenek olyan vérteket, amelyek „csörlős számszeríj nyila ellen véd, vagy hosszúíj nyila ellen véd". Ugyanezt a céhszabályzatot Viscount Dillon már nem sima páncélnak, hanem *brigandin*nak fordítja, így tehát még az is elképzelhető, hogy egy ilyen kis lapokból álló vértezetfélét „lövedékállóvá" tudtak tenni.[42] Egy kifordított *brigantin*on a lemezeket úgy helyezték el, hogy egy lemezt három másik is részben fedett. A lemezek végét egy csúccsal úgy alakították, hogy amikor a használója előrehajolt és a lemezek a mozgásnál szétnyíltak, azok ne tudjanak annyira szétcsúszni, hogy a visszamozgásnál egymásba akadjanak és torlódjanak. Feltűnő az is, hogy a lemezek mérete és alakja is nagyon különböző, gyakorlatilag a sok apró pikkelyből szabtak ki egy teljesen testre illő, elegáns ruházatot.

A fentiekben már említettem hogy a vérteket mindig valamilyen párnázott ruhadarabra kell felvenni, hiszen ha a páncélra mért ütések ereje maradéktalanul áttevődik a testre, akár halált is okozhat. Ezeket a párnázott kabátokat a szegényebb sorsú katonák önmagában is viselhették, esetleg sodronyvérttel kombinálhatták. A fennmaradt ábrázolásokon ezek a kabátok a katonai viselet szerves részei voltak, egészen a 11. századtól a 16. század elejéig. Ugyanakkor ezek a jellegzetes, vastagon bélelt, steppelt ruhadarabok feltűnnek a hétköznapok mindenkor hordott ruhadarabjaiként is. Korszakunkban nehéz eldönteni, hogy mikor látunk egy drága, egyénre szabott divatos viseleti darabot vagy kifejezetten harci célokat szolgáló védelmi eszközt. Egy igazi támpont van az ábrázolásokon: amennyiben egy rövid, zeke méretű kabát vállain, karjain, esetleg alsó szegélyén fémcsúcsokkal lezárt zsinórok láthatók, biztosak lehetünk benne, hogy a

[40] Charles Ffoulkes: *The Armourer and his Craft*. New York, 1988. 50.

[41] Jim Bradbury: *The Medieval Archer*. Woodbridge, 1996. 159.

[42] Viscount Dillon: Armour Notes. *The Archaeological Journal* 60 (1893) 105. Látván egy brigantin belsejét kifordítva és kiterítve, ez teljesen elképzelhetőnek tűnik, hiszen a lemezek legalább egy–két mm vastagságúak, félig fedik egymást, és egy nagyon rugalmas, de mégis ellenálló felületet képeznek. A súlya is meglepően nagy, például a Churburgban őrzött mellényszerű brigantin kilenc kg súlyú, tehát nehezebb, mint egy sima mell- és hátvért, és körülbelül megegyezik egy nehéz sodronying súlyával. Ltsz.: CH569. Az is elképzelhető hogy a beépített fémlapok jelentették a megemelt védelmi szintet.

lemezvért alá való fegyverkabátot szemlélünk.[43] Saját véleményem szerint – nagyon hasonlóan a mai divatáramlatokhoz – itt is összekeveredik a nemesi katonai és a mindennapi viselet. Egy jól elkészített fegyverkabát igen költséges és előkelő ruhadarab volt. Viselésekor vért nélkül is jól mutatta tulajdonosának hovatartozását és anyagi helyzetét, ugyanakkor egy karcsú, edzett férfin nagyon elegánsan hatott, hiszen teljesen a testre simult. Ezeket a steppelt kabátokat leginkább gyapotból készült pamuttal tömték ki és selyemmel bélelték.[44] Akinek nem telt ilyen minőségű védelemre, az kóccal kitömött kabátot öltött, mint a híres angol íjászok.[45]

A korszak vértezeteiről alkotott képünkhöz mindenképpen hozzátartozik, hogy nem a mai értelemben vett, rendszeresített fegyverzetről van szó. Egy szegényebb sorsú harcos szó szerint minden ruhadarabot és páncélalkatrészt magára vett, amihez hozzájutott és úgy gondolta, hogy védelmezni fogja a harcmezőn. A korabeli csatajelenetek ábrázolásai azt mutatják, hogy a közrendűek igencsak vegyes képet mutatnak, védelmi felszereléseik nem egységesek.

Vajon milyen páncélt viselhetett a két Hunyadi?

Sajnos Hunyadi János páncélzatáról, annak milyenségéről, gyártási helyéről semmilyen konkrét adattal nem rendelkezünk.[46] Amennyiben feltételezzük, hogy a neves hadvezér az 1400-as évek elején született, itáliai útjai során az 1420-as években már találkozhatott a lombard páncélverők szinte tökéletes védelmet nyújtó remekeivel. Az egész életét hadban töltő férfi nagy valószínűséggel ezeket a páncélfajtákat részesíthette előnyben, hiszen a korszak legjobb vértjei ekkor Milánóban készültek, a német páncélverő műhelyek tündöklése csak az 1460–70-es évekre tehető. Figyelembe véve a 15. század első feléből fennmaradt ábrázolásokat – különös tekintettel Zsigmond császárra – elmondható, hogy az akkor legmodernebbnek számító itáliai vértezetek szinte azonnal megjelennek Magyarországon is – természetesen csak az uralkodó és a főurak környezetében.[47] Az egyik legjobb példa ifjabb Stibor vajda síremléke (1434), mely erőteljes olasz hatást tükröző gót vértezetben ábrázolja a nagyurat. Véleményem szerint ehhez hasonló vértezetet használhatott Hunyadi János is.

Szerencsére Hunyadi Mátyásról fennmaradt olyan ábrázolás, mely teljes német stílusú gót vértezetben mutatja. Az ülőszobor a bautzeni Ortenburgban látható, és a vért külső jegyei alapján egyértelműen a késő gótika német mesterének munkáját jeleníti

[43] Capwell, 2002 185.

[44] Ffoulkes, 1988 107–108.

[45] John Gillingham: *A rózsák háborúja*. Bp. 1985. 52.

[46] Hunyadi János legismertebb ábrázolásai a Thuróczy-krónikában találhatóak, de ez legkevesebb három évtizeddel a hadvezér halála után készült.

[47] A 15. század első felének magyarországi páncél viseletéről nagyon nehéz egzakt képet alkotni, mert több különböző fejlettségi szinten álló vértezettípus egyidejű ábrázolása is előfordul. Nagyon jellemző, hogy Zsigmond császárt a Kolozsvári Tamás oltárképén (1427) az 1300-as évek utolsó harmadára kialakult átmeneti vértezetben ábrázolják (közölve *Sigismundus Rex et Imperator.* Szerk. Takács Imre. Mainz, 2006. 581., ugyanakkor Zsigmondot 1424-ben már egy tollrajzon egy német stílusú Kastenbrust mellvértben és hozzávaló páncélkiegészítőben örökítik meg (Paris, Musée du Louvre, közölve uo. 453). Nagyon nehéz magyarázatot adni erre az anomáliára, hiszen számtalan elméletet lehet kitalálni arra, hogy miként fordulhat elő „elavultnak" tekinthető páncél egy olyan képen, ami későbbre datált, mint egy olyan korábbin, amin az ábrázolt személy teljes gót vértezetben van.

Ifjabb Stibor síremléke

Szapolyai Imre síremléke

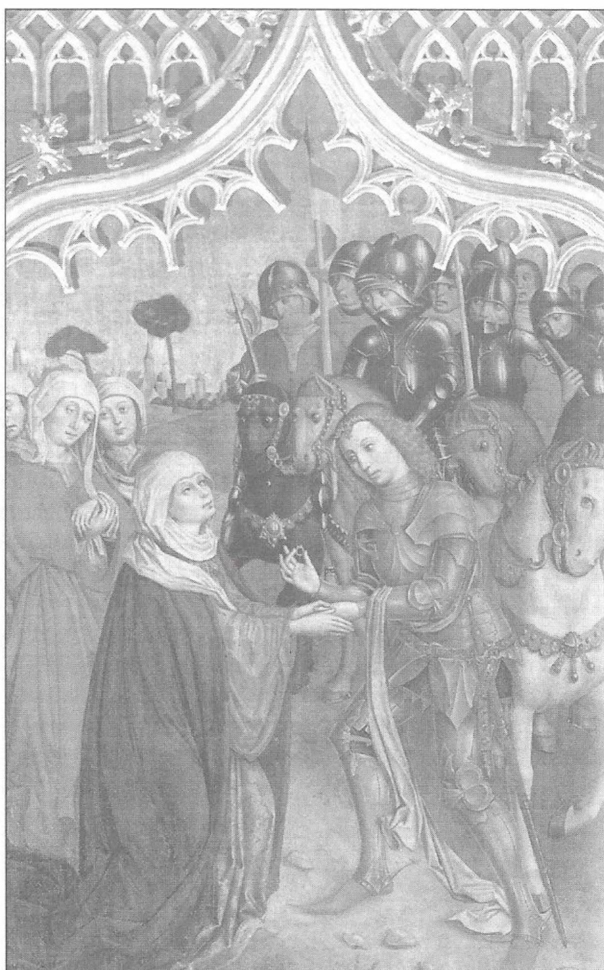

Tarczay Tamás síremléke

meg. Írásos bizonyítékunk is van rá, hogy Mátyás király német földről kapott vértezetet. Ez egy udvarias hangvételű levél, melyben Mátyás király 1468-ban megköszöni Tiroli Zsigmond főhercegnek a számára küldött méretre készült vértezetet.[48] Mátyás uralkodása alatt keletkező képeken és faragványokon megjelenő páncélábrázolások kivétel nélkül a nagyon finom, jellegzetesen német gót stílusú páncélokat mutatja.[49] Nagyon érdekes, hogy gyakorlatilag nincsen ábrázolás, mely Mátyás idejéből egyértelműen olasz stílusú vértet mutatna. Sok fejtörést okozott, hogy miként lehetséges ez, hiszen az itáliai mesterek megőrizték hírnevüket; például az angol és francia nemességet is ők látták el védő fegyverzettel. A dolog furcsaságához az is hozzátartozik, hogy köztudomású Mátyás jó kapcsolata az észak-itáliai városállamokkal, kézenfekvőnek látszik te-

[48] A levél szövegét közli Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp. 1966. 455. Tiroli Zsigmond (1427–1496) Ausztria-Tirol főhercege. Ügyes politikus volt, aki támogatta a művészeteket és rajongott a fegyverekért. *Habsburg Lexikon*. Szerk. Brigitte Hamann. Bp. 1988. 392–393. Különösen pártolta a páncélverőket, így jelentős kiváltságokkal látta el a Mühlauba települő páncélkovácsokat. Többek közt itt olyan kiválóságok alkottak, mint Hans Vetterlein, Jörg Treytz, Christian Spor és Gaspar Rieder. E mesterek munkáit gyakran küldte diplomáciai ajándékként a főherceg más hatalmasságoknak, mint például Jakab skót királynak, a mainzi érseknek, unokatestvérének Miksának, a későbbi császárnak és nem utolsósorban Mátyás királynak. Williams, 2003. 451.

[49] Ilyen gót vérteket mutat a Szapolyai fivérek, István (1499, Szepeshely székesegyház Zápolya kápolna) és Imre (1487, Szepeshely, székesegyház) sírkövei, Tarczay Tamás emlékműve (1493, Héthárs plébániatemplom); Báthory István erdélyi vajda (1493, Nyírbátor, Református templom) sírköve; bazini Szentgyörgyi György (1467, Pozsonyszentgyörgy, plébániatemplom) szarkofágja. A titokzatosság homályába burkolózik a gyulafehérvári székesegyházban lévő, a Hunyadi-család egyik tagjának tulajdonított elegáns német gót vértet formázó sírkőlap, melynek arcát a törökök szétverték. Eredeti tulajdonosának személyéről a mai napig vita van, Hunyadi János, a kormányzó és fia, László neve is felmerült lehetőségként. A sírkő leírása Balogh, 1966. 287.

hát, hogy az itteni műhelyekből is rendelhetett.[50] A német stílusú gót vértek nagyszámú képi ábrázolása is azt a gondolatot ébresztette bennem: mai kifejezéssel egy egyszerű „divathullámról" van szó.[51] Miután Mátyás király megkapta egyedi méretre szabott, roppant elegáns vértezetét, udvari nemességének tehetősebb tagjai uruk példáját követve ugyanilyen stílusú vérteket rendelhettek német műhelyektől. Az egyszerűbb harcosok megjelenítései is inkább német stílusú vérteket mutatnak, ennek magyarázata valószínűleg sokkal prózaibb. Mátyás háborúinak többségét cseh és osztrák földön vívta, így harcosait sokkal könnyebb ellátni az e területekhez közel eső délnémet városok termékeivel. Egyetlenegy példát tudok arra, hogy egy itáliai típusú vértezet megjelenik a 16. század legelején, ez Hadnagy Bálint könyvének címlapján lévő katona ábrázolásán tűnik fel.[52] A harcos fejét *rondel*-lel ellátott *armet* sisak fedi és lábfején is a lombard vértekre jellemző sodronyból álló cipő van.

Lovagábrázolás a kassai Szent Erzsébet-oltáron

Természetesen a névhez köthető műtárgyak a világ fegyvergyűjteményeinek legértékesebb darabjai közé tartoznak. A magyar történettudomány már az 1930-as években kísérletet tett arra, hogy meghatározza a bécsi Waffensammlungban őrzött gót

[50] Mindössze egy utalást talált az itáliai vért használatára, ami Janus Pannonius „Mikor a táborban megbetegedett" című versében található, sajnos csak a magyar fordításban: „Testem olasz földön vert páncéllal borítottam, vértben vért ellen víni vitéz viadalt." Ford. Kálnoky László. In: *Janus Pannonius versei* Szerk. Kardos Tibor. Bp. 1983. 206.

[51] Csak egy pár kiragadott példa: Márkusfalvi Máriássy-család címere (1504), a Thuróczy-krónika ábrázolásai az első kiadásból (Brünn, 1488) és a kassai Szent Erzsébet oltár képei. Az egyik legtöbbet emlegetett fegyvertörténeti jelentőségű kép a Bodfalvi Bod család címerében látható, mely számszeríjjal felszerelt páncélost ábrázol. Esetünkben ez nem mérvadó, mert a kép elmosódottsága miatt nem állapítható meg, hogy milyen páncélt ábrázoltak.

[52] *Miracula Sancti Pauli Primi Heremite.* Hadnagy Bálint pálos rendi szerzetes kézikönyve, 1511.

vértek közül, melyik lehetett Mátyás királyé. Az indokot az 1932. november 27-én aláírt velencei egyezmény szolgáltatta, hiszen ezek alapján el kellett osztani a Bécsben őrzött műtárgyakat, hogy a magyar történelmi ereklyéket Budapestre szállíthassák. Dr. Kalmár János, a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának egykori őre közvetett bizonyítékok alapján próbálta beazonosítani a kérdéses vértet, de részletesen közölt okfejtése annyi feltételezést tartalmaz, hogy nem jutott sokkal közelebb a probléma megoldásához.[53] Sajnálatos módon a dolgozatában Kalmár nem közli a kérdéses vért leltári számát, és ez a műtárgy jelenleg nincs kiállítva Bécsben. Kalmár egyik legfőbb érve – tudniillik az összeszerelt vért magassága kisebb, mint a többi beazonosított vérté – nem mérvadó, mert saját tapasztalatomból tudom, hogy a nem emberi testen összeállított páncélt különböző méretekhez lehet igazítani. A kérdéskört tovább bonyolítja, hogy a közhiedelemmel ellentétben a bécsi Waffensammlung gótikus vértezetek megrendelői és tulajdonosai sincsenek egyértelműen tisztázva.[54]

Amennyiben nem kerül elő más perdöntő bizonyíték, kénytelenek vagyunk elfogadni, hogy a két Hunyaditól nem maradt fenn semmi, ilyen személyükhöz köthető páncélzat. A korabeli ábrázolások segítségével azonban kísérletet tehetünk annak valószínűsítésére, hogy milyen vértben harcolhatott a „Hadak villáma", és egészen pontosan meghatározhatjuk fia, Mátyás hadiöltözetét.

[53] Kalmár János: Mátyás király hadtörténelmi emléktárgyai. *HK* 1975. 530–535.

[54] Egy igen jellemző példa a névhez kötött vértek igazi tulajdonosának beazonosítási nehézségére a Lorenz Helmschmied által készített világhírű gót vértezet (Ltsz. Inv.-Nr. A 62), melyet a szakirodalom általában Tiroli Zsigmond tulajdonának tart. Az újabb kutatások azonban azt mutatták ki, hogy Zsigmond soha nem rendelt Lorenz Helmschmiedtől vértezetet, tehát azt valószínűleg unokaöccse, Miksa főherceg készíttette és elképzelhető, hogy Zsigmond második házasságának alkalmából átadta ezt a díszöltözetet a közismert műgyűjtői hajlamokkal rendelkező nagybátyjának. Nehezen elképzelhető, hogy Zsigmond magának rendelte volna a szóban forgó páncélzatot és egyáltalán viselte volna, hiszen a páncélzat készítésének időpontjában már 58 éves volt. Bruno Thomas – Ortwin Gamber *Katalog der Leibrüstkammer I. Kunsthistorisches Museum,* Wien, 1976. 108–109.; Christian Beaufort-Spontin – Matthias Pfaffenbichler: *Meisterwerke der Hofjagd- und Rüstkammer, Kunsthistorisches Museum.* Wien, 2005. 64–67. Számtalan hasonló probléma jelentkezik a névhez kötött fegyverzetek nyilvántartásainál. Magyarországon a legismertebb ilyen probléma II. Lajos gyermekkori vértezetének kérdésköre. Kalmár, 1971 293–294.

B. Szabó János

A huszárság megjelenése Magyarországon

Az 1990-es évek a történeti ismeretterjesztő irodalom reneszánszát hozták a magyar könyvkiadásban. A nagyobb korszakokat összefoglaló művek mellett a nemzeti emlékezet számára oly kedves huszárság történetét két nagyobb lélegzetű összefoglaló munka is tárgyalta.[1] Mindez azt a benyomást keltheti az olvasóközönségben, hogy a kutatók számára nincsenek már vitás kérdések e témakörben. A huszár csapatnem magyarországi genezisének kapcsán olvasható némely óvatos megfogalmazás azonban arra utal, hogy az 1930-as évek „huszár-vitájából" győztesen kikerülő Tóth Zoltán nézetein alapuló tudományos konszenzus korántsem minden eleme megingathatatlan.[2]

Az újragondolás jegyében az utóbbi években Veszprémy László több munkájában is foglalkozott e témával, s ezekben a tárgyilagos érvelését az előtörténetnek kijáró érzékeny megközelítéssel sikerült párosítania.[3] Nála merült fel ismételten a kérdés: *„hordozott-e valami sajátosat a délszláv lovasság a magyarországi könnyűlovassággal szemben a XIV–XV. században, azaz volt-e valamit eltanulni a magyaroknak tőlük?"*[4]

Jelen tanulmány célkitűzése az, hogy a 14. század végétől a mohácsi csatáig terjedő bő évszázad egészét vizsgálat alá vonva új szempontok alapján kíséreljen meg választ adni erre a régi kérdésre.

---

[1] Ságvári György – Somogyi Győző: *Nagy huszárkönyv.* Bp. 1999.; Zachar József (Szerk.): *A magyar huszár.* Bp. [2000].

[2] A „huszár-vitát" kirobbantó tanulmány: Tóth Zoltán: A huszárság eredetéről. *HK* 35 (1934) 129–196.; A vita előzményeiről és irodalmáról: B. Szabó J.: Historiográfiai áttekintés a középkori magyar könnyűlovasság fegyverzetének és taktikájának történeti megítéléséről. Kézirat. Megjelenés alatt. „A kérdéssel kapcsolatos vitának sajátos színezetet adott, hogy a kor meghatározó történetírói személyiségei – a felsorakoztatott szakmai érvek hatására – elfogadták a huszárság intézményének délszláv eredetét. Az ezzel ellenkező véleményen lévők viszont – általában nem lévén jártasak a történetírás tudományában – érveiket nem tudták az elvárt szakszerűséggel megfogalmazni. Ezt a helyzetet tovább rontotta, hogy a huszárság magyar eredete mellett kardoskodók vitamódszerét a szerbek iránti elfogultság, nemzetieskedő jelszavak és heves, esetenként már sértő, személyeskedő hangnem jellemezte. Ennek köszönhetően, bár több olyan problémát vetettek fel, amelyet érdemes lett volna továbbgondolni, érveiket nem kezelték súlyuknak megfelelően." Kelenik József: A magyar csapatnem. In: Zachar, A magyar huszár *i. m.* 5. Tóth gondolatmenetével kapcsolatos fenntartásaimról B. Szabó J.: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései. *HK* 114 (2001) 75–98.

[3] Veszprémy L.: „Latrunculi, cursatores, hussarones". Megjegyzések Kézai latinságához. In: Piti Ferenc (Szerk.): *„Magyaroknak eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendős Makk Ferenc tiszteletére.* Szeged, 2000. 680.; Veszprémy L.: Csataménok, paripák és hátaslovak. A középkori hadilovakról. In Hausner Gábor (Szerk.): *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Bp. 2005. 816.

[4] Veszprémy L. 2000. *i. m.* 679.

Zsigmond király lovassága

A huszárság magyarországi felbukkanásának időszaka, Zsigmond király uralkodása (1387–1437) már nem is a források szűkössége, hanem a király személyének tartós és negatív megítélésnek köszönhetően nem tartozik a hadtörténeti szempontból legjobban feldolgozott korszakok közé, holott a lehetőségek igencsak megszaporodnak e korszak kutatói számára.[5] Ezúttal csak egy régóta ismert – de talán nem túlságosan kiaknázott – forráscsoportra szeretném felhívni ismét a figyelmet, azokra a szójegyzékekre, melyeket leginkább a nyelvtörténet tart számon. A 14–15. század fordulójára datált, eredetileg valószínűleg oktatási céllal készült jegyzékek a segítségével minden addiginál részletesebben lehet rekonstruálni a kor harcosainak fegyverzetét, amelyet a kor síremlékszobrászata és festészete is egészen kiválóan illusztrál.[6]

Ez volt az az időszak, amikorra kialakult a tetőtől talpig páncélba burkolt „klasszikus" európai nehézlovas típusa, s e szószedetekben olyan részletességgel írták le a korabeli *armigerek*, a magyarul fegyveresnek nevezett vértesek felszerelését, hogy attól a 19. századi nyelvészek is elbizonytalanodtak helyenként, s egyes szavak jelentését a mai napig sem sikerült egyértelműen tisztázni.[7] Míg a nehézfegyverzet számos elemét latin, illetve német eredetű elnevezéssel illették, feltehetően a nehézlovasok által is használt lovassági pajzs, a *kotorgárd* neve az északi szláv nyelvekből kerülhetett át a magyarba.[8] Ezek mellett épp a 14. században – valószínűleg az Anjouk itáliai kapcsolatainak köszönhetően – kezdték el használni az olaszból átvett elnevezéseket a „*pays*" (ami a nagyméretű gyalogsági pajzsot jelentő olasz „*pavesé*ből" származik), illetve „*lucha*" (lándzsa) szót, ami lassan kiszorította a régebben használatos „*szúcát*" vagy „csúcsát".[9]

Figyelemre méltó az is, hogy már ekkor a „sisak" szót használták a nehézfegyverzetűek „*pikohongj*aitól" eltérő sisakok megnevezésére. Ez a szó mindeddig ellenállt a nyelvészek eredeztetési kísérleteinek, csak az tűnik bizonyosnak, hogy a szomszédos szláv

---

[5] Kivételként Deér József: Zsigmond király honvédelmi politikája. *HK* 37 (1936) 1–57.; Rázsó Gyula: A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai a XIV–XV. században. *HK* 9 (1962) 160–216.; Rázsó Gy. A Zsigmond kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *HK* Új f. 20 (1973) 431–440.; Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon.* Bp. 1984. 102–132.

6 A szójegyzékek jelentőségét – a hazai lovagi kultúra szempontjából – már Kurcz Ágnes is kiemelte: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században.* Bp. 1988. 118. A művészettörténet és a fegyvertörténet termékeny kapcsolatára kiváló példa Marosi Ernő: Szent László mint nemzeti szent. In: Uő.: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon.* Bp. 1995. 69–74. A képzőművészeti és tárgyanyag kapcsolatához: Takács Imre (Szerk.): *Sigismundus Rex et Imperator – Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában.* Bp. 2006.

[7] Gamber, Ortwin: Geschichte der mittelalterliche Bewaffnung. Teil. 6. *Waffen und Kostümkunde* 40 (1998) 39–47.; Finály Henrik: *A beszterczei szószedet.* Bp. 1892. vö. Tagányi Károly: A beszterczei szószedet kultúrtörténeti jelentősége. *Századok* 27 (1893) 305–327.; Szamota István: *A schlägli magyar szójegyzék.* Bp. 1894.

[8] A lengyelben viszont a némileg hasonló formájú, a mai terminológia szerint lovassági pavéséknek nevezett tárgyakat viszont eredetüknek megfelelően „litván" jelzővel illették. (Nickel, Helmut: The Mutual Influence of Europe and Asia in the Field of Arms and Armour. In: Nicolle, David (Ed.): *Companion to Medieval Arms and Armour.* London, 2002. 116.) A magyar vonatkozású emlékanyagban Hunyadi Mátyás „halotti pajzsa" képviseli ezt a típust. (Párizs, Musée de l'Armée, Inv. Nr. J.7., közölve Klaniczay Tibor–Stangler, Gottfried–Török Gyöngyi: *Schallaburg 82' Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541.* 8. Mai –1. November 1982. 235. o. 128.)

[9] Berrár Jolán – Károly Sándor (Szerk.): *Régi magyar glosszárium.* Bp. 1984. 559–560, 446–447, 666.; a pavézékről: B. Szabó J.: Mátyás seregének gyalogsági pajzsai, a pavézék. In: Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András (szerk.): „Hunyadi Mátyás a király. Hagyomány és megújulás a magyar királyi udvarban, 1458–1490" című kiállításának katalógusában, Bp. 2008. 298–311.

nyelvekben feltehetően magyar eredetű. Az orosz nyelvben azonban *„csecsak"* formában már a 14. század közepéről kimutatható, s a 15. század végétől már sisak formában is ismert szó az orosz terminológiában kifejezetten az igen ősi, magas csúcsos, kúpos keleties stílusú sisakok megnevezésére szolgál, amit azonban megkülönböztetnek az arc- és tarkóvédővel, valamint szemellenzővel és orrvédővel is ellátott alacsonyabb „törökös" sisakoktól, amit *jerikonkának* neveznek.[10] A 16. századi közép-európai emlékanyagból is ismert egy olyan délnémet eredetűnek tartott, díszes, kúpos „huszársisak" is, amelyet – noha ezt és még néhány másik darabot a tudományos konszenzus egyszerűen oszmán–török minták követésének tartja – nyilvánvaló módon európai divat szerint díszítettek. Mindezek alapján felmerül a lehetőség, hogy eredetileg Magyarországon is csupán a csúcsos formájú sisakokat illették ezzel az elnevezéssel, s bár a szó eredete még tisztázatlan, a később hozzá kapcsolható csúcsos sisakok különféle változatai a 11. századtól biztosan ismertek voltak Lengyelországtól a Fekete-tengerig.[11]

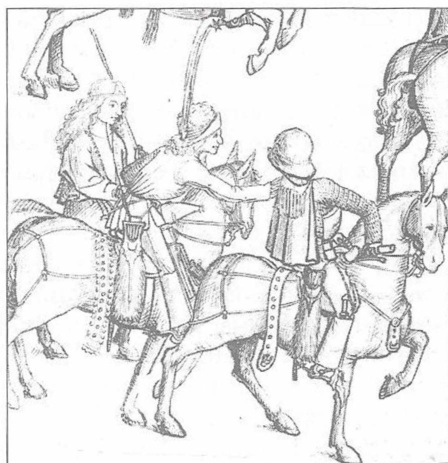
Csúcsos sisak a 16. század elejéről, MNM Fegyvertár ltsz. 55.3346.

[10] Kiss Lajos: Nem a törökből származik-e a sisak szavunk? *Magyar Nyelvőr* 82 (1958) 233–235.; Vasmer, Max: *Russisches Etymologischen Wörterbuch.* 3. k. Heidelberg, 1958. 333, 403–404.; Tarassuk Leonid: The Collection of Arms and Armour in the State Hermitage, Leningrad. *Journal of the Arms and Armour Society* 5 (1966): 4-5 207–208. A keleti fegyverekről szóló összefoglaló munkájában Robinson a sisak szót mint török elnevezést tárgyalja (Robinson, Russel, H.: *Oriental Armour.* London, 1967. 62–63, 220.), ám ezt az állítást sem a török népek fegyverterminológiáját taglaló irodalom (Golden, Peter B.: War and Warfare in the Pre-Čingissid Western Steppes of Eurasia. In: *Warfare in Inner Asian History, 500–1800.* Szerk.: Di Cosmo, Nicola. Leiden, 2002. 161.), sem az általam ismert források, sem a magyarországi oszmanista kollégák nem tudták megerősíteni, ezért úgy tűnik, hogy az oszmán törökök mégsem használták ezt a kifejezést a sisakra, a mai török elnevezés pedig „zerrin külah", vagy „miğfer".

[11] Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár lt. sz. 55.3346. Kovács S. Tibor: *Hongaarse Wapenpraal.* Brussel, 1999. 120. X. tábla.; Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő és Végh András (Szerk.): *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531.* Bp. 2005. 238. A különféle keleties típusú sisakok 13–14. századi magyarországi emlékeiről: Kovács László: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* Bp. 2003. (2. kiad.) 378.; Pandula Attila: Viselet, fegyverek In: Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi.* Bp. 1988. 240.; Horváth Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe.* Bp. 2001. 153–160.; Kovács S. Tibor: Egy keleti díszsisak a tatárjárás korából. *Studia Archaeologica. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. IX.* Szeged, 2003. 361–362. A 10–11. századból származó első ismert darabról: Kalmár János: Pécsi sisak a honfoglalás kori időből. *Pécs–Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője* (1942) 22–29. Egy sérült, de eredetileg minden bizonnyal magas csúcsú, keleti sisakot (Magyar Nemzeti Múzeum, Fegyvertár ltsz. 52.36.), amely a Duna medréből került elő, Bonc Ödön a 14. századra (Egy XIV. századbéli keleti sisak a Nemzeti Múzeum régiségtárában. *Acta Archaeologica* Új f. 5 (1885) 373–378.), Tóth Zoltán és az ő nyomán Kalmár János a 12. századra (*Régi magyar fegyverek.* Bp. 1971. 264.), legutóbb pedig Kovács S. Tibor a mai Románia területén előkerült – feltehetőleg – kun leletek alapján a 13. század elejére keltezte. (Kovács S. T., 2003. *i. m.* 362–364.) A lengyel kutatók szerint ez a típus Kelet-Európában a 15. század elejéig mutatható ki: Świetosławski, Wietold: *Arms and Armour of the Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansions (12th–14th centuries.* Łodz, 1999. 33–39.; Nowakowski, Andrzej: *Arms and Armour in the Medieval Teutonic Order's State in Prussia.* Łodz, 1994. 44–45. Magyarországon is egybevág ezzel, hogy a 14. század végére datált bögözi falképen is ilyen jellegzetes sisakot viselnek Szent László ellenfelei, vö. Mezey László (Szerk.): *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Bp. 1980. 6. kép. A jól ismert 16. századi huszársisak típusának középkori hazai eredeztetését már Nagy Géza felvetette: A magyarok középkori fegyverzetéről. *Archaeologiai Értesítő* 10 (1890) 410–411.

Bocskai István 1414. évi címerképe

Lovas számszeríjászok fametszet, Château de Grandson

A nyelvtörténeti forrásokban akad azért a sisak mellett még több olyan szó is, amelyek nem vagy nem csak a nehézlovasság fegyverzetét jelölhetik. Gazdag az íjászat szókincse, szerepel a tegez, a puzdra, az ideg, az ív, és megkülönböztették a nyilat, a hamar és a fékes nyilat. Kolozsvári Tamás 1427-ra datált garamszentbenedeki Kálvária-oltárának Szent Egyed történetét ábrázoló táblaképe alapján az is bizonyosra vehető, hogy ekkor még használatban voltak a hagyományos íjak. A Német Lovagrend fegyvertárainak jegyzékeiben és a 15. századi raguzai forrásokban is felbukkan a „magyar íj" kifejezés is, ami arra utal, hogy ez a fegyverfajta a korszakban még korántsem csak vadászfegyverként volt használatos. Egy 1440 körül készül német rézmetszet szerint, mely a huszita háborúk egy 1433-as epizódját ábrázolja, éppenséggel maga a lovas íjászat sem tűnt még el ekkor a közép-európai hadi repertoárból.[12] Az íjhoz hasonlóan a könnyűfegyverzetűek felszereléséhez tartozhatott a hajítódárdát jelentő *„kép"* és *„gerely"*, valamint a *„bolda"*[13] elnevezésű kis kézi pajzs is, valamint a *„vért"* is, ami szintén kisebb méretű, kerek pajzs jelentésben bukkan fel, szemben a szögletes formájú *„kotorgárd*dal".

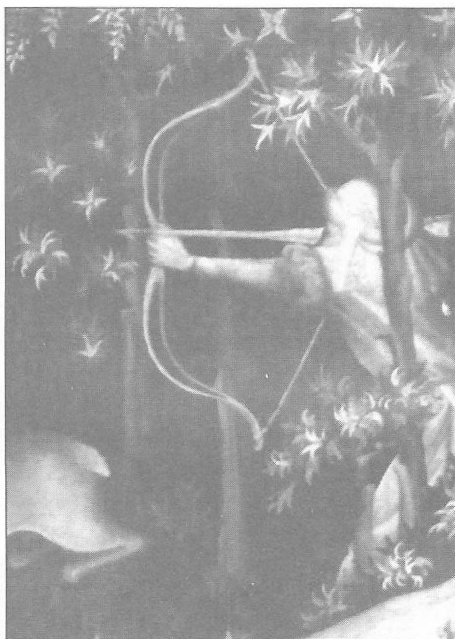
Meglepő viszont néhány, ma már közkeletűnek tűnő szó hiánya. Míg a tőr szó igen gyakori, és úgy tűnik, sokféle formájú fegyverre alkalmazták (amelyeket ma talán inkább kardfélék közé sorolnánk), a szablya egyáltalán nem kerül elő, a kard szó

[12] Marosi Ernő (Szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Bp. 1987. 1. köt. 619–623., 2. köt. 445. 1429. kép.; Poszler Györgyi: Kálvária-oltár. In: Takács I. *i. m.* 580–586.; Ekdahl, Sven: Horses and Crosbows: Two Important Warfare Advantages of the Teutonic Order in Prussia. 102. j. In: Nicholson, Helen (Ed.): *The Military Orders. Vol. 2. Welfare and Warfare.* Aldershot, 1998.; Đurđica, Petrović: Magyar kultúra és javak a középkori Dubrovnikban. In: Kiss Márai (Szerk.): *A tradicionális műveltség továbbélése. Az V. magyar–jugoszláv folklórkonferencia előadásai. Bp. 1991. november 1–3.* Bp. 1994. 168. A nagy csata címen ismert rézmetszetről (Párizs, Louvre, Rotschild-gyűjtemény), Schmidt, Peter: *Die Große Schlacht. Ein Historienbild aus der Frühzeit des Kupferstichs.* Wiesbaden, 1992.

[13] bolda – markolat – öklpajzs

pedig csupán az 1405-ös schlägli szójegyzékben bukkan fel, mint a latin *dolabrum*, azaz bárd megfelelője, ami esetleg arra utal, hogy akkoriban ezt nem feltétlenül a mai kard szavunkkal azonos értelemben használták.[14]

A lovasság egyik pólusát tehát az egyre jobban páncélozott nehézlovasok, korabeli magyar nevükön a „fegyveresek" jelentették, akik az ekkorra már hagyományos módon pajzzsal és öklelő lándzsával rohamozták az ellenséget – ahogyan azt Bocskai István 1414-ös címerképe is megörökíti.[15] Ezek a harcosok a nyugat-európai szokások szerint Magyarországon is három-négy fős „lándzsákba" tagozódtak. A kezdetben háromfősnek számító lándzsa – egy lovag, valamint a működéséhez szükséges két kísérője, fegyveres csatlósa és apródja – az idők folyamán olyan adminisztratív egységgé vált Nyugat-Európában a 15. század második felére, amibe a nehézlovassághoz egyáltalán nem kötődő harcosokat, például az angol szokás szerint lovon közlekedő, de gyalog harcoló hosszúíjászokat is sorolták. Bár egyes kutatók megpróbálták taktikai egységként értelmezni ezt a hat-kilenc főssé bővülő formációt, a rendelkezésünkre álló adatok szerint szó sem volt róla, hogy a különféle csapat-, sőt fegyvernemekhez tartozó katonák a harctéren is feltétlenül együtt maradtak volna.[16]

Kolozsvári Tamás garamszentbenedeki oltára
Esztergom, Keresztény Múzeum

Ezért rendkívül érdekes Zsigmond király 1395-ös utasítása, melyben utasítja Bethlen Gergely udvari lovagot, hogy a havasalföldi hadjáratra küldött csapatoknál ellenőrizze: megfelelő számú lándzsát állítottak-e ki a hadfogadással megbízott emberei, egy nehézlovasra valóban két íjász esik-e, s ezek a kísérők ne csupán apródok legyenek, hanem valódi íjászok. Kurcz Ágnes kiváló megfigyelése, hogy ez az adat egyértelműen annak a bizonysága, hogy az udvari lovagoknak még Zsigmond korában is értenie kellett a lovas íjászathoz. (Hasonló volt a helyzet a 15–16. századi Kasztíliában is, ahol

[14] *MNyTSz* 2. köt. 379. Hasonló eltérés lehet, hogy a magyarban a kelevéz valamiféle hajító- vagy szúrófegyvert, illetve ennek részét jelentette, a litván nyelvben viszont a „kalavijas' szónak kard jelentése van. (*MNyTSz* 2. köt. 432.)

[15] Jékely Zsombor: Bocskai István címereslevele. In: Takács I., 2006. *i. m.* 409. o. 4.125.

[16] Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. In Barta Gábor (Szerk.): *Mátyás király, 1458–1490.* Bp. 1990. 88, 87–88. 72. j. A burgundiai „lándzsáról" Werner Paravicini: *Merész Károly.* Bp. 1989. 79–80. A burgundi harcrend régi értelmezése: Razin, Evgenij A.: *A hadművészet története.* 2. köt. A háború feudális korszakának története. Bp. 1961. 402–403.; vö. Contamine, Philippe: *War in the Middle Ages.* Oxford – Cambridge, 1984. 233–235.

Képes Krónika, ménfői csata

a nemesség a tipikus nyugat-európai lovagi stílusú tornák mellett otthonosan mozgott a könnyű „mór" felszerelésben vívott lovasjátékokon is.)[17]

A lándzsának mint adminisztratív egységnek a megléte a magyar hadszervezetben sokáig elfedte a kutatók elől azt az alapvető magyar sajátosságot, hogy az itt említett íjászokat aligha lehet azonosítani a nyugati lándzsákba tagolt gyalogos vagy lovasított gyalogos íjászokkal, hiszen a magyarországiak valójában lovas katonák voltak.[18] Ők alkották a magyar lovasság másik pólusát, a tegzesnek, „*pharetrarius*nak" nevezett íjász könnyűlovasságot, melynek tagjai Zsigmond 1435-ös törvénye szerint legalább íjjal, karddal és egy *bicellus*nak nevezett tőrrel kellett, hogy rendelkezzenek, azaz mi-

[17] *Urkundenbuch* 3: 149.; Deér J. *i. m.* 182.; Borosy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. *HK* (1962) 158.; vö. Tóth Zoltán: A huszárság eredethagyománya 1937-ben. HK 39 (1938) 67.; Mályusz E. 1984 *i. m.* 109.; Engel Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Tanulmányok a középkorról.* Szerk.: Neumann Tibor. H. n. 2001. 78–80.; Kurcz Á. *i. m.* 117. A spanyolországi és nápolyi mór lovasjátékokról: Jacquat, Jean (Ed.): *Fêtès et cérémonies au temps de Charles Quint.* Paris, 1960. 389–411.

[18] A Zsigmond-féle törvényekben szereplő íjászok lovas voltáról és feltételezett szerepükről: Mályusz E. 1984 *i. m.* 108–109. Újabban Pálosfalvi Tamás már felhívta a figyelmet ennek téves értelmezésére (Pálosfalvi T.: *Nikápolytól Mohácsig, 1396–1526.* Bp. 2005. 14.)

nimális fegyverzetük alig különbözött az évszázadokkal korábbi lovas íjászok felszerelésétől.[19]

A tegzes elnevezés, bár jelenlegi ismereteink szerint Zsigmond korában szerepel a legtöbbet a magyar könnyűlovasság megnevezéseként, mégsem köthető szigorúan a Luxemburgi uralkodó korához.[20] Egyfelől bizonyosan túlélte a királyt, hiszen I. Ulászló egy 1441. évi oklevelében és az 1454. évi hadügyi törvényekben is ez szerepel, másrészt korántsem volt új keletű terminológia már az ő korában sem, hiszen ha szórványosan is, de már az Anjou-, sőt az Árpád-korban is előfordul a tegzesek említése, így már 1264-ben![21] A névtelen szerző gesztája szerint 1350-ben Lackfi István a saját és a testvére „háza népével", 100 fegyveressel és 50 tegzessel győzte le a Lajos király elfogására készülődő német zsoldosokat Itáliában, s Himfi Péter bolgár bán 1366. október 20-én kelt levelében is fegyveresekről és tegzesekről írt.[22]

Bár az ábrázolások forrásértéke sok szempontból megkérdőjelezhető, mégis szembetűnő, hogy a Képes Krónika miniatúráin a magyar sereget rendre olyan harcosok jelenítik meg, akik ennek a két csapatnemnek a sajátosságait testesítik meg. A Szent László-hagyományt feldolgozó Magyar Zoltán is némi meglepetéssel konstatálta, hogy az Anjou-kor végén készült bántornyai freskócikluson a kunokat üldöző magyarokat is lovas íjászként ábrázolta a festő, Aquila János – holott a Szent László-falképciklusok íjászati tanúságait feldolgozó Hidán Csaba vizsgálódásai megerősítették, hogy ez egyáltalán nem tekinthető kivételes jelenségnek. A fennmaradt anyagban hét falképen láthatunk magyar íjászokat, és még két helyen láthatóak a kunokra kilőtt nyilak, bár az

[19] A telekkatonaság számára 1435-ben előírt fegyverzetről: *Decreta regni Hungariae. Gesetzte und Verorderungen Ungarns 1301–1437.* Collectionem manuscriptam F. Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt G. Bónis, V. Bácskai. Bp. 1976. 279. Ez az előírás meglehetősen nyilvánvaló hasonlóságot mutat Matteo Villaninak a 14. században Itáliában harcoló magyar és kun könnyűlovasság fegyverzetéről szóló közismert leírásával is. (Rácz Miklós ford.: *A három Villani krónikája.* Bp. 1909. 257–260.). A 10. századi lovas íjászok felszereléséről: Kovács L. 2003 *i. m.* 298–349. Az ezek alapján levonható következtetésekről B. Szabó J. 2001 *i. m.* A könnyűlovas harcmodor folyamatosságáról ld. még Zarnóczki Attila: Fegyverzet, katonai felszerelés, hadsereg Magyarországon Hunyadi Mátyás korában. *HK* 103 (1990) 47.

[20] Az 1397. évi temesvári országgyűlésen felállított ún. telekkatonaság megnevezéseként (*Decreta, 1301–1437.,* 162.), 1432-ben a husziták elleni hadfelkelést elrendelő parancsban (Kammerer Ernő: *A zichy és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okleveltára.* 8. köt. Bp. 1895. 482.), az 1433. évi hadügyi reformjavaslatokra Kovachich Márton György: *Supplementum ad vestigia comitiorum* ... Buda, 1798. 385–386.; 1398-ban Szécsi Miklós fiai viszont az archaikusabb saggitarius néven emlegették íjász lovasaikat: Nagy Imre–Véghelyi Dezső–Nagy Gyula (Szerk.): *Zala vármegye története.* Oklevéltár 2. köt. Bp. 1890. 275.).

[21] Teleki, *Hunyadiak kora* 10: 99–101.; Az 1454-es törvény: *C. J. H.* Bp. 1899. 318. Art. 4.; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae,* fasciculus II. Red. Kostreničić, Marko. Zagreb, 1971. 447. (Ez utóbbi adatra Veszprémy L. hívta fel a figyelmemet, melyet ezúton is köszönök neki.). A tegzes gyakori elnevezése volt a sztyeppei népeknél az uralkodók testőrségének (Uray Kőhalmi Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* Bp. 1972. 113–114., a mongol nyelvben is a tegez (qor) szóból képeződött az íjász (qorchi) kifejezés. Ugyanez a képzési mód érhető tetten a perzsa tirkash-band kifejezésben is, amit az íjász könnyűlovasság megnevezésére használtak a 15. századi Ak-Konjulu törzsszövetségben is: Minorsky, Vladimir: A Civil and Military Review in Fars in 881/1476. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 10 (1939) 155, 164. 3. j.

[22] Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Ford. Kristó Gyula. Bp. 2000. 54–55.; *Századok* 33 (1900) 606. Az itáliai krónikák leírásai szerint Nagy Lajos hadjárataiban meghatározó szerep jutott a magyar király íjász könnyűlovasságának (az erre vonatkozó forrásokat feldolgozta: Borosy A., 1962 *i. m.* 154–157.), s a később Itáliában zsoldosként szolgáló magyarok között is nagy számban voltak lovas íjászok. Lukcsics Pál: Magyar zsoldosok a pápaság szolgálatában a XIV. században. *HK* 33 (1932) 155.

íjászoknak már nem maradt nyoma.[23] Ezért is némileg érthetetlen, hogy miközben a hadkiegészítés módja után telekkatonaságra keresztelt tegzesek körül komoly társadalomtörténeti viták bontakoztak ki, a lovas íjászok Anjou- és Zsigmond-kori elnevezése mégsem vált széles körben ismertté.[24]

Végleg idejétmúlt elképzelésnek kell tartanunk tehát Tóth Zoltánnak azt a felvetését, hogy Zsigmondnak pusztán a magyarországi kun és jász könnyűlovasság „visszafejlődése" miatt kellett volna 1397-ben a telekkatonaság felállítása révén íjász könnyűlovasságot szerveznie. A valódi ok, amire végül Engel Pál hívta fel a figyelmet, sokkal inkább az volt, hogy Zsigmondnak a királyi birtokállomány, és az Anjou-korban még ennek segítségével mozgósítható katonatömegek megfogyatkozása miatt volt szükség a nagy magánvagyonok bevonására a honvédelembe. A király intézkedései logikus következményei voltak annak a folyamatnak, melyre Mályusz Elemér több példát is hozott Zsigmond monográfiájának társadalomtörténeti részében: az új birtokosok gyakran semmibe vették az eladományozott királyi birtokokon élő, és hadkötelezettségük révén kedvezményekben részesülő népesség kiváltságait, s mindent elkövettek, hogy jobbágysorba taszítsák őket. Ez a tendencia pedig nyilván jelentősen csökkentette a királyság hadseregének mozgósítható embertartalékát. Úgy tűnik, a telekkatonaság felállításával korántsem egy új csapatnem lépett színre, hanem éppenséggel egy régebbit próbáltak megerősíteni az ország haderejében.[25]

A Lajos király gesztájában szereplő adat arra utal, hogy a fegyveresek és tegzesek között utóbb Engel Pál által feltételezett 1:2 arány a helyzettől, a helyszíntől – és valószínűleg az ellenféltől – függően változhatott.[26] Az azonban figyelemre méltó, hogy a Zsigmond által szervezett 1396-os keresztes hadjáratban részt vevő franciák által a magyarokról festett – nem túl kedvező – kép arról tanúskodik, hogy a nyugat-európai harcosok szemében a lovas íjászok még mindig a magyar hadviselés meghatározó elemét alkották. Boucicaut marsall életrajzában az áll, hogy *„a magyarok, akik általában véve, mint mondják, nem a rendezett harc emberei, s nem képesek arra, hogy az ellenségre kitartó nyomást gyakoroljanak, ha csak arra nem, hogy menekülés közben lóhátról nyilazzanak előre és hátra".* A térség katonai viszonyait is tárgyaló Gilles Le Bourier szerint pedig *„országuk gyakran áll nagy háborúban a szaracénokkal, kisméretű reflexíjaik és számszeríjaik vannak, melyekkel jól lőnek, jó lovaik vannak, kevés és könnyű fegyverzetet viselnek, nagyon nem szívesen szállnak le lovukról a harchoz."*[27]

---

[23] A kritikus állásponthoz Marosi Ernő: A Képes Krónika értelmezéséhez. In: Uő.: Kép és hasonmás *i. m.* 57–66.; v. ö. Kovács Annamária: *Court, fashion and representation: the Hungarian illuminated chronicle revisited.* 1999. PhD disszertáció, Bp. CEU; Magyar Zoltán: *„Keresztény lovagoknak oszlopa." Szent László a magyar kultúrtörténetben.* Bp. 1996. 215.; Hidán Csaba: Különböző nyilazási módok és a Szent László-legenda íjászábrázolásai. *Studia Caroliensia* 7 (2006) 439.

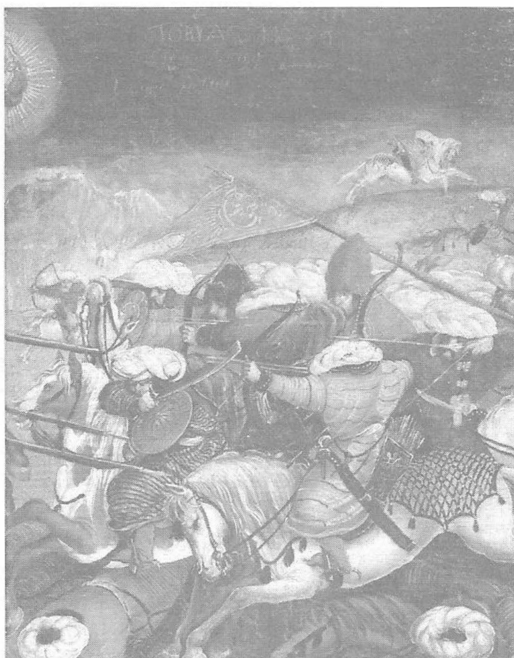
[24] Kivételként Borosy A., 1971 *i. m.*

[25] Engel Pál: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában. *Századok* 128 (1994) 277.; Mályusz E. 1984 *i. m.* 133–136. Ezzel is magyarázható a források szerint a jobbágyok kezében lévő fegyverek és a tegzesek fegyverzetének nagymértékű azonossága. (vö. Borosy András: *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben.* Bp. 1971. 40.); ld. még Kurcz Á. *i. m.* 116–117.

[26] Vö. Engel P. 2001 *i. m.* 80. Az itáliai források arra utalnak, hogy Engel véleményével szemben az ottani hadjáratokon is tömegesen vettek részt egyszerű magyarországi tegzes katonák.

[27] Boucicaut marsall életrajza: Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban. *Századok* (1998) 63. 45. j.; Le Bourier leírása: Csernus Sándor: A 15. századi francia útleírások Magyarország-képe. In: Monok István (Szerk.): *Régi és új peregrinációk. Magyarok külföldön és külföldiek Magyarországon.* 2. köt. Bp.–Szeged, 2003. 1013–1014.

Ennek a forrásnak a kapcsán feltétlenül fel kell hívni a figyelmet az Európa-szerte népszerű lovas számszeríjászok magyarországi jelenlétére. A hazai források ugyan alig-alig említik őket, holott már a 13. század első felében is megtalálhatók voltak a magyar király seregében, s még 1481-ben is akadt olyan magyar vitéz, aki lovas számszeríjászként szolgált a nápolyi király seregében.[28] Tóth Zoltán elképzeléseivel szemben Mátyás idegen zsoldosseregének lovasságát sem csak nehézpáncélos lándzsások alkották, hanem számottevő részben könnyű lovasnak számító lovas számszeríjászok is, akik a késő középkorban a Cseh Királyság katonaságának meghatározó elemét jelentették: arányuk a lovasokon belül a kétharmadot, sőt a háromnegyedet is elérhette![29]

Nagy Lajos és a törökök csatája
Graz, Joanneum

Természetesen a felszerelés tekintetében sem a fegyveresek, sem a tegzesek csoportja nem tekinthető homogénnek. Zsigmond 1432–33. évi hadügyi tervezetének híressé vált kitétele szerint a hadakozás kiváltságával rendelkező nemesek egy része még a tegzesek minimális fegyverzetét sem tudta előteremteni, s számolnunk kell olyan tehetősebb harcosokkal is, akik, bár nem telt nekik az újmódi drága lovagi páncélzatra, mégis lándzsával és pajzzsal felszerelkezve, esetleg sisakban, sodronyingben – nagyjából a Képes Krónika miniatúráiról ismert módon – vonultak harcba, még a 15. században is.[30]

[28] II. Frigyes 1238-ban lovas számszeríjászokat kért IV. Bélától az itáliai hadszíntérre, Thorau, Peter: Der Krieg und das Geld. Ritter und Söldner in den Heeren Kaisers Friedrichs II. *Historische Zeitschrift* 268 (1999) 627.; Gábor „ballistero ad cavallo": *MDE* 1458–1490 3: 4.

[29] Az 1477-es hadjárat előtt összegyűlt seregben Bonfini kifejezetten megkülönböztette a cseheknél a lovas és gyalogos számszeríjászokat, Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei.* Ford.: Kulcsár Péter. Bp. 1995. 816., ez a különbségtétel azonban kissé elsikkadt Heltai magyar fordításában, amire Tóth Zoltán támaszkodott. (Tóth Z., 1934 *i. m.* 148.); A lovas számszeríjászok arányáról 15. századi cseh zsoldos lovasságon belül: Tresp, Uwe: *Söldner aus Böhmen. Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert.* Paderborn–München–Wien–Zürich, 2004. 377–379. Hagyományos jelentőségükről Szilézia térségében: Goliński, Mateusz: Some Remarks on the Issue of the Tactical Organization of Knight Forces (and Addition to the Recent History of Poland.) In: *Warfare in the Middle Ages.* Łodz, 2001. 67–70. (Acta Archaeologica Lodzinesia Nr. 47.); vö. Zarnóczki A. *i. m.* 42.

[30] Decreta 1301–1437 *i. m.* 408. A fegyverek áráról: Mályusz E. 1984 *i. m.* 108. Ilyen összeállítású, „hagyományos" felszerelés említése 1384-ből Pelejtei András hagyatékában: Nagy Gyula (Szerk.): *A nagyszentmiklósi és sztárai Gróf Sztáray-család oklevéltára.* 1. köt. Bp. 1887. 465. Az 1463. évi törvény szerint a 100 jobbággyal vagy többel rendelkező nemesek két kísérője: „cum loricis, collarius, cassidibus, lanceis et clipeis" vonult hadba. (Decreta, 1458–1490. *i. m.* 136.); A nagybirtokosoknál és a tehetősebb középnemeseknél fellelhető igen különféle értékű fegyverzetről: Kurcz Á. *i. m.* 116–117. 21., 22. j.

Sztradióták harca a 16. századi német fametszeten
Washington D. C., National Gallery of Art, No. B-20,218.

Takáts, Tóth, Darkó munkáiból azonban tudjuk, hogy Zsigmond uralma alatt már a huszárok is fel-felbukkannak a forrásokban,[31] az egyik legfontosabbnak tekinthető forrás mégis egyöntetűen elkerülte a harmincas évek kutatóinak figyelmét, s – noha Mályusz Elemér már felhívta rá a figyelmet Zsigmond monográfiájában – az újabb irodalomban sem találni rá utalásokat. A Német Lovagrend ismételt magyarországi megtelepítése alkalmából készült egyik dokumentumból ugyanis egyértelműen kiderül, hogy az 1430-as évekre a huszárság nemcsak szórványokban volt jelen – például a cseh husziták elleni harcokban –, hanem már ekkor számon tartott katonai tényező a déli határon. A tervezet szerint a Szörényi bánság védelmét ekkoriban felvállaló Német Lovagrend 550 lovasa mellett már tervbe vette 150 huszár szolgálatba állítását is – nyilván mert a térség adottságai ezeknek a könnyűlovasoknak a felfogadását tették lehetővé. A helyszín jelentőségére utalhat, hogy Mátyás szerb huszárainak egyik parancsnoka, Haraszthy Ferenc is a szörényi báni hivatalt viselte. A huszárok 15. század eleji magyarországi jelenlétére utal az 1449-ben felbukkanó, s egyre gyarapodó számú „*Hwzar*" személynév is.[32]

Tudtommal eddig nem nagyon merült fel a kérdés, hogy vajon a déli határvédelmet korábban biztosító 14. századi bánságokban a különféle délszláv, esetleg vlah katonaelemek milyen szerepet kaphattak a Magyar Királyság hadszervezetében.[33] Érdemes tehát

[31] Takáts S. *i. m.* 85–86.; Tóth Z. 1934 *i. m.* 137–138.; Darkó J. *i. m.* 159.

[32] Tóth Z., 1934 *i. m.* 140.; Joachim, E.: König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429–1432. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Gesichtsforschung* 33 (1912) 87–119.; Mályusz E. 1984 *i. m.* 109–110.; Glück Jenő: A német lovagrend a XV. századi Bánságban. *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár évkönyve* 8 (1993) 39.; Tóth Z., 1934 *i. m.* 143; Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* Bp. 1993. 498.

[33] Sajnos a Pesty Frigyes által közölt adatok, melyek a korábbi integrációt alátámasztani látszottak, s amelyek alapján ő a huszár elnevezést, csapatnemet a 15. század elején már meggyökeresedettnek vélte Magyarországon, nem jelenthetnek kiindulópontot a további vizsgálatokhoz. Pesty szerint ugyan 1403-ban Ders Mártont mint huszárkapitányt említették, ezt az állítást azonban előbb Tóth Zoltán, utóbb tőle függetlenül Fehértói Katalin is téves olvasat eredményének minősítette, Tóth Z., 1934 *i. m.* 138.; Fehértói Katalin: Huszár. *Magyar Nyelv* 66 (1970) 82. Azt a másik oklevelet, melyben Pesty „felfedezte" Huszár Imre nevét, s melyet ő a 15. század elejére datált, később 1470-es iratként határozta meg a kutatás, Tóth Z., 1934 *i. m.* 142. 28. j.

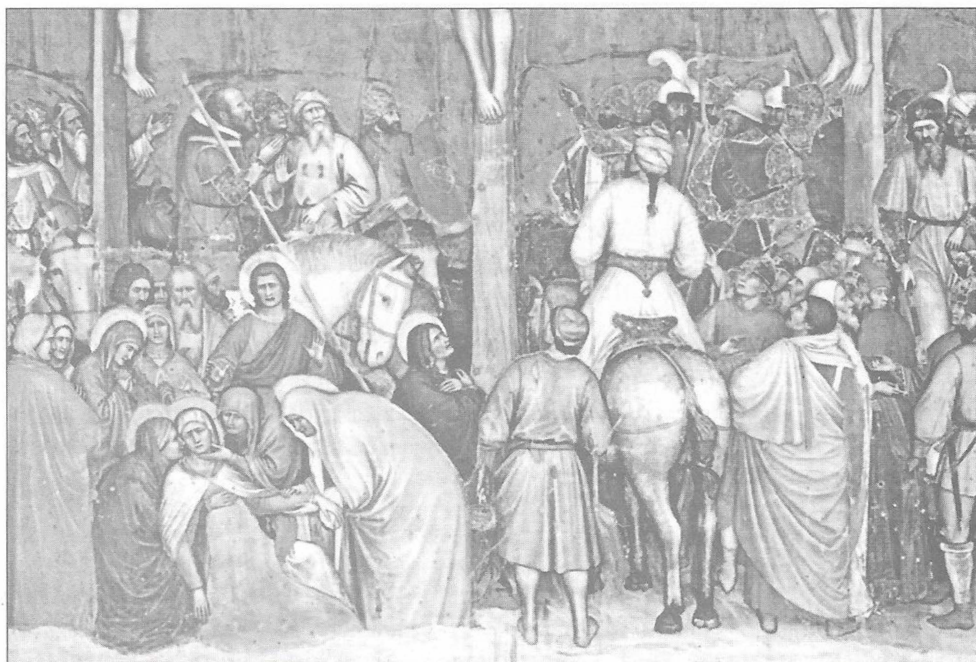
visszatérni Takáts Sándor tanulmányának legkorábbi „huszár" adatának vizsgálatához is, mely szerint I. Lajos király egy 1378-ban kelt oklevele említi, hogy – a Dráva mentén, Eszék közelében fekvő – Ebres erdejében a király *„hunzor*oknak" nevezett szolgáló népei hatalmaskodtak. A történetírás Tóth Zoltán nyomán nem tartotta vizsgálhatónak ezt – a Tóth koncepciójába egyébként nem illő – adatot, a nyelvtörténet pedig az alak elszigetelt volta és az oklevélben található elírás miatt minősítette kétségesnek. Viszont Takáts téves *„hunzor'* olvasatát időközben sikerült *„hunzar"*-ra korrigálni.[34] Ennek és a román nyelvben „betyár, szegénylegény" jelentésben megmaradt, a nyelvészek által is ismert *„hînsár"* szó esetleges összefüggései pedig igen érdekesek lehetnek, mivel eredetileg a román *hînsár* is egyfajta katonáskodó népesség elnevezése volt: Moldvában a 17. század elejéig a kurtányokhoz hasonló katonai szervezetben élő és hasonló kiváltságokkal rendelkező népelemek voltak, akik zsákmány fejében szolgáltak a vajdák seregében. Elsőként azonban ott a *„husar"* alak bukkant fel egy 1476-os eseményről írott krónikában, s a román kutatók a nevet magyarországi átvételnek tartják Moldvában, ami a moldvai vajdaság korai állam- és hadszervezetének más magyar eredetű titulusaihoz, intézményeihez hasonló vonás lenne.[35]

Mitől huszár a huszár? – A fegyverzet kérdései

Mivel a fentebb vázolt adatok szerint Magyarország ebben az időszakban a huszárokon kívül jelentős tömegű egyéb könnyűlovassal is rendelkezhetett, okkal merült fel a kérdés: a délszláv vagy vlah etnikumon kívül volt-e még olyan jellegzetességük, ami alapján meg lehet különböztetni ezektől valamilyen módon a „huszár" elnevezéssel illetett katonaságot? Tóth Zoltán erősen fegyvertörténeti nézőpontú eszmefuttatásában – tulajdonképpen Thallóczy és Takáts Sándor nyomdokain haladva – frappáns választ adott erre a kérdésre. Több helyen is nyomatékosan hangoztatott véleménye szerint – mely mind a mai napig meghatározó maradt a hazai kutatásban – a magyar huszárság őseit adó szerb katonák *„teljesen hasonlók az őket elűző törökökhöz, de ez a jellegzetesség a legrégibb huszárábrázolásokon is feltűnik. A XV. század huszárja csak középkori szemüvegen át nézve számíthatott könnyűlovasnak. A lándzsa, illetve kopja még a szablyával legalábbis egyenrangú fegyver a kezében, s általában páncélinget és sisakot viselt, éppen mint a hűbéres török lovasság, a spáhik."... „A fegyvernem még a XV. századbeli állapotában is nem a rác fajta katonai adottságainak, hanem a török előnyomulásnak köszönhette létrejöttét.*

[34] Tóth Z., 1934 *i. m.* 142. 38. j.; Fehértói K. *i. m.* 82.; *MNyTSz.* 2. köt. 174.

[35] A 17. századi átszervezés után a hînsárok elveszítették katonai funkciójukat. Utoljára 1709-ben említik őket a források, s Moldváról szóló leírásában Dimitre Cantemir is megemlékezik róluk. Rezachevici, C.: Despre evolutia husarilor (hînsarilor) la români în Evul Mediu, în legatura cu instituţia similara la popoarele vecine. *Studii si materiale de muzeografia si Istorie Militar* 4–5 (1971–1972) 79–104.; Cantemir, Dimitre: *Moldva leírása.* Köllő Károly–Cselényi Béla–Debreczeni József ford. Bukarest, 135.; Pataki József: *Anjou királyaink és a két román vajdaság.* Kolozsvár, 1944. 95–96.

A padovai Oratorio di San Giorgio 1378-ban készült Keresztre feszítés című freskója

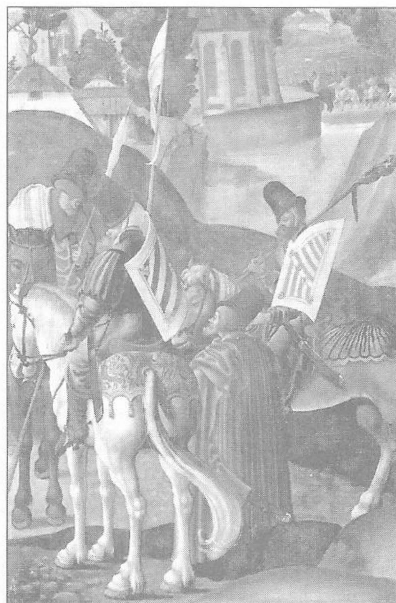
Harcmódban, fegyverzetben, mint sokszor kiemeltük, a törököt utánozta".[36] Tóth úgy vélte, a huszárság fegyverzetének leírása egy egész „archeológiai" értekezést igényelne, de sajnos ezt nem készítette el, 1934-es tanulmányába viszont beillesztett egy majd két oldal terjedelmű lábjegyzetet, melyben eléggé sajátos módon a 15. és 18. századi közötti széles idősáv adatait felhasználva igyekezett felvázolni a huszárok fegyverzetének fő vonásait és változását.[37] Ezek szerint a fő fegyver a törököktől átvett kopja, aminek a helyét fokozatosan elfoglalja a korábban csak kiegészítő fegyverként használt, szintén török eredetű szablya, ami mellett – tulajdonképpen a kopja helyett – hegyestőrt is használnak. (Kiegészítő fegyverként szerepel még a csákány, illetve a fokos is.) A 15. század végén – a törökökhöz hasonlóan – még kitűnő íjászok, de a 16. század végére már lőfegyvereket használnak. Védőfelszerelésük is törökös: sodronyingük, csúcsos

[36] Tóth Z. 1934 *i. m.* 145–146, 190–191. Thallóczy Lajos véleménye: „Bakity ismerte legjobban a török lovasságot, s azok az ún. rácz lovasok, kiknek fegyverzete, törökkel való harcolási módja a mi huszárjainkra nem maradt hatás nélkül, nem voltak egyebek, mint török módra harcoló magyar spáhik." (Bakity Pál. Kézirat, idézi Tóth Z. 1934 *i. m.* 176. 174. j.) Takáts Sándor megfogalmazásában: „A törökkel való állandó harc tehát arra kényszerítette a mieinket, hogy fegyvernemeket azokéhoz alkalmazzák, amilyen volt a támadás, olyannak kellett lennie a védelemnek is. A mieink tehát, ellenétben a nyugattal, már a XV. században kezdenek visszatérni az ősi harcmódhoz." (Takáts S. *i. m.* 88.); Az újabb szakirodalomban is hasonló véleményeket találunk Kovács S. Tibor: Török hatás a magyar fegyvereken a 15–17. században. *Folia Archaeologica* 44 (1995) 213–224.; Ságvári Gy.–Somogyi Gy. *i. m.* 6.; Kedves Gyula: A huszárság születése; Kovács S. Tibor: Fegyverek és hadfelszerelés. In: Rácz Árpád (Szerk.): *Nagy képes millenniumi hadtörténet.* Bp. 2000. 92, 93–95.

[37] Azóta született egy újabb és igen alapos összefoglalás is, amely jóval mértéktartóbban ítéli meg a páncélozottság kérdését, Zarnóczki, A. *i. m.* 31–65.

15. század végi tárcsapajzs
MNM. Fegyvertár, ltsz. 55.3227

Magyar huszárok az 1520-as években
Szt. Zsigmond legendája, Graz, Joanneum

harangú, arc- és tarkóvédővel ellátott sisakjuk – a harmincas évekbeli terminológia szerinti Zrínyi-sisak – szintén török eredetű, csak a fonott keleti pajzsot cserélték fel a 16. század első felében a magyar tárcsapajzzsal. Tóth végül arra a következtetésre jut, hogy a fegyverzet terén *„igazán önálló fejlődése n. b. csak a magyar huszárnak volt; a lengyel huszárság például … mindvégig az maradt, mi kezdetben volt, a spáhi mása, tehát mai szemmel nehézlovasság."*[38]

Ha azonban a fentiek szellemében a „köztudottan" mintaadóként számon tartott török lovasság, ezen belül is a szpáhik harcmódja és fegyverzete alapján próbáljuk rekonstruálni a 15 századi huszárságot, meglepő következtetésekre juthatunk. A Kis-Ázsiában államot alapító Oszmán harcosai közép-ázsiai eredetű türkmén nomádok voltak, akik a korábban a térségben megtelepülő török népekhez hasonlóan magukkal hozták új hazájukba közép-ázsiai eredetű harci kultúrájukat, fegyverzetüket. Így nem meglepő, hogy a 14. század közepén a bizánci belharcokba beavatkozó török segédcsapatokat többnyire könnyűlovas íjászokként tartották számon a bizánci krónikások.[39] Közel száz évvel később, az 1430-as évek elején Bertrandon de la Broquière francia lovag szentföldi zarándoklatáról hazatérőben még mindig így számolt be a török harcosokról: *„a leggazdagabbak fegyverzete: íj, tegez, kard és rövidszárú buzogány …Sokan kis pajzsot viselnek, mellyel igen jól tudják magokat fedezni."* Informátora szerint azonban a

[38] Tóth Z. 1934 *i. m.* 191. 221. j.
[39] Bartusis, Marc C. I.: *The Late Byzantine Army: Arms and Society 1204–1453.* Philadelphia, 1992. 256–258, 330.

keresztény országokra támadó portyázó csapatban *„tíz közül csak egynek volt íja és egyszersmind kardja. Én is bizonyíthatom* – írja a lovag –, *hogy még kevesebbet láttam mindkét fegyverrel."* Harcmodoruk is ehhez igazodott: *„a sereg körül nyargalásznak, a lovakra és emberekre lövöldöznek, mindaddig, míg a rendet meg nem bontják. Ha pedig üldözni akarják őket, mindenfelé szétszóródnak ... de éppen futás közben legfélelmetesebbek, és majdnem mindig így győzik le a keresztényeket. Ugyanis futás közben olyan ügyesen lőnek, hogy csaknem sohasem tévesztik el a lovast vagy a lovat"* – vagyis épp azokat a lovas íjász fogásokat kedvelték, mint a sztyeppei nomád népek.[40] Mindebből logikusan az következne, hogy ha a magyar szolgálatba szegődött délszláv huszárok egyszerűen a török mintát követték volna, akkor valószínűleg nem kopjával és tárcsapajzzsal lettek volna felszerelkezve a 16. században, hanem a magyar királyok tegzeseihez hasonló lovas íjásszá kellett volna válniuk. Hiszen a 15. század első felére hasonló folyamat zajlott le a régóta erős török hatás alá került bizánci területeken is, ahol az európai utazók a konstantinápolyi előkelő ifjak lovas íjász mutatványaiban éppúgy a keleti, török szokások átvételét látták, mint a trapezunti katonaság íjból és kardból álló fegyverzetében. Az évszázadokon keresztül, két irányból, a Balkán és Kisázsia felől érkező igen erős sztyeppei hatások a 13. századra még az igen konzervatív bizánci képzőművészetbe is utat találtak: a katonaszentek ikonográfiájában bekerült a fegyverek közé az íj és a nyíl.[41]

A francia lovagnak azonban utazása során valószínűleg nem sikerült teljesen átfogó képet nyernie az egész oszmán hadseregről, így lehetséges, hogy nem is találkozott a 16. századi miniatúrákról jól ismert, a magyar kutatók által meghatározó jelentőségűnek tartott szpáhikkal, hanem csupán jóval gyöngébb felszerelésű portyázó akindzsiket látott. A vidéken élő ún. timáros szpáhiknak már a 15. századi előírások szerint is a saját költségükön kellett felszerelt páncélos kísérőkkel, dzsebedzsikkel harcba vonulniuk, ami természetesen kihathatott a felszerelés mennyiségére és minőségére is. A fővárosban állomásozó zsoldos szpáhik felszereléséről azonban a kincstár gondoskodott, így őket tekinthetjük az oszmánok „ideálisan" felszerelt lovasságának.[42]

---

[40] Broquière, Bertradon de la: *Le Voyage d'Outremer.* Ed. Schefer, Charles. Paris, 1892. (Republished, Westmead, 1972.) 202, 221, 202, 222–224.; magyar fordítása: Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054–1717.* Bp. 1891. 84, 71, 86.; Hasonlóan hiányosan felszereltnek írja le a törököket a kasztíliai Pero Tafur is (*Travels and Adventures, 1435–1439.* Translated Malcolm Letts. New York–London, 1926. 126–127).

[41] Bartusis, M. C. *i. m.* 330. Az is figyelemre méltó, hogy az oszmán katonaság lovas íjászként rögzült a 16. század elejére az európai ikonográfiában. Jó példa erre Nagy Lajos és a törökök csatájáról 1512-ben készült mariazelli Klein-Wunderaltar, melyet ma a grazi Joanneumban őriznek, Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet.* Bp. 1986. 1. kép.; Krenn, Peter: Mariazell későközépkori művészeti emlékei és Nagy Lajos magyar király legendája. In: Farbaky Péter–Serfőző Szabolcs (Szerk.): *Máriazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.* Bp. 2004. 311–317. A trapezunti katonaság fegyverzetéről: *Clavijo: Embajad a Tamorlán.* Estrada, F. López ed. Madrid, 1943. 778. Az új fegyverek megjelenéséhez: Zachariadou, Elizabeth : Les nouvelles armes de Saint Démétrius. In: *EUYUCIA. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler.* Paris, 1998. 689–93.

[42] Bár a 16. század közepéig a timáros szpáhik esetében a rendeletek szigorú betartásával és betartatásával számolnak a kutatók, a felszereltség mértéke és minősége valószínűleg mégsem lehetett teljesen egységes. Szülejmán halála után alig kilenc évvel, 1575-ben íródott velencei követjelentés szerint az akkori timáros szpáhik fegyverzete „egy nem túl nagy lándzsából, egy török szablyából, pajzsból, íjból és nyílból áll, védőfegyverzetként nem hordanak mást, mint egy sisakot", Kerekes Dóra: Egy velencei követjelentés az oszmán birodalomról 1575-ből. *Fons* 6 (1993) 281., vagyis a dezsebedzsiknek nevet adó páncélról, a dzsebéről szó sem esik. A portai szpáhik a központi ellátás miatt, jórészt zsákmányanyagból, egyfajta „konfekció" felszerelést kaptak, amiben a méretbeli pontatlanságok miatt bizony elég furcsán festettek a nyugati szemlélő számára. (Busbecq *i. m.* 223.)

Az isztambuli fegyvertárak fennmaradt anyaga teljes egészében egybevág a miniatúrák ábrázolásaival: a csúcsos, fül- és nyakvédős sisakot és sodronypáncélt viselő katonák íjjal, lándzsával, szablyával és egy kisméretű, kerek pajzszsal voltak felszerelve, számos hasonlóságot mutatnak tehát a Tóth által az 1518. évi tolnai országgyűlés 2. törvénycikke alapján leírt páncélos huszárokkal. Érdemes azonban kiemelni, hogy sem ebben, sem a korszak más, huszárokat említő törvénycikkében nem szerepel előírt fegyverként az íj.[43] Emellett ez a törvénycikk csak az 50, 100 vagy ennél is több jobbággyal rendelkező nemesek számára írta elő, hogy *„huszár módra páncéllal, sisakkal és másféle fegyverekkel"* kötelesek magukat ellátni. Azt azonban, hogy a törvény megfogalmazói mit is értettek másféle fegyvereken, nem tudjuk. A nemességnek ez a tehetősebb rétege fél évszázaddal korábban, Mátyás 1463. évi előírása szerint még némileg eltérő módon, sodronyos nyak és vállvédő gallérral ellátott sisakkal, páncélinggel, mellvérttel, valamint lándzsával, pajzzsal vonult hadba. Ez a szűkebb csoport magyar mércével mérve a 15. század közepén akár még nehézlovasnak is tekinthető, ami arra utal, hogy fél évszázaddal később sem feltétlenül látható benne a könnyűlovasság tipikus képviselője.[44] Mindennek fényében talán nem is annyira meglepő, hogy az 1934-es tanulmány jegyzeteit tüzetesebben átvizsgálva hiába keresünk bennük olyan 15. századi ábrázolásokat, melyeken ezeknek a szpáhiknak a hasonmásai, páncélos huszárok láthatók.[45] Egyfelől a legkorábbinak tartott állítólagos huszárábrázolásokat legfeljebb a 15. század végére, illetve a 16. század elejére

Szent Merkuriosz képmása az ohridi Szt. Klement tempomban

[43] A oszmán lovasság fegyverzetéről Kovács S. T. 2000 *i. m.* 93–95. Néhány példa az ábrázolásokról Fehér Géza: *A magyar történelem oszmán–török ábrázolásokban.* Bp. 1982. 162–165., 14–17. kép, 174–175., 26–27. kép; Tóth Z. 1934 *i. m.* 146. o.; (*C. H. J.* 1. k. Bp. 1899. 744–746. Art. 2–5.); Tóth ugyan nem említi, de már az 1498. évi 16. tc.-ben szerepel a páncéling a déli megyék huszárainak felszerelésében. (*C. H. J.* 1. k. Bp., 1899. 602–604. Art. 16.).

[44] „debeat habere pro armis loricam cum collario, et cassidem, pectorale, clypeum, et lanceam" (*Decreta regni Hungariae. Gesetzte und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Collectionem manuscriptam F. Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 136.

[45] Nemes Mihály–Nagy Géza: *A magyar viselet története.* Bp. 1900. 44–48. tábla, 140.

szokás datálni, ráadásul ezeken a fentebb említett páncéling egyetlen eset kivételével fel sem bukkan.[46]

Tóth tanulmányában azonban mégis akad még két pont, aminek a segítségével előrébb juthatunk a 15. századi huszárság fegyverzetének vizsgálatában. A szerző utal rá, hogy az 1486-ban Mátyás udvarában tartózkodó ferrarai követ – a szerző által is nyilvánvalónak vélt hasonlóságok okán – a király könnyűlovasait sztradiótának nevezte.[47] Bár a huszárok mellett, sőt őket megelőzve a sztradiótának nevezett balkáni könnyűlovasok csináltak európai „karriert", a hazai irodalomban vajmi kevés szó esett róluk. Ezek a Velence görögországi és balkáni területein toborzott katonák a 15–16. század fordulóján részt vettek a nagy itáliai háborúkban, s ennek köszönhetően több csapatuk francia, német, sőt még spanyol és angol szolgálatba is eljutott, így valamivel több leírás maradt fenn róluk, mint a korabeli huszárokról.[48]

A velencei krónikás, Marino Sanuto a következőket írta az 1482. április 22-én városába érkezett lovasokról: széles és magas sapkát hordanak, néhányuknak van csak páncélja, kezükben lándzsát és buzogányt tartanak, oldalukon kard lóg.[49] Miután 1495-ben Fornovónál sikeresen a visszavonuló francia sereg hátába kerültek, és feldúlták annak táborát, a franciák figyelmét is sikerült magukra vonniuk. Philippe de Commynes úgy vélte, hogy csak a turbán hiánya különbözteti meg őket a törököktől, s „természetük", harcmodoruk hasonló a hajítólándzsával harcoló híres spanyol *genetaires* lovasságához. Egy másik francia krónikás, Jean Molinet is Sanutohoz hasonlóan írta le felszerelésüket, melynek fő vonásai, hogy a nehézlovasságnál szokásos

[46] Miksa császár Weisskunig című képeskönyvének illusztrációi a 16. század elején készültek, másfelől a Nemzeti Múzeumban őrzött egyik ún. „gótikus szablya" hüvelyén található ábrázolás is a 16. század elején készülhetett, Muper, H. Th.: *Kaiser Maximilians I. Weisskunig.* Stuttgart, 1956; MNM Fegyvertár, Ltsz. 55. 3539. Lugosi József–Temesváry Ferenc: *Kardok.* Bp. 1988. 40. színes kép. A szablyakutatás és -készítés történetéről, az oszmán eredet bizonyításával Kovács S. Tibor: „Gótikus szablya" a bécsi műkincsekből. Kézirat. Megjelenés alatt a *Folia Historica*-ban. A datáláshoz újabb megerősítést nyújthat Hunyadi János 1533-as gyulafehérvári síremlékének oldalsó reliefjén látható pajzsos könnyűlovasok alakja is. Ritoókné Szalay Ágnes: Hunyadi János (+1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: Mikó Árpád–Sinkó Katalin (Szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények a múlt és a művészet kapcsolatából Magyarországon.* Bp. 2000. IV–16. a. kép. 297–298. o.). A Nagy Géza viselettörténeti összefoglalása óta fennálló közmegegyezéssel szemben azonban a Weisskunigban szereplő könnyűlovasok esetében sem tartom mindig egyértelműnek azonosításukat a korabeli huszárokkal, hiszen ez teljesen figyelmen kívül hagyja az ábrázolt események helyszíneit, szereplőit, egy olyan korszakban, amikor még számos – mára alig ismert – könnyűlovas csapat is létezett Európában (Contamine *i. m.* 128–129. o.; Rázsó Gy., 1990 *i. m.* 89. o. 85. j.), és a képek témája alapján nem tűnik túl logikusnak minden könnyűlovasban „huszárt" látni, mivel a készítők igyekeztek a valóságnak megfelelően tipizálni a harcok résztvevőinek külsejét. Vö. Zarnóczki A. *i. m.*, Zarnóczki Attila: *Mátyás király katonái.* Bp. 1992. Jó példa erre az az alak, akit páncélingben, váll- és mellvértben, hátán kis kerek pajzzsal ábrázoltak (*Weisskunig,* 181.), amiről a grafikus a fonott török pajzsokra asszociált, holott pontosan ilyen méretű és hasonló mintázatú, ámde fémből készült pajzsot még ma is őriznek Bécsben, Thomas, Bruno–Gamber, Ortwin *i. m.* 116–117., 47. kép.

[47] *MDE 1458–1490* 3: 172.

[48] A sztradiótákról átfogó képet ad Pappas, Nicholas C. J.: Stradioti: Balkan Mercenaries in Fifteenth and Sixteenth Century Italy. http://www.shsu.edu/~his_ncp/Stradioti.html. 2006. szeptember 2.; A sztradióták és az „arisztokratikus" szpáhik esetében is megmutatkozó különbségekről, és a valószínűbb akindzsi-párhuzamról: Christensen, Stephen: European–Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages. In: McGuire, Brian Patrick (Ed.): *War and Peace in the Middle Ages.* Copenhagen, 1987. 241–242.

[49] Sanuto, Mariano: *Le spedizione di Carlo VIII in Italia.* Fulin R. (Ed.). Venice, 1883. 313–314. A velencei szerző leírását másutt is megerősítette: Sanuto, Marino: *Commentarii della guerra di Ferrara.* Venice, 1829. 115.

fegyverénél rövidebb és könnyebb ún. félländzsát és kis méretű pajzsot használnak, a páncélt és a sisakot viszont nélkülözik.[50]

A másik fontos adat Ludovicus Tubero leírása a magyar szolgálatban álló szerb, Jaksics Demeter és a lengyel szolgálatban álló tatár „Cauchates" között 1491 elején, Kassa alatt lezajlott párviadalról. A raguzai történetíró külön felhívta a figyelmet a két fél fegyverzetének és harcmódjának különbségeire. A tatár vezér kapcsán megemlítette, hogy a tatár *„íj és nyílvesszők helyett lándzsát ragadván – azokat tudniillik ott nem használták, – ugyanis a tatárok, bár valamennyien lovasok, mégsem lándzsát, hanem csak kardot és íjat használnak a hadban, lévén rabló csapat, nem pedig valódi harcosok"*, míg Jaksics népe más balkáni népekhez hasonlóan *„minthogy nem takarják testüket páncéllal, és meglehetősen kevesen viselnek gyűrűkből való mellvértet – inkább fürgeséggel, mint nyílt erővel harcolnak lovon, és nem egyenes testtel fogják fel az ellenséges lándzsaszúrást – ahogyan azt a páncélos lovasok szokták –, hanem a szembejövő elől lehajolnak, lándzsával vagy lovas pajzzsal verik vissza azt, és nem engedik, hogy pajzsukba fegyvert szúrjanak"* A harc ennek megfelelően folyt le, a felek *„egymás lovát ingerelték, és a lándzsa szúrását teste otthon tanult mesteri elhajlásával mindkettő kikerülte"*, míg végül *„lándzsájukat megfontoltan elhajítván kardot rántottak, a rác emelkedett előbb ütésre, török kardjával lesújtva sebet ejtvén, a tatár fejét és nyakát a melléig átvágta."*[51]

Ebből a leírásból a lándzsájukkal „vívó" harcosok képe bontakozik ki, ami talán a sztradióták szokásaihoz áll közelebb.[52] Ha Tóth Zoltánhoz hasonlóan feltesszük, hogy Tubero tudósítása helytálló, és Jaksics történetéből az egész akkori szerb huszárságra nézve érvényes következtetéseket lehet levonni, akkor nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a ferrarai követ szóhasználatának is.[53] Tubero raguzai polgár lévén jól ismerhette a Balkán nyugati részének délszláv és albán harcosait, s talán ez is befolyásolta

---

[50] Commynes, de Philippe: *Memoires*. Calmette, Joseph (Ed.). Paris, 1925. 163–164.; Molinet, de Jean: *Chroniques*. Doutrepont, Georges–Jodogne, Omer publ. II. k. Bruxelles, 1935. 415. Nicholas C. J. Pappas szerint akadnak olyan források is, melyek azt sugallják, hogy jól bántak az íjjal is, de tanulmányában nem ad meg erre vonatkozó utalásokat, és az ismertebb leírásokban ennek láthatóan nincs nyoma.

[51] Tubero, Ludovicus: *Kortörténeti feljegyzések (Magyarország)*. Közreadja Blazovich László–Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, 1994. 164–165. E forrás fontosságára már Tóth Zoltán is nyomatékosan felhívta a figyelmet, de a benne rejlő lehetőségeket nem aknázta ki írásában.

[52] Ilyen lándzsavívásos jelenetet ábrázol Jan Cornelisz Vermeyen egyik tollrajza is amelynek egyik érdekessége, hogy a képen látható „mór" lovasok huszártárcsákhoz hasonló pajzsokat viselnek. Paris, Musée Louvre, Cabinet du Dessin, Département des Arts Graphiques, Nr. 19.192., közli: Horn, Hendrik J.: *Jan Cornelisz Vermeyen, painter of Charles V and his conquest of Tunis: paintings, etchings, drawings, cartoons & tapestries*. Doornspijk, 1989. 2. köt. A 66a–b kép. Ezek valószínűleg nem tartoztak a hagyományos „mór" felszereléshez, és nyilvánvaló módon nem kifejezetten ilyen módon történő használatra fejlődtek ki, így vagy a címadás, vagy az ábrázolt jelenet hitelessége tűnik kétségesnek fegyvertörténeti szempontból.

[53] Bonfini *i. m.* 951. Az egyezések – vagy legalábbis azok lehetősége – a korabeli művészek figyelmét sem kerülték el: az 1495-ös fornovói csatáról készült 16. századi német fametszeten (Washington D. C., National Gallery of Art, No. B-20,218., közli Nicolle, David: *Fornovo, France's Bloody Fighting Retreat*. Oxford, 1996. Osprey, 60.) a francia táborra támadó velencei sztradióták ugyanazokkal a jellegzetes fegyverekkel és mozdulatokkal harcolnak, mint amelyeket a Weisskunig magyar–török összecsapást ábrázoló képén is láthatunk, *Weisskunig* 2: 152.

munkájában,[54] ám az legalább ennyire valószínűnek tűnik, hogy az oszmán hódítás következtében a 15. században kivándorló különböző etnikumú balkáni katonák hadikultúrája számos rokon vonást mutatott egymással. Nyugat-Európában ez újdonságnak számított, és nagyon egzotikusnak tűnt. Aligha véletlen, hogy „törököknek" nézték őket, hiszen lovaglási technikájuk, felszerelésük, fegyvereik is mind közelebb álltak a keleti, mint a nyugati mintákhoz. Ám láthattuk azt is, hogy – akárcsak a tatárok esetében – a közép-ázsiai törökség hagyományait követő török harcosok legfontosabb fegyverének sokáig az íj számított, míg a huszárok és sztradióták esetében ez a fegyver épp csak felbukkan a 15–16. századi forrásokban. A huszárok esetében eddig két adatra történt hivatkozás: Miksa császár Weisskunig című, tulajdonképpen „önéletrajzi" képeskönyvében szerepel, hogy ifjúkorában megtanult huszár módra lovagolni és huszár módra nyilazni is. A másik forrásként, Albrecht Dürer trófeumát szokta megemlíteni a fegyvertörténeti irodalom, ez azonban korántsem egy 16. század eleji magyar harcos – nemhogy huszár – hiteles felszerelését ábrázolja: a készítéséhez adott instrukció szerint ugyanis a magyar „trófeához" a magyar mellett lengyel, török és szerb tárgyakat is felhasználtak.[55]

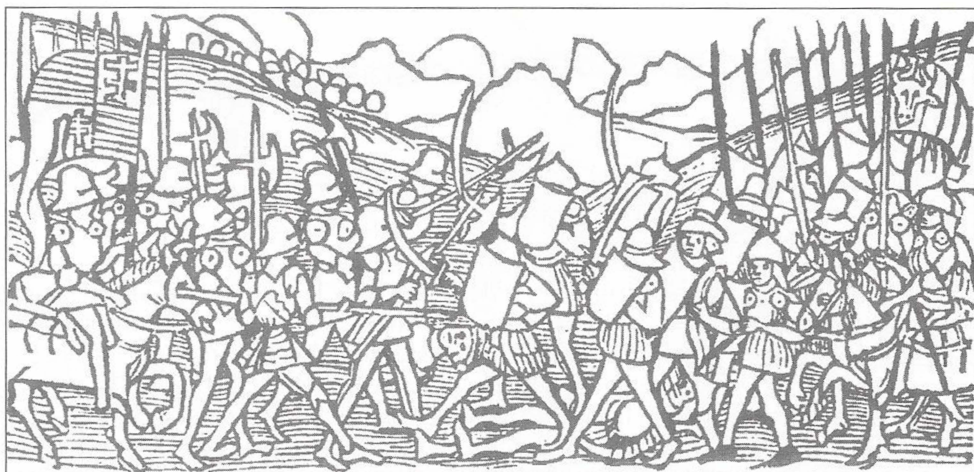
Az egyes fegyvertípusok felbukkanása – mint arra már más helyütt is utaltam[56] – ez esetben sem adhat önmagában biztos fogódzót a harcmód megítéléshez. Szerencsére azonban nemcsak a fent említett udvari szpáhik fegyverzetéről, hanem annak használatáról is rendelkezünk némi tudással. Ezek a harcosok az oszmán sereg elitkatonáinak számítottak. Az általuk művelt igen konzervatív, de kifinomult keleti lovas „harcművészettel" még a 16. század közepén is találkozott Ferdinánd király követe, Ogier Ghiselin de Busbecq Isztambulban. Az ő leírása szerint az udvari szpáhi *„két oldalán mívesen kidolgozott „babiloni" bőrből készült tegezt és puzdrát hordott; az egyikben íját tartotta, a másit tele volt nyilakkal. Ilyen bőrből készült a pajzsa is, melyet bal karjára csatolt, ezzel nyilak, és a szablya vagy a buzogány csapásai ellen védekezett. Jobb kezében … egy könnyű, rendszerint zöldre festett dárda. Az övén drágakövekkel ékesített szablya, nyergén pedig acélbuzogány függött. »Minek ez a sok fegyver?« – kérdezheti az olvasó, mire azt válaszolom, hogy mindegyik használatát régóta gyakorolja. »De – kérdezhet tovább – hogy tudják egyszerre az íjat és a lándzsát is használni? Az íját csak akkor veszi elő, ha a lándzsát már eldobta vagy eltörte?« Nem, nem így történik: amíg lehet addig a dárdát markolja, ám ha a körülmények megkövetelik, hogy felcserélje ezt a könnyű, kézre álló fegyvert a nyereg és a combja közé tolja, úgy, hogy a hegye hátrafelé áll, és térde szorításával addig tartja ebben a*

---

[54] Az esetenként mindkét végén heggyel ellátott, hajításra és vívásra egyaránt használható, a nyugati szakirodalomban azagay vagy lancegay néven szereplő dárda, amelyet a spanyolok mór eredetű könnyűlovasságán kívül a balkáni sztradióták is használtak, jelenlegi ismereteink szerint nem volt része a huszárok fegyvertárának is. Viszont különféle hajítódárdák, gerelyek a török lovasság fegyverei között is megtalálhatóak voltak, s nem is tűntek el nyomtalanul: a rövid dzsirittel végzett lovasjáték mára éppenséggel nemzeti sporttá vált Törökországban. (A témára vonatkozó információkért Hancz Erikának, Molnár Mónikának és Péri Bendekenek mondok köszönetet.)

[55] Schultz, Alois (Hg.): Der Weisskunig. *Jahrbuch der Kuntshistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses.* 6. köt. Wien, 1888. 86. A trófeumról: Kalmár J. 1971 *i. m.* 134.; a készítési instrukcióról: Endrődi Gábor: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In: Történelem – Kép *i. m.* 215. 49. j. A Weisskunig egy másik helyén azonban másodlagos fegyverként csupán a csákány és a hajítóbárd van megemlítve a huszártárcsa, a lándzsa és a szablya mellett mint a „huszár stílusú" lovasharc kelléke. (*Der Weisskunig*, 100.)

[56] B. Szabó J. 2001 *i. m.* 81.; Ayalon, David: furusiyya. In: *Encyclopedia of Islam*, 2. köt. Leiden–London, 1965. 952–955.

Thuróczy János krónikájának illusztrációja: gyalogosok csatája

pozícióban, amíg csak akarja. Ha viszont a dárdára van szüksége, íját a puzdrába teszi; vagy a pajzson keresztül bal karjára függeszti."[57]

A követ által leírt technikák sok évszázados múltra tekintenek vissza: a nyilazás közben a láb alá szorított lándzsáról például már egy 12. századi arab kézirat is szót ejt. Ebben a rendszerben a lándzsavívásnak, hajításnak is komoly szerepe volt, hiszen a sztyeppei népek harcosainak elitje – Tubero véleményével ellentétben – rég használta ezt a fegyvert is, nem véletlen, hogy a tatár „Cauchates" is az „otthon tanult" technikákkal tudott kitérni ellenfele támadásai elől.[58] Busbecq leírása érthetővé teszi azt is, hogy az íjászatban és lándzsaharcban egyaránt járatos szpáhik miért használták a könnyű, viszonylag kisméretű, kerek pajzsokat, hiszen a magyar huszárságnál a 16. században használatos tárcsapajzs – melynek tetején a nyugati típusú lándzsaharcnak megfelelően egy kis mélyedést képeztek ki a lovas lándzsájának megtartására – aligha adott hasonló szabadságot az íj használatára.[59]

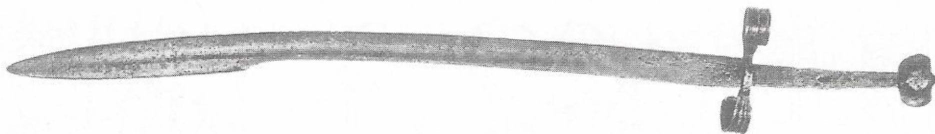
A Weisskunig révén a magyar szakirodalomban is huszártárcsának nevezett pajzs nem a semmiből bukkant fel a 16. század első felében a huszárok kezében.[60] Az, hogy ez a késő középkori Európa-szerte divatos lovassági tárcsából (melynek egy korábbi

[57] Az egyik első fennmaradt oszmán harcművészeti traktátus a 15. századból: Schlechta-Wssehrd, Ottokar Maria Frhr. von: Das Buch vom Fechter von Firdewsi. Aus dem Türkischen in Text und Übersetzung veröfflentlich. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 17 (1863) 1–38.; Forster, Thornton – Daniell, Blackburne F. H.: *The Life and Letters Ogier Ghiselin de Busbecq.* Vol. 1. London 1881. 284.

[58] Nicolle, David–Hook, Christa: *Saracen Faris, 1050–1250.* Oxford, 1994, Osprey, 52.; Keller László: Türk harcos és fegyverei az írott források tükrében. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Szerk.: Balogh László–Keller L. Bp. 2004. 45–52.

[59] A Tóth által feltételezett pajzstípus-váltás viszont aligha vezethető le Tubero meglehetősen furcsának tűnő elemeket tartalmazó pajzsleírásából, amiben aligha ismerhetünk rá a vesszőből fonott török kalkanra. (Tóth Z., 1934 *i. m.* 191. 221. j., vö. Tubero *i. m.* 165.)

[60] A tárcsapajzs történetéről Nickel, Helmut: *Der mittelalterliche Reiterschield des Abendlandes.* Berlin, 1960. 56–72. (a huszártárcsáról 68.). A korai huszártárcsaként számon tartott pajzsokhoz hasonló stájerországi dísztárcsák: Wackernoge, Rudolf: Zur Neuaufstellung der Waffensamlung des Bayerische Nationalmuseum. *Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen und Kostümkunde* (1975) 47–49.

S keresztvasú szablya
MNM, Fegyvertár, ltsz. 55.3113.

válfaja a Képes Krónika miniatúrái révén hazánkban is közismert) kialakuló sajátos pajzsforma Magyarországon fejlődött volna ki – mint Tóth hitte –, sajnos bizonyíthatatlan, a Balkánon való korai megjelenése viszont adatolható. A félsziget nyugati részén, az egykori Jugoszlávia területén, Bosznia–Hercegovinában, Dalmáciában, Montenegróban és Szerbiában is számos kőből készült 14–15. századi síremlék maradt fenn, melyeket a megtelepedő vlahokkal hoznak összefüggésbe a kutatók, és amelyeken gyakran ábrázoltak fegyvereket. Ezek között többféle Nyugat-Európában használatos fegyver képe is szerepel, s ez az a forrásanyag aminek segítségével nyomon követhető, hogy a ebben a térségben a 15. századra más típusokkal együtt már használtak a huszártárcsához hasonló formájú pajzsokat.[61]

Ezt támasztja alá Ivan Szemenovics Pereszvetovnak az 1540-es években íródott folyamodványa is, aki 1529 és 1532 között Szapolyai János udvarában is megfordult. Valószínűleg Magyarországon ismerkedett meg a huszárpajzzsal, amit igen praktikus fegyvernek talált, s ajánlotta, hogy a moszkvai lovasság körében is vezessék be. A pajzstípus balkáni elterjedtségére utalhat, hogy Pereszvetov szerint másik elnevezése a „makedón" pajzs volt.[62]

Az előzményeket valamelyest megvilágító raguzai források adatait feldolgozó Đurđica Petrović kitekintett a nyugat-balkáni térség viszonyaira is, s szerinte – bizonnyal itáliai hatásra – a 14. század második felében a raguzai nemesek körében jött divatba a tárcsapajzs. Lehetséges tehát, hogy a nyugat-balkáni térségben született meg a 15. században a huszár- vagy magyartárcsa néven számon tartott tárgytípus, de mivel oly keveset tudunk a kor magyarországi viszonyairól, természetesen magyarországi kifejlődését sem lehet kizárni. A forrás akár Itáliában is kereshető, hiszen a 14. század második felében a padovai Oratorio di San Giorgio 1378-ban készült Keresztre feszítés című freskóján például már látható egy hasonló pajzs, méghozzá egy lándzsás, sisakos, de páncél nélküli könnyűfegyverzetű lovas kezében.[63] A pajzs kései változatának

[61] Bešlagić, Šefik: *Stećci kataloško – topografski pregled.* Zagreb, 1971. 43.; Marion Wenzel: Štitavi I grbari na stećcima. *Vesnik. Vojni muzej – Beograd.* 11–12 (1966) 97–109.; a korai huszártárcsákhoz hasonló pajzsok ábrázolásai: 101–109.

[62] Pereszvetov, Ivan Szemenovics: *Szocsinenija.* Moszkva–Leningrad, 1956. 164–164, 299–302.; Kis Lajos: Zametki po russzkoj isztoricseszkoj lekszikologii. *Studia Slavica* 6 (1960) 271.; Honfi József: A huszárság kialakulása a XVIII. századi orosz hadseregben. *HK* Új f. 15 (1968) 97–98.

[63] Đurđica, Petrović: *Dubrovačko oružje u. XIV. veku.* Beograd, 1976. 268–269. Ugyanakkor Raguzában ismert volt a „targa", mint sajátos magyar pajzsfajta. (Đurđica 1994 *i. m.* 168.). Ma már az angolszász szakirodalomban „Hungarian pavese" néven ismert tárgytípus szerbiai, boszniai és magyarországi használatával egyaránt számol Helmut Nickel (The Mutual Influence *i. m.* 116.). Padovának és a freskó festőjének, Altichiero da Zevionak magyar kapcsolatairól: Petneki Áron: Adalékok középkori magyar könnyűlovasságunk történetéhez. In: Éri István (Szerk.): *A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozója.* Veszprém, 1973. 103–104.

II. Manuel bizánci császár állítólagos portréja

Lovas képe a bécsi fegyvertárból

magas ívelt felső csúcsa és a lándzsatartó vájat eltűnése mindenesetre arra utal, hogy a Nyugat-Európában szokásos lándzsaharc mellett a lóháton való vívás alkalmával a nyakra mért csapások elhárításában is fokozottabb szerepet szántak neki. [64]

Az ilyesféle pajzsokat szükségessé tevő döfőlándzsás harcmód elmaradhatatlan kelléke a hazai huszárság kezében a kopja, melynek neve első ízben elég későn, csak 1464-ben bukkan fel egy magyar oklevélben, s nyelvtörténészek szerint ennek esetében is szerb–horvát átvételre gondolhatunk.[65] A 16. század közepéről származó adatok szerint a balkáni sztradióták fegyverével ellentétben akkora már a huszárok kopjája kétség kívül egyfajta könnyű döfőlándzsa volt, amely méretében ugyan hasonlított az itáliai könnyűlovasság fegyveréhez, de formája a lándzsatörés követelményeihez igazodott, azaz valószínűleg ennek a fegyvernek sincs túl sok köze a hagyományos török fegyverekhez. A nehéz nyugati döfőlándzsáktól való eltérés magyarázatát egy 16. század végi itáliai szakíró, Cesare D'Evoli a védőfegyverzetben mutatkozó különbségeket jelölte meg: a fapajzs és sodronying messze nem jelentett olyan védelmet, mint a korabeli

[64] 1664-ben egy Magyarországra látogató francia papnak azt mesélték a magyar vitézek, hogy a felszerelésükben a fém karvédőknek – törökös nevén bazubandnak – azért volt nagy jelentősége, mert pajzs helyett azzal védi ki a nyakukra irányzott csapásokat, Kropf Lajos: Francia adatok az 1664. évi szentgotthárdi csatához. *HK* 16 (1915) 347.

[65] *MnyTSz* 2: 564. A szerb–horvát nyelvvel foglalkozó kutatók saját nyelvükben a kopja szót görög eredetűnek tartják, s egy a Balkán déli részén az ókorban használatos kardfajta görög nevéből vezetik le, Skok, Petar: *Etimologijski rječnik horvatskoga ili srpskoga jezika.* 2. köt. Zagreb, 1972. 148.

Az 1514-es orszai csata
Varsó, Nemzeti Múzeum

Daniel Hopfer „mamelukjai"
MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 330/b.

lemezvértek. Tubero leírása szerint például a Dózsa Györgyöt híressé tevő viadalban a székely vitéz lándzsája át tudta döfni török ellenfele pajzsát és páncélját is. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az alacsony kápájú nyergekben, rövid kengyelszíjjal történő, tulajdonképpen keleti stílusú lovaglás – mely a huszárság egyik sajátosságának számított – korántsem biztosított lándzsahasználat közben olyan stabilitást a lovasnak, mint a korabeli nehézlovasság felszerelése és lovaglási metódusa, így a könnyen törő, vékony kopják használata a támadó lovas nyeregben maradását is elősegíthette.[66]

A huszárok által legtovább használt fegyver, a szablya neve bizonyosan csak 1475-ben tűnik fel a magyar forrásokban, képi ábrázolásokon azonban magyar környezetben már évtizedekkel korábban is láthatók szablyák.[67] Ugyanakkor szerb területen

[66] Anglo, Sidney: *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven and London. 2000. 219. A ferrarai herceg titkárának leírása a huszárok fegyverzetéről: Károlyi Árpád: Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban. *Századok* 11 (1877) 842.; Tubero *i. m.* 267–268. Gyakorlatlanabb harcosokkal az is megeshetett, hogy még sikeres döfés esetén is kiestek a nyeregből, mivel nem tört el a lándzsa nyele, Uszáma Ibn Munqidz: *Intelmek könyve. Egy szíriai emír memoárja a keresztes háborúk korából*. Ford.: Simon Róbert. Bp. 2006. 46. A török lovasok láttán Bertrandon de la Broquière lovag úgy vélte, hogy a rövid kengyelszíj miatt a nyugati lovagok könnyen ki tudnák vetni őket a nyeregből, Broquière *i. m.* 220.; Szamota *i. m.* 84.

[67] A legkorábbi, de bizonytalan adat, „Zabla" mint személynév 1393-ból (*MNyTSz* 3: 643.), de ezt bizonytalanságok miatt a „zabla" szó előfordulásai közé is besorolták a történeti etimológiai szótár készítői (*u. o.* 763). A hazai nyelvészek szerint a szablya, mint európai vándorszó nyelvünkben valószínűleg szerb–horvát eredetű, míg maga a tárgy mongol közvetítéssel került volna Kelet-Európába. A szláv nyelvekből való korai

már 1417-ben felbukkan ez az elnevezés, s a reszavai Szentháromság kolostor 1407 és 1418 közé datált freskóján, a 15. századból jól ismert formában maga a tárgy is látható Szent Niketasz kezében. A raguzai iratok 1363-ban említik először, ám a városban még évtizedekig igen ritka fegyvernek számít.[68] A Balkánon – legalábbis annak keleti részén – a mai értelemben vett szablyát, mint fegyvertípust azonban már rég ismerték a bolgárok, feltehetően *„paramerion"* és *„akouphion"* néven a bizánciak is. Ezeken a területeken bizonyítottnak tekinthető, hogy a sztyeppei népek harcosainak folyamatos jelenlétének is köszönhetően a 11–13. században sem szakadhatott meg a szablya típusú fegyverek használatának folyamatossága.[69] A 10. században a Kárpát-medencében – és Bulgáriában is – még oly gyakori szablyatípus eltűnése után szintén alig néhány régészeti lelet, templomi falkép, illetve a Képes Krónika miniatúrái bizonyítják, hogy ez a fegyvertípus – ha esetleg más néven is – de Magyarországon sem volt ismeret-

eredeztetés illogikus voltára a régészet több prominens képviselője is felhívta a figyelmet a szótár megjelenése után, mondván, míg a szablya a magyarok tradicionális fegyvere volt, a honfoglalás korában a szláv népek körében nem örvendett túl nagy népszerűségnek. Másfelől Magyarországon is mindvégig számolni kell a tárgytípus jelenlétével a középkorban, így nem látni tisztán azt a kiváltó okot, ami a „szablya", mint új szó meghonosodásához vezethetett volna, László Gyula: Szófejtés és régészet. In: Uő. *Régészeti tanulmányok.* Bp. 1977. 28–32.; Kovács László: Régészeti jegyzet szablya szavunk eredetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 80 (1978) 161–165. Ezek után talán nem is meglepő, hogy a régebbi szerb–horvát etimológiai szótár szerint viszont a szerb és horvát nyelvben a szó éppen ural–altaji eredetű! Skok, Etimologijski rječnik *i. m.* 3. köt. Zagreb, 1973. Mindenképpen óvatosságra kell, hogy intse a kutatókat, hogy „sewel", „schebel' formában már 1428-től felbukkant a német nyelvemlékekben, s a német etimológiai szótár a „szablya' szót a magyar szabni igével hozza összefüggésbe. Kluge, Friedrich: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 21. Aufl. Hg.: Walther Mitzka. Berlin–New York, 1975. 617–618. A 15. század első felére, közepére tehető ábrázolásokból: Jékely Zsombor: A Hofämterspeil (Bécsi Udvari Kártya) magyar színű lapjai. In: Takács I. 2006 *i. m.* 365–366. 4.75.; Cordellier, Dominique–Tóth Sándor: Zsigmond római király képmása és két másik uralkodó képmása. In. *Uo.* 452–453. 5.19.; A nagyméretű, nehéz szablyák 15. század közepi használatáról: Kovács S. Tibor: Szablya. In: Takács I. 2006 *i. m.* 446. o. 5.8.

[68] A krétai ikonokon is a 15. század 2. negyedében bukkannak fel szablyák. Evans, Helen C. (Ed.): *Byzantium: Faith and Power, 1261–1557.* New Haven, 2004. 2007. o. 121. tétel.); Petrović 1976 *i. m.* 258.; a Nyugat-Balkánon a lesznovói és decsani falfestmények révén is csak a 14. század közepéig lehet visszavezetni ábrázolásait (*uo.* 213. o. 7. a. és b. ábra.); viszont az Athosz-hegyi Protaton templomban és az ohridi Szent Klement templomban található szablyás Szent Merkuriosz ábrázolásokat az 1290 és 1300 közé datálják a kutatók. Parani, Maria G.: *Reconstructing the Reality of Images: Byzantine Material Culture and Religious Iconography 11th–15th Centuries.* Leiden–Boston, 2003. 133. és 124., 135. kép. Sajnos viszont az a 1923-ban Belgrádban talált két szablya, melyeket közlőjük *Branko Popovič* a 12-15. századra datált (Dve szablje sza vizantijszkim sztyihovima. *Starinar,* Vol. 13. (1938) 167–177. o.; a cikkhez Ivan Radman közreműködésével jutottam hozzá, amit ez úton is köszönök) minden bizonnyal jóval későbbi, 17. század végi darabok. (Kovács S. Tibor szíves szóbeli közlése.)

[69] Yotov, Valeri: *Vbopbazsenieto i sznarjazsenieto. Ot blgarszkoto szrednovekovie (VII–XI. vek)* H. n. 2004. 59–76. Nikephoros Phokas bizánci császár szablyás portréjának rajza: *uo.* 60. o.; Kolias, Taxiarchis: *Byzantinische Waffen: Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung.* Wien, 1988. 145–147. A „paramerionról": John Haldon: Some Aspects of Early Byzantine Arms and Armour. In: Nicolle, David (Ed.): Companion *i. m.* 73.; Tim Dawson: Suntagma Hoplon: The Equipment of Regular Byzantine Troops, c. 950 to c. 1204. In: *uo.* 84. Az „akouphionról": Parani *i. m.* 131. A kései bizánci fegyverzetben a szablya mellett az íj és a kisméretű kerek pajzs is megtalálható volt: Babuin, Andrea: Later Byzantine Arms and Armour. In: Nicolle, David (Ed.): Companion *i. m.* 99–104.; Bartusis, M. C. *i. m.* 328. A sztyeppei népek harcosainak kelet-balkáni jelenlétéről ebben az időszakban: Vásáry István: *Cumans and Tartars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365* Cambridge, 2005.

len.[70] Azonban a 15. századra datált, nagyobb méretű, jellegzetes kardmarkolatú, „gótikus" vagy „s-keresztvasúnak" nevezett szablyákkal ellentétben, melyek a kor európai kétkezes kardjainak módjára kiválóan használhatók voltak gyalogos fegyverként is a könnyűlovassághoz talán jobban köthető, könnyebb, a szakirodalomban hagyományosan „törökösnek" nevezett szablyák elterjedése feltehetően csak a század folyamán következhetett be. Meglepő módon nincs ez másként az oszmán tárgyanyagban sem, ahol jelenlegi ismereteink szerint a század közepe előtt nincs biztos nyoma a szablya használatának.[71]

Okkal feltételezhetjük, hogy ezek a fegyverek a 16. századból ismert formájukban – esetleg elnevezésükkel együtt – épp a huszárság térnyerésének hatására terjedtek el Magyarországon a 15. század folyamán.[72] Aligha véletlen, hogy ebben az időszakban a védőfelszerelések esetében viszont nincs nyoma új szavak – vagy tárgyak – átvételének. Azaz a magyar tegzesekkel szemben a huszárság inkább közelharcra specializálódott, a küzdelemben a tárcsapajzs és a nyugat-európainál könnyebb lándzsa, a kopja használatát kombináló, de túlnyomórészt páncéling vagy mellvért nélkül, legfeljebb sisakban harcoló könnyűfegyverzetű lovasokból állhatott.[73] 1547-ben legalábbis még ilyen képet mutatott Ferdinánd magyar király udvari huszársága a schmalkaldeni háborúban, s

[70] Kovács L. 2003 *i. m.* 384. A magyarországi képzőművészeti anyagban felbukkanó, gyakran kétkezes szablyákról Pandula *i. m.* 218–219.

[71] A nagy magyar szablyáról és a rövidebb, „törökösnek" tartott változatról: Kovács S. T. 1995 *i. m.* 213–216., és Mitchel, Russel: Reconstructing the use of medieval and renaissances Hungarian sabres. In: Hand, Stephen (Ed.): *Spada, An Anthology of Swordmanship of Memory of Ewart Oakeshott.* Union City, 2002. 87–98. Az oszmán tárgyanyagban fennmaradt szablyákról: Kovács S. T. kéziratként *i .m.* Lehetséges, hogy a nagyobb változat inkább gyalogsági fegyver volt, Zarnóczki *i. m.* 49., vö. Amberger, J. Christoph: Behind the woodshed: Little-known aspects of Dussack play through the ages. http://www.swordhistory.com/ excerpts/dussack. htm. Letöltve: 2007. november 4. A 15. századi cseh gyalogság például túlnyomó részben a „tesák" nevű ívelt, egyélű pengéjű fegyvert használt, Tresp *i. m.* 81, 380. Gyalogsági fegyverként tűnnek fel szablyák a Thuróczy-krónika 1488. évi augsburgi kiadásának illusztrációin – a magyarok ellenségeinek kezében, vö. Rózsa György: *Grafikatörténeti tanulmányok.* Bp. 1998. 109. kép. Az újabb típusú szablyákhoz hasonló lehetett az a bizánci császári fegyver, melyet 1439 táján rajzolt le Pisanello egy íjászfelszerelés mellett (Chicago, Art Institut, Margaret Day Blake Collection, 1961. 331). A művészettörténeti szakirodalom a szablya jelenlétét a bizánci császár használati tárgyai között azzal a feltevéssel magyarázza, hogy az valószínűleg keleti – karamán vagy mameluk – eredetű diplomáciai ajándék volt, amivel a császár a saját fontosságát kívánta hangsúlyozni nyugati tárgyalópartnerei előtt, Evans, H. C. *i. m.* 531., valamint Alexander, David: Pisanello's Hat. The Costume and Weapons Depicted in Pisanello's Medal for John VIII. Palaeologue. A Discussion of the Saber and Related Weapons. *Gladius* 24 (2004) 135–186. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a Berry herceg 1416 előtt keletkezett hóráskönyvében az f. 51. verzión ábrázolt három királyok közül a II. Manuel bizánci császárnak vélt személy már szintén hasonló szablyát visel, Babuin *i. m.* 102.

[72] A 16. század elejére egész sor új balkáni, a hadikultúra megújulására utaló szó jelent meg a magyar nyelvben. Ilyen volt például az eredetileg bizánci eredetű „paripa" (Veszprémy 2005 *i. m.* 809–810.), vagy az eredetileg kisebb portyázó csapatot jelentő „csata", vagy a zsákmány elárverezését jelölő „kótyavetye" szó is. (*MNyTSz* 1: 484.; 2. 594–595.

[73] A 16. század végére már tipikus „magyar" darabnak számító ún. „rákozott" mellvérttípus viszont nem az oszmánoktól, hanem Itáliából kerülhetett a magyar lovasság fegyvertárába. A Kelet-Európában jószerével a 18. századig használatban maradó, keleti típusú, sodronyingből és sodronyos vassapkából álló védőfelszereléssel, mint amilyet Kinizsi Pál nagyvázsonyi sírjában találtak (Kalmár 1971 *i. m.* 256–257., 3. kép), legfeljebb csak a tisztek rendelkezhettek.

ezt az állapotot tükrözi a magyarországi harcok veteránjának, Ferdinánd tiroli hercegnek 1556–57 táján készült díszes huszártorna felszerelése is.[74]

Tóth Zoltán véleményével szemben valójában ezt a – már Zarnóczki Attila által is vázolt – képet erősíti a lengyelországi példa is. Ott a 16. század legelején a budai és krakkói Jagellók kapcsolatainak köszönhetően bevezetett ún. „rác-reform" eredményeképpen jelent meg a huszárság, mint udvari katonaság. Így fordulhatott elő, hogy az 1515. évi bécsi királytalálkozón a lengyel küldöttség jelentős része már magyar huszárnak öltözve jelent meg. A Magyarországról Lengyelországba kerülő huszárok etnikuma ekkor még jelentős részben szerb lehetett, ami alátámasztja Tóth eredményeit a 15. századi rác lovasság és a huszárok tekintetében, de a lengyel kutatók egybehangzó véleménye szerint ezek a lovasok még kifejezetten könnyűfegyverzetűek voltak, s Tóth által is jól ismert példaként felhozott páncélos huszárság – igaz, szintén magyar hatásra – csak jóval később jelent meg a színen.[75]

Bár a kopja és a pajzs párosítását – már csak a források hiányosságai miatt – sem tulajdoníthatjuk a 15. századi Magyarországon kizárólag a délszláv huszárság sajátosságának,[76] szembeszökő, hogy 1435 és 1492 között a magyarországi telekkatonaság körében is megjelent és teret nyert a lovas íjászok rovására, s ez az időszak egybeesik a huszárság presztízsének gyors növekedésével. Mátyás korában a tegzes név ugyan eltűnt a forrásokból, de a lovas íjászok nem: az 1459. évi szegedi országgyűlés a telekkatonaságon belül még megkülönböztetett karddal, pajzzsal, íjjal, illetve lándzsával felszerelt lovasokat, s hasonló felosztást találni Mátyás 1466. április 4-én a Győr megyei nemességhez intézett parancslevelében is. A Jagelló-korszak egyes hadügyi törvényeiből (1492, 1523) világosan kiderül, hogy a Magyar Királyság hadseregében egészen az 1520-as évekig számolnunk kell a hagyományos íjász könnyűlovasság létezésével is.[77] Lehetséges, hogy a kopjás–pajzsos és íjász könnyűlovasok még csapatonként

[74] A 15. század végére, a 16. század elejére tehető, talán hiteles huszárábrázolásnak tekinthető hüvelyvéseten épp ilyen felszerelésű lovas látható. (MNM Fegyvertár, Ltsz. 55. 3539.(Lugosi –Temesváry: Kardok *i. m.* 40. színes kép.); Pálffy Géza: A magyar nemesség I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Történelmi Szemle* (2003) 1–2: 47–49. Az udvari huszárok felszerelése 1547-ben: Károlyi Á., *i. m.* 841–843.; Gamber, Ortwin–Beafuort, Christian: *Katalog der Leibrüstkammer. II. Teil. Der Zeitraum von 1530 bis 1560.* Busto Arsizio, 1990. 151–153. és 85. kép. A 16. század közepén divatossá váló ún. huszártorna felszereléséről: Kalmár János: *A magyar huszártorna fegyverei.* Bp. 1960. 9–12.; Pfaffenbicher, Matthias: 6 Blätter aus dem Turnierbuch Erzherzog Ferdinands von Tirol. In: Seipel, Wilfried (Hg.): *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie.* Wien, 2003. 380–381. V. 29.

[75] Gembarzewski: Le Hussard Polonois. *Revue Internationale de l'Histoire Militaire* 1 (1939–40) 3: 157–168.; Zygulski, Zdyslaw: The Winged Hussars of Poland. In: Held, Robert (Ed.): *Arms and Armor Annual.* Northfield, 1973. 91–93.; Plewczyński, Marek: *Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów.* Warszawa, 1995. 140–147.; Plewczyński, M.: Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: *XXII. Kongress der Internationalen Komission für Militärgeschichte. Acta.* Wien, 1997. 358–360. Az 1515. évi találkozó huszárairól: Cuspinianus, Johannes: Napló I. Miksa császár találkozójáról Magyarország, Csehország és Lengyelország három királyával. (1515) In: Kulcsár Péter ford.: *Krónikáink magyarul. Történelmi források III.* Bp. 2006. 142, 149.; A páncélos „huszárok" 16–17. századi megjelenését és elterjedését külön tanulmányban kívánom majd felvázolni.

[76] Schmidt, P. 1992 *i. m.*

[77] „gladio, clipeo, pharetra et arcum, vel lances" (*Decreta, 1458–1490.* 111.); „gladium, lanceam et clipeum vel arcu cum pharetris" Teleki, *Hunyadiak kora* 11: 154–155. Ezért is merült fel az a hibás ötlet, hogy a magyar vértesek még a 15. században is használtak volna íjat. (Rázsó Gy., 1990 *i. m.* 88., vö. Zarnóczki A. *i. m.* 42.). Az 1492. évi 20. tc. szerint 20 jobbágytelek után kellett egy lovast kiállítani *„ad minum lanceam, clypeum, et arcum manualem, et si fieri poterit loricam"* (*Corpus Juris Hungarici, 1000–1526.* Bp., 1899. 492–493.); 1523.

sem különültek el. Harc közbeni együttműködését egy az 1520-as években Lengyelországban készült, az 1514-es orszai csatát ábrázoló festmény alapján képzelhetjük el, ahol az íjászok kis csoportjai a kopjások tömegeinek fedezetében küzdenek. A korabeli Közép-Európában ez nem is lehetett ritka párosítás, hisz Mátyás könnyűlovasságában is együtt szolgáltak az íjásztudományukról közismert havasalföldi és moldvai lovasok a szerbekkel.[78]

A huszárság balkáni gyökerei

Az eddig ismertetetett adatok tükrében továbbra is megvilágításra szorul a korai huszárság és az Oszmán Birodalom katonaságának sokat emlegetett viszonya e korszakban. A régebbi kutatók az oszmán hódításnak jobbára csak azt a hatását vették figyelembe, mely a hagyományos vezető réteg és kísérete távozásához vezetett, ám az elmúlt évtizedek turkológiai kutatásainak köszönhetően már közismert, hogy a délszlávok jelentős tömegei inkább az integrációt választották. Ennek köszönhetően a 16. században Magyarországot megszálló oszmán katonaság jelentős része délszláv etnikumú volt. Egy 1541-ben készült zsoldlista elemzése például kimutatta, hogy a Galambóctól Eszékig húzódó határ 17 helyőrségében szolgáló 5249 katonának legalább 55%-a délszláv eredetű lehetett, s ezek zöme még keresztény volt. Az oszmán állam a kezdetektől szívesen fogadta áttérő ellenségeit szolgálatba, így a birodalom alapítói, a híres akindzsik első vezérei, Evrenosz bég és Kösze Mihály is katalán és bizánci renegát volt.[79] A viharos gyorsasággal folyó balkáni hódításoknak köszönhetően néhány évtized alatt hatalmas tömegben kerültek az új hatalom fennhatósága alá a keresztény balkáni államok harcosai. Bár a valláscsere sem ment éppen ritkaságszámba a hadakozók körében, az oszmánok nem voltak túl válogatósak. Bulgária meghódítása után 1376-ban szervezték meg az ottani keresztény fegyverforgatókból verbuválódott vojnukok szervezetét, melyet a további hódításoknak köszönhetően a Nyugat-Balkánra is kiterjesztettek.

évi 19. tc.-ben viszont tíz jobbágytelek után rendeltek kiállítani egy lovast *„ad minus hastam cum clypeo, vel arcum manualem cum pharetra habentem disponat."* (*Corpus Juris Hungarici, 1000–1526.* 814–815.). Bonfini sokat említett történeti munkája is – ha nem is a Tóth által idézett Heltai Gáspár féle magyar átdolgozásban – elkülönítette a magyar katonaságon belül a könnyűlovasságot és a szerb portyázókat. (Bonfini *i. m.* 816., vö. Tóth Z., 1934 *i. m.* 148–149.; Tóth Z. 1938 *i. m.* 70–71.) Úgy tűnik tehát, hogy e tekintetben mégis inkább Tóth legkiválóbb vitapartnere, Darkó Jenő járt közelebb a valósághoz, Darkó J. *i. m.* 162–163.; Rázsó 1990 *i. m.* 89. A Mátyás kori magyar hadsereg fegyverzetét feldolgozó Zarnóczki is felismerte, hogy „már halványan érzékelhető egyfajta fegyverzet szerinti tagolás a könnyűlovasság egységei között. ... Hogy mit jelent ténylegesen ez a felosztás, nem tudjuk." (Zarnóczki *i. m.* 47.)

[78] Varsó, Nemzeti Múzeum (http://artyzm.com/e_obraz.phpid, =2206, 2006. szeptember 8.). A lengyel kutatók a képen látható könnyűlovasokban a magyar példa alapján 1500–1501-ben a krakkói udvar szolgálatába lépett magyarországi szerb huszárokat vélnek felfedezni. Herbst, Staniwław – Walicki, Michail: Obraz bitwy pod Orsza. Dokument hitorii sztuki I wojskowošci. *Rozprawy Komijsi Historii Kultury i Sztuki* 1. (1949) 33–67. Magyarországon még a 15. században is nagy tömegben készítettek hadi célokra alkalmas íjakat, például a havasalföldi hadsereg számára (Kalmár 1971 *i. m.* 135.), s Lengyelországban még a 16. század elején is ismert volt a magyar íj, vö. Andrzej Nowakowski (Ed.): *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500.* Toruń, 1998. 56.

[79] Az akindzsikről és parancsnokaikról, Evrenosz bégről és Kösze Mihályról: Decei, Aurel: Akindji, és Babinger, Franz: Mikhal-oglu. In: *Encyclopedica of Islam.* 1. köt. Leiden–London, 1960. 340., 7. köt. 1993. 34. hasáb.; Szakály Ferenc–Fodor Pál: A kenyérmezei csata. *HK* 111 (1998) 312–313. (ami ebben a kötetben is olvasható). A korai oszmán államban a keresztény vagy frissen áttért keresztény katonaság jelentőségéről: Lowry, Heath W.: *The Nature of the Early Ottoman State.* New York, 2003. 55–94.

A 15. századi források szerint a korai időkben még a keresztény hiten maradt katonák is kaphattak kisebb szpáhi birtokokat, sőt az irregulárisnak nevezett oszmán csapattestekben, az akindzsiknél, martalócoknál szolgáló harcosok jelentős része keresztény maradt.[80]

Áttételes módon tehát igaznak tekinthető a hazai kutatók feltételezése az oszmán harcosok és a magyar huszárok hasonlóságáról, de nem árt figyelembe venni, hogy a 15. század végén a határ mindkét oldalán jórészt hasonló felszereléssel, harci technikákkal rendelkező, részben azonos etnikumú és elnevezésű katonaság nézett farkasszemet egymással. A Várad 1474-es kifosztásáról szóló vers „török huszárai", a Beriszló Péter énekében felbukkanó „szendrői török vajda", az 1514. évi 46. törvénycikkben üldözendőnek minősített magyarországi „*beslik*" mind-mind ennek a néha kifejezetten zavarba ejtő azonosságnak lehetnek a nyomai. Ami korántsem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy milyen sok, eredetileg török szolgálatban álló szerb tiszt lépett át magyar szolgálatba, méghozzá a legénységével együtt. Mátyás leghíresebb szerb parancsnokai szinte mind ilyen „renegátok" voltak: Vuk Brankovics állítólag 1464-ben még Isza szendrői bég deli lovasainak parancsnoka volt, Milos Belmosevics pedig még a híres 1474-es váradi rajtaütésben is részt vett, mielőtt ezer emberével át nem állt Mátyás oldalára. Eléggé közismert, hogy az oszmánok az elfogott keresztény hadifoglyokat akár felnőtt fejjel is besorozták a janicsárok közé, de Mátyás sem tett másként a foglyul ejtett jajcai vagy szabácsi őrséggel. Azaz – nem utolsósorban a szerbek megosztottságának köszönhetően – a 15. században még létezett egyfajta átjárhatóság a szembenálló hatalmak hadserege között, ami a 16. század második felétől már szinte elképzelhetetlen volt.[81]

Ugyanekkor ezek a hasonlóságok viszont elfedték az oszmán hadszervezeten belül minden bizonnyal fennálló különbségeket az ázsiai – kissé leegyszerűsítve török – és a balkáni katonaság között. Márpedig a közép- és kora újkori Európában nem véletlenül tulajdonítottak komoly jelentőséget a harcosok etnikumának, hiszen a szervezett ki-

---

[80] Hegyi Klára: *Török berendezkedés Magyarországon.* Bp. 1995. 100.; Cvetkova, Bisztra: *A várnai csata.* Bp. 1988. 76–80.; Hegyi K.: Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilájet déli szandzsákjában. *Századok* 134 (2001) 1251–1272.

[81] Takáts S. *i. m.* 86.; Gerézdi Rabán: *A magyar világi líra kezdetei.* Bp. 1962. 63., az 1514. évi 46. tc.: *CJH* 1: 726–727.; Tóth Z. 1934 *i. m.* 152.; Ivić, Aleksa: *Istorija Srba u Ugarskoj od pada Smedereva do seobe pod Carnoievicem (1459–1690).* Zagreb, 1914. 5–17.; Fenyvesi László: Magyar–török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig. *HK* 103 (1990) 81–84.; Jó példa erre a szerb Konstantin Mihajlović iz Ostrovice esete, aki a szerb despota katonájaként kezdte pályafutását, 1455-ben erőszakkal janicsárrá tették, végül 1463-ban a jajcai parancsnok csapatával egyidőben ő is magyar szolgálatba lépett. Mihajlović, Konstantin: *Memoirs of a Janissary.* Transl.: Stolz, Benjamin. Ann Harbor, 1975. 99, 141. A jajcai török helyőrség maradékának átállásáról: Bonfini *i. m.* 735. Egy magyar históriás ének szerint az 1476. évi szabácsi ostrom török túlélői is Mátyáshoz szegődtek. Szilády Áron (Szerk.): *Régi magyar költők tára.* 1. köt. Bp. 1877. 27. A 17. század végén azonban ismét hasonló folyamatok zajlottak le, az addig török szolgálatban lévő szerb hadinép saját tisztjei vezényletével tömegesen állt át Habsburg szolgálatába. Iványi István: *A tiszai határőrvidék, 1686–1750.* Bp. 1885. 3–5.; Czigány István: Rebellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai elképzelések és a taktikai valóság). In: Tamás Edit (Szerk.): *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára.* Sárospatak, 2003. 38. Ennek a kettősségnek komoly szerepe lehetett abban, hogy a magyar határvédelem fontosabb vezérei Ozorai Pipótól Kinizsi Pálig gyakran és fontos helyen szerepelnek a délszláv, s különösen a szerb hősénekek szereplői között, Dávid András: *Fejezetek a magyar–délszláv művelődési és irodalmi kapcsolatok köréből.* Novi Sad, 1969. 50–80. A kérdés újabb irodalmának áttekintésével: Dankó Imre: Králjevics Márkó azonosítása Mátyás királlyal a délszláv népköltészetben. In: Kiss Mária (Szerk.): A tradicionális műveltség *i. m.* 223–232.

képzés útján történő tudatos mintakövetés csak ritkán fordulhatott elő, így a katonák tudását főként saját szülőföldjük anyagi és mentális viszonyai szabták meg, s ezeken a környezeti tényezőkön csak igen nehezen lehetett változtatni.[82]

A rendkívül gyors oszmán hódítás eleve kétségessé teszi, hogy alig néhány évtizedig tartó szembenállás alatt török mintára gyökeresen átformálódhatott volna a balkáni népek fegyverzete és harcmódja – hiszen egy ilyen típusú változást a magyarok esetében is csak a délszlávok közvetítésével tartott elképzelhetőnek a hazai kutatás, annak ellenére, hogy addigra közel száz éve folyt már a küzdelem az oszmánok ellen. Az oszmán források pedig épp arra utalnak, hogy a birodalom hadszervezetébe olvadó balkáni katonaság a fegyverzet terén színesíthette az amúgy is tarka összképet. Érdekes példája ennek a konstantinápolyi udvar miniatúrafestészete, ahol az ábrázolásokon a magyarok jellegzetes tárcsapajzsa az 1570-es évekig igen ritkán bukkan fel az oszmán harcosok kezében, s ezekben az esetekben is többnyire olyan európai eredetű harcosokhoz kötődik, mint a jellegzetes viseletű delik.[83] Még a 16. század végén készült *Codex Vindobonensis* képein is jól megkülönböztethetőek az ázsiai módra íjjal felfegyverzett udvari szpáhik a már-már magyar lovasnak tűnő kopjás, tárcsapajzsos határvidéki harcosoktól. Bár a tárcsapajzs a 17. század elejére mindkét oldalon kikopott a fegyvertárból, még e század végén is nyilvánvaló különbségek voltak az oszmán seregen belül az európai és ázsiai lovasság fegyverzetében és szokásaiban. Marsigli jelentése szerint 1683-ban *„a lovas katonák fegyvere általában az egyszerű szablya és lándzsa; az ázsiaiak, ellentétben az európaiakkal, inkább nyilat, hosszú lándzsát, hajítódárdát használnak."*[84]

Akad azonban egy ábrázoláscsoport, mely ellentmondani látszik az ázsiai és európai „török" harcosok fentebb körülírt különbözőségének. Az 1529-es és 1532-es oszmán támadások alkalmából megjelentetett német grafikai anyagból többféle variációban is is-

[82] A kiképzés középkori lehetőségeiről: Showalter, Dennis E.: Caste, Skill, and Training: The Evolution of Cohesion in European Armies from the Middle Ages to the Sixteenth Century. *The Journal of Military History* 57 (1993) 407–430. Az etnikai karakter pótolhatatlanságát tükröző szemléletmódnak épp a magyar huszárság 18. századi karrierje volt talán az utolsó megnyilvánulása. Franciaországi megítélésükről: Tóth Ferenc: A la hussarde ... (Adalékok a franciaországi huszármítosz történetéhez.) *AETAS* (2003): 3–4: 56–58.

[83] Fehér, Oszmán-török ábrázolások *i. m.* 14, 16.a., 27, 68. kép: párviadal a mohácsi csata előtt és az egyik csatajelenet, Jahja pasa fia, Mehmed bég harca 1538-ban, valamint Ali pasa Lippa 1552-es ostrománál az 1558-ban készült Szülejmánnáméból; 67.a kép: szintén Ali pasa Lippa 1552-es ostrománál egy szintén 1558-ban készült munkából; 99. kép: Babócsa bevétele 1566-ban 1579-es Szülejmán szultán történetéből. Csak ebben a kései munkában Szigetvár ostrománál (91. kép.), illetve az 1588-as Hünernámé mohácsi csataképén (165. kép.), illetve Dzselálzáde krónikájának 1575-ös, Szolnokon készült másolatának Nándorfehérvár ostromát ábrázoló miniatúráján (10. kép) látunk tárcsapajzsokat kifejezetten török viseletű katonák kezében. E pajzstípus „rúmi" elnevezése is európai kötődését jelzi. (Feridun M. Emecen professzor szíves szóbeli közlése.)

[84] A Codex Vindobonensis (Bécs, Nationalbibliothek, 8626.) illusztrációit közli Inalcik, Halil: *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300–1600.* London, 1973. 25, 26. kép. Istvánffy leírása szerint az 1570-es években Zrínyi György javaslatára kezdték elhagyni a tárcsapajzsot a magyar lovasok, Istvánffy Nicolai: *Historiarum de rebus Ungaricis, libri XXXIV.* Coloniae Agrippinae, 1622. I. XXV. könyv, 530. Luigi Ferdinando Marsigli gróf tapasztalatai a török hadsereg és Buda állapotáról 1683-ban. In: Szakály Ferenc (Szerk.): *Buda visszafoglalásának emlékezete, 1686.* Bp. 1986. 70. Arra, hogy az Oszmán Birodalom északi határvidékének bosnyák és szerb harcosainak harcmódja több hasonlóságot mutattak a magyarországi ellenfeleikkel, mint az ázsiai csapatok vitézeivel. Igen érdekes utalás, hogy Zay Ferenc szerint I. Szelim szultán az 1516-os egyiptomi hadjáratára „vagy hatezer embert, boszniaiakat, rácokat magyar módra öltöztetvén és magyar módra zászlókat íratván, hogy a magyar király es őhozzá hallgatna." Zay Ferenc: *Az Lándorfejírvár elveszésének oka e vót és így esött.* Bp. 1980. 7. Hasonlóan járt el 1486-ban Mátyás király is, akik a déli határvidéken toborzott katonái számára török turbánokat és köpönyegeket vásárol. (Hazai György: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású iratai. *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 289–291.)

meretes egy ikonográfiai típus, melyet készítői az egyik sorozat készítője, Daniel Hopfer „mameluk",[85] a másiké, Erhard Schön és Hans Guldemund „szpáhik"[86] felirattal láttak el. Mindkét ábrázoláson lándzsával, szablyával és a lovasságnál használatos litván pavézére, illetve egyfajta tárcsára emlékeztető pajzsokkal felszerelt lovasok láthatók, páncél nélkül, csíkos ruhában, tollforgós, szőrős kucsmában. Az egyik képet – mint a keleti lovasok hiteltelen ábrázolását a nyugati művészetben – Jankovich Miklós külön ki is emelte a lovakról, lovasságról szóló német könyvében.[87] Gyanúm szerint azonban ezekben az esetekben pusztán a hirtelen jött „megrendelői igények" kielégítésére törekvő német grafikusok, nyomdászok megfelelési kényszere változtatta „törökké" és „mamelukká" a valószínűleg régebbi ikonográfiai típust. Guldemund sorozatának egy másik darabjának lovas figurája – mely a *„Sansaco des türcken oberster Haubtman"* címet kapta – olyan jellegzetes föveget visel, amit a török kori ábrázolásokon nem igazán, viszont az 1430-as évek végén az egyházegyesítő zsinati tárgyalásokra Itáliába érkező bizánci küldöttségről készült Pisanello-rajzokon felismerhetünk.[88] A sorozatok sokféle egzotikus és orientalizáló ikonográfiai előképe között feltételezhető bizánci forrásokra utal az említett Guldemund fametszet „szpáhi"-jainak felirata is, amelyben – meglehetősen ellentmondásos párosításban –*„Mamelucken Stradiother"*-nek nevezik a lovasokat. Erhard Schön kiváló rézkarcán pedig az egyik lovas pajzsán az oszmánok jelvényével azonosított félholdon kívül a bizánci Palailogosz császárok címerként értelmezett szimbóluma, a talpas kereszt látható, szárai között B betűkkel.[89] Mindezek alapján és a 15. századi itáliai művészetben fennmaradt bizánci ikongráfiai típusok jellegzetességei – mint például a kucsmaszerű fejfedő – ismeretében megkockáztatható az a feltevés, hogy ezeknek a képeknek a forrásai részben vagy egészben olyan ábrázolások voltak, melyet 15. századi itáliai művészek készítettek a zsinatokra érkező bizánci küldöttség tagjairól, s ennek következtében a „töröknek" vagy „mameluknak" nevezett lándzsás, tárcsapajzsos könnyűlovasok visszahelyezhetők abba a közegbe, melyhez az Oszmán Birodalom katonaságának különbségeit felvető gondolatmenet szerint is tartoznak. Hasonló jelenség figyelhető meg a Thuróczy-krónika 1488-as augsburgi kiadásának illusztrációin, ahol a nehézpáncélos magyarokkal harcoló kopjás, szablyás, tárcsapajzsos „keleti" könnyűlovasság turbán helyett hasonló föveget visel, mint amilyet például a bizánci császár főminiszterének, Theodor Metochitesnek az 1320-as években készült mozaikportréján láthatunk az isztambuli Chóra templomban.[90]

[85] Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: 330/b.

[86] Historisches Museum der Stadt Wien, Inv. Nr. 31.553/6. Wien, 1529. *Die erste Türkenbelagerung. Historische Museum der Stadt Wien, Ausstellungskatalog.* Wien, 1980. 65–66., 151/5. kép.

[87] „Ein Beispiel für irrtümliche Auffassungen westlicher Chronisten." Jankovich Miklós: *Pferde, Reiter, Völkerstürmen.* München–Basel–Wien, [1970.] 139.

[88] Historische Museum der Stadt Wien, Inv. Nr. 31.553/3. Wien, 1529. Die erste Türkenbelagerung. *i. m.* 65. 51/3. kép.; Todorov, Maria Fossi: *I disegni del Pisanello e della sua cerchia.* Firenze, 1966. 106, 166. és 169. kép.

[89] Solovjev, Aleksandar Vasiljevič: Les emblèmes héraldiques de Byzance et les Slaves. *Seminarium Kondakovianum* 7 (1935) 155–160. E képsorozatok ikonográfiai forrásait a későbbiekben külön tanulmányban kívánom feldolgozni.

[90] Hasonló öltözékű alakokat láthatunk a Trapezunt 1461-es ostromát ábrázoló itáliai ládafestményen is. Zeri, Federico–Gardner, Elsiabeth E.: *Italian Paintings. A Catalogue of the Collection of The Metropolitan Museum of Art. Florentine School.* New York, 1971. 101–102. A császárt az itáliai zsinatra elkísérték gianitzaro/ianitzaroi elnevezésű válogatott katonák is, akikben egyes kutatók hispániai könnyűlovasok mintájára felszerelt harcosokat látnak, Bartusis *i. m.* 284–285. Rózsa Gy., 1998. 111. kép., vö. Parani, Maria G.: *Reconstructing the Reality of Images. Byzantine Material Culture and Religious Iconography (11th-15th Centuries).* Leiden-Boston, 2003. 85. o., 77. kép.

A Bizánci Birodalom fennállásának utolsó évtizedeire tehető lovasok felszerelése valószínűleg nem pusztán a véletlennek köszönhetően mutat hasonlóságot a későbbi huszárokéval.[91] Egy olyan keleti és nyugati vonásokat egyaránt mutató csapatnem, mint a huszárság csakis a keleti és nyugati lovas kultúra határvonalán fejlődhetett ki. Ennek Litvániától a Peloponnészoszig megvolt a lehetősége Európában, de a hozzá társuló elnevezés és funkció csak a Balkán térségében mutat bizonyítható egységet.[92] Abban a térségben pedig a bizánci hadszervezet volt az, ami évszázadokig meghatározó befolyással bírt a Balkán népeinek hadi kultúrájára is, s a bizantinológia magyar kutatói számára is régóta ismertes tény, hogy ennek a hadszervezetnek a terminológiájában már a 10. században szerepelt a „huszár" elnevezés elődje.[93]

A harmincas évek magyarországi huszárvitájának egyik utolsó hozzászólója 1939-ben Gáldi László nyelvész volt, aki részletesen tárgyalta a huszár szó lehetséges bizánci előzményeit. Adatai azonban – talán mert egy nyelvészeti szakfolyóiratban publikált – szinte teljesen visszhangtalanul maradtak a hazai hadtörténetírásban,[94] mely a huszárság múltjának megvilágítására jobbára azóta is megelégedett a szintén nyelvészettudományból kölcsönzött „szerb rabló" magyarázattal. Nem így a balkáni népek tudósai, akiket legalább annyira sértett a huszárok azonosítása a „szerb rablókkal", mint a hazai közvéleményt, s kapva kaptak a lehetőségen, hogy a bizánci hadsereg „reguláris" egységeitől származtassák a huszárságot.[95]

Ez esetben a szó etimológiájánál talán lényegesebb, hogy bizánci szövegek szerint mi is volt a görögben „khószáriosznak", illetve „khonszáriosznak" is nevezett katonák funkciója.[96] A leggyakrabban említett feladatkör az erőszakos felderítés és „nyelvek"

---

[91] A bizánci Akritasz-eposz egyik legkorábbi fennmaradt verziójában a 14. századra datált grattaferratai kéziratban a hős Diogenisz a lándzsával s pajzzsal, de páncél nélkül küzdő amazonnal, Maximóval vívott párviadala erősen emlékeztet a 16. századi kopjatörésekre. Az amazon pajzsán „széttárt sasszárnyak lebegtek kézzel írva" éppúgy, mint egyes későbbi huszárpajzsokon. Hodzia, Dimitriosz (Szerk.): *A bizánci irodalom kistükre.* Bp. 1974. 541., vö. Szendrei János: *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon.* Bp. 1896. 161, 494.; Boldog Zoltán: XV–XVI. századi pajzsok a Déri-gyűjteményből. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (2005) 247.

[92] Hasonló fegyverzetű könnyűlovasok például Lengyelországban is voltak a 15. század végén (Nowakowski 1998 *i. m.* 77. kép), de Pereszvetov javaslata arra utal, hogy a huszárokhoz köthető egyik legjellegzetesebb fegyver, a tárcsapajzs nem volt használatban Kelet-Európa északi térségében. (Pereszvetov *i. m.* 163, 299.)

[93] Gáldi László: Huszár szavunk bizánci kapcsolatai. *Magyar Nyelv* 25 (1939) 160–166. Az ismeretlen bizánci szerző Taktikáját elsőként egy kiváló magyar bizantinológus, Vári Rezső jelentetett meg. (*Incerti scriptores Byzantini saeculi X. Liber de re militari.* Lipsiae, 1901.); újabban a bizánci ostromtechnikák kapcsán Tősér Márton hivatkozott a szövegre. (Bizánci terjeszkedés a X. században – ostromtechnikák elméletben és gyakorlatban. *HK* 119 (2006) 460.; Uő: Portyázó harcok a bizánci határokon a X. században. *HK* 120 (2007) 541. 57. j.

[94] A „huszár-vitában" még felbukkant: Zsuffa Sándor: *A húnok története. (Hogyan keletkezhetett a huszár szó?)* Bp. 1940.; újabban Veszprémy 2000 *i. m.* 675. 9. j. Ellentétben a nemzetközi irodalommal, ld. például *Brzezinkski, Richard–Vuksic, Velimir: Polish Winged Hussars 1576–1775.* Oxford, 2006. 5.

[95] A kérdés külföldi szakirodalmának áttekintése: Resachevici *i. m.* ; A „rablók' és „regulárisok" fogalmának értelmezési problémáiról egy következő cikkemben esik majd szó.

[96] Valószínűleg több különféle, de hasonló jelentéssel bíró szó egymásra rétegződéséről lehetett szó a Balkánon, amiben egyaránt szerepet játszott a rabló, kalóz, portyázó jelentésű latin cursor, corsarius, a csapda jelentésű görög khószía, a rabló jelentésű bolgár chonsa szó is, amit egyes nyelvészek a csapat jelentésű gót hansa szóra vezettek vissza, Veszprémy L. 2000.; Gáldi *i. m.* 162–166.; Cankova-Petkova, Genoveva: A kora középkori bolgár–magyar kapcsolatok néhány adata. In: Dobrev, Csavdar–Juhász Péter–Mijatev, Petar: *Tanulmányok a bolgár–magyar kapcsolatok köréből. A bolgár állam megalapításának 1300. évfordulóján.* Bp. 1981. 215.

fogása volt,[97] de külön figyelmet érdemel az a részlet, ami az ellenséges területek megszerzésében játszott szerepükről szól: *„Akik pedig fallal övezett városokat akarnak harccal elfoglalni és ezáltal az ellenséges ellenállást meg akarják törni, gyakori betöréseket intézzenek azok földjére kourszárészek és trapezitaszok útján, akiket a nyugatiak[98] khószároisznak neveznek, valamint más lovas és gyalogos erők segítéségével."*[99] Még a 13–14. században is külön csapatba osztott bizánci portyázókra alkalmazott terminológia újabb érdekessége, hogy a rájuk alkalmazott nevek közül a „prokourszátor", *„kurszátor"* párja a *„precursor"* is megtalálható a „huszár" szinonímájaként a 16. századi magyar szövegekben.[100] S ezeknek a bizánci katonáknak is éppúgy a rablás, a zsákmányolás volt a fő feladata, mint azoknak a magyarországi *praecursor*oknak, akik az ellenséges területeken „száguldani", azaz dúlni, rabolni, zsákmányolni jártak.[101]

Összegzés

Az 1930-as évek „huszár-vitájának" kirobbantója, Tóth Zoltán azt feltételezte, hogy a hagyományos magyar íjász könnyűlovasság már a 11. században megszűnt, s átadta a helyét egyfajta nyugati típusú nehézlovasságnak. Ettől fogva a Magyar Királyság hadseregében rendre felbukkanó könnyűlovasok mindig csak és kizárólag idegen népek segédcsapatai lettek volna: előbb besenyők, majd kunok, s végül a 15. században, a kunok demilitarizálódása után, az oszmánok elől menekülő délszlávok. Tóth elvitathatatlan érdeme, hogy Mátyás korának „rác" katonaságát sikerült is azonosítani a kor forrásaiban egyre gyakrabban felbukkanó huszárokkal.

Borosy András munkáiból azonban később világossá vált, hogy ez a Tóth által a 11. századra datált radikális változás nem ment végbe sem az Árpád-, sem az Anjou-korban. Engel Pálnak köszönhetően pedig az is kiderült már, hogy nem azért kellett Zsigmond uralma alatt megszervezni a könnyűlovas íjászokként felszerelt telekkatonaságot, mert egyszerűen kevés volt az oszmánok elleni hatékony harchoz szükséges könnyűlovas, hanem mert a társadalmi változásoknak köszönhetően általában csökkent az ország hadrafogható népessége. Jelen tanulmány már arra is rámutat, hogy egyes korábbi véleményekkel szemben a hagyományos íjász könnyűlovasság, késő középkori nevükön a tegzesek jelenlétével egészen a 16. század elejéig számolni kell Magyarországon.

Ugyanakkor az ország déli határvidékén valószínűleg már a 14. században kimutatható a huszárok jelenléte. Vagyis nem pusztán az oszmánok elől menekülő délszláv harcosokban kell a későbbi magyar huszárság őseit keresni, hanem közéjük tartozhattak a déli bánságok királyi szolgálatban katonáskodó délszláv vagy vlah lakói is.

Ezután a 15–16. század fordulójának gyér forrásait összegyűjtve, s azokat analógiákkal új megvilágításba helyezve, kísérletet lehetett tenni a huszárfegyverzet sajátosságainak rekonstrukciójára is. Ebből pedig kiderült, hogy a kor magyarországi íjász

[97] Gáldi L. *i. m.* 161–163.
[98] A birodalom nyugati részének, azaz a Balkánnak a lakói.
[99] Gáldi L. *i. m.* 161.
[100] Bartusis *i. m.* 250., különösen a 36. j.; Ebből a késő bizánci időszakból akad olyan forrás is, ami már 1374–75-ben egyértelműen egy balkáni szerb nagyúr csapatai között említi a huszárokat. (Bartusis, Marc C.: Brigandage in the Late Byzantine Empire. *Byzantion* 51 (1981) 402–403.; Veszprémy L. 2000 *i. m.* 678.
[101] Takáts S. *i. m.* 89–93.

könnyűlovasságához képest kifejezetten lándzsával és pajzzsal, s többnyire védőfelszerelés nélkül harcoló könnyűlovasságot értettek a huszárok alatt – s nem könnyű vagy félnehéz páncélosokat, mint amilyennek Tóth képzelte a későbbi lengyel huszárság és az oszmán szpáhik téves analógiája nyomán a korai huszárokat.

E tekintetben több ponton is helyesbíteni kellett a Tóth Zoltán által felvázolt fegyvertörténeti képet, mert ő történész elődei nyomán úgy vélte, hogy a balkáni népek könnyűlovassága az oszmánokat utánozta, így áttételesen a magyarországi huszárság fegyverzete és felszerelése is oszmán mintákat kellett, hogy kövessen. Az oszmán hódítás gyorsasága azonban nem nagyon hagyott időt ilyesfajta akkulturációra a Balkánon, a Kisázsiából érkező oszmánokról pedig tudni lehet, hogy a magyarokhoz hasonlóan íjász könnyűlovasok voltak. A Balkán térségében viszont számos, a későbbi huszársághoz köthető tárgy és szokás felbukkan már a korai időkben, így egyáltalán nem „törökös", hanem az etnikumhoz illeszkedően a fegyverzet tekintetében is inkább „balkáni" típusú könnyűlovasságot kell látnunk a korai huszárokban.

A korábbi félreértések forrása az lehetett, hogy e balkáni népek fegyvereseinek jelentős része meglehetősen zökkenőmentesen és majdnem változatlan formában tagozódott be az Oszmán Birodalom hadszervezetébe, így hosszú időn keresztül jórészt ugyanazt a nyelvet beszélő, ugyanazt a felszerelést és taktikát használó „törökök" és „magyarok" néztek egymással farkasszemet déli határainknál. Ezeket az európai „törököket" még sokáig elég jól meg lehetett különböztetni szokásai és fegyverzete alapján a birodalom ázsiai hadinépétől.

A 15. századi balkáni népek hadszervezete pedig még a Bizánci Birodalom hagyományaiban gyökerezett, így nem is annyira meglepő, hogy amikor Gáldi László nyelvész 1939-ben bekapcsolódott a „huszár-vitába", arra hívta fel a figyelmet, hogy a balkáni területeken már a 10. században szolgáltak a bizánci seregekben „*khószáriosz*nak", illetve „*khonszáriosz*nak" is nevezett könnyűfegyverzetű katonák, s ezeknek a bizánci harcosoknak is éppúgy a felderítés, portyázás, zsákmányolás volt a fő feladata, mint későbbi magyarországi utódaiknak.

Veszprémy László

Mátyás serege Körmendnél 1459-ben

Szentmártoni Nagy Simon, Mátyás kapitánya Körmend melletti 1459. évi vereségét, majd rákövetkező győzelmét Zrínyi Miklós is említésre méltónak találta a *Mátyás király életéről való elmélkedések*ben. A *Fatum* által Mátyás útjába állított *confusiókon* a király ügyesen úrrá lesz: miután az árulóknak nagy birtokokat és tisztségeket ígér, azok visszapártolnak hozzá Frigyestől és kiköszörülik a magyar fegyvert ért csorbát. Zrínyi e sikeres visszacsapást kommentálta így: „Visszaadta a futó német elvesztett hírnevedet, mialatt az erős Isten maga harcol melletted."[1] Mátyásnak és pártjának szüksége is volt minden ravaszságára és diplomáciai tehetségére, hogy az 1459. évi eseményeket a maga javára tudja fordítani. A nyugati határszél várai jórészt az ellenpárt uralma alatt álltak (Fraknó, Kismarton, Kőszeg, Rohonc stb.), nem is szólva a déli határ fenyegetettségéről és a Felvidéken vele farkasszemet néző cseh csapatokról. A Mátyással szembenálló magyarországi főemberek február 17-én Németújváron gyűltek egybe és III. Frigyes német-római császárt választották meg magyar királynak. Az ott egybesereglett uraknak jó részét név szerint is ismerjük, s csak azért érdemes felidézni néhányuk nevét, hogy érzékelhető legyen a Mátyást fenyegető veszély: Garai László nádor, Alsólendvai Bánfi Pál főajtónálló mester, Monyorókeréki Ellerbach Bertold, Gersei Pető Miklós és György, Szécsi János zalai ispán, Vitovec János szlavón bán, a házigazda, Újlaki Miklós macsói bán, a Bazini és Szentgyörgyi grófok, köztük a körmendi csatában majd vezérkedő Zsigmond, Grafeneck Ulrich, Kanizsai László erdélyi vajda, Kanizsai Miklós Andreas Baumkircher stb.[2] Vitovecet név szerint nem említik a csatában, de mint az egyik legnagyobb katonai tapasztalattal rendelkező vezér, nyilván nem kismértékben járulhatott hozzá a császári párt győzelméhez. Éppen gyakori pálfordulásai, s majd rövidesen Mátyáshoz való ismételt átállása elég indokokul szolgálnak arra, hogy nevét kifelejtsék a német győzelem kovácsai közül.[3] A német párt a gyors cselekvés mellett dönthetett, s úgy gondolták, hogy a Mátyás által hadba hívható csapatokkal sikerrel

[1] A körmendi ütközet problémájával Körmend középkori hadtörténete (Körmend a középkor hadtörténetében. In: Szerk.: Vizi László: *Körmend a hadtörténelemben* Körmend, 1992. 7–50.) megírásakor találkoztunk. Az írás azóta megjelent még: „Reddidit amissum fugiens Germanus honorem." Az 1459. évi körmendi ütközet historiográfiájához. In: Szerk.: Csukovits Enikő: *Borsa Iván emlékkönyv.* Bp. 1998. 319–326. Az ütközet politikai jelentősége azonban indokolttá teszi, hogy részletesebben is foglalkozzunk a problémával. Zrínyire: *Zrínyi Miklós prózai művei*. Kiad.: Kovács Sándor Iván. Bp. 1985. „Mátyás király életéről való elmélkedések" 183. A jegyzet (385.) tévesen 1458-ra datálja a csatát. Előadásában szemmel láthatóan Bonfinit követi, de természetesen Heltainál is ugyanazt olvashatta.

[2] Reiszig Ede: Az Újlaki család. *Turul* 58 (1943) 56–57.; Ua: A Kanizsaiak a XV. században. *Turul* 55 (1941) 31.

[3] Erre és Szentmártoni Nagy Simon és Vitovec személyes ellentétére Pálosfalvi Tamás: Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. *Századok* 135 (2001) 450–452. (és ld. jelen kötetben is).

III. Frigyes

vehetik fel a harcot. Nem is gondolták rosszul, hiszen a Körmendnél megfutamított Nagy Simon Mátyás kiváló hadvezére volt, s bizonyára már ekkor sem volt rossz katona. Nagy Simon minden bizonnyal nem tudott bírni a német párt nehézlovasságával, amelynek létszáma mind Újlaki magánseregében, mind a Frigyes által küldött segélyhadban jelentős lehetett. Mátyás csapatai a Székesfehérvár felé vezető fontos hadiúton, a Rába Körmend melletti átkelőjénél tettek kísérletet, hogy az előretörő ellenséget feltartóztassák április első napjaiban. A csata körmendi ütközet néven vonult be a magyar hadtörténetbe, mivel Körmend városa mellett vívták.[4]

A csatáról a korabeli források jelentőségének megfelelően tudósítanak. Legismertebb a Bonfini történeti művében fennmaradt leírás, de lényegében vele egybehangzó Michael Beheim históriás énekének és a névtelen osztrák krónikának a tudósítása is. Említést tett a csatáról Évkönyveiben Jan Długosz is, de annyira eltorzítottan és fantáziálva, hogy a tulajdonképpeni források közül akár ki is hagyhatnánk. A szemben álló felek létszámát a források pártállásuk szerint növelik meg, illetve becsülik alá. Beheim és az osztrák krónika természetesen a magyarok számbeli fölényét hangsúlyozza, miként Frigyes császárnak ugyanazon évi június 19-i, a csatában tanúsított vitézségükért a Bazini és Szentgyörgyi grófokat jutalmazó oklevele is. Bonfini csataleírása hitelt érdemlő lehet, amennyiben az egyes szárnyak élére Újlakit, Szentgyörgyit, s külön a németeket, az általa nem említett Grafenecket helyezi. A magyar seregben Nagy Simon mellett csak Rozgonyi Miklós neve volt említésre méltó. A német kontingens nyilván ismertebb volt a császárpárti történetírók számára, de a valóságban is több katonai egyéniség lehetett soraikban, mint Mátyás sebtében felállított és hadba küldött csapatában. Frigyes még Bécs városától is kért 300 lovas és 500 gyalogos katonát a hadjáratra, bár nem kapta meg.[5] A velencei követ március 14-én úgy tudta, hogy a hadrakelést Mátyás Szent György napjára Pestre hirdette meg, s Frigyes ellen készült volna. Beheim említi Andreas Baumkirchert, Berchtold von

[4] Nagy Simonra: Tóth-Szabó Pál: *A cseh–huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.* Bp. 1917. 314.

[5] Források: Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades.* Vol. 3. Lipsiae, 1936. III, X: 227.; *Die Gedichte des Michel Beheims.* Bd. 1. Kiad.: Hans Gille-Ingeborg Spriewald. Berlin, 1968. No. 105, 356–59.; Beheimre l. Bleyer Jakab: Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából. *Századok* 36 (1902) 528–532.; Gille Hans: *Die historischen und politischen Gedichte Michel Beheims.* Berlin, 1910. 65–69.; Joannis Długosz: *Opera omnia.* Kiad.: Alexandri Przezdziecki. Cracoviae, 1878. 5: 289. Az osztrák névtelen krónikájának kiadásai: *Selecta iuris et historiarum tam anecdota quam iam edita sed rariora.* Kiad.: Heinrich Ch. Fhr. v. Senckenberg. Bd.

Ellerbachot; a névtelen krónika Petzold Metsch más források által is dicsért vitézségéről ír. E dicső lovag ugyanis három lovát veszítette el az ütközetben, s lovaghoz illő módon harcolt. Bonfini leírásából mindenképpen hitelt érdemlőnek tűnik, hogy a császárpártiak nehézlovasságukkal mérték a döntő csapást Nagy Simon seregére. A többi forrás ezt nem állítja ennyire egyértelműen, de ugyanerre következtethetünk Beheim leírásából is, aki lándzsák ropogásáról, lándzsatörésekről és a vezérek lovagi módon való viselkedéséről ír.[6]

Április 7-én a magyarok vereségéhez nem fér kétség, s ebben forrásaink egybehangzóak. Teljesen hihető, hogy a menekülő magyarok közül sokan a Rába folyóba fulladtak, mivel az ütközetre minden valószínűség szerint a Rába bal partján kerülhetett sor. A források közül több is utal a magyar sereg valamiféle taktikai hibájára. Bonfini azt írja, hogy Nagy Simon kellő felderítés nélkül támadott ellenfelére, Beheim szerint a magyarok más irányból várták a támadást, de még a névtelen krónikás is a magyarok félresikerült rajtaütéséről tud: „Miután a németek e magyarok közelébe nyomultak s tábort vertek, a magyarok rajta akartak ütni a császár seregén. A táborban lévőket azonban erre figyelmeztették, és így a magyaroknak alig maradt idejük a rajtaütésre." Ezek szerint a magyarok nemcsak a nehézlovassággal nem bírtak az ütközet során, hanem már az ütközet kezdetén bajba kerültek, mivel a császárpártiak meglephették őket, s előre kidolgozott támadó taktikai tervüket felboríthatták.

Az ütközettel kapcsolatos rejtélyek a magyarok veresége után kezdődtek. A császárpártiak ugyanis nem folytatták előrenyomulásukat, hanem maguk is visszafordultak. Bonfini erre is szolgál magyarázattal: szerinte Szentgyörgyi Zsigmond és Újlaki Miklós honfitársai iránti szolidaritásérzésből fúvatott visszavonulót, s ezzel az egész sereget megakadályozták abban, hogy Nagy Simon vert seregét tovább üldözzék. Meglehet, hogy a minden hájjal megkent főurak egyszerűen saját érdekükből álltak el az üldözéstől, mivel a Mátyással való esetleges későbbi egyezkedésüknek akartak teret hagyni. Majd miután valóban átálltak Mátyáshoz, ezt a hírt ők maguk is terjeszthették, kiemelve a csatában való visszafogott magatartásukat s maguknak vindikálva a dicsőséget azért, hogy Nagy Simon serege elmenekülhetett.

---

5. Leipzig, 1737. cap. 22. 78–79. és *Rerum Austriacarum historia ab anno Christi 1454 usque ad annum Christi 1467.* Kiad.: Adrianus Rauch. Vö. Alphons Lhotsky: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs.* Graz–Köln, 1963. (MIÖG Ergänzungsband 19.) 363–364.; Frigyes oklevele: Stephanus Kaprinai: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad.* Pars II. Vindobonae, 1771. 325–330. (*„adversus exercitum hostium nostrorum, nostrum exercitum in multitudine longe excedentem"*); a szövegek magyar fordításai: Körmend hadtörténete *i. m.*, a középkori fejezet végén. Bonfini: Geréb László ford. Bp. 1959, 96., Kulcsár Péter fordításában (Bp. 1995.) 715–720. *Copey-Buch der Gemainen Stat Wienn 1454–1464.* Kiad.: H. J. Zeibig. Wien, 1853.; *Fontes rerum Austriacarum.* Abt. 2 Bd. 7. 172–175.

6 „... der vorgenant Metsch hatt sich ritterlichen gefochten, das er khommen ist auff das viertt pferdt, und vvardt gevvundt unzt in den todt, und solt derselb mann in seiner geschikhligkhait alss gar mändlich nicht sein gevvesen, des Römischen Khaisers Volekh vver ganz nidergelegt vvorden." Selecta iuris. *i. m.* i. h.; a velencei követjelentésre *Magyar diplomácziai emlékek 1458–1490.* 1: 32. sz. Beheim sorai: „Harsogott a sok trombita, a lándzsák úgy ropogtak, mintha erdő hasadna szét. Sok lándzsanyél tört össze egészen kis darabokra, amelyek szerte röpködtek. Olyan zaj és recsegés támadt a lövésektől, kardcsapásoktól, szúrásoktól, hogy fél mérföldnyire is elhallatszott. Félelmetes csata kezdődött... Zsigmond gróf törte az első lándzsákat, ezek sok magyarra hoztak veszélyt, sokan el is vesztették életüket. Társai, az Ellerpachi, a Pamkircheni, s a Grafenecki sem voltak az utolsók. Mind kitettek magukért, lovaghoz méltóan hadakoztak, míg szétszórták az ellenséges sereget, hogy azok végülis menekültek." (Vizkelety András fordítása) A vonatkozó rész teljes fordítása a Körmend középkori hadtörténete c. írásomban olvasható, vö. 1. jegyzet.

Figyelemre méltóak Kubinyi András fejtegetései Újlaki és Szentgyörgyi magatartásával kapcsolatban. Felveti, hogy Nagy Simon közvetlenül az ütközet elvesztése után vehette fel a kapcsolatot az ellenpárt két főurával, s ennek az alkunak lehet szerepe az üldözés elmaradásában. Ennek még nagyobb valószínűséget kölcsönöz az a feltevés, hogy Nagy Simon Újlaki Miklós egykori familiárisa lett volna. Ezt a vélekedést teljes mértékben alátámasztja Kanizsai Miklós és László esete, akik már a csatát követően megszöktek a Frigyes pártiak táborából és átálltak Mátyáshoz, s a király április 24-i levelében már meg is bocsát nekik. Igaz, közben már éreztethette hatását Garai László, az ellenpárt fejének elhunyta, s a Juan de Carvajal (1399 k.–1469) követ révén a Mátyás érdekében kifejtett pápai diplomácia. Frigyes április 15-i és 17-i Sopron városának írott levelei egyébként nem arról tanúskodnak, mintha pár nappal korábban vereség érte volna csapatait. Ellenkezőleg, a legrövidebb időn belül egy kisebb katonai kontingenst Kőszegre rendelt (április 23.), hogy ott várják és onnan biztosítsák útját a koronázáshoz.[7] Az üldözés és további előrenyomulás elmaradásának persze lehetett egy egészen természetes oka is. Az ti., ha az osztrák névtelen tudósítása helytálló, hogy az ütközet valóban súlyos veszteségekkel járt mindkét fél számára: „mégis a császáriak jó része a csatatéren maradt holtan, sokan meg is sebesültek, mivel két erős sereg csapott össze." Az üldözés elmaradása Mátyás számára felért egy győzelemmel, ami azonban csak napok múltával derült ki. Továbbá úgy tűnik, hogy a magyarok hátvédje vagy esetleg késve érkezett seregrésze érintetlenül maradt, s ez is biztosíthatta a visszavonulókat, miként erről Bonfini és a névtelen is említést tesz. („Erős lovasságot hagyott hátra, hogy tartóztassák az üldözőket", „A magyaroknak volt még egy nagy csapat hátvédjük, ezek elmenekültek.")

Akárhogyan is történt, a vereségnek lassan híre ment, Bonfini híradásának megfelelően Nagy Simon személyesen számolhatott be Mátyásnak a súlyos vereségről. Ennek megfelelően fogalmazott a velencei követ jelentése az év április 11-én: „ő királyi fenséges hihetetlen keserűséggel értesült arról, hogy serege csatát vívott a császáriakkal az elmúlt szombaton, a hónap 7-én és nagy szerencsétlenség érte."[8] Ám egy másnap, április 12-én kelt levélben éri a mai olvasót az igazi meglepetés. Ebben ugyanis Mátyás utasítja Pálóci László és Ónodi Cudar Simon felső-magyarországi kapitányokat, hogy az április 7-i ütközetről ne azt terjesszék, hogy vereség volt, hanem azt, hogy a királyi seregek győzelmet arattak.[9] Íme a levél:

„Bár korábban hírt adtunk a kedvelt hívünk, Nagyságos Szentmártoni Nagy Simon főkapitány parancsnoksága alatt álló csapatok felől hozzánk érkezett újdonságokról, úgy ahogyan azon melegében hozzánk eljutottak; tegnap azonban a seregtől megbízható hírnök érkezett Felségünkhöz, aki az eseményt a történéseknek megfelelően így adta elő: mondott csapataink az ellenféllel igen kemény csatát vívtak, a mi részünkről

[7] Kubinyi András: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához.) *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 4 (1973) 28–29.; Uő.: *Magyarország története 1458–1490.* Bp. Tankönyvkiadó. Kézirat. 1991. 9–10. Őt követi E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus.* Bp. 1990. 35–36.; Némi szkepszissel Bándi Zsuzsanna: *Körmend a középkorban.* Körmend, 1987. 46–47.; a Sopronnak szóló levél: *Sopron szabad királyi város története.* I/4. Kiad.: Házi Jenő. Sopron, 1925. 434, 435. sz.; Kibékülés a Kanizsaiakkal: *Zala vármegye oklevéltára.* II. 297. sz.

[8] *MDE* 1: 33. sz.

[9] Wagner, Carolus: *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis.* Posonii et Cassoviae. 1780. 12–13., MOL DF 213 794 alapján javítva.

kevesen estek el, az ellenfél oldaláról azonban számosan kardjaink áldozataivá lettek. Tekintélyes személyek nem kis számban estek fogságba, nevezett hívünk, Nagy Simon kapitány kezei közé. Ezekről az újdonságokról tájékoztattuk hűségteket, kérvén s nem kevésbé parancsolván, hogy az eseményekre vonatkozó friss híreket a környező városokkal tudassátok és tegyétek számukra nyilvánvalóvá, miként ez kötelességtek is, eszerint eljárván." A levél kulcsmondata a seregtől érkező *megbízható hírnök* emlegetés (*„certus ab exercitu nuncius"*). A megfogalmazásban benne rejlik annak a valószínűsítése, hogy korábban – ez 9-e vagy 10-e lehetett – még az események hatása alatt álló korábbi hírvivő nem a valóságnak megfelelő tájékoztatást adott az ütközetről. És valóban, a levél szükségesnek érzi előadni az újabb hírvivő elmondása szerint a harci események lefolyását (*„rem sua serie sic narravit"*). A levélben leírtak nyilván tendenciózus beállítása az eseményeknek, s bátran kijelenthetjük, hogy az egykorú elbeszélő források tanulsága szerint a valósághoz nem sok közük volt. Mátyás levele nyilván ugyanarról a csatáról szól, mint a győzelemről, amelyet Bonfini és a kortárs elbeszélők magyar vereségként örökítettek meg.

Ha esetleg még maradtak volna kétségeink, ezt Ónodi Czudar Simonnak Bártfa városához írott levele, az év április 24-ről teljes mértékben eloszlatja.[10] Ebben ugyanis Mátyás parancsának megfelelően tájékoztatja Bártfa városát arról, hogy minden előzetes híreszteléssel ellentétben a királyi seregek győztek a kérdéses ütközetben: „Nagy Simon Körmend erőssége közelében a *Misericordia* vasárnapja előtti szombaton a király ellenségeit vitézül legyőzte és a csatamezőt győztesen hagyta el, amiről a királyi fenségtől származó levél másolatát jelen levelünkben nektek elküldtük." Mivel pedig a *Misericordia* vasárnapja előtti szombat abban az évben április 7. volt, nyilvánvaló, hogy a királyi udvar törekvése arra irányult, hogy az eredetileg elveszettnek tekintett Körmendi csatát győztesnek hitesse el az ország közvéleménye előtt. A modern kori történetírás mégis úgy értelmezte Mátyás levelét, hogy az egy másik, ezúttal győztes ütközetre utal, amelynek április 7. és 12. között kellett lezajlania. Nagy Simon egyébként a vesztes csata ellenére nem veszítette el Mátyás bizalmát. A király még ugyanabban az évben a csehek ellen küldött serege élére állítja, s vezérre Sáros megyében valóban sikeresen hadakozott. 1459. április 24-i levelében Mátyás *„supremus capitaneus gencium nostrorum partium superiorum"*-nak nevezi. Majd 1459. július 30-án mint macsói bánnal, 1460. május 10-én mint macsói bánnal és belgrádi kapitánnyal találkozunk vele ismét.[11]

Bonfini ennél sokkal óvatosabb és körültekintőbb volt. Részletesen leírta Nagy Simon vereségét, majd utána beillesztett művébe egy fiktív vagy esetleg egy máig nem

---

[10] Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319–1526.* Bp. 1910. I. 1099. Kiegészítve MOL DF 213 795 alapján: *„Magnus Symon circa fortalicium Kermend Sabatho ante Dominicam Misericordiae inimicos regis viriliter prostravit et campum cum triumpho conservavit, cuius regiae maiestate copiam in praesenti littera vobis transmittimus."*

[11] Tóth Szabó P. i. *m.* 314., 1459. ápr. 13.: DL 15.353.; Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XV. század második felében. *HK* 13 (1912) 76., *Magyar diplomácziai emlékek* 1: 78., *Zichy Okleveltár* X: 83., Fraknói Vilmos: *Mátyás király.* Bp. 1890. 103., Teleki, *Hunyadiak kora* 3: 474–475., Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Bp. 1970. 115., 136., Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* Bp. 1996. 1: 315. 354. szerint először 1454-ben tűnik fel, amikor megvette a Kőrös megyei Kristallóc vára felét, majd elveszíti azt, miután V. László 1456-ban bűntetteiért jószágvesztésre ítéli. Ezt követően 1456-ban lép elő ismét, amikor a Kőrös megyei Garignica várát elfoglalta Cillei Ulrik familiárisától. Engel nem tartja azonosnak Újlaki familiárisával.

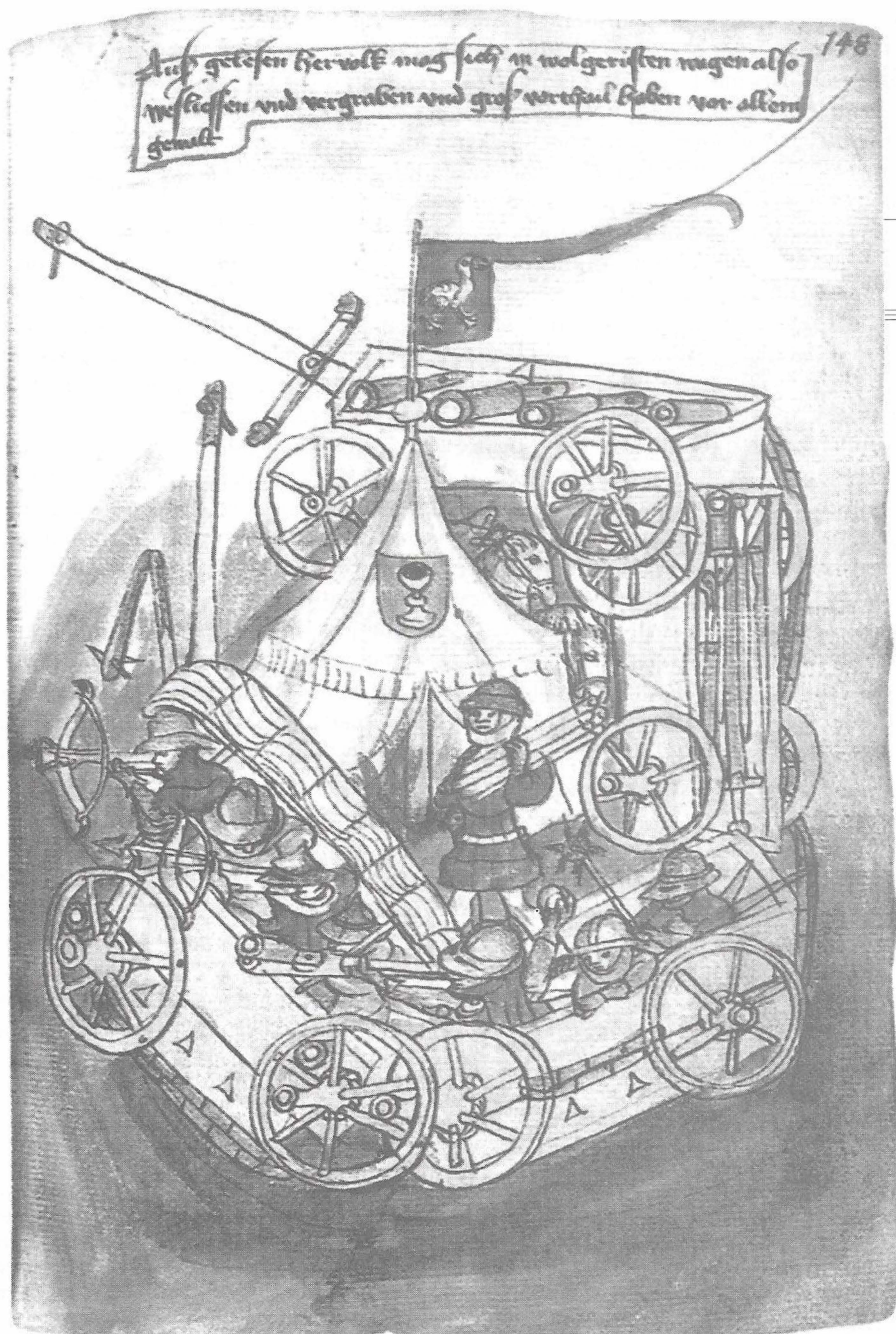
azonosított győztes magyar ütközetet, ahol a magyar sereg vezérei Nagy Simon és Szentgyörgyi Zsigmond voltak. Bonfini tisztában volt azzal, hogy ennek előfeltétele Zsigmond és Mátyás kibékülése, s ennek szerét is ejti. Mint írja, a vereség után a király belátta, hogy az ellene szőtt összeesküvést úgy kell felbontania, mint a sok szálból font kötelet – szálanként. Követeket küldött hát Újlaki Miklóshoz és Szentgyörgyi Zsigmondhoz, s magas kormányzati posztok kilátásba helyezésével sikerült őket a maga oldalára állítania. A két lázadó főúr átpártolásáról meglehetősen pontosan vagyunk tájékoztatva: Újlakival 1459. július elejére, Szentgyörgyivel pedig 1462 elejére jött létre a megegyezés.[12] Az átpártolás ismert dátuma alapján semmi okunk sincs arra, hogy a Bonfini által leírt küzdelmet azonosítsuk a Körmendnél 1459. április 7. és 11. között feltételezett ütközettel. Bonfinit magát erre a kétértelmű és félreérthető megfogalmazásra valószínűleg a kompromisszum keresése késztette: a különböző forrásokban fellelt magyar győzelmet csak így tudta elhelyezni történelmi tablójában, de még eközben is logikusan járt el és azt a lázadók és a király közötti kiegyezés utánra helyezte.

Bonfini a humanista írók eszköztárából könnyen megtalálta azokat a kellékeket, amelyekkel a történeti hagyomány ellentmondásait át lehetett hidalni és keretbe lehetett foglalni. Mind Kulcsár Péter, mind Borzsák István hangsúlyozta már a Nagy Sándor-hagyomány alakító erejét Bonfini munkájában, s különösen a Mátyás kori fejezetekben. Itt, a körmendi vereség után maga a humanista szerző szövi be az antik hérosz nevét Mátyás beszédébe, amellyel a vert seregét lelkesíti: Nagy Sándor kifejezetten kérte az istenektől, ne csak győzedelmek kövessék, hanem egy-egy vereség tegye ellenállóvá az esetlegesen bekövetkező jövőbeni csapásokkal szemben. A királyi szózat természetesen azzal zárul, hogy kéri katonáit, fegyverük dicsőségével töröljék le ezt a szomorú szégyenfoltot, ami egyúttal beharangozása a lázadók megnyerése után bekövetkezett újabb, ezúttal sikeres ellentámadásnak.[13]

Teleki József jeles művében, a *Hunyadiak kora Magyarországon*ban igen alaposan áttekinti az ütközetre vonatkozó ellentmondó forrásokat, s arra a következtetésre jut, hogy a győztes ütközetnek is meg kellett történnie, mégpedig az első után röviddel, még április 12. előtt. Úgy látja, hogy előtte egyedül Katona István kételkedett a második győzelem megtörténtében, míg Pray György, Kaprinai István, Johann Christian Engel, Ignaz Aurelius Fessler és Horváth Mihály mind elfogadták. Bár kénytelen megállapítani, hogy „ezen fényes győzedelemről igen keveset tudunk, és annak helyét, sem napját bizonyosan meghatározni képesek nem vagyunk..., valószínűleg nem messze az első ütközet csataterétől történhetett." Nagy a valószínűsége annak, hogy Teleki az, aki nagy hatású műve révén mind a mai napig becsempészte a köztudatba a második körmendi ütközet legendáját. A rendelkezésünkre álló adatok alapján legfeljebb azt va-

[12] Reiszig Ede *i. m.* (2. jegyz.) Újlakit július 30-i levelével teszi meg erdélyi vajdává és Szlavónia, Macsó bánjává. A Szentgyörgyieknek szóló megbocsátó levél 1462. febr. 20.; Vö. Wertner Mór: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing*. Wien, 1891. 51–53.

[13] Kulcsár Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Bp. 1973. 145.; Borzsák István: *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon*. Bp. 1984. 22–34. Mátyás all'antica típusú Nagy Sándor-i ábrázolásaira legutóbb Békési Enikő: Tu princeps hominum, princeps leo nempe ferarum, avagy Mátyás király és az oroszlán-fiziognómia. In: Bartók István, Jankovits László, Kecskeméti Gábor (Szerk.): *Humanista műveltség Pannóniában*. Pécs, 2000. 123–132.

15. századi szekérvár

lószínűsíthette volna, hogy Bonfini leírása egy máig nem azonosított, talán egy kisebb jelentőségű győztes magyar–német küzdelemre vonatkozik.[14]

Hosszan lehetne még hivatkozni a témával foglalkozó azóta megjelent munkákra; a két csata egymáshoz való viszonyának rekonstruálása azóta is Teleki elképzelését követi. Elég ha a nagyobb hatású kronológiai munkákra utalunk, így Rónai Horváth Jenő *Magyar hadi krónikájára*, amely a kérdéses második csatát április 12. körülre Körmend vagy a Pinkafő környékére helyezi, s a legújabb *Magyarország történeti kronológiája* helymegjelölés nélkül április 7. és 12. közé.

Az alább leírtak alapján véleményünk az, hogy Mátyás azt követően változtatott a vesztes csata megítélésén, miután tudomására jutott, hogy az ellenfél nem folytatta előrenyomulását (akár azért, mert tárgyalásokba bocsátkoztak velük, akár mert maguk is súlyos veszteségeket szenvedtek). A Frigyessel küzdő fiatal magyar uralkodó szempontjából ez valóban felérhetett egy győzelemmel, hiszen sikerült megakadályoznia a császárpárt fegyveres előrenyomulását az ország szíve, Székesfehérvár és Buda felé. Nagy Simon fontos fegyvertényével időhöz juttatta az uralkodót, aki most már a diplomácia síkján készíthette elő a megegyezést lázadó alattvalóival, majd fő ellenségével, magával a német-római császárral. Bizonyos értelemben azt, amit vezére Nagy Simon elveszített, Mátyás visszanyerte, s nem alaptalanul értékelte az eseményeket egy győzelemmel felérő vereségnek. Egy ütközet megítélésében mindig marad helye a szubjektivitásnak és a számításnak. A késő római császárok olyankor is triumphust tartottak, amikor erre nem sok okuk lett volna, vagy ugorva az időben, Károly Róbert az 1322-es mühldorfi csatában részt vett magyar kontingensről úgy szól, mintha győzelmet arattak volna, noha az általuk támogatott III. Frigyes osztrák herceg seregét az ellenfél tönkreverte. Mátyás hirtelen elhatározása az ismert agyafúrt Nagy Sándor-trükkökhöz méltó, mégis ha a tulajdonképpeni vesztes ütközet Mátyásra nézve kedvező politikai következményeire gondolunk, az átértékelés – valóságtartalmát tekintve – nem járt annyira messze az igazságtól.

[14] Teleki, *Hunyadiak kora* 3: 135–142. *Alfonz Huber* hitelt adva a német nyelvű forrásoknak, el is marasztalja Telekit a Körmendi csata megítélésének kérdésében. In: *Ausztria története*. Bp. 1901. 3: 18–21.; Mátyás később emleget leveleiben valamiféle győzelmet. Erre Teleki, *Hunyadiak kora* 3: 140–141.; Alfred Hoffmann a feltételezett második ütközetet június közepére datálta, szintén meggyőző bizonyítékok nélkül. In: *Kaiser Friedrichs III. Beziehungen zu Ungarn in den Jahren 1458–1464*. Wien, 1887. 22. Legutóbb Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadműveszetéről. In: Barta Gábor (Szerk.): *Mátyás király 1458-1490*. Bp. 1990. 84.; Dénes József: Körmend a középkorban, 1526-ig. In: *Körmend története*. Szerk.: Szabó László. Körmend, 1994. 59–60. Véleményünket elfogadta Kubinyi András: Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király. *Aetas* 22 (2007): 3 88.

Pálosfalvi Tamás

Vitovec János

Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon

1.

Vitovec János (Jan Vitovec, akit a továbbiakban is közismert magyar nevén nevezünk), ez a rettenthetetlen zsoldosvezér, rendkívül érdekes és jelentőségéhez képest nagyon csekély figyelemre méltatott alakja késői középkorunknak.[1] Árnyékban maradását elsősorban az indokolja, hogy a magyar történészek érdeklődése ezidáig csaknem kizárólag kor- és honfitársa, a Felvidéket uralma alatt tartó Giskra János felé fordult. Holott már az utóbbi történetét feldolgozó Tóth-Szabó Pál felhívta a figyelmet arra, hogy Vitovec pályafutása, eredményességét tekintve, semmiben nem maradt el László király felvidéki kapitányáé mögött.[2] Otto Brunner pedig egy más összefüggésben emelte ki azoknak a katonákból lett nagybirtokosoknak, köztük Vitovecnek a jelentőségét, akik a 15. század derekának zavaros időszakában alapozták meg a hatalmukat.[3] Vitovec ízig-vérig hivatásos *condottiere* volt: mindenkit szolgált, aki megfizette, és céljai elérésében soha nem válogatott az eszközökben. Nem tudjuk, hogy volt-e jelmondata, de tevékenységét két szó jellemezte volna leginkább: vakmerőség és könyörtelenség. Sikerének záloga, mint a következőkben látni fogjuk, az volt, hogy semmiféle játékszabályt nem tartott magára nézve kötelezőnek, és még a kor finomnak egyébként sem nevezhető viszonyai között is párját ritkító erőszakossággal tört céljai felé. S ebből a teljesen öntörvényű és erkölcsi elvekkel vajmi keveset bíbelődő katonából élete alkonyán mégis Mátyás megbecsült bárója lett. Hogy miképpen, erre próbálunk választ adni a következő oldalakon. A vizsgálat, reményeink szerint, Vitovec pályájának feltárásán keresztül érdekes adalékokkal szolgál a korai Mátyás-kor hatalmi viszonyainak megismeréséhez, különös tekintettel az eddig alig vizsgált Szlavóniára.

Vitovec János ugyanúgy a kitűnő huszita hadvezér, Holy Prokop keze alatt iskolázódott, mint Giskra, s a jelek szerint Cillei Ulrik csehországi kormányzósága idején (1438–39) állt a gróf szolgálatába.[4] Ettől kezdve a sorsa teljesen összefonódott a Cillei-családéval, s végleg elszakadt szülőföldjétől. Új urai mellett nem sok ideje maradt a tétlen szemlélődésre: 1439 végétől 1443 őszéig felváltva harcolt I. Ulászló magyar és III. Frigyes német király ellen, és nem csak a Cillei-krónika elfogult tudósítása szerint sikeresen.[5] Már ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy e háborúk lényegében várostromok

[1] A tanulmány hosszabb változata megjelent *Századok* 135, 2001 429–472., itt a szöveg az első és utolsó fejezet nélkül olvasható, valamint a lábjegyzetekből kimaradtak a latin, illetve német forrásidézetek.
[2] Tóth-Szabó Pál: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon.* Bp. 1917. 186.
[3] Otto Brunner: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Südostdeutschlands im Mittelalter.* Brünn, München, Wien, 1942. 68–69.
[4] Tóth-Szabó Pál *i. m.* 186.
[5] Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli.* Graz, 1883. (a továbbiakban: Krones, Chronik) 85–92.

sorozatából álltak, és ezekben Vitovec feltűnően hatékonynak bizonyult. A szamobori csata[6] ugyanakkor azt mutatta, hogy nyílt ütközetekben is sikerrel állja meg a helyét.

Rövid szünet után következett az egyebütt már részletesen feldolgozott szlavóniai hadjárat 1445 telén, amelyben Vitovec ismét kulcsszerepet játszott.[7] E hadjárat célja az volt, hogy végleg „megtisztítsák" a tartományt a Tallóciaktól és embereiktől, és az alkalmazott módszerek arra utalnak, hogy a támadók mély nyomot akartak hagyni a szlavóniai nemességben. Hogy a megfélemlítés ötlete mennyiben származott magától Cillei Ulriktól, és mennyiben tulajdonítható Vitovec saját kezdeményezésének, nem dönthető el, de az a zsoldosvezér pályafutásának ismeretében egyértelmű, hogy nem volt ellenére a némiképp öncélú pusztítás. Az Ulászló-párti Meggyesiek Körös megyei oppidumát, Alsózdencet például templomával együtt porig égette, s az ott élő jobbágyok javait magával hurcolta.[8] Nem kizárt, hogy Grebeni Hermanfi Gábor megölése is neki tulajdonítható, hiszen a fiai, igaz évtizedekkel később, kénytelenek voltak vérdíjat fizetni az elhunyt fivérének, Lászlónak.[9] Áldozatainak csekély elégtétel lehetett, hogy a cseh vezér Pekrec ostrománál fél szemének elvesztésével fizetett kíméletlenségéért. A kegyetlen dúlás mindenesetre elérte a célját, hiszen Szlavónia szilárdan Cillei kezébe került, aki az átpártoló nemeseket szolgálatába fogadta.

Vitovecnek minden jel szerint megtetszett Szlavónia, s bár urától élethossziglan megkapta a karintiai Sternberg várát,[10] ő inkább friss szerzeményében, Grebenben rendezkedett be.[11] Mivel a későbbiekben is csak Szlavóniában szerzett birtokokat, törekvése nyilvánvaló: ura segítségével ezen a területen kialakítani egy minél nagyobb, magától értetődően örökletes birtoktestet. Immár a saját birtokait is védte tehát, amikor 1446 tavaszán szembeszállt Hunyadi János bosszúhadjáratával.[12]

Ezután békésebb esztendők következtek, s Vitovec ennek megfelelően más jellegű feladatot kapott: a Cilleiek szlavóniai vicebánja lett, előbb többedmagával, majd sokáig egyedül.[13] Persze hiba lenne azt gondolni, hogy vicebánként kibújt a bőréből és más ember lett. Hogy milyen sajátosan értelmezte hivatalát, íme egy példa. 1453 Szent György nyolcadán a körösi törvényszéken Szerdahelyi Ders ügyvédje kérdőre vonta Vitovecet, hogy milyen jogon foglalta el urától Rojcsa oppidumot. A vicebán erre azt válaszolta, hogy a király, következésképpen (!) ura, Cillei Ulrik írásos parancsára cselekedett, akik arra utasították, hogy szükség esetén védje meg az oppidum lakóit saját urukkal szemben.[14] Már a megfogalmazásból is kiderül, hogy Vitovec teljesen egyértelműnek vette: a királyi utasítás mögött csak Cillei akarata húzódhat meg. A vicebán erre habozás nélkül birtokba vette Rojcsát, gondolván, annak lakói így vannak a legnagyobb biztonságban. Amikor pedig a körösi törvényszéken összegyűlt nemesek felvilágosították eljárásának törvénytelenségéről, külön parancsot kért a királytól és Cilleitől az intézkedés visszavo-

[6] A csatára ld. Krones, *Chronik* 100–102., vö. Pálosfalvi T.: Cilleiek és Tallóciak: küzdelem Szlavóniáért (1440–1448). *Századok* 134 (2000) (a továbbiakban: Pálosfalvi, Cilleiek), 57.

[7] Pálosfalvi, *Cilleiek* 81–84.

[8] DF 233405.

[9] DL 100093.

[10] Krones, *Chronik* 85.

[11] 1448-ban már itt lakik. Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája. 1301–1458.* 1–2. Bp. 1996. (A továbbiakban: Engel, Archontológia) 1: 322.

[12] Ügyesen használta ki, hogy Hunyadi serege alkalmatlan volt a várostromra, vö. Krones, *Chronik* 103–106.

[13] Engel, *Archontológia* 1: 21–22.

[14] DL 14681.

nására. A jelek szerint önkényes eljárása már Cilleinek is sok volt, hiszen maga referálta azt a királyi parancsot, amely Vitovecet az oppidum visszaadására utasította, azzal az indoklással, hogy eljárása az uruk elleni lázadásra ösztönzi Rojcsa lakóit.[15] A társadalmi és jogrend efféle megbolygatása még Cilleinek sem állhatott érdekében.

Valami nagy jogbiztonságot persze illúzió lett volna várni egy olyan embertől, aki lábbal tiporta a legalapvetőbb nemesi jogokat. Gedrouchi Pétert például, miután elrabolta lovait, fegyvereit, értékeit és okleveleit, ló alatt összefűzött lábakkal és bekötözött szemmel hurcoltatta Greben várába, ahol öt hónapon át minden indok nélkül vasra verve tartotta és éheztette, majd amikor többek közbenjárására végül félholtan szabadon engedte, még kétszázhuszonöt forint váltságdíjat is behajtott tőle.[16] Jellemző, hogy a panaszos csak Vitovec halála után, 1469-ben mert panaszt tenni az új bánok előtt. Abban, hogy az egyházi javakat saját embereinek jutalmazására használta, csupán urai, a Cilleiek példáját követte, minden bizonnyal azok jóváhagyásával. Aligha valószínű, hogy Zágráb Cilleiek által kreált báb-püspöke, Zólyomi Benedek gyakran merte megtagadni a rettegett zsoldosvezér „kéréseit".[17] Az egyházi birtokokat fenyegető veszélyt és a Cilleiek befolyását is mutatja, hogy 1454-ben Vitovec több szlavóniai nemes társaságában a csázmai káptalan egyik birtokát kérte fel a királytól (!) és a Cilleiektől.[18]

Vitovec természetesen vicebánként is elsődlegesen a Cilleiek zsodosvezére maradt, és nem szűkölködött a megbízatásokban. 1452-ben fontos szerepet játszott V. László kiszabadításában, ami azon kevés alkalmak közé sorolható, amikor urainak érdeke legalább rövid időre összhangba került az osztrák és magyar uralkodó elit törekvéseivel. 1454-ben Horvátországban akadt dolga, ahol az előző esztendőben meghalt Tallóci Perkó bán. A Cilleiek azonnal sereget küldtek Ostrovica és egy másik, ugyancsak a horvát báni honorhoz tartozó vár elfoglalására, ez a sereg azonban vereséget szenvedett egy Tamás nevű embertől, akit a Cillei-krónika horvátnak nevez,[19] mégpedig éppen azon a napon, amelyen Cillei Frigyes meghalt. Hogy Vitovec az első hadjárat idején miért nem volt kéznél, nem tudjuk, de másodjára Cillei Ulrik már őrá bízta a feladat végrehajtását, és a cseh vezér nem is okozott csalódást: mindkét kiszemelt várat elfoglalta, és átadta urának.

1456-ban Vitovec tovább bővítette szlavóniai birtokait, de ismét igen furcsa körülmények között. Az ügy május 16-án, pünkösd napján kezdődött, amikor Szentmártoni Nagy Simon[20] több társával együtt, köztük Fejér Osváttal, valamint décsei Rohfi István

[15] DL 33386.

[16] DL 103717.

[17] DF 233109: Vitovec egy bizonyos Domoslausnak adományozza a dombrói kerületben lévő Atak prédiumot, amelyet maga Benedek zágrábi püspöktől kapott. Domoslaus Vitovec Ataki vicecomese, aki a körösi szolgabírókkal együtt végez iktatást. Mályusz Elemér: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. III. közlemény. *Levéltári Közlemények* 6 (1928) 133.

[18] DL 102124.

[19] Krones, *Chronik* 116. A krónika kiadója a Cilleiek ellenfelét a Korbávia-családhoz sorolja, Kukuljević pedig (vö. Margalits Ede: *Horvát történelmi repertórium.* I. Bp. 1900. 648.) Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjellel azonosítja. Valójában egyiküknek sem volt köze a horvát báni honorhoz. Sokkal valószínűbb, hogy Vitovec ellenfelében azt a bilaji Tvrtkovics Tamást kell látnunk, aki Tallóci Perkó utolsó ismert várnagya volt Ostrovicában. Engel, *Archontológia* 1: 384.

[20] Szentmártoni igen különös alakja e zavaros időszak történetének. Kubinyi András szerint (A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához. *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv.* Kaposvár 1973. 28.) Újlaki Miklós tolnai alispánja volt. Vö. legújabban: Veszprémy László: „Reddidit amissum fugiens Germanus honorem". Az 1459-es körmendi ütközetek historiográfiájához. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére.* Szerk.: Csukovits Enikő. Bp. 1998. 323. 10. j.

és László, illetve kristallóci Szerecsen János jobbágyaival, a nevezett Osvát felesége, Anna asszony ösztökélésére Paschingar Kristóf és a felesége, Suskó asszony Garignica nevű birtokára és a rajta álló kastélyra tört, a birtokot kirabolta és felégette, a kastélyt pedig megszállta. Az incidens nem volt különösebben durva, és semmiben nem tért el a korban megszokott és a jogérvényesítés eszközeként elismert hatalmaskodások[21] hosszú sorától. Ráadásul a lehetséges indítékait is ismerjük. Garignica valamikor a Pekrieké volt, de házasság révén és egyéb módokon más családok, köztük a hatalmaskodás résztvevői: Nagy Simon és a décsei Rohfiak is részt szereztek benne.[22] Fejér Osvát úgy keveredett a dologba, hogy feleségül vette Pekri János özvegyét, Annát, János nővére, Suskó pedig a már említett Paschingar Kristóf felesége lett. Paschingar, és a dolog itt kezd érdekessé válni, Cillei Ulrik familiárisa volt, akit ura kérésére V. László Szlavóniában honosított.[23] Hatalmas támogatóval rendelkezett tehát, és ezt nem is hagyta kihasználatlanul. A felesége, Suskó asszony Cillei báni törvényszékén (minő véletlen) pert nyert a fivére, Pekri János ellen, s Cillei a pervesztestől a bírónak járó kétharmad címén háramlott garignicai részeket (teljesen törvénytelenül) Paschingarnak adományozta, majd adományát a királlyal megerősíttette.[24] A birtok egy másik részét azonban még Suskó asszony előző férje, Goricai Márton[25] zálogba adta; ezt Cillei magához váltotta, majd ugyancsak familiárisának adományozta.[26] Az eljárás célját lehetetlen félreérteni: Cillei báni hatalmát és az udvarban élvezett korlátlan befolyását kihasználva játszotta át Garignicát Paschingar Kristófnak. Utóbbi ráadásul 1454-ben még arra is engedélyt kapott a királytól, hogy újdonsült birtokán kastélyt építhessen, azt, amelyet aztán 1456-ban elfoglaltak tőle.[27]

Ebben a helyzetben nemigen számíthattak jogorvoslatra azok, akik még igényt tartottak Garignicára, így maradt az erőszakos megoldás. Ha ezen az úton gondolták egyezségre kényszeríteni Paschingart, hát végzetesen tévedtek. Ekkor lépett ugyanis színre a rettegett vezér, Vitovec, aki megmaradt szemét, ha nem is Garignicára, de egy másik kastélyra, Kristallócra vetette. Hogy mi köze volt Kristallócnak az ügyhöz? Egyszerű a válasz: a felét még 1453-ban az a Szentmártoni Nagy Simon szerezte meg, aki a garignicai hatalmaskodást végrehajtotta.[28] Szentmártoni rosszul tette, hogy felhívta magára Vitovec figyelmét, mert ezért a hibájáért frissen szerzett birtokának elvesztésével fizetett. Kihasználva, hogy az országot a török támadás tartotta félelemben és Hunyadi János minden erejét Nándorfehérvár védelmének szervezése kötötte le, Vitovec előbb kiverte Szentmártonit és a társait Garignicából, visszaadta a kastélyt Paschingarnak, majd szabályos ostrommal Kristallócot is hatalmába kerítette. A forrásul szolgáló oklevél szerint Vitovec a Cilleiek és saját katonái mellett a szlavóniai nemesség fegyveres erejét is igénybe vette, ami arra utal, hogy, akárcsak 1445-ben, a Cilleiek és Vitovec ezúttal is a török támadás miatt mozgósított báni haderőt használták saját, nem kimondottan nemes céljaik elérésére.[29]

---

[21] A hatalmaskodás jelenségének modern szemléletű értékelésére Tringli István: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére i. m.* 311–314.
[22] Csánki Dezső: *Körösmegye a XV-ik században.* Bp. 1893. (a továbbiakban: Csánki: Körös) 32.
[23] DL 100623: V. László Paschingart „regnicolam ipsius regni nostri Sclavonie" nyilvánítja.
[24] DL 100623.
[25] Ugyancsak Cillei familiárisa: DL 106973.
[26] DL 100623.
[27] Csánki, *Körös* 32. 2. j.
[28] DL 103630, 100790.
[29] DL 100653.

A zsoldosvezér ezúttal is legitimálni akarta foglalását, s törekvéséhez ismét megnyerte ura, Cillei Ulrik támogatását. Utóbbi 1455-ben visszaszerezte korlátlan befolyását az udvarban,[30] és Hunyadi János 1456. augusztus 11-én bekövetkezett halála után immár nyíltan a Magyarország feletti uralomra tört. Nem volt tehát akadálya annak, hogy egy közönséges hatalmaskodásból politikai ügyet kovácsoljanak. 1456. augusztus 30-án meg is született az oklevél, amely Kristallócot Vitovec Jánosra ruházta. Az oklevél megszövegezője csak általánosságban utalt azokra a szolgálatokra, amelyeket Vitovec V. László szüleinek, Erzsébet királynénak és Habsburg Albertnek tett, feltűnő bőbeszédűséggel tárgyalta viszont azokat a bűntetteket, melyeket Szentmártoni Nagy Simon és a társai követtek el. Amikor úgymond a király, a prelátusok, a bárók és az ország nemesei hűséget esküdtek neki, ő nagylelkűen megbocsátotta nekik mindazokat a vétkeket, melyeket közülük bárki ellene vagy a hozzá hű országlakosok ellen az elmúlt zavaros időkben elkövetett, azzal a feltétellel azonban, hogy a továbbiakban örökös hűtlenség terhe mellett tartózkodnak mindenféle belháborútól (*gwerra*) és kártételektől.[31]

Szentmártoni Nagy Simon, aki már az általános kegyelem előtt is sok kárt okozott Szlavónia nemeseinek, a kegyelem után mint Szerecsen Miklós fia, János fogadott fivére bebocsátást nyert Kristallóc várába, s onnan, valamint Vámhida birtokról, amelyet lónyai Pocsaji Antal direkt erre a célra engedett át a számára, nem félve sem istent, sem embert, cinkosaival együtt tovább fosztogatta a nemesek házait és birtokait, amiért azok egymás után tettek panaszt a király előtt.[32] Ráadásul, és most jön a lényeg, Szentmártoni, „semmibe véve királyságunk prelátusainak, báróinak és nemeseinek rendelkezését", „az egész ország (*res publica*) romlására és megbotránkozására, megzavarni törekedvén a békét és egységet, melyet mi országunk említett prelátusaival, báróival és nemeseivel megszilárdítottunk, újra és ismételten zűrzavart és háborúskodást szított", elfoglalta Paschingar Kristóftól Garignica kastélyát, és onnan „számos és elmondhatatlan" bűnöket követett el az országlakosok kárára, egészen addig, míg a derék Vitovec János szlavón vicebán erővel vissza nem vette a *castellum*ot. Ezekért a gonosztettekért, amelyeket Nagy Simon Cillei Ulrik báni hivatala idején követett el a király híveinek jóvátehetetlen kárára, és ezzel nemcsak a királyt, hanem a grófot is semmibe vette, őt és cinkosait: Szerecsen Jánost és Kristallóci Lászlót, mivel „elkövetők és segítőik ugyanazzal a büntetéssel sújtandók" (a szöveg már ismerős 1453-ból!), megfosztotta Kristallóc kastélyától és tartozékaitól, Pocsaji Antalt pedig Vámhida birtokától, s valamennyit Vitovec Jánosnak adományozta. A dolog érdekessége, hogy a király az ítéletet jelen időben közli, vagyis nem egy korábbi döntést foglal most oklevélbe, majd magától értetődően hozzáfűzi, hogy a várat és a birtokot Vitovec már korábban, tehát minden törvényes ítélet nélkül elfoglalta, mégpedig különleges királyi parancsra és Cillei Ulrik gróf megbízásából.

Az oklevél és érvelése, bátran kijelenthetjük, nem kevésbé arcpirító, mint az, amely Greben birtokában véglegesítette Vitovecet. Értelmi szerzője, az ügyet a kancelláriában referáló Cillei ugyanúgy járt el, mint 1453-ban, csak most szemenszedett hazugság helyett bolhából csinált elefántot. Egy átlagos hatalmaskodást úgy állított be, mintha az a királyi méltóság sérelmére kirobbantott háború lett volna, a jogainak erőszakkal érvényt szerző Nagy Simont pedig mint „*publicus et notorius malefactor*"-t[33], az ország

[30] Elekes Lajos: *Hunyadi*. Bp. 1952. 433.

[31] Vö. *DRH 1301-1457*, 376. Itt azonban nincs szó arról, hogy a király hűtlenséggel fenyegetné az eskü jövőbeni megszegőit.

[32] DL 100653.

[33] A kifejezések értelmezésére Tringli István *i. m.*

békéjének megbontóját ítéltette jószágvesztésre. Talán mondani sem kell, hogy a király (helyesebben Cillei) döntése szöges ellentétben állt az ország jogszokásával, hiszen az erőszakos jogérvényesítés csak akkor járt volna fej- és jószágvesztéssel, ha a törvény előtt bizonyosságot nyer annak jogtalansága. Esetünkben pedig szó sem volt bizonyításról, de még perről sem. Talán nem merészkedünk túlságosan messzire, ha az ítélet mögött a német *Landfriede* koncepciójának önkényes és Magyarországon példátlan alkalmazását látjuk. Meglehet, maga Cillei is érezte, hogy az ítélet ebből eredően nem áll sziklaszilárd alapokon, ezért az érvelést a már jól ismert módon kiegészítette a szlavóniai nemesek sérelmére elkövetett, bővebben ezúttal sem részletezett bűntettek sorozatával.

Hogy az ítélet csupán Vitovec bírvágyát volt-e hivatva kielégíteni vagy valamiféle politikai tisztogatás is meghúzódott a hátterében, csak akkor tudnánk eldönteni, ha bővebb ismereteink volnának Nagy Simon személyéről. Az bizonyosnak látszik, hogy Pocsaji Antalt politikai okokból keverték bele az ügybe, mert a szolgabírák vizsgálata[34] még csak nem is említette a nevét, és nem látszik, hogy bármi köze lett volna akár Kristallóchoz, akár Garignicához. Az egyetlen logikus magyarázat az lehet, hogy szlavóniai létére Pocsaji 1455–56-ban Hunyadi János szolgálatába állt,[35] s ekként ura halála után ki volt téve Cillei és Vitovec bosszújának.

Függetlenül attól, hogy volt-e az ügynek politikai aspektusa, a garignicai affér, együtt a Greben körüli eseményekkel és utóéletükkel, illetve a rojcsai incidenssel, éles fényben állítja elénk a Cillei-Vitovec páros hatalomgyakorlásának jellegét. Cillei és az ő jóváhagyásával Vitovec, 1445 tele óta gyakorlatilag azt csinált Szlavóniában, amit akart, anélkül, hogy bármilyen felettes hatalom ellenőrzésével számolniuk kellett volna. Hunyadi János kormányzó kezdeti sikertelen próbálkozásai után nem akart, a mostoha sorsú gyermekkirály, V. László pedig nem is tudott a kialakult viszonyokon változtatni. Nehéz megkerülni a következtetést, hogy a néhai Zsigmond király adománypolitikája ekkor fejtette ki igazán káros hatásait. Még az a kijelentés is megkockáztatható, hogy Szlavónia ekkor került legközelebb ahhoz, hogy önálló tartományként (helyesebben a Cilleiek „államának" részeként) leváljon az ország testéről, mert a Cilleiek egymagukban akkora hatalmat képviseltek, hogy eltávolításuk a bánság éléről még Ulrik kegyvesztettsége idején is lehetetlennek tűnt.[36] Óriási túlhatalmuk birtokában pedig a Cilleiek kedvük szerint számoltak le politikai ellenfeleikkel, akik legfeljebb abban reménykedhettek, hogy egyszer ennek a világnak is vége lesz. Ők nyilván valóságos felszabadulásként élték meg Cillei halálát, de örömük korainak bizonyult. Vitovec, nem hiába szolgálta hosszú éveken át a Cilleieket, jó tanítványként azonnal a helyükre lépett, de katonaként még annyi tiszteletet sem érzett a törvények iránt, mint egykori urai. A helyzet Szlavóniában ennek megfelelően alig változott.

[34] Itt kell megjegyezni, hogy a vizsgálatot végző Körös megye élén maga Vitovec János vicebán állt (DL 102132.), ami a későbbi fejlemények fényében eleve megkérdőjelezi a vizsgálat elfogulatlanságát.

[35] Engel, *Archontológia* 2: 196.

[36] A báni, illetve vajdai hatalmon alapuló tartományúri törekvésekre Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok* 122 (1988) 182–184. A Cilleiek egy szempontból biztosan különböztek a korábbi és a későbbi bánoktól: abban, hogy Vitovec vezetésével gyakorlatilag állandó zsoldossereget tartottak fenn, amelyet habozás nélkül bevetettek Szlavóniában is. Nagybirtokosi állásuk és bírói joghatóságuk ezzel a katonai hatalommal párosulva tette őket igazán hatalmassá.

2.

Vitovec nem tartózkodott Cillei mellett, amikor az 1456. november 9-én áldozatul esett Hunyadi László merényletének. Nem tudni, hogy a hatalom átvételére készülő gróf miért nem vitte magával legtehetségesebb és legtapasztaltabb zsoldosvezérét Nándorfehérvárra: talán ő szervezte Szlavónia védelmét vagy éppen az örökké lesben álló Frigyes császárt kellett sakkban tartania. Mindenesetre Cillei halála súlyos kihívás elé állította a főúr valamennyi kapitányát és vezető familiárisát, köztük Vitovecet. A gróf, nem lévén leszármazottja, mesés örökséget hagyott maga után, és az örökség nagyságához méltó volt az érte harcba szállók névsora is. Első helyen említendő III. Frigyes császár, aki a birodalom területén fekvő Cillei-birtokokra tartott igényt az 1443-ban kötött szerződés értelmében. Frigyesnek azonban veszedelmes vetélytársai akadtak Zsigmond osztrák herceg és János görzi gróf személyében. A magyarországi birtokok jelentős részére, köztük Zagorjére természetesen V. László formálhatott igényt,[37] aki ráadásul az elhunyt gróf legközelebbi rokona is volt. Ugyancsak színre léptek a Frangepánok, akik Ulrik anyjának hozományát akarták visszaszerezni, de jelentkezett Cillei (III.) Hermann gróf Margit nevű lánya is, aki a tescheni herceg felesége volt.[38] A helyzetet bonyolította, hogy Cillei a halála előtti években, nem lévén örököse, számos birtokát kötötte le halála esetére,[39] úgyhogy az eltűnése nyomán keletkezett űrben meglehetősen nagy volt a tolongás.

Vitovec, mint látni fogjuk, különösebb jogcím nélkül maga is igyekezett minél nagyobb részt megszerezni az örökségből, elsősorban Szlavóniában, bár gyarapodásának kezdeti fázisait lehetetlen pontosan feltárni. Greben és Kristallóc egyértelműen az övé maradt, de ezeket korábban sem egykori urai révén birtokolta. A többi Cillei-birtok sorsára azonban csak későbbi adatokból lehet visszakövetkeztetni. Biztos információ csupán amellett szól, hogy már 1457 tavaszán birtokában volt Krapina,[40] s nem lehet kizárni, hogy már ekkor rátette a kezét a többi zagorjei vár közül is néhányra.[41] Az özvegyet, Brankovics Katalint ezek a birtokok nem illették, s az ő figyelmét egyébként is Frigyes császár kötötte le, V. László pedig egyelőre nem volt abban a helyzetben, hogy érvényt szerezzen háramlási jogának. Biztosan kivételt képezett Vinica, amely özvegyi jogon Katalin asszonyt illette,[42] és meg is tartotta, illetve Belec, amelyet még Cillei Ulrik adományozott Turóci Benedeknek.[43] Ugyancsak nem volt Vitovecé Kosztel, amelyet

---

[37] Zsigmond király 1435-ben erősítette meg Cillei Hermannt és örököseit Zagorje comitatus birtokában, azzal, hogy fiú utód hiányában a grófság Varasd városával együtt visszaszáll a magyar koronára: DL 34065.

[38] Az örökségért harcba szállók felsorolására Krones, *Chronik* 129–132.

[39] 1454. szeptember 8-án például fiú utód nélküli halála esetére Csáktornya és Sztrigó várakat köti le Mihály maidburgi grófnak és örököseinek, és kiváltásuk feltételéül óriási, 150.000 aranyforintnyi összeg lefizetését szabja: DF 258359. Egy nappal később várnagyait utasítja, hogy halála esetén a gondjukra bízott várakat Mihály grófnak és az embereinek adják át. DL 37146. Vitovec János mindkét oklevelet megpecsételte.

[40] Látni fogjuk, hogy április 30-i cilli akciója után ide hurcolta foglyainak legalább egy részét.

[41] Krones, *Chronik* 153. A krónika szerzője szerint Vitovec Krapinából kiindulva szerezte meg a többi zagorjei várat.

[42] DL 37630.

[43] Engel, *Archontológia* 1: 276. 1459. március 16.-ra DF 288158.

egy másik volt Cillei-familiáris, a karintiai Kreyger András,[44] és Császárvár, amelyet az V. Lászlóhoz pártolt krajnai Baumkircher András szerzett meg.[45] Kreyger egyébként, honosítása ellenére, láthatóan nem Szlavóniában akart letelepedni.[46] Krapinán kívül tehát legfeljebb Lobor, Oszterc és Trakostyán juthatott ekkor Vitovec kezére. Ha ezekhez hozzászámítjuk a vránai perjelségtől korábban elszakított Béla várát, amely még 1450-ben jutott a cseh vezér birtokába,[47] Varasd megyében legfeljebb öt vár fölött rendelkezett Vitovec 1457-ben. A Zagorjén kívüli Cillei-várak közül ugyancsak Brankovics Katalint illette özvegyi jogon Rakonok és Szamobor,[48] s egyelőre szintén az özvegy (vagy a hozzá hű várnagyok) kezén maradt Kővár, Medvevár, Nagykemlék, valamint Varasd (vár és város). Sztenicsnyák ugyancsak a már említett Kreyger András birtokában maradt.[49] A Körös megyei Bednya castellum birtokában 1457. május 10-én erősített meg V. László egy másik egykori Cillei familiárist, Wolfgang Frodnohart.[50] Későbbi adatból kiderül, hogy ugyancsak egy vezető familiáris, Sibreicher Zsigmond kezén maradt Krupa,[51] míg Csáktornya és Szentgyörgy sorsára vonatkozóan ez idő tájt hallgatnak a források.

Elismerésre méltó az a szervezettség, amellyel Cillei emberei a váratlanul előállt helyzetre reagáltak. Összegyűltek az özvegy, Brankovics Katalin mellett, és elhatározták, hogy a gondjaikra bízott várakat és birtokokat senkinek nem adják át addig, míg az özvegy fejedelmi (*fürstlich*) helyzetét nem garantálják, őket ki nem fizetik, a gróf halálát pedig meg nem bosszulják. A Cillei-örökség ügyében a döntést a német birodalom fejedelmeire kívánták bízni, hogy aztán valamennyien alávessék magukat a győztesnek.[52] Az özvegy Vitovecet jelölte ki a vezető nélkül maradt Cillei-família összetartására, amivel nagy hibát követett el. A cseh vezér igazságérzetének és önzetlenségének fejlettségét már láttuk, s ezen tulajdonságok hiányának most is hamar tanújelét adta. Azt ugyanakkor tárgyilagosan el kell ismerni, hogy az erőviszonyokat pontosan mérte fel, és az egyetlen lehetséges megoldást választotta. Legveszélyesebb ellenfele 1456–57 fordulóján vitathatatlanul III. Frigyes volt, míg az egyelőre Hunyadi László fogságában lévő V. Lászlótól nem kellett tartania. Hogy miben reménykedett Vitovec, világosan kiderül a Cillei-krónika elbeszéléséből: Hunyadi szép csendben elteszi láb alól a királyt, Magyarországon ismét fellángol a polgárháború, ő pedig annak leple alatt megszerzi a magyarországi Cillei-birtokokat.[53]

---

[44] Krones, *Chronik* 153. A karintiai Andreas von Kraig Cillei Ulrik halála után az elsők között állt Frigyes oldalára. Már 1457-ben a császár wallenburgi várnagya, egy évvel később tanácsosa. Paul-Joachim Heinig: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493) Hof, Regierung und Politik.* Köln, Weimar, Wien, 1997. (a továbbiakban: Heinig, Kaiser Friedrich) I. 212. Vitovec végül 1465-ben egyezett meg Kreygerrel, és 5500 aranyforintért cserében haláláig a kezén hagyta Kosztelt: DL 49438.

[45] Andreas Baumkircher is Cillei Ulrik famíliáját cseréli fel ura halála után Frigyes szolgálatával. Heinig, *Kaiser Friedrich* I. 230.

[46] V. László 1453-ban honosítja Kreygert: DL 44879.

[47] Engel, *Archontológia* 1: 276.

[48] DL 37630.

[49] Engel, *Archontológia* 1: 436.

[50] DF 233110. Ő alighanem az ausztriai Frodnacher családhoz kapcsolandó (Heinig, *Kaiser Friedrich* I. 45. és 427.), s ugyancsak Cillei Ulriktól kapta szlavóniai birtokát.

[51] *A Frangepán család oklevéltára.* Kiadják: Thallóczy Lajos, Barabás Samu. II. Bp. 1913. 33. Sigmund von Sebriach Cillei Ulrik halála után szintén a császár szolgálatába állt, aki 1462-ben krajnai Landeshauptmanná nevezte ki. Heinig, *Kaiser Friedrich* I. 234.

[52] Krones, *Chronik* 132.

[53] Krones, *Chronik* 136.

Ennek megfelelően Vitovec és a többi familiáris lovagias módon azonnal útilaput kötött az özvegy talpára, és kiegyezett Frigyessel.[54] Szép sorban és megfelelő fizetség ellenében átadták a császárnak a gondjukra bízott várakat, nem törődve V. László király parancsával, aki írásban utasította őket, hogy egyelőre senkinek ne adják át a Cillei-várakat.[55] Maga Vitovec megkapta Frigyestől örökjogon Sternberg várát, amelyet Cillei egykor élethossziglan kötött le neki, ráadásul bebocsáttatást nyert a császár tanácsába.[56] Ugyanakkor ambícióinak irányát világosan kijelölve felvette a szlavón báni címet.[57]

Paradox módon Vitovec egyáltalán nem örült annak a fordulatnak, amelyet Hunyadi László 1457. március 16-i kivégzése jelentett. Bár a bosszú ily módon elérte urának gyilkosát, ez a rideg zsoldos lelkében aligha kavart nagyobb hullámokat. Sokkal inkább azon törte a fejét, hogyan tudná kiengesztelni az ifjú királyt, akinek határozott parancsa ellenére lepaktált Frigyes császárral. Attól ugyan nem kellett tartania, hogy László elkobozza tőle a jogtalanul megszerzett Grebent, de az joggal aggasztotta, hogy engedetlenségéért a szlavón bánság elvesztésével fizet.[58] Egyelőre semmi nem utalt arra, hogy V. László csupán néhány hónappal éli túl az idősebb Hunyadi fiút, s az is elképzelhető, hogy a budai kivégzés fényében Vitovec túlértékelte a király lehetőségeit. Mindenesetre a zsoldosvezér, aki láthatóan Szlavóniában kívánt berendezkedni, tanácsosnak látta egy látványos fordulattal biztosítani V. László jóindulatát.

Ennek megfelelően eltávozott Frigyestől, és hazatért Grebenbe. Mielőtt azonban kockázatos tervének végrehajtásához látott volna, előbb fontos lépést tett grebeni uralmának törvényesítése érdekében. 1457. április 28-án ugyanis Grebeni Hermanfi László társaságában megjelent a csázmai káptalan előtt, ahol Hermanfi lemondott a javára Greben és tartozékainak őt illető részéről, cserében pedig Vitovec Hermanfinak adta Újudvart annak tartozékaival és egyéb birtokokkal egyetemben.[59] Vitovec engedékenységét ebben az esetben kizárólag az átmenetileg kedvezőtlenre fordult helyzet magyarázhatja,[60] mert egyébként nem volt szokása nála gyengébbekkel egyenrangú partnerként egyezkedni. A cseh vezér Csázmában már szinte biztosan kisebb sereg élén jelent meg,[61] majd felmondta a császárnak tett hűségesküjét. A hűséget visszavonó levelet (*Absagebrief*) azonban, bár pontosan tudta, hogy Frigyes Cilliben tartózkodik, nem oda, hanem Grazba küldte.[62] Ezzel a becstelenséggel sem érte el maradéktalanul a célját, mert amikor 1457. április 30-án éjjel rajtaütött a városon, a császárt már nem találta Cilliben, Frigyes ugyanis még az előző napon felköltözött a néhai Cillei grófoknak a város fölé magasodó várába. A zsákmány azonban így sem volt lebecsülendő: fogságba ejtette Frigyes tanácsának és

[54] Brankovics Katalin 1457. január 8-án még Cilliben van. *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Ed.: Joannes Bapt. Tkalčić. I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932. (a továbbiakban: Tkalčić, Monumenta) 2: 186.; Birk, E.: *Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrichs des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen*. Wien 1853. (a továbbiakban: Birk, Urkunden-Auszüge) 141.

[55] Krones, *Chronik* 137.

[56] 1457. március 24-én. Heinig, *Kaiser Friedrich* I. 228.

[57] Első ismert báni oklevele 1457. január 8-án kelt. Engel, *Archontológia* 1: 21.

[58] A Cillei-krónika több ízben is kifejezetten hangsúlyozza, mennyire fontos volt Vitovec számára a szlavón bánság. Krones, *Chronik* 138, 150–51.

[59] Grebeni Miklós fia, János és a fiai: István és László ezt már 1452-ben megtették. Csánki, *Körös* 10.; DL 103643.

[60] Mint látni fogjuk, V. László 1457 márciusában átmenetileg leváltotta Vitovecet a szlavón bánságról, és Újlaki Miklóst és Marcali Jánost állította a helyére.

[61] Csak így képzelhető, hogy három nappal később már Cilliben volt.

[62] Brunner, *Land und Herrschaft* 85.

udvarának számos tagját, köztük a kancellárt (Ulrik gurki püspököt) a kisebb pecséttel, más egyháziakat és egy sor világi előkelőt, köztük Johann Ungnad kamarásmestert.[63] A foglyait Grebenbe és Krapinába szállította, és később váltságdíjat követelt értük. Frigyes nem ok nélkül hivatkozott a támadás jogtalanságára, hiszen túl azon, hogy Vitovec, aki alig több mint egy hónapja esküdött fel tanácsosának, szándékosan nem értesítette időben, a császár okot sem szolgáltatott az agresszióra. Ráadásul Vitovec olyanokat is vasra verve hurcolt magával, akik a rajtaütés idején véletlenül tartózkodtak Frigyes udvarában, és nem álltak a császár szolgálatában.[64]

Frigyes válasza arányban állt az incidens súlyosságával: még Cilli várából fegyverbe szólította a stájer, karintiai és krajnai rendeket, felségsértésben marasztalta el hűtlen alattvalóját (a karintiai Sternberg birtoka révén Vitovec Frigyes alattvalójának számított), és kezdeményezte a pápánál a kiközösítését.[65] Vitovecet mindez nem rémítette meg különösebben, ellenben ismét összehozta Brankovics Katalinnal, aki a néhány hozzá hű maradt várnaggyal továbbra is ellenállt Frigyesnek. A cseh vezér a Cilliben rablott kincsekből újabb zsoldosokat toborzott,[66] és a Frigyes csapatai által szorongatott Radmansdorf felmentésére sietett. Bár a város időközben megadta magát, Vitovec visszafoglalta, és még időben egérutat nyert az összegyűlt nemesi hadak elől. Frigyes ugyan ismét visszavette Radmansdorfot és leromboltatta a nemrég Vitovecre ruházott Sternberg várát (miután előzőleg érdemtelennek nyilvánította volt tanácsosát minden tisztségre és hivatalra), de Vitovec kezében maradt két ütőkártya: a Krapinában őrzött foglyok és Cillei özvegye. Mindez éppen elég gondot okozhatott Frigyesnek, akinek Ausztriában is meggyűlt a baja V. Lászlóval,[67] valamint a tulajdon fivéreivel.

V. László természetesen meghálálta Vitovec merész sakkhúzását. Bár Hunyadi László kivégzését követően Újlaki Miklóst és Marcali Jánost állította a szlavón bánság élére, az utóbbi helyét nemsokára ismét Vitovec foglalta el.[68] Hozzá kell azonban tenni, hogy az ifjú királynak nemigen lett volna módjában erővel eltávolítani a zsoldosvezért, így Marcali rövid életű kinevezését inkább csak jelképesnek kell tekintenünk, aminek nem volt gyakorlati következménye a szlavóniai hatalmi viszonyokra. Zágráb városát, amelynek élére a Cilleiek saját kapitányukat állították, László visszavette közvetlen királyi hatalma alá, annál is inkább, mivel a város kapitánya, Mayer-Fischer Sebold Frigyes császárhoz pártolt (alighanem még Vitoveccel együtt), s így hűtlenség bűnébe esett.[69] A város védelmével Vitovecet mint szlavón bánt bízta meg, s egyben utasította, hogy kényszerítse Cillei özvegyét annak a *castellum*nak a lerombolására, amelyet még a grófok építettek a városfalakon belül.[70] 1457. október elején a szlavóniai nemesség egyete-

[63] Krones, *Chronik* 138. Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története*. I. rész. 1–7. köt. II. rész 1–6. köt. Oklevelek. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: Házi, Sopron) I. 4. 179. Az incidens akkora port vert fel, hogy május 14-én maga a milánói herceg említette egy levelében. Thallóczy Lajos-Áldásy Antal: *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526*. Bp. 1907. 226

[64] DL 15187.

[65] DL 15187.

[66] Krones, *Chronik* 140. Az itt emlegetett Windische land, ahol Vitovec toborzott, természetesen nem Szlavóniát jelenti, hanem a határ másik oldalán fekvő krajnai területeket.

[67] Házi, *Sopron* 238.

[68] Teleki, *Hunyadiak kora* 10: 553.; Thallóczy Lajos - Barabás Samu: *A Blagay-család oklevéltára*. Bp. 1897. (a továbbiakban: Blagay) 351–53.

[69] Tkalčić, *Monumenta* 189.

[70] Tkalčić, *Monumenta* 190.

me Körösön gyűlést tartott, amelyen rendelkezést hoztak a hatalmasul elfoglalt nemesi javak visszaadásáról.[71] Hogy a két bán közül részt vett-e valamelyik (vagy mindkettő) a gyűlésen, esetleg ők hívták egybe, nem tudjuk, de Vitovec esetében nem zárható ki ennek a lehetősége.[72] Az mindenesetre figyelemre méltó fordulata lenne a történetnek, ha az a Vitovec rendelkezett volna a jogtalanságok orvoslásáról, aki a legdurvább jogsértéseket követte el Szlavóniában előbb a Cilleiek zsoldosaként, majd vicebánjaként.

Mivel Vitovecet egész nyáron lekötötte a Frigyessel kezdett *fehde*, így a Magyarországon eluralkodó polgárháborút nem tudta felhasználni újabb birtokszerzésekre, ellentétben például bántársával, Újlaki Miklóssal, aki ezúttal is meggazdagodva került ki a konfliktusból.[73] A zavaros helyzet 1457 utolsó hónapjaiban kezdett tisztázódni, amikor Podiebrád György csehországi kormányzó és más cseh urak próbáltak közvetíteni V. László és Vitovec, illetve Frigyes között, különös tekintettel az egykori Cillei-territórium még ellenálló váraira. Mivel Frigyes császár is hozzájárult a közvetítéshez, maga Eyzinger Ulrik indult többedmagával Vitovechez és Brankovics Katalinhoz, hogy rávegye őket a megállapodásra és a foglyok szabadon engedésére, akik eszerint még november végén is Vitovec hatalmában voltak. Vonakodásuk esetére V. László segítséget ígért a császárnak, legalábbis a cseh követek szerint.[74] Mindenesetre a tárgyalásokról beszámoló levél írója jól ismerhette Vitovecet, mert kételyeinek adott hangot a tárgyalásos megegyezés sikerét illetően.

V. László 1457. november 23-i halála azonban gyökeresen új helyzetet teremtett. Brankovics Katalin minden reményét elvesztette a még mindig hozzá hű stájerországi és karintiai Cillei-várak megtartására,[75] és Vitovec is jobbnak látta visszatérni Szlavóniába, amíg a magyarországi helyzet tisztázódik.[76] Az özvegy átadta a császárnak valamennyi uralma alatt álló Cillei-birtokot a birodalom területén, s cserébe megkapta Frigyestől Gurkfeld várát életfogytiglan, kétezer font évjáradékkal együtt.[77] Vitovec ugyanakkor ígéretet tett a Cilliből elhurcolt foglyok szabadon engedésére, bár ígéretét, mint látni fogjuk, eszében sem volt megtartani.[78] Az igazi vesztes természetesen Brankovics Katalin volt, aki végleg kiszorult néhai férje birodalmi birtokairól, és magára hagyatva Szlavóniában sem sok esélye volt még mindig számottevő vagyonának megtartására. Ami Vitovecet illeti, láttuk, hogy neki egyébként sem voltak messzire tekintő tervei a Frigyes uralma alatt álló tartományokban, s V. László halála után figyelme ismét Szlavónia felé fordult. Innen követte, ugrásra készen, a király halála nyomán ismét zűrzavarossá váló magyarországi fejleményeket.

---

[71] DL 100668.

[72] Frigyes császár 1457 júniusában foglalta el Radmansdorfot (Birk, *Urkunden-Auszüge* 23.), s ezután vonult Vitovec a város ellen. Októberre tehát bőven visszaérhetett Szlavóniába.

[73] Kubinyi, *Kaposújvár* 9–10.

[74] Házi, *Sopron* 238–239.

[75] Krones, *Chronik* 146.

[76] 1458. január 20-án már Grebenben van: DL 100668.

[77] Krones, *Chronik* 146.

[78] *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 43. 1898. 566.

3.

A cseh vezér szempontjából, aki egyetlen politikai csoportosuláshoz sem tartozott, voltaképpen mindegy volt, hogy kit választanak királlyá, mert nyilvánvalónak tűnt, hogy egyhamar senki nem lesz képes helyreállítani a rendet. A zűrzavar pedig kiváló alkalmat nyújtott arra, hogy minél többet szerezhessen meg egykori urának szlavóniai birtokaiból. Semlegessége azonban nem jelenti azt, hogy nem kísérte figyelemmel az eseményeket. Turóci Benedek Garai László párthívei között vett részt az 1458. január 12-i szegedi találkozón, amelynek során a nádor hozzájárult Mátyás királlyá választásához, akinek cserében feleségül kellett vennie Garai lányát.[79] Márpedig Turóci ugyancsak a néhai Cillei Ulrik famíliájának kipróbált tagja volt, és ugyanúgy „megörökölte" a varasdi ispánságot, mint Vitovec a szlavón bánságot, ráadásul maga is részesült a Cillei-örökségből. Cillei halála után V. László szolgálatába állt, s az ifjú király eltűnése után Garai nádornál keresett védelmet. Roppant valószínű tehát, hogy tájékoztatta egykori familiáris-társát a szegedi paktumról, s így Vitovecet nem érte váratlanul Mátyás megválasztásának híre. Mindenesetre furcsa fintora volt a sorsnak, hogy az az ember került most Magyarország trónjára, akinek apjával a cseh vezér maga is megmérkőzött 1446-ban, és akinek bátyja életével fizetett Vitovec egykori ura, Cillei Ulrik meggyilkolásáért.

Biztosak lehetünk benne, hogy az ifjú Mátyás mellé frissen kinevezett kormányzó, Szilágyi Mihály pontosan tisztában volt Vitovec veszélyességével és kiszámíthatatlanságával. Tájékoztathatta sógora, a néhai Hunyadi János, de a császár elleni incidens és Vitovec villámgyors pálfordulása is óvatosságra inthette az új kormányzatot. Annál is inkább, mert a fiatal uralkodó kezdetben az egyház támogatásán kívül elsősorban a Hunyadi birtokokra támaszkodhatott, márpedig Szlavóniában a családnak nem voltak támaszpontjai. Ráadásul a viszony a másik bánnal, a Hunyadiak rovására terjeszkedő és Szilágyival fegyveres konfliktusba keveredő Újlaki Miklóssal sem volt felhőtlen. Bármilyen elhamarkodott lépés azzal a kockázattal járt tehát, hogy elvadítja a két veszedelmes bárót, s ugyanúgy elszigeteli Szlavóniát az ország testétől, ahogy az a Cilleiek idején történt.

Ennek megfelelően Szilágyinak eszében sem volt megfosztani Vitovecet a szlavón báni méltóságtól. Már a királyválasztó országgyűlésről kérte (és nem utasította) mint szlavón bánt, hogy vegye védelmébe Zágráb városát.[80] Vitovec nem is késlekedett, és immár másodszor fordult szembe egykori urának özvegyével, aki, mint láttuk, kénytelen volt kiegyezni Frigyes császárral. Vitovec kiszorította Katalin asszonyt Zágrábból, ráadásul még egy (vagy két) várat is elvett tőle.[81] Itt azonban nem állt meg, hanem, talán felbátorodva az új magyarországi kormányzat engedékeny hangnemétől, ismét olyan meglepetéssel próbálkozott, mint 1457 tavaszán. Amikor hírét vette, hogy Frigyes Bécsbe készül, villámgyorsan útját állta, és, elképesztő vakmerőséggel, immár másod-

---

[79] Teleki, *Hunyadiak kora* 10: 569.

[80] Tkalčić, *Monumenta* 198. március 2-án az elfogult Turóci Benedek varasdi ispán helyett utasítja vizsgálat végzésére: Teleki, Hunyadiak kora 10: 578–82. Április 28-án maga Vitovec hivatkozik a kormányzó parancsára: DL 104197.

[81] Krones, *Chronik* 147.; *MDE 1458-1490* 1: 9. (1458. márc. 7.) Hogy melyik volt ez a két vár, nem lehet meghatározni.

szor próbálta foglyul ejteni magát a császárt, aki azonban ezúttal is egérutat nyert.[82] Nem nehéz elképzelni az elképedést és haragot, amely Frigyest az incidens nyomán eltöltötte. Tenni azonban nem tudott semmit, mert a Cilliben ejtett foglyok egy része legalább még mindig Vitovec hatalmában volt. Mással ugyanis nem lehet magyarázni, hogy a császár már néhány nappal a támadás után megbocsát hűtlen tanácsosának, mégpedig annak a Georg Ungnadnak a közbenjárására, akinek fivére, Johann Ungnad Vitovec foglyai között volt.[83] Az sem lehetetlen persze, hogy Vitovec ezúttal Mátyás (vagy inkább Szilágyi)[84] jóváhagyásával cselekedett, aki talán ezzel a vakmerő húzással akarta rákényszeríteni Frigyest a korona visszaadására.[85] A feltételezést némiképp alátámasztja, hogy amidőn 1458. május 22-én Mátyás Vitovecnek adományozta a zagorjei ispánsághoz tartozó Oszterc, Lobor és Trakostyán várakat (azokat tehát, melyek valószínűleg már a birtokában voltak), ezt azzal indokolta, hogy amikor Vitovec bán „az elmúlt napokban" a néhai László király megbízásából az ország határvidékeinek visszahódításáért és a szent korona visszaszerzéséért háborút viselt Frigyes császár ellen, az elfoglalta tőle *„in partibus Alamanie"* levő birtokait.[86] A dolog nem teljesen világos, mert láttuk, hogy Vitovecnek Sternberg lerombolása (1457) óta nem voltak birtokai a birodalom területén, tehát nem is volt mit elvenni tőle. Valószínű, hogy a vakmerő zsoldosvezér egyszerűen túljárt a tapasztalatlan király eszén: úgy állította be az 1457-ben elszenvedett veszteségeit, mintha azok most, Mátyás szolgálata miatt érték volna, s gyorsan kárpótoltatta magát.

Az új kormányzat Vitoveccel szembeni tapintatát (és realizmusát) bizonyítja, hogy olyan emberrel szemben állt Cillei egykori vezére mellé (*certis et racionabilibus ex causis*, mint az egyik oklevél mondja), mint Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel, aki pedig az ifjú király rokona volt. Mi több, a perjelt arra utasította a frissen hazatért király, hogy működjön közre Vitoveccel a dalmáciai és horvátországi várak visszaszerzésében.[87] Két héttel később, március 16-án pedig Zágráb polgárai kaptak olyan parancsot, hogy Vitovecen és emberein kívül senkit ne engedjenek ellenőrzés nélkül a városukba.[88] A visszafoglalandó várak egyrészt a horvát báni honor tartozékai voltak, amelyek valószínűleg Tallóci Perkó halála után, a báni hivatal üresedése idején kerültek idegen kézre (kettőt, mint láttuk, maga Vitovec foglalt még el ura számára 1454-ben), másrészt egyéb, Cillei-familiárisok kezén maradt szlavóniai erősségek. Vitovec közreműködésének a királyi parancson kívül más nyoma is van: a velencei köztársaság magyarországi követe 1458. április 23-án és 26-án tájékoztatta megbízóit, hogy Mátyás *„ad partes Croatie"* küldte a vránai perjelt és Vitovec Jánost,[89] s a velencei tanács csak azt kérte a magyar királytól, hogy a két kapitány a velencei érdekek sérelme nélkül járjon el. Mivel

[82] *MDE 1458-1490* 1: 9. Figyelemre méltó, hogy Vitovecnek milyen pontos értesülései voltak a császári udvar mozgásáról.
[83] Birk, *Urkunden-Auszüge* 28.
[84] Mivel az incidens alig néhány nappal Mátyás Budára érkezése után történt, ez valószínűtlenné teszi Mátyás bármiféle előzetes jóváhagyását. Szilágyi esetében ez sokkal inkább elképzelhető.
[85] Ezt a hipotézist erősíti a tény, hogy Vitovec a Bécsújhelyről Bécsbe induló császárt akarta foglyul ejteni, ami azt feltételezi, hogy Szlavóniából magyar területen keresztül vonult északra, és a sikertelen rajtaütés után oda is vonult vissza.
[86] DF 233112.
[87] Tkalčić, *Monumenta* 201.
[88] Tkalčić, *Monumenta* 202.
[89] *MDE 1458-1490* 1: 26.

Vitovec április 23-án még a szlavóniai (Varasd megyei) Szentillyén tartózkodik,[90] az akcióra májusban kerülhetett sor. Szinte bizonyos, hogy a Kreyger Andrással kötött megállapodásokban az ő közvetítésének nyomát kell látnunk. Vitovec egykori familiáris-társa ugyanis átadta Mátyásnak Ostrovicát és Sztenicsnyákot is.[91] Nem Vitovec volt az egyetlen korábbi Cillei-familiáris, akit Mátyás engedményekkel próbált a pártjára vonni: május 23-án Strupkowcz-i Reychmuth Jánost erősítette meg a néhai Cillei grófok által neki adományozott jószágok birtokában.[92] Mátyás egyébként nemcsak Cillei főembereinek szolgálatait igyekezett biztosítani, hanem a befolyásos Frangepán-család tagjaiét is: Frangepán Mártonét, aki Krupa várát váltotta vissza a maga számára egy másik Cillei-familiáristól, Siebreicher Zsigmondtól,[93] valamint Frangepán Istvánét, akiről maga a király jelentette ki később, hogy Dalmáciában és Horvátországban megválasztása után elsők között ismerte el uralmát, és ezzel nagy szerepet játszott e tartományok hódoltatásában.[94] Az események tanulsága az elmondottak fényében világos: 1458 első felében az új kormányzat rendkívüli tapintattal kezelte a veszélyes hatalommal rendelkező délvidéki bárókat, Újlaki Miklóst, a Frangepánokat és Vitovecet is, nehogy egy elhamarkodott döntéssel elpártolásra késztesse őket. Ennek az sem mond ellent, hogy az 1458. júniusi dekrétumok megismételték a külföldiek tisztség- és hivatalviselésének tilalmát, hiszen Vitovec 1453 óta *regnicola* volt.

Az óvatosság érthető volt, és bárki kezdeményezte is e politikát, dicséretre méltó bölcsességgel járt el. A török veszély ugyanis a nándorfehérvári diadal nyomán sem múlt el, sőt 1458 tavaszán-nyarán ismét fölerősödött, amikor a törökök, kihasználva a Brankovics despota halála nyomán támadt zavart, elfoglalták Szerbia maradék részét, és ismét Nándorfehérvárt fenyegették.[95] Mivel Giskra és vele együtt a felvidék jelentős része a lengyel trónkövetelőhöz szított, s a koronát bitorló Frigyes császár ellenségességével is számolni kellett, a fiatal Mátyás csöppet sem volt irigylésre méltó helyzetben. A legnagyobb veszély délen fenyegetett, ahová Mátyás a nagybátyját, Szilágyi kormányzót küldte, imígyen távolítva el az udvarból. Talán véletlen, de az óvatos politikának

---

[90] DL 104197. Itt valami komolyabb gyűlésre kerülhetett sor, mert a fogott bírák között van Vitovec mellett Turóci Benedek varasdi ispán, a szolgabírák, a zágrábi szék protonótáriusa: Lezkouchi Péter, a varasdi várnagy, a körösi szék volt protonótáriusa: Pataki Albert, de még egy pettaui polgár is.

[91] A velencei követ március 7-i jelentése szerint ekkor Korbáviai Gergely ostromolja Ostrovicát, amelynek a Mátyás-párti Frangepán István siet a felmentésére: *MDE 1458-1490* 1: 7. Egy héttel később arról értesülünk, hogy Georgius Gaiger fivére, az ostrovicai várnagy nevében felajánlotta a várat Velencének, az ajánlatot azonban a köztársaság visszautasította: *MDE 1458-1490.* 1: 8. Gaigert a tévedés különösebb kockázata nélkül azonosíthatjuk Kreygerrel, ami azt jelenti, hogy Andreas von Kreig, a császár tanácsosa próbálta Ostrovicát Velencének átjátszani. Ezután következett Székely Tamás és Vitovec missziója, amelynek eredményeként Kreyger végül a zagorjei Kosztelért cserében átadta Mátyásnak Ostrovicát: DF 233197 (1458. május 22.). Érdekes, hogy a Kosztelt Kreygerre ruházó oklevél és a Vitovec javára kiállított adománylevél egy napon és egy pecsét alatt, de különböző helyen, Budán, illetve Székesfehérváron kelt. Kreyger július 22-én már „alias castellanus castri Ztenych"-nak (DL 44879), tehát ezt a várat is átadta. Ostrovicára még: Teke Zsuzsa: Az itáliai államok és Mátyás. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára.* Szerk: Rázsó Gyula és V. Molnár László. Bp. 1990. 246.

[92] DL 102139.

[93] *Frangepán* 2: 33.

[94] *Frangepán* 2: 38. Láttuk, hogy Frangepán István 1458 márciusában Ostrovica felmentésére sietett. Júliusban a királynál van Budán (Fraknói Vilmos: Mátyás király. 1440–1490. Bp. 1890. – a továbbiakban: Fraknói: Mátyás – 88. 1. j.) 1459 májusában pedig a király követe a pápánál (Fraknói Vilmos: *Mátyás király levelei. Külügyi Osztály.* I. 1458–1479. Bp. 1893. 9. – a továbbiakban: Fraknói: Mátyás levelei)

[95] Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv i. m.* 180.

Szilágyi távozása után vége szakadt. A király már július végén leváltotta Garai nádort (aki joggal reklamálta a szegedi egyezmény végrehajtását),[96] Erdélybe pedig a feltétlenül Hunyadi-barát Rozgonyi Sebestyént küldte vajdának, amivel nyilván sértette Újlaki érzékenységét. Nehéz elvetni a feltételezést, hogy Mátyás a júniusi országgyűlés nyomán túlbecsülte a köznemesség és a klérus erejét, s ezért szakított a kezdeti mérsékelt politikával. Hogy a fordulat mögött Vitéz János állt,[97] esetleg az új nádor, Ország Mihály, vagy más, egyelőre nem lehet eldönteni, az mindenesetre súlyos következményekkel járt.

A törökök ellen készülő Mátyásnak egyelőre sikerült kibékítenie nagybátyját, aki visszatért a szorongatott déli végekre. 1458. szeptember elején maga a király is Szegedre ment,[98] és a nagy veszélyre való tekintettel a bárói bandériumok mellett a nemességet is fegyverbe szólította Péterváradra, ahol ráadásul keresztesek is gyülekeztek.[99] A péterváradi táborban megjelent Vitovec János bán is a szlavóniai nemesek élén,[100] s a jelek szerint a királyi seregben (ha nem is a király közvetlen környezetében) maradt Mátyás nándorfehérvári, majd temesvári tartózkodása idején. Katonai szempontból a tapasztalt zsoldosvezér támogatása felbecsülhetetlen segítséget jelentett, bár tényleges tevékenységéről a törökök elleni hadműveletekben egyelőre nem került elő adat. Korábbi vezértársa, Szentgyörgyi Székely Tamás vránai perjel, háromszáz lovasával útban a királyi táborba, még Szlavóniában megütközött egy a tartományt fosztogató nagyobb török kontingenssel, s vereséget szenvedve kénytelen volt az egyik várába húzódni. Később azonban ő is csatlakozott uralkodójához.[101]

Október 8-án aztán a király némiképp váratlanul lefogatta Szilágyi Mihályt.[102] Ennek okaként általában azt szokták felhozni, hogy a volt kormányzó ismét kapcsolatot keresett a Mátyás ellen szövetkező Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal, de az ügy részletei egyáltalán nem világosak. Lehet, hogy tényleg ez állt a letartóztatás hátterében, lehet, hogy Szilágyi a saját szakállára alkudozott Szerbiában, de az sem lehetetlen, hogy udvari intrikák áldozata lett. Az incidens mindenesetre nem maradt súlyos következmények nélkül. 1458. november 30-án, egy nappal azután, hogy a király Szegedre országgyűlést hirdetett, szakított Mátyással egyik legkitartóbb híve, Kanizsai László, akit egykor Hunyadi Lászlóval együtt vontak perbe Budán.[103] Néhány nappal később, immár Szegeden követte példáját Vitovec János, aki annak rendje és módja szerint visszavonta a királynak tett hűségesküjét és elhagyta Mátyás udvarát.[104]

Közismert, hogy a szegedi országgyűlés dekrétumai, melyeket a király 1459. január 5-én szentesített, nem kedveztek a bároknak,[105] az a tény azonban, hogy Kanizsai biztosan, Vitovec pedig valószínűleg január 5. előtt szakított Mátyással, arra utal, hogy

[96] Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Bp. 1998. 218. (A vonatkozó rész Kubinyi András munkája.)
[97] Maga Szilágyi a jelek szerint Vitézt okolta eltávolításáért. Fraknói, *Mátyás* 92.
[98] *Urkundenbuch* 6: 28.
[99] *MDE 1458-1490* 1: 38.
[100] *MDE 1458-1490* 1: 38., 1458. okt. 9.
[101] *MDE 1458-1490* 1: 37.
[102] *Urkundenbuch* 6: 31.
[103] Kaprinai, Stephanus: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*. 1–2. Viennae 1767–1771. (A továbbiakban: Kaprinai, Dipl.) 1: 295.
[104] DF 233405.
[105] Kubinyi, *Magyarország története i. m.* 218.

a szakítás okát nem a dekrétumokban kell keresnünk. Valószínűbbnek tűnik, hogy Mátyás (illetve azok, akiknek tanácsára ekkor hallgatott), további változásokat akart a bárói hivatalok élén, illetve nem megfelelően jutalmazta bárói párthíveinek addigi helytállását. Kanizsai László alighanem az erdélyi vajdaságra áhítozott, amit az mutat, hogy a III. Frigyest magyar királlyá választók között vajdai címmel tűnik föl,[106] s miután kibékült Mátyással, azonnal meg is kapta a vajdaságot.[107] Meglehet, hogy Vitovec is nagyobb jutalomra számított, de az sem kizárt, hogy el akarták mozdítani a szlavón bánság éléről.[108] Semmiképp sem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy ekkortájt (talán éppen Szegeden) nevezik ki macsói bánná azt a Szentmártoni Nagy Simont, aki, mint láttuk, a Cillei-Vitovec páros egyik áldozata volt 1456-ban.[109] Szentmártoni, bízva a köznemesség és a Vitéz vezette klérus támogatásában, talán elérkezettnek látta az időt, hogy bosszút álljon a három évvel korábban elszenvedett sérelemért. Ha így volt, Mátyás súlyos árat fizetett elhamarkodott döntéséért, mert Vitoveccel (és persze Újlakival) együtt egy jó darabig Szlavónia is elveszett a királyi hatalom számára.

Uralmának első súlyos válságára Mátyás úgy reagált, hogy február 10-én Budán hűségesküt tétetett a hozzá hű bárókkal és tekintélyes köznemesekkel, köztük Nagy Simonnal.[110] Egy héttel később a Mátyás ellen lázadók, Garai László volt nádor és Újlaki Miklós vezetésével Németújváron magyar királlyá választották III. Frigyes császárt.[111] A pártütők között ott találjuk Vitovec János szlavón bánt is, aki alig egy esztendővel korábban még Mátyás szolgálatában próbálta foglyul ejteni a szent római birodalom uralkodóját. Bár az április 7-i körmendi csata résztvevői között nem említik, szinte bizonyos, hogy ott volt Frigyes vezérei között.[112] Ez pedig azt jelenti, hogy immáron másodszor került szembe a Mátyás csapatait vezénylő Nagy Simonnal. Meglehet, hogy Újlaki és a többi magyar főúr csupán zsarolni akarta Mátyást Frigyes megválasztásával,[113] Vitovec azonban, ha cselekvésre szánta el magát, nem ismert tréfát. Nem meglepő tehát, hogy miközben Frigyes magyar párthívei 1459. áprilisától kezdve megfelelő jutalom ellenében egyenként kibékültek Mátyással (Garai László pedig meghalt), Vitovec megmaradt a császár hűségén, aki magyar királyként szlavón bánná nevezte ki. Frigyes szabályos hűbéri szerződést kötött a zsoldosvezérrel, aki a szlavón bánság fejében ígért neki

[106] Kaprinai, *Dipl.* 249.
[107] Kaprinai, *Dipl.* 294.
[108] Talán nem teljesen mellékes körülmény, hogy Vitéz János, akit Szilágyi kormányzó a bukásáért okolt, maga is szlavóniai származású volt, és így talán az érzelmeitől vezettetve adott rossz tanácsot uralkodójának. Nála jobban kevesen tudhatták, mit műveltek Szlavóniában a Cilleiek és Vitovec az elmúlt évtizedben.
[109] Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Bp. 1970. 115. Ezen a ponton kell kitérni egy különös forrásunkra, amely nem mentes az értelmezési nehézségektől. Arról a titkos pecséttel megerősített, de méltóságsorral ellátott privilégiumról van szó, amelyet Bodó Miklós alkancellár állított ki Raguza számára a dátum szerint 1459. március 12-én (Gelcich József: *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára.* Bp. 1887 614–617.). Az oklevél méltóságsorát Fügedi Erik is felhasználta (i. h.), de sajátosan szelektív módon. Dombai Miklóst és Szokoli Pétert feltüntette ugyan a macsói bánok között, harmadik társukat viszont, aki nem más, mint Tamás István bosnyák király fia, nem szerepeltette archontológiájában. Ugyancsak „megfeledkezett" a két szlavón bánról: Szentgyörgyi Székely Tamásról és Vitovec Jánosról. Talán mondani sem kell, hogy ebben a formájában a méltóságsor nem felel meg az 1459. márciusi viszonyoknak. Megfelel viszont az 1458. decemberieknek, amikor a bosnyák király valóban megjelent a király szegedi táborában (*Urkundenbuch* 6: 35.).
[110] Kaprinai, *Dipl.* 245–247.
[111] Kaprinai, *Dipl.* 249–251.
[112] A csata új értékelésére Veszprémy *i. m.*, és jelen kötetben is.
[113] Kubinyi, *Kaposújvár* 28.

szolgálatot.[114] Ilyen minőségében küldte Frigyes június elején Baumkircher Andrással és Ellerbach Bertolddal együtt Sopron védelmére.[115]

Az ifjú Mátyás szorult helyzetét jól mutatja, hogy Vitovec elpártolását nem merte megtorolni. Meghódolása után Újlaki visszakapta ugyan szlavón bánságát, de a király nem tudta rászánni magát, hogy Vitovecet erővel próbálja eltávolítani a bánság éléről. Számtalan okleveles adat bizonyítja, hogy 1459 elejétől egészen 1464 elejéig de facto Vitovec és Újlaki kormányozták a bánságot.[116] Márpedig az ingatag hűségű Újlaki aligha tudott megfelelő ellensúlyt képezni a cseh vezérrel szemben. Annak, hogy Mátyás nem akart erővel fellépni Vitovec ellen, több oka is volt. Mindenekelőtt erre intette apjának kedvezőtlen tapasztalata. Másodszor, mint rövidesen látni fogjuk, Vitovec olyan kiváltságokat (köztük a pénzverés jogát) kapott a magyar királlyá választott Frigyestől, amelyekkel még a Cilleiek sem rendelkeztek, és amelyek a volt Cillei-birtokok jelentős részével párosulva már komolyan veszélyeztették az ország integritását. Harmadszor Mátyás minden bizonnyal tisztán látta, hogy Vitovec, aki úgy váltogatta a hűségét, mint más a csizmáját, adott esetben ugyanolyan hirtelen szakíthatott a császárral, amilyen hirtelen átpártolt hozzá. Végül és talán ez volt a legdöntőbb megfontolás, a változatlanul súlyos török fenyegetés árnyékában a király nem engedhette meg azt a luxust, hogy sokáig nélkülözze a szlavóniai nemesség katonai erejét. Márpedig, és ez egyértelműen mutatja a báni hivatal döntő fontosságát, a király nem tudta a bán megkerülésével közvetlenül mozgósítani a tartomány nemességét.[117] Utóbbiak Cillei Hermann hivatalviselése óta ki voltak szolgáltatva a bán túlhatalmának, és éppen a Kristallóc-féle incidensek taníthatták meg őket arra, hogy még együtt is gyengék az idegen bánok magánhadseregeivel szemben. A félig gyermek, meg sem koronázott Mátyástól meg aztán semmiféle védelmet nem várhattak. A király ennek megfelelően kivárásra játszott.

Miután Mátyás és Frigyes között 1459 augusztusában egy esztendőre szóló fegyverszünet jött létre, Vitovec hazatért Szlavóniába.[118] Frigyes császár, akinek ismét szüksége lett fékezhetetlen vazallusának segítségére, 1459. november 10-én Bécsújhelyen valósággal elhalmozta Vitovecet kegyeivel. Ismét tanácsosává fogadta, magyar királyként Krapina urává tette, felruházta a vörös pecsétviasz használatának jogával, és közvetlenül a császár, illetve a magyar király joghatóságának rendelte alá. Emellett felhatal-

[114] Krones, *Chronik* 151.

[115] Házi, *Sopron* 359.

[116] DF 275126. (1459. júl. 12.); DF 231430. (1459. okt. 12.); DF 218868. (1459. dec. 5.); DF 218869. (1460. jún. 22.); DF 267980. (1461. febr. 2.); DF 275014. (1461. ápr. 14.); DF 255565. (1461. máj. 18.); *Levéltári Közlemények* (a továbbiakban: LK) 6 (1928) 143. (1461. szept. 22.); *LK* 6 (1928) 147. (1462. ápr. 24.); *LK* 6. (1928) 148. (1462. aug. 6.); *LK* 6 (1928) 149. (1463. szept. 15.); DF 231483. (1464. jan. 19.); DF 275011. (1464. jan. 24.). Az adatok tovább szaporíthatók. Zágrábi ispánjaként Vitovec megtartotta a már a Cilleiek is alatt szolgáló Ebresi Györgyöt (DL 32912.), akinek a helyét később Fodorovci Gergely foglalta el (pl. DF 262980.). Körösi ispánja a jelek szerint végig Szencsei László volt (DF 231430, *LK* 12, 1934 346.). Újlaki vicebánja Szentléleki Miklós volt, de Vitovec egyedül is adott parancsot mindkét vicebánnak (DF 231439.) A két bán együttműködésének bizonyítéka, hogy 1460 Szent Jakab nyolcadán például együtt tartottak gyűlést a szlavóniai nemesség egyeteme számára, amelyen rendelkezést is hoztak a hatalmaskodások kivizsgálására (DF 231440). A bánok jelenlétének bizonyítéka *LK* 12 (1932) 322. Vitovec a gyűlés előtt, július 6-án Varasdon van (DF 231437.), utána pedig, augusztus 25-én Krapinán (DF 231439.)

[117] Jellemző, hogy Erzsébet királyné is a lehető leghamarabb igyekezett a saját embereit állítani Szlavónia élére, s kísérletének kudarca után minden kapcsolatot elvesztett a tartománnyal. Pálosfalvi, *Cilleiek* 53–55, passim.

[118] *MDE 1458-1490* 1: 64.; Házi, *Sopron* 383., Grebenben van 1459. augusztus 20-án (DL 103659.) és szeptember 14-én (DL 103664.).

mazta a kihalt sternbergi grófok címerének viselésére, és engedélyezte, hogy amíg az ő szolgálatában marad, pénzt veressen „magyar királyságában". Végül, de nem utolsósorban, szintén magyar királyi minőségében felhatalmazta Vitovecet, hogy, amennyiben Brankovics Katalin el akarna térni a császárral kötött megállapodástól, Frigyes nevében, de saját maga számára hódítsa meg Cillei özvegyének magyarországi birtokait.[119] Hogy a zsoldosvezér lelkesedését tovább tüzelje, még ugyanezen a napon neki adományozta Medve várát, amely magyar királyi minőségében háramlott rá, és felhatalmazta, hogy azt birtokába vegye. Mindez azonban Vitovecnek a jelek szerint nem volt elég. December derekán ugyanis újabb engedményekre vette rá a császárt. Frigyes ezúttal a görzi gróftól elfoglalandó Lienz városát és várát ígérte neki a grófi címmel.[120] Egy nappal később aztán, december 16-án, már a zagorjei grófságot helyezte kilátásba telhetetlen tanácsosa számára.[121] Emellett felhatalmazta, hogy a kormányzása alatt lévő (szlavón) bánság területén mindazokat az uradalmakat, amelyek nem őt illetik örökletesen, magához váltsa, és a továbbiakban (amíg Frigyes mint magyar király ki nem váltja azokat!) maga birtokolja őket.[122] A szóban forgó uradalmak azok az egykori Cillei-várak voltak, amelyek nem háramlottak a magyar koronára, s így Brankovics Katalin kezén maradtak. Ezzel az intézkedéssel Vitovec gyakorlatilag teljhatalmat kapott Szlavóniában, és, mint látni fogjuk, a maga sajátos értelmezése szerint élt is teljhatalmával. Meg kell jegyezni, hogy a ravasz zsoldosvezér rendkívül körültekintően járt el, hiszen minden eshetőségre bebiztosította magát. A császári kegyek egy része ugyan csak ígéret volt, de ez Vitovecet aligha zavarta: ő az ígéretek megvalósítását szerette maga intézni.

Vitovec alighanem már ekkor szívesen hozzálátott volna szlavóniai „birodalmának" kiépítéséhez, előbb azonban a Frigyessel kötött megállapodásának megfelelően teljesítenie kellett a császári adományok fejében vállalt kötelességét. János görzi gróf ugyanis nem mondott le a Cillei-örökség egy részének (az ortenburgi hagyatéknak) a megszerzéséről, és 1459 őszén Albert herceg (Frigyes fivére) nyílt, valamint Velence titkos támogatásával elfoglalta Ortenburgot és a többi vitatott várat.[123] A császár Vitovecet küldte a rebellis gróf ellen, és a cseh vezér egy hónap leforgása alatt eleget tett feladatának. A pusarnitzi fegyverszünet (1460. január 25.) értelmében János görzi gróf nemcsak Ortenburgot veszítette el, hanem saját birtokainak egy részét is, amelyek közül Lienz városát a hasonló nevű várral és tartozékaival Frigyes ígéretének megfelelően Vitovecre ruházta.[124] Vitovec nem késlekedett a számla másik felének benyújtásával sem: Frigyes 1460. március 22-én őt és fiait a Cilleiek kihalásával megüresedett Zagorje grófjaivá tette, s megerősítette őket mindazon kiváltságokban, melyeket még 1459 novemberében adományozott nekik.[125] Bár a görzi gróf nem nyugodott bele vereségébe, és Albert oszt-

---

[119] Birk, *Urkunden-Auszüge* 45. (354, 357–359. sz.).

[120] Birk, *Urkunden-Auszüge* 48. (364. sz.)

[121] Birk, *Urkunden-Auszüge* 48. (365. sz.)

[122] DF 258252.

[123] Wiesflecker, Hermann: Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich. *MIÖG* 56 (1948) 365.

[124] Krones, *Chronik* 153. A várost és tartozékait később sógorának, Sigmund von Weispriachnak adta el, ami további bizonyíték amellett, hogy nem a Birodalom területén akart gyökeret ereszteni. Lienz salzburgi érseki hűbér volt, és Sigmund fivére, Burkhard hamarosan a salzburgi érseki székbe emelkedett. Heinig, *Kaiser Friedrich* 447.

[125] Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis.* Viennae, 1838. (a továbbiakban: Chmel, Regesta) 3796. sz.

rák hercegen kívül Mátyás királytól is segítséget remélt Frigyes ellen,[126] Vitovec a jelek szerint nem vett részt a konfliktus további lefolyásában, hanem visszatért Szlavóniába, hogy újdonsült kiváltságainak érvényt szerezzen.

Alig két héttel Vitovec rangemelése előtt, 1460. március 10-én azonban III. Frigyes megegyezett Brankovics Katalinnal: az özvegy megígérte, hogy Szent János napjáig átadja a császárnak Medve, Rakonok, Kővár, illetve Kis- és Nagykemlék várakat, a Szamoborra vonatkozó jogát, valamint Szentgyörgy, Csáktornya, Sztrigó várak és Varasd város és vár bevételeinek felét, melyek a hitbére fejében járnak neki.[127] Mindezek fejében a császár fizet Katalin asszonynak 28.000 aranyforintot, átadja neki a (krajnai) Adelsberg várát, valamint birtokában hagyja a Zala megyei Turent.[128] A dolog érdekessége, hogy Frigyes védelmet ígért az özvegynek azokkal szemben, akik az átadandó birtokokra és jövedelmekre ugyancsak igényt formálhatnak, köztük Mihály maidburgi gróf és Vitovec János ellen. Mint láttuk, Mihály gróf Cillei Ulrik rendelkezése nyomán formálhatott igényt a csáktornyai uradalomra, Vitovecet azonban maga a császár hatalmazta föl a volt Cillei-birtokok kiváltására. Vajon arról volt szó, hogy Frigyes meggondolta magát, és mégis inkább maga akarta kiváltani a várakat? Tekintetbe véve, hogy a császárnak Vitovec nélkül esélye sem lett volna az egykori (magyarországi) Cillei-uradalmak tényleges megszerzésére, a magyarázatot alighanem másutt kell keresnünk. Brankovics Katalin nyilván nem tudott a Vitovecnek adott felhatalmazásról, és reménytelen helyzetében Frigyes révén próbált bosszút állni néhai urának hálátlanná vált zsoldosvezérén, abban reménykedve, hogy így megfoszthatja őt az örökség legzsírosabb részétől. Frigyes a maga részéről pontosan tudta, hogy az özveggyel kötött megállapodásnak csak Vitovec lesz képes érvényt szerezni, aki ekkor már (a Szentkorona mellett) a császár egyetlen ütőkártyája volt Mátyással szemben, s így azt kell feltételeznünk, hogy az egész szerződés csak színjáték volt. A császár viszonylag csekély összeg ellenében jogcímet biztosított vezérének Katalin asszony kisemmizéséhez, s a Vitovec elleni védelem kilátásba helyezése csupán az özvegy megnyugtatását szolgálta. E hipotézist látszik alátámasztani az a tény, hogy tíz nappal a megállapodás után Frigyes arra utasította az özvegyet, hogy Medvevárat a kijelölt időpontig Vitovecnek adja át.[129] Valószínű, hogy az özvegy hamarosan maga is gyanút fogott, hiszen a megállapodást nem hajtották végre, legalábbis nincs nyoma, hogy a kijelölt várak és jövedelmek átadása ekkor megtörtént volna.

A probléma sajnos éppen az, hogy a legkritikusabb esztendőkben nem tudjuk nyomon követni az egyes várak sorsát, s így csak a végeredményt tudjuk több-kevesebb biztonsággal rekonstruálni. A feladvány első látásra teljesen világos, hiszen kezünkben van Brankovics Katalin 1461. május 8-án Zágrábban kiállított oklevele, amelynek értelmében a fivére, István szerb despota nevében is eljárva valamennyi nevezett birtokát, bármilyen jogcímen illetik őt, 62 ezer forintért eladja Vitovec János szlavón bánnak,

---

[126] Wiesflecker *i. m.* 366. 83. j.

[127] Ezekről a jövedelmekről nincs szó abban az 1454. évi oklevélben, amelyben Cillei Frigyes és Ulrik grófok a hitbér címén Brankovics Katalinnak járó birtokokat lekötötték (DL 37630.). Csáktornya és Sztrigó jövedelmeinek felét V. László kötötte le Brankovics Katalinnak élethossziglan, aki azokat továbbadta Michael von Maidburgnak (DL 15794.). Valószínű tehát, hogy a többi jövedelmet is még V. László hagyta Cillei özvegyének a kezén.

[128] DL 15435.

[129] Birk, *Urkunden-Auszüge* 52. (394. sz.)

valamint Weispriachi Zsigmondnak és Boldizsárnak.[130] A szóban forgó birtokok azonosak azokkal, amelyeket több mint egy esztendővel korábban III. Frigyesnek adott el, van azonban néhány jelentős különbség. A legfontosabb mindenekelőtt, hogy a május 8-i oklevélbe belefoglalták Zágráb városát, amelyet, mint láttuk, még V. László visszavett közvetlen királyi ellenőrzés alá, és amely fölött Cillei özvegye semmiféle joghatósággal nem rendelkezett. Bekerült az adásvételbe Vinica, amelyet Rakonokkal együtt Cillei kötött le a feleségének, és Varasd jövedelmeinek fele helyett maga a város és a vár képezte az adásvétel tárgyát. Megemlítendő még, hogy időközben Kővár szerepét Kapronca vette át, és hozzá csatolták a lerombolt vár tartozékait.

Első látásra nincs okunk meglepődni azon, hogy a magára maradt özvegy, aki sehonnan sem várhatott segítséget birtokai védelméhez,[131] végül viszonylag tisztességes összeg fejében lemondott birtokairól annak az embernek a javára, akivel szemben egyébként sem volt esélye a győzelemre. Egy másik adatunk azonban azt bizonyítja, hogy szó sem volt spontán lemondásról. 1461. május 13-án a csázmai káptalan felháborodott képviselői jelentek meg a pozsegai káptalan előtt, amellyel írásba foglaltatták tiltakozásukat. Eszerint Vitovec János szlavón bán talpig vasba öltözött hadseregével, amelyet úgy állított fel, mintha ütközetre készülne, „nem szelíd fejedelem (!) és bíró vagy bán módjára, amely hivatal őt arra kötelezné, hogy a béke és igazság gyámja és védelmezője legyen, hanem kegyetlen ellenség gyanánt"[132] a káptalanra tört,[133] és erőszakkal összeterelte a kanonokokat arra a titkos helyre, ahol azok gyűléseiket szokták tartani. Ekkor elővezette a magával hurcolt Brankovics Katalint, és kényszerítette a klerikusokat, hogy hallgassák végig az özvegy „spontán" bevallásait. Amikor ez megtörtént, szépen elővette a Katalin asszony bevallásai alapján a saját írnokai által jó előre kiállított okleveleket, és a kanonokokkal annak rendje és módja szerint megpecsételtette azokat, ellenállásuk esetére a káptalani birtokok elkobzásával fenyegetve a derék klerikusokat. Ezek az oklevelek voltak hivatva tanúsítani, hogy Cillei özvegye az összes birtokát, bármilyen címen jutottak is a kezére, Vitovecre ruházta. Ilyen sajátosan értelmezte János gróf a két fél szabad akaratán alapuló adásvételi szerződéseket. Nem csoda, hogy a szegény csázmai kanonokok, akik a helyszínen érthető módon nem mertek ellenállni, még napokkal később is alig találtak szavakat sérelmeik leírására.

A káptalani tiltakozás fényében nyugodtan kijelenthetjük, hogy Brankovics Katalin fentebb idézett, 1461. május 8-i oklevele sem spontán elhatározásból keletkezett. Még abban is jogosan kételkedhetünk, hogy az oklevélben kikötött 62 ezer forintot tényleg kifizették-e neki, bár a Cillei-krónika azt állítja, hogy a pénzt hárman adták össze: Vitovec, a sógora, Weispriachi Zsigmond és a leendő veje, Johann von Montfort, és Cillei özvegye ezzel a summával távozott Raguzába.[134] A dokumentum mindenesetre pontosan jelzi Vitovec ekkori ambícióit, amelyek a jogosan az özvegy kezén lévő jószágoktól a királyra háramlott birtokokon keresztül egészen Zágráb városáig terjedtek. Különösen tanulságos az utóbbi esete, hiszen Zágrábhoz Katalin asszonynak semmi köze sem volt,

[130] DL 33809. A Weispriach fivérekre Heinig, *Kaiser Friedrich* 222–224.

[131] Időközben a maradék Szerbia is megszűnt létezni; a fivére, István, akinek a nevében eljár, már 1461 elején Albániába menekült (Thallóczy Lajos: *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok.* Bp. 1909. – a továbbiakban: Thallóczy: Bosnyák – 60.). Frigyest pedig a fivére, Albert herceg által vezetett koalíció szorongatta.

[132] DL 107153.

[133] Sajnos pont az incidens dátuma van takarva a fényképen.

[134] Krones, *Chronik* 154.

és a Cilleieknek is csak annyi, hogy valamikor kapitányt állítottak az élére, de az jog szerint sohasem volt az övék. Nem véletlenül hangsúlyozták a csázmai kanonokok, hogy a Vitovec által megpecsételtetett oklevelek súlyosan sértették a király, Mátyás jogait. A cseh vezér láthatóan rendkívül tágan értelmezte a Frigyestől korábban kapott felhatalmazást, és a megszerzendő jószágok körét a lehető legszélesebbre szabta. Nyilván úgy gondolta, hogy minél többet tud a zavaros időkben hatalmába keríteni, annál jobb pozícióból tud majd alkudozni, akár Mátyás, akár Frigyes kerekedik végül felül...

Mindent összevéve megállapíthatjuk, hogy a néhai Cillei grófok szlavóniai várai közül Vitovec Zagorjén kívül csupán Varasdot szerezte meg, két rokona pedig Medvevárt és Szentgyörgyöt. Ami Zagorjét illeti, láttuk, hogy Császárvárt még V. László Baumkircher András birtokában hagyta. Vitovec ugyan belefoglaltatta Mátyással 1463. májusi adományába, de a király már 1463. július 19-én Baumkirchernek adományozta, és Vitovec hiába tiltakozott az iktatás ellen.[135] Kosztel Kreyger Andrásé maradt, az 1463-ban romként említett Orbolc viszont később a jelek szerint újjáépült.[136] Érdekes, hogy Grebent és Bélát 1490-ben már úgy említik, mint a zagorjei ispánság tartozékait. Vitovec tehát egy kilenc várból, illetve kastélyból álló, impozáns és, ami még fontosabb, kompakt birtoktömböt hasított ki magának a Cillei-hagyatékból, és csak a két távolabb eső uradalmat, Szentgyörgyöt és Medvevárat engedte át sógorának és vejének. Mivel Zagorjéhoz még jelentős Körös megyei birtokok is járultak,[137] ráadásul egyelőre a kezén maradt Zágráb, Vitovec nemcsak Szlavóniában volt a legnagyobb birtokos, hanem az egész országnak is egyik leghatalmasabb főura.

Vagyon tekintetében tehát Vitovec elérte célját, de hátravolt még helyzetének politikai konszolidálása. 1461 nyarára világossá vált, hogy Mátyás marad Magyarország királya, és Frigyes nem lesz képes érvényt szerezni az 1459-es választásnak. Éppen ellenkezőleg, fokozatosan a császár szorult defenzívába, akit Ausztriában a fivére, Albert herceg által vezetett koalíció szorongatott.[138] Jellemző, hogy míg Albert Mátyástól is kapott katonai segítséget, Vitovec, akinek pedig kötelessége lett volna Frigyes segítségére sietni, a jelek szerint tétlen maradt. Ennek persze oka lehetett az is, hogy Albert herceg szövetségese volt az a János görzi gróf, akit Vitovec másfél évvel korábban birtokai átadására kényszerített.[139] Ez pedig elképzelhetővé teszi, hogy Vitovec, talán éppen Frigyes megbízásából, az elkobzott birtokok fegyveres védelmét biztosította.[140] A Frigyes, illetve Albert és Mátyás között cseh közvetítéssel létrehozott laxenburgi fegyverszünetbe mindenesetre Vitovecet is belefoglalták, de nem egyik vagy másik oldalon, hanem választást kínálva neki Frigyes és Mátyás között.[141] Ezt pedig nyugodtan értékelhetjük annak a folyamatnak az első lépéseként, amelynek eredményeként Vitovec fokozatosan visszatért Mátyás táborába. 1462 őszén-telén a Bécsben ostrom alatt tartott Frigyes uralma addigi legsúlyosabb válságával kényszerült megbirkózni,[142] s ha más nem, ez

[135] DF 233497.

[136] Thallóczy Lajos – Horváth Sándor: *Jajcza (bánság, vár és város) története. 1450–1527.* Bp. 1915. (A továbbiakban: Thallóczy, Jajca) 71.

[137] Csánki, *Körös* 20, 21, 31, 46.

[138] Teleki, *Hunyadiak kora* 3: 228–29.

[139] Wiesflecker *i. m.* 367.

[140] 1461 második felében sajnos nem ismerjük Vitovec itineráriumát.

[141] Chmel 3898.

[142] Wiesflecker, Hermann: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit.* I. Wien, 1971 69.

biztosan meggyőzte Vitovecet, hogy érdemes szakítania a császárral. Ugyanerre ösztönözhette az is, hogy 1462 februárjában kibékültek Mátyással Frigyes utolsó „magyar" hívei, a Szentgyörgyiek és Ellerbach Berthold is.[143] Az 1462 májusában Giskrával kötött megállapodás[144] ugyanakkor azt mutatta, hogy Mátyás hajlik a kompromisszumra, és engedményekre is hajlandó ennek érdekében.

A másik oldalon Mátyás fogadókészségét fokozta a továbbra sem szűnő oszmán nyomás. Miközben a havasalföldi vajda kénytelen volt kapitulálni a török előtt,[145] Mátyás viszonya megromlott a másik déli ütközőállam, Bosznia királyával.[146] Ugyancsak aggasztotta Mátyást a fontos zágrábi püspökség rendezetlen helyzete,[147] amelynek tisztázása elképzelhetetlen volt Vitovec közreműködése nélkül. Már volt róla szó, hogy Vitéz János váradi püspök 1462 elején Szlavóniába ment, mégpedig a király megbízásából. Kizárt, hogy ez a küldetés ne állt volna kapcsolatban Vitoveccel. A küldetés egyik eredménye a jelek szerint Csáktornya és Sztrigó várak kiváltása volt. Amennyiben pedig az országnagyok alább még részletesen elemzendő levele[148] valóban 1462 májusában kelt, abban egyértelmű utalás történik Vitovec együttműködési készségére, amelyet nyilván Vitéz útján hozott tudomásra, bár közvetítőnek rendelkezésre állt bántársa, Újlaki Miklós is. Mindenképpen az enyhülés jelének tekinthetjük, hogy Mátyás, úgy látszik, beletörődött Vitovec szlavón bánságába.[149] A lassú és mindkét fél számára fontos közeledés végül 1463 tavaszán hozta meg a gyümölcsét.

Előbb azonban Mátyás 1462 augusztusában Szegedre ment,[150] ahová a csapatok gyülekezését rendelte,[151] mert ismét híre jött, hogy a török Nándorfehérvár ellen készül.[152] Itt a Budán megkezdett tárgyalásoknak megfelelően rendezte viszonyát az új bosnyák királlyal, majd Erdélybe igyekezett, hogy a török által időközben trónra helyezett havasalföldi vajdát letegye. Csak december végén tért vissza Budára,[153] majd a következő év márciusára országgyűlést hirdetett Tolnavárra. Itt gyakorlatilag az ország teljes fegyveres erejének mozgósítását rendelték el,[154] a gyülekezés színhelyéül Pétervárадot, időpontjául pedig pünkösd napját jelölve meg. Biztosra vehetjük, hogy legkésőbb a tolnai országgyűlés idején megtörténtek az előkészületek a Vitoveccel kötendő végleges megállapodásra. A gyűlés résztvevői között volt Újlaki Miklós, szlavón nemesek kíséretében, közvetítőkben tehát nem volt hiány. A rendkívül súlyosra fordult helyzetben Mátyás nem nélkülözhette tovább az egész ország talán legtapasztaltabb hadvezérét és annak zsoldosait, akik ráadásul nem csak három hónapig szolgálhatták. Ezt egyébként maga Mátyás is világosan megfogalmazta, amikor Vitovec szolgálatait „nem csupán a sa-

143 Fraknói, *Mátyás* 119.
144 Tóth-Szabó László *i. m.* 324–325.
145 Rázsó, *Hunyadi Mátyás i. m.* 181.
146 Fraknói, *Mátyás* 121–123.
147 A két probléma természetesen nem volt független egymástól, hiszen maga Mátyás hangsúlyozta a zágrábi püspöki várak jelentőségét a török elleni védelem szempontjából: Fraknói, *Mátyás levelei* 93.
148 Iohannes Vitéz de Zredna. *Opera quae supersunt*. Edidit Iván Boronkai. Bp. 1980 (a továbbiakban: Vitéz: Opera) 212.
149 1462. május 30-án pl. a király „in presenciam banorum vel vicebanorum" rendel idézést, márpedig ekkor Újlaki bántársa egyértelműen Vitovec: Tkalčić, *Monumenta* 284.
150 Aug. 3: DL 33810; Aug. 8: DF 209932; Aug. 12: *Urkundenbuch* 6: 121.; Aug. 13: DF 250855.
151 *MDE 1458-1490* 1: 144.
152 *MDE 1458-1490* 1: 146.
153 *Urkundenbuch* 6: 141.
154 *DRH 1301-1457* 2: 134–135.

ját ügyeink intézésében, hanem az egész ország szempontjából rendkívül hasznosnak" ítélte (*nos non solum pro rebus nostris gerendis verum eciam regno nostro cognovimus fore perutilem*).[155] Mivel áprilisban megtörténtek az előkészületek a korona visszaadására,[156] Vitovec immár minden kockázat nélkül szakíthatott a számára értéktelenné vált Frigyes császárral.

A veszély nagyságát jelezte, hogy 1463. április végén Mátyás már arra utasította Bátmonostori Töttös Lászlót, hogy mivel a török szultán teljes haderejével megindult Nándorfehérvár ostromára, a Tolnaváron megszabott határidőt meg sem várva siessen embereivel Bácsra.[157] A király sem tétlenkedett, hiszen alig három héttel később, május 18-án már Bátmonostoron táborozott, gyakorlatilag a teljes püspöki kar és az összes báró kíséretében. Táborában megjelent Vitovec János szlavón bán, és megtörtént a teljes kibékülés.[158] Mátyás mindenekelőtt megbocsátotta mindazokat a vétkeket, amelyeket Vitovec ellene és az ország koronája ellen elkövetett azóta, hogy Szegeden szakított a királlyal és Frigyes császárhoz pártolt, s e vétkeket örök hallgatás leplével rendelte takarni, mintha soha nem követték volna el őket. Vitovec a maga részéről tisztességesen járt el, mert a kegyelembe név szerint említett familiárisait is belefoglaltatta.[159] Ugyanakkor Mátyás érvénytelennek nyilvánította mindazon okleveleket, melyeket e vétkek ügyében Vitovec és emberei terhére bármelyik nagybíró előtt kiállítottak. A rendelkezésnek ezt a részét Frangepán Márton grófra és a familiárisaira is kiterjesztették, Vitovec tehát őt is képviselte a király előtt. Ugyanezen a napon Mátyás egy másik oklevélben királyi teljhatalmából és a prelátusok és bárók tanácsából országlakosokká nyilvánította Vitovecet és három fiát, és elrendelte, hogy ugyanazokban a kegyekben, előjogokban és szabadságokban részesülhessenek, mint a többi *regnicola*, és szabadon birtokolhassanak az országban, nem törődve a különböző gyűléseken hozott ellentétes értelmű határozatokkal. Az oklevélben foglalt rendelkezés jelentőségét mutatja, hogy ahhoz kilenc főpap és 14 báró is hozzájárult *„quia prefatus Jan comes nobis et huic regno utilis fore videtur"*, részben nyilván azért, mert Mátyás még mindig nem volt megkoronázva.[160] Végül egy harmadik oklevélben Mátyás megerősítette a cseh vezért Zagorje *comitatus* és a hozzá tartozó várak birtokában, úgy, ahogyan azt egykor a Cillei grófok birtokolták, s felruházta őt

---

[155] DF 233341.

[156] Fraknói, *Mátyás* 125.

[157] *A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, et al. 1-12. Pest, Bp. 1871–1931. 10: 275.

[158] A kibéküléssel kapcsolatos fontos oklevelek feltalálásához nyújtott segítségét Engel Pálnak köszönöm.

[159] A név szerint említett familiárisok: Szencsei János és László, Fodorovci Gergely, Zwpiai Beldlin Márton, Nelepeci Domonkos, Jakószerdahelyi Briga Balázs, Gudovci Péter mester, György Iwanychi notarius, Pataki Albert, Paulovci Kelemen, Szerdahelyi Péter, Szerdahelyi Máté fia, Péter, Szentjakabi Stos Frigyes, Nemesi Demeter, Grebeni (!) István, Kopinci Antal, Szuhodoli Janko és Ervencei László.. A névsorból kiderül, hogy Vitovec elsősorban azokat foglaltatta bele az oklevélbe, akik báni hivatalának ellátásában segítették. Beldlin (Bydlyn) Márton 1460-ban egy kisfiút hurcoltatott el a zdenci iskolából ad castrum suum, de hogy melyik volt ez a vár, és Vitovec nevében birtokolta-e, nem tudni. DF 231440.

[160] DF 233341. Névsorukat a korai Mátyás-kor archontológiájának kiegészítése céljából közöljük, mivel az felér egy méltóságsorral: Ország Mihály nádor, Újlaki Miklós erdélyi vajda, szlavón és macsói bán, Pálóci László országbíró, Garai Jób, Rozgonyi János tárnokmester, Szapolyai Imre főkincstartó, a felső részek kapitánya, Hédervári Imre és Turóci Benedek ajtónállómesterek, Dombai Pál és Vezsenyi László lovászmesterek, Perényi István és Bátori László asztalnokmesterek, Homonnai Simon és Dengelegi Pongrác András pohárnokmesterek. Az oklevélen az átíró zágrábi káptalan szerint a király titkos pecsétje mellett négy pecsét függött, melyek közül kettőt vörös, kettőt pedig zöld viaszba nyomtak.

és a fiait az örökös grófi címmel.[161] Vitovec elégedett lehetett: Mátyás legitimálta jogtalan foglalások során kivívott nagybirtokosi állását és visszafogadta bárói közé. A király egyetlen dolgot várt el cserében: helytállást a törökök és az ország más ellenségei ellen. És ebből a szempontból Vitovec tagadhatatlanul meghálálta a bizalmat, a király török hadjárataiban mind részvett. Kis megszakítással élete végéig, 1468-ig viselte a szlavón báni méltóságot, s senkitől sem zavartatva élvezte vitathatatlanul kemény munkával összeharácsolt javait.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy mivel a zsoldosvezér karrierje 1456 novemberéig teljesen alárendelődött a Cilleiek ambícióinak, értékelése is csak a hatalmas grófok politikájának tágabb elemzésébe ágyazva volna lehetséges, erre pedig itt most nincs hely. Egy dolgot azonban mindenképpen meg kell jegyezni: teljes függetlenedésre, ha tetszik, tartományúri hatalom kiépítésére a 15. században egyedül a Cilleieknek nyílt reális esélye, és ebben Vitovec kulcsszerepet játszott. Talán sikerült bizonyítani, hogy a Cilleiek hatalomgyakorlásának első számú alapját képezte az állandóan fegyverben tartott, hivatásos zsoldossereg, amelynek felállításával a Cilleiek az európai fejlődés élvonalában jártak. E hatalomnak Zsigmond ágyazott meg, és végső soron az ő adománypolitikájának volt köszönhető, hogy a Cilleiek a királyi hatalom meggyengülése idején végleg berendezkedhettek Szlavóniában, és Vitovec később gond nélkül urai örökébe lépett. Soha nem volt nagyobb a társadalmi és vagyoni szakadék a bánok és a helyi nemesi társadalom között, mint éppen a Cilleiek idejében. Az 1447. utáni szlavóniai fejlődést figyelembe véve ezért akár szerencsésnek is tekinthetjük, hogy Cillei Ulrik utód nélkül halt meg 1456-ban, mert az ő életében Szlavónia egyenes úton haladt afelé, hogy nemesi társadalmával (és a Cilleiek által behozott idegen familiárisokkal) együtt integrálódjon a gróf saját territóriumába.

Ura halála után Vitovec katonai képességeinek és elképesztő vakmerőségének köszönhetően tudott sokáig lavírozni a folyamatosan változó politikai erőtérben, de ő már távolról sem jelentett akkora veszélyt az ország integritása szempontjából, mint Ulrik gróf. Ráadásul belőle, Cillei Ulrikkal ellentétben, hiányzott a vágy a teljes függetlenedésre, s így Mátyás ügyes politikával képes volt fokozatosan visszaterelni a saját táborába. Ez nem volt elhanyagolható eredmény, különösen annak fényében, amit legutóbb Kubinyi András hangsúlyozott, és amit magunk is láttunk, hogy ti. a fiatal Mátyás hatalma rendkívül ingatag alapokon állt.[162] A királyt dicséri, hogy tanult az apja (és saját) hibáiból, és a fegyveres konfliktusok helyett súlyos engedményekre is kész volt az erők egyesítése érdekében (akár Giskra, akár Vitovec esetében). A történet másik tanulsága, hogy Giskra huszitái mellett minden bizonnyal Vitovecnek és zsoldosainak volt alapvető szerepe abban, hogy Mátyás egy modern zsoldossereg kialakítását határozta el.[163] Aligha kétséges ugyanis, hogy az 1458 és 1464 közötti esztendők katonai tapasztalatainak döntő jelentőségük volt Mátyás katonai koncepciójának kialakításában. Ezeknek az éveknek az egyik kulcsfigurája pedig, talán sikerült bizonyítani, Vitovec volt. A cseh vezér a huszita harcmodor mellett a Cilleiek szolgálatában a modern nyugati hadviselést is elsajátította, ráadásul a várostrom egyik legjobb szakértőjévé vált. Mindazt képviselte tehát, amire Mátyásnak ez idő tájt szüksége volt.

---

[161] DF 231477.

[162] Kubinyi, *Vitéz* 7.

[163] Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldoserege. A fekete sereg.* Bp. 1925, egyáltalán nem ejt szót Vitovec szerepéről.

Egy katonatiszt Hunyadi Mátyás korában

Miskolci Kovács István*

Mátyás király zsoldosseregének magyarországi származású katonáiról, tisztjeiről keveset tudunk.[1] Tóth Zoltán a tisztikart kisnemesi származásúaknak tartotta.[2] Pedig sok olyan közkatona és tiszt akadt, aki valamelyik hazai városban született.[3] Az 1481-ben a Nápolyi királyságba küldött magyar vitézek között olyan városok fiaira bukkanunk, mint például Buda, Pest, Kassa, Pécs, Komar (Komárom?), Gara. Különösen a magyar gyalogosok között lehetett sok a városi.[4] A városi elemnek a gyalogság körében való megjelenése nem véletlen, ugyanis eme települések saját védelmükre rendszeresen alkalmaztak gyalogosokat. Nem csoda, ha az uralkodó igényt tartott a katonáikra. Ráadásul ezeken a helyeken mindig akadtak hadra fogható emberek. Gyakran a toborzásra is ezekben a településtípusokban került sor.[5] Ilyen körülmények között természetesnek tekinthető, hogy polgárfiak a királyi had katonáivá váltak, s közülük többen tiszti rangot szereztek. Ilyen volt például Huszti Bálint, Óbudai Kálmán, Pesti Nagy Bálint, akik hol kapitányi, hol pedig rótamesteri rangban tűnnek a szemünk elé.[6] Több tiszti rangot elért, városi származásúnak tartott személy neve Miskolc oppidummal kapcsolatban tűnik fel. Ez a tény csak részben magyarázható azzal, hogy eme helység történetét már évtizedek óta módszeresen kutatják. Figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy ez a város a királyi tulajdonban lévő diósgyőri váruradalom fontos helye. Nem lehet véletlen, hogy például 1472-ben és 1474-ben az alvárnagyi tisztet Miskolci Fodor János

* Először megjelent Kovács Gyöngyi (szerk.): „Quasi liber et pictura". Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Bp. 2004. 131–138.

[1] Tóth Zoltán: *I. Mátyás hadügyi politikája*. Bp. 1912.; Uő: *Mátyás király idegen zsoldosserege (fekete sereg)*. Bp. 1925; Gyalókay Jenő: Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. In: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. Szerk.: Lukinich Imre. Bp. 1940. 229–307.; Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. *HK* 71 (1958) 117–147.

[2] Tóth 1912 *i. m.* 47–50; Tóth 1925 *i. m.* 95.

[3] Kubinyi András: Városaink háborús terhei Mátyás alatt. In: *Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Szerk.: Dominkovits Péter–Turbuly Éva. Sopron, 1993. 160. (Újraközlése Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig*. Bp. 2007.); Kubinyi András hozzászólása Pálffy Géza PhDr. disszertációjának vitáján. Budapest, 1998. július 6. (ELTE BTK).

[4] *Magyar diplomácziai emlékek 1458-1490*. 3: 3–5; Tóth 1925 *i. m.* 86–90; Rázsó 1958 *i. m.* 123–124.

[5] Rázsó Gyula: A zsoldosság gazdasági és társadalmi előfeltételei és típusai Magyarországon a 14–15. században. *HK* 75 (1962) 195–196; Kubinyi András: Mozgósítási és hadsereg-ellátási problémák Mátyás alatt. *HK* 103 (1990) 66–73. (Újraközlése Uő: *Nándorfehérvártól Mohácsig*. Bp. 2007.); Kubinyi 1993 *i. m.* 158–160.

[6] Csánki Dezső: Oklevelek a Hunyadiak korából (Kassa város levéltárából). I–II. *Történelmi Tár* 2, I. 276–302, II. 346–374., itt 350; DL 46068, 67063, 67065, 75398.

polgár, 1521-ben pedig a nemtelen Kormosi Tamás töltötte be, akit az uralkodó miskolci telkével együtt nemesített meg.[7]

A Herceg-család tagjai közül Herceg László familiárissá vált. 1449-ben urától, Tarkői Miklóstól 50 arany forintért vette zálogba jakabfalvai részét (Sáros megye). 1460-ban Szapolyai Imre szolgálatában hadjáratban jeleskedett, aminek a következtében az uralkodó neki és a fivéreinek a miskolci telkét felmentette mindennemű adó alól. 1478-ban Péter tisztként a királyi zsolddal szökött meg. Láthatóan, a katonai szolgálat sem volt idegen eme család tagjaitól. Előbb familiárisként, utóbb egyikük királyi zsoldos tisztként próbálta a boldogulását megtalálni. A család a város tehetős polgárai közé tartozott, amelyik malommal, főutcai házzal, a szomszédságban, Koromházán földbirtokkal rendelkezett. Miskolci Pétert még halála után is az általában *providus* címmel illeték, miközben neje nemes asszony lett. Nővére, Luca a polgár Aurifaber Miklóshoz ment nőül, akinek egyik gyermeke, János plébános lett Miskolcon.[8]

Hozzájuk hasonlóan miskolci születésű volt Kovács István is, akire az első adatunk viszonylag későn, 1478-ból maradt ránk. Ekkorra már Mátyás király gyalogosainak a rótamestere lett. Az 1478 előtti pályáját – pontos adatok híján – csak sejthetjük. Bár kovácsmesterekre a hadseregben szükség volt, személynevéből arra következtethetünk, hogy édesapja, s talán kezdetben ő is, még kézművesként kereste a kenyerét. A Herceg-családnál alacsonyabb társadalmi helyzetből származhatott. Születését az 1440-es évek második felére vagy az 1450-es évek legelejére tehetjük. Miközben ő katonai pályára lépett, testvére, Miklós tanult. Ennek köszönhetően lett már 1478-ra a közeli Keresztúr plébánosa. Utóbb szülővárosa templomában található Szent Katalin oltár oltárigazgatójaként is tevékenykedett (1483). Az apa és a család nem lehetett szegény, hisz Bábonyban, Csabán és Miskolcon szőlőbirtokosnak mondhatta magát. A városi telek, amit fivérével közösen birtokolt (talán még atyai örökség révén) sem volt kicsiny. Midőn Miskolci Péterrel, annak telkével (ennek értéke 100 arany volt) ezt az ingatlant elcserélték, csupán 30 arany forintot kellett ráfizetniük. Ez az 1478. május 16-án nyélbe ütött ügylet arra mutat, hogy már elég gazdagnak tartotta magát ahhoz, hogy piaci (főutcai) lakóhelyet szerezzen magának és fivérének. Katonai karrierje feltehetően nagyobb múltra tekintett vissza. Csak találgathatjuk, hol szerezte az érdemeket. Közvetlenül az 1477. évi ausztriai hadjárat jöhet szóba.[9] 1478. szeptember 20-án az uralkodó őt és fivérét, utódait, ama miskolci telket, amit a király korábban nekik adományozott, az őseik által is már birtokolt miskolci, bábonyi és csabai szőlőket nemesítette.[10] Ugyanezen a napon kapták

[7] Draskóczy I.: Miskolc birtoktörténete a középkorban. In: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.* Szerk.: Kubinyi A.–Tóth P. Miskolc, 1996. 81–157., itt 138, 140. Fodort circumspectusnak címezték (DL 89978). Ez a címzés Budán és Pesten a városi vezető réteg tagjainak járt ki. Kubinyi A.: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban *Levéltári Közlemények* 37 (1966) 227–291., itt 235–238. Fodort polgárnak nevezeték (DL 45079, 83841), de Csabán nemesi telket birtokolt (DL 83977).

[8] Szendrei János: *Miskolc város története és egyetemes helyirata. I–V.* Miskolc, 1886–1911, itt 2. köt. 66–72, 3. köt., 91–92; DL 83780., 83931; DF 251471; Gyulai É.: Miskolc középkori topográfiája. In: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.* Szerk.: Kubinyi A.–Tóth P. Miskolc, 1996. 175–255., itt 207; Tóth Péter: Társadalom, egyház, művelődés. In: Miskolc története I. *i. m.* 383–415., itt 396–398; a providusra ld. Kubinyi 1966 *i. m.* 234–240.

[9] DL 83828. 83835; DF 251471, 253735. Tóth 1996 *i. m.* 407; Gyulai 1996 *i. m.* 207; Gyalókay 1940 *i. m.* 284.

[10] DF 253735 (Román Tudományos Akadémia Fióklevéltára /Erdélyi Múzeum lt./ Kolozsvár. Törzsgyűjtemény 107). Valószínűleg az említett telek azonos azzal, amit 1478. május 16-án Miskolci Pétertől vásároltak (DL 83828). Ebben az esetben május és szeptember között erősítették meg Mátyással az ügyletet, és fel kell tennünk, ez a kegynyilvánítás még nem hozta magával feltétlenül a telek megnemesítését. Vö. Gerics József–Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle* (1991) 4: 3–19.

adományba Miskolci Péter malmát. Alig telt el két hét, s október 2-án újabb királyi adományt sikerült szerezniük. Ekkor az uralkodó a mészárosok során mészárszék létesítését engedélyezte a számukra, s utasította mind a várost, mind pedig a mészárosoknak a közösségét (*universitas*), hogy a királyi akaratot tartsák tiszteletben.[11] 1479-ben a király a nemesi kiváltság mellé címert adományozott nekik.[12] Figyelemre méltó, hogy mind a nemesítésnek, mind pedig a mészárszék engedélyezésének az ügyét Mátyás király ügyes diplomatája, aki Ausztriában többször is megfordult, Bánfi Miklós pozsonyi ispán referálta. Ebből a tényből még túlzás lenne arra következtetnünk, hogy a báró jól ismerte őt, de annyi bizonyos, valamilyen oknál fogva jóindulattal kezelte mind a két kérését.[13]

Kovács pályájának homályba vesző kezdeteire némi fényt vetnek családi kapcsolatai. Abból, hogy 1479-re már két fiúgyermeke született, arra gondolunk, még jogilag nemtelen személyként kötötte első házasságát. Élete során négyszer nősült. 1482-ben Segnyei Márknak Apollónia nevű leányától született unokája, Anna a neje, aki 1488 előtt halt meg. Ebben az esztendőben már új felesége, Gönyűi Zsófia tűnt fel oklevélben, akire 1499-ből származik az utolsó adatunk. Utána ismét nősült. Berceli Ilonát vette nőül. Egy késői (1501) híradásból azonban kiderül, hogy néhai Parlagi Lászlónak a leányát, Justinát is feleségül vette. Ezt az utóbb említett frigyet tehát az első vagy a második ismert házasságának kell tartanunk.[14]

Az Árpád kori Aba-nemzetségből eredő Segnyei-család Sáros és Abaúj megye kiterjedt rokoni kapcsolatokkal rendelkező famíliái közé tartozott. Kovács felesége révén 15 sárosi faluban lévő Segnyei részre tartott igényt.[15] Még érdekesebb a Hunyadi-család kipróbált híveihez, a Parlagiakhoz fűződő kapcsolat. Parlagi Lászlóra Mátyás kényes feladatot bízott, hisz ő szervezte meg a budai udvarbíróságot. Parlagi Pál 1458–59-ben, Parlagi György pedig 1465 és 1470 között állt a diósgyőri vár és Borsod megye élén. 1471 és 1484 között az ajtónállómesteri méltóságot töltötte be. Parlagi Justina egyik fivére épp az előbb említett György volt.[16]

---

[11] Szendrei János: Miskolc város története *i. m.* 3: 113; DL 83835. A mészárosok céhlevele 1508-ból származik (Gyulai 1996a *i. m.* 314–315, itt ír eme szakma helyi jelentőségéről).

[12] K. Kovács László: Adalékok a miskolci Avasi templom történetéhez. *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 11 (1972) 55–70., itt 64–65. Sajnos a szerző által a Vay-család berkeszi levéltárában fellelt okmány eredetijére nem sikerült ráakadnunk (még a családi levéltárról az 1940-es években készült regeszta gyűjteményben – lelőhelye: Magyar Országos Levéltár – sem található). A címereslevél elemzése: Gyulai É.: Miskolczi Kowach István címereslevele 1479-ből. Adalékok a patkót harapó strucc és a folyók címerszimbolikájához. *Turul* 69 (1996) 13–22, itt 13–22.

[13] Bánfi Miklós egyike volt azoknak a főuraknak, akik 1477. december 1-jén megkötötték Frigyes császárral a gmundeni békeszerződést (ebben az esztendőben többször járt osztrák földön). Bánfira: Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története.* 1 köt. Arad, 1892. 262–263; Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában.* Bp.1966. 172, 321, 422, 672–676., stb.

[14] DF 251471; DL 83940, 83958, 83972, 83989, 83991, 83997, 84008, 84018, 84021, 107805; K. Kovács 1972 *i. m.* 64–65.

[15] Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* 1–3. köt. Bp. [reprint: 1995]. 24; Csánki 1890–1912 *i. m.* 1. köt. 229, 321, 326. K. Kovács szerint Anna Segnyei Apollónia és Sóvári Soós Miklós gyermeke volt (K. Kovács 1972 *i. m.* 66). 1474-ben emlegetik Soós Miklós özvegyét, bizonyos Apollóniát, kinek a leánya, Potenciana évekkel korábban Almosdi Chyre Istvánhoz ment nőül (DL 57769), akinek a fia ebben az évben már felnőtt volt. De a két Apollónia csábító azonosításához nem találtunk elegendő támpontot.

[16] Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi jövedelmek szétválasztására. *Levéltári Közlemények* 35 (1964) 67–98., itt 71. skk; Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása.* Bp. 1970. 58, 62, 79, 119, 158.; Draskóczy, Miskolc birtoktörténete *i. m.* 127–128. Justina másik testvére, Menyhért 1500-ban köznemesi tanácstag lett (Kubinyi A.: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* 122 (1988) 147–215., itt 210.).

Kézenfekvőnek látszik, hogy a diósgyőri várnagy Parlagiak révén lett a király katonája, ők egyengették pályáját, s tán így nyerte el egy Parlagi-leánynak a kezét. Akár így történt, akár pedig úgy, hogy Segnyei Márk unokája lett az első neje, házassága elárulja, hogy nemtelen volta nem képezte akadályát annak, hogy bármelyikük vele rokonságba keveredjen. Ez ígéretes katonai karrier nélkül aligha lett volna elképzelhető. Ennek a társadalmi emelkedésnek lett szilárd betetőzése a valódi nemesi jogokat biztosító királyi privilégium.[17]

A harmadik feleség, Gönyűi Zsófia családjának a törzsbirtokai Abaúj megyében feküdtek. Apja, Gönyűi Miklós, édesanyja, Hedvig Jolsvafői Tekes Miklós leánya volt. Rajta keresztül a Gönyűiek nemcsak a Tekesekkel, hanem más olyan meghatározó Torna megyei családokkal, mint a Szalonnai, illetve a Széni is rokonságba keveredtek. Nővére, Katalin Ruszkai Pálhoz ment nőül.[18]

Berceli Ilona ugyancsak a megyei középbirtokossághoz kapcsolta Kovácsot, bár a Szabolcs megyei család nem büszkélkedhetett akkora vagyonnal, olyan rokonsággal, mint az előző három feleség atyafisága: Bercel, Egyházasbercel, valamint Jánostelke és Bénye prediumok.[19]

Ezek a családi kapcsolatok nem léptek túl Borsod megye tágabb környékén, az ország északkeleti fertályán, de a miskolci polgárt, illetve nemest ahhoz a jómódú megyei középbirtokossághoz kapcsolták, amelynek némelyik tagja már túllépett szűkebb pátriáján. A Parlagi-leány révén Mátyás által középnemesből báróvá (de nem nagybirtokossá) emelt személlyel került rokonságba.

Kovács István 1490-ig megszakítás nélkül a királyi zsoldosseregben szolgált. A gyalogosok rótamestere volt, akinek ugyanúgy az *egregius* címzés járt ki, miként a tekintélyes nemeseknek, vezető familiárisoknak, néha a várnagyoknak, kincstári tisztviselőknek.[20] A rótamester kisebb vagy nagyobb csapategységnek volt a vezetője. Parancsolhatott hét embernek, de ötvennek is. Városi forrásainkban sokszor találkozunk ezzel a tisztséggel. A város őt fogadta fel, ő toborozta a gyalogosokat. Ezt a tisztséget a Kováccsal foglalkozó oklevelekben alkalmanként a tágabb értelmű és nálunk elterjedtebb kapitányi titulus váltotta fel, mutatva, hogy a kortársak a két rangot esetenként felcserélhetőnek vélték. 1480-ban *belliductor stipendiariorum regie maiestatis*nak nevezték őt. Az elnevezés világossá teszi, hogy zsoldoskatona volt. Ugyanakkor sejteti rangját. A *belliductor* lehetett nagyobb hatáskörrel rendelkező parancsnok, aki azonban sereget már nem vezethetett.[21]

[17] Természetesen azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy valaki más, valamelyik királyi szolgálatba szegődött miskolci polgár kedveltette meg vele a katonai pályát. Polgár-nemes házasságra példák: Kubinyi 1966 *i. m.* 278. skk.

[18] DL 18398, 83806, 83773, 83849, 83858, 83889, 83972, 84039. Csánki 1890–1912 i. m. 1. köt. 226, 242.

[19] Csánki 1890–1912 *i. m.* 1. köt. 531.; Széll F.: *A nagybesenyői Bessenyei-család története.* Bp. 1890. 27–31.

[20] Egregiusra: Fügedi 1970 *i. m.* 8.; Kubinyi András: Recenzió: Fügedi, A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest, 1970. *Századok* 107 (1973) 753–757., itt 754.; Kubinyi A.: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején.* Szerk.: Szvircsek F. (Discussiones Neogradienses I.) 1984. 5–24., itt 9–10.

[21] DL 83828, 83835, 83847, 83893, 83977, 83894, 83897, 83900 83918, 83954, 83956; K. Kovács 1972 *i. m.* 65; Wenzel Gusztáv: *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége.* Bp. 1872. 150. sz.; Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története.* I/1–7, II/1–6. Sopron, 1921–1943, itt 1921, II/3. köt. 192, 283–284, 287, 394; Ortvay Tivadar: *Pozsony város története.* I, II/1–4, III. Pozsony, 1892–1903, itt II/2 köt. 298. A belliductorra: Tóth 1912 *i. m.* 48–50. Figyelemre méltó, hogy milyen következetesen használják a rótamesteri rangot, ami bizonyos szervezettségre utal.

1481 októberében Kassa városának azt a tíz bála görlici posztót, amit a király kért, Kovácsnak és Huszti Bálintnak, aki ugyancsak rótamester, kellett leszállítania. 1484-ben két gyalogos familiárisa, Macray László és Waswary Márton a Borsod megyei Tokajban hatalmaskodott. Az ebből keletkezett per még 1489-ben is tartott. 1485-ben a varbóvölgyi *officialis* öt tizedesét, Lénártfalvai Kelement, Molnár Jánost, Chyzy Lőrincet, János litteratust és Kowach Gergelyt tartóztatta le, midőn ők Bánfalváról Csabára igyekeztek. Eme híradás szerint legalább 50 ember tartozott Kovács István irányítása alá. Mindegyikük magyar volt. Katonái között iparos családból származók és tanultak egyaránt lehettek. Embereit legalább részben arról a tágabb környékről verbuválta, amelyhez házassági kapcsolatai, birtokügyei és üzletei kötötték. Lénártfalva (Gömör vagy Szatmár megye), Vasvár (Borsod megye), Csíz (Zemplén megye), Makra (Szatmár megye) ugyanis erre a vidékre helyezhető.[22]

Nem tudjuk, hogy 1478 után mely királyi hadjáratokban vett részt. Gyakran tartózkodott itthon. Így például az 1485–86-os ausztriai hadjárat idején. Lehetséges, hogy a Perényiek elleni hadműveletekben való érdemeit jutalmazta az uralkodó azzal, hogy 1483-ban az örökös nélkül meghalt Szirmai István javait adta neki. Ez év februárjában Mátyás Abaúj, Sáros megyei birtokaival egyetemben őt különleges védelmébe vette, és utasította Kassát, legyen a segítségére. Nyitva kell hagynunk azt a kérdést is, vajon besorozták-e őt és katonáit alkalmanként a diósgyőri vár őrségébe.[23]

Társadalmi helyzetének változása vagyona gyarapodásával járt. Miskolcon ház, mészárszék, szőlők, kétkerekű malom. 1480-ban háza szomszédságában fél telket vásárolt – egy arany forint és nyolc vég posztó volt az ára. Eme akció révén ugyan az átlagos helyi teleknél nagyobb házhelyhez jutott hozzá (ahol nagy pincével rendelkezett), de a két telket nem olvasztották egybe.[24]

A királyi donáció, a házasság a gyarapodásnak csupán egyik módját képezte. A vásárlás, a zálog ugyancsak elterjedt módszernek számított. Úgy tűnik, a nemessé lett polgár számára ez az utóbbi eljárás képezte a biztosan járható utat. A Miskolc melletti Csaba határát hatalmas szőlői, malom létesítésére alkalmas folyója oly értékessé tette, hogy sokan szereztek itt birtokot. Nem véletlen, hogy ebben a faluban terjeszkedett tovább. 1479 júliusában vásárolta meg Fodor Jánostól (már szó volt róla) nemesi udvarházát és a mellette lévő malmot. A vételár 200 aranyforintra rúgott. Ha hozzávesszük az előző évi 30 aranyat, akkor egy esztendő leforgása alatt 230 aranyforintot kellett előteremtenie. A vásárlástól kezdve a Miskolci előnevet mind gyakrabban a Csabai váltotta fel, jelezve, hogy lakhelyét ebbe a faluba helyezte át. 1481-ben és 1483-ban Szuhai Gáspártól összesen 100 aranyforintért egynegyednyi malomrészt, három telket, a Chermek nevű hegyen lévő szőlőt vette zálogba. Mivel Csaba határán számos birtokos osztozott, sokféle birtokpert kellett a nyakába vennie. A helységben egyaránt volt malma, többfelé szőlője, szántója, kaszálója, legelője. Két szőlőjének az értéke 116 forintot tett ki.[25]

---

[22] Csánki 1902 *i. m.* 350.; DL 46023, 83927, 83946; Csánki 1890–1912 *i. m.* 1. köt. 132, 140, 182, 479, 480.

[23] DL 46023, 83927, 83893, 83918, 83924; DF 270570. Diósgyőr ura 1481-től a királyné, akivel vitái voltak (vö. 32. jegyz.).

[24] Wenzel 1872 *i. m.* 150. sz.; DL 83949, 83963. Arra, hogy a két telek nem olvadt egybe: DL 83970. A piacutcában igen különböző áron keltek el az ingatlanok. Van, ami 100–200 aranyat is megért (Gyulai 1996 *i. m.* 206–209), de 1492-ben a tanács előtt 70 forintért adtak el ugyanitt telket (DF 252619).

[25] DL 83847, 83852, 83853, 83872, 83895, 83891, 83900, 83933, 83949, 83958, 83962, 84003, 90204. Csabára: Draskóczy I.: A Miskolchoz csatolt települések középkori története. In: Miskolc története I. *i. m.* 163–169.

A legtöbb jószága Borsod megyében feküdt. Barius László zsolcai javai (11 lakott, 9 lakatlan jobbágytelek, további 7, amit prediumnak neveztek, 2 gyümölcsös, malom fele – utóbbi 14 aranyat ért) 1479-ben és 1481-ben zálogképpen 236 aranyforintért kerültek hozzá (ebből 200 forintnyi hányad bírság fejében). Koromházán a Zyrmahomoka nevű határrészt 12 aranyért vette zálogba. Egy csabai és egy mályii telekért 21 aranyforint zálogpénzt fizetett. Kistokajon élt jobbágya.[26] 1495-ben boldvai, abodi, vadnai részek, Kazinc fele, az itteni vám fele és a boldvai vám 700 aranyforintért voltak nála zálogban (már 1481-ben 274 forintot adott ki azért, hogy Boldva egy részét és az itteni vámot megszerezze).[27]

Feleségei örökségeiért sokat pereskedett. A Segnyeiek Sáros megyei javai ugyan elvesztek számára, de Abaúj és Torna megyében kárpótolhatta magát és gyerekeit Szilice, Petri egy darabjával, a Borsod megyei Szalonnán részekkel (de itt már zálogjogon).[28]

Élete végére a különböző birtokügyletekből a következő vagyon kerekedett ki: Borsod megyében miskolci javai mellett Csaba, Szirma, Zsolca, Koromháza, Abaúj megyében pedig Gönyű, Csán és Csenyéte területén kisebb-nagyobb darabok; Miskolcon a Hunyad utcában egy malom, Csabán ugyancsak egy malom és egy másik romos malomnak a negyede, Csabán nemesi udvarház, Petrin és Szilicén zálogbirtok. Végrendeletéből kiderül azonban, hogy hozzájuk hasonlóan Csabán, Zsolcán, Koromházán és még másutt is akadtak zálogba vett jószágai.

A meggazdagodó polgár jámborságát, de egyben becsvágyát tükrözik a kegyes célú alapítványok. Kovács nevéhez az ebben az időben újjáépülő Szent István plébániatemplom északi oldalán alapított két kápolna egyike (Szűz Mária Mennybemenetele tiszteletére szentelték fel) fűződik. Fenntartásáról gazdagon gondoskodott (mészárszékét, kétkerekű miskolci malma felét, két csabai szőlőjét adta át), de kikötötte, hogy a kápolna rektorát maga választhatja ki. Hamarosan ezt az előjogát a plébános nem akarta elismerni. Kárát 400 forintra becsülte.[29] Utóbb azonban mégsem ezt a kápolnát választotta örök nyugvóhelyéül, miként az egy született polgártól elvárható lenne, hanem a diósgyőri pálosok kolostorát. A pálosok iránt – miként misealapítványai (Szentléleken és a környéken Diósgyőrött, Ládon, Vámoson) bizonyítják – különös tiszteletet tanúsított.[30]

Végső intézkedése elárulja, hogy mennyi készpénzzel rendelkezett. Így 400 forintot adott a diósgyőri pálosoknak, mert oda temetkezett. Misékre, kegyes célokra 32 forintot hagyományozott. Nejére 100 forintot hagyott. A birtokok után járó követeléseiből kisebb összegeket elengedett. Feleségére hagyta használati ruháit, subáját (hosszú prémes ruha), két ágyat, a hozzájuk való tollpárnával, lepedővel, derékaljjal. A végrendeletben olvashatunk még egy ezüst serlegről, nyolc ezüst kanálról, egy aranyozott ezüst kupáról, hat ónból készült füles pohárról, hat ón tányérról és egyéb ezüstneműekről. A tételek tehetős, ha nem is kiemelkedő vagyonú polgár-nemesről árulkodnak.[31]

[26] DL 83855, 83887, 83888, 83894, 83918, 83924; DF 251492.

[27] DL 20252, 20369, 83879.

[28] A Gönyűi Zsófia hitbére, jegyajándéka, illetve leánynegyede miatt sokat pereskedett neje rokonaival, Jolsvafői Tekes Istvánnal, Színi Jóbbal. Előfordult, a gabona- és borkilencedet foglalták le. Máskor Tekes István egy petrii jobbágy szérűskertjéből Kovácsnak járó 40 köböl kicsépelt gabonát, 29 köböl kicsépelt zabot, két asztag gabonát és zabot vitt el. Az okozott károkért Tekesnek 220 aranyforintot kellett volna 1498-ban fizetnie, de erre képtelen volt. Így ennek fejében zálogjogon átadta Petrin és Szilicén lévő javait. DL 83972, 83973, 83976, 83980, 83981, 83989, 84005, stb.; DF 251488, 251562.

[29] DL 83949, 83961; K. Kovács 1972 *i. m.* 57, 60–61; Gyulai 1996 *i. m.* 228–230.

[30] DL 84018.

[31] DL 84014, 84018; vö. Gyulai 1996 *i. m.* 213. Végrendeletekre vö. Kubinyi 1984 *i. m.* 10, 14.

Ha végigtekintünk a zálogügyleteken, ha átfutjuk a végrendeletet, vagyonával jól sáfárkodó személy képe bontakozik ki előttünk. Halálakor 532 forint készpénzzel rendelkezett. 1478 és 1500 között – bár nem egy időpontban – legalább 1.300 aranyforintot fordított ingatlanok szerzésére. Egy alkalommal 50 aranyforintot költött leányági igények kielégítésére. Nem feledkezhetünk meg a perek költségeiről, veszteségeiről.[32] Önként kínálkozik a kérdés, vajon miből futotta minderre.

Elsőként gondolhatunk a zsoldra, a háborús zsákmányra. Biztos jövedelemforrást jelentettek számára a birtokok, a boldvai és a kazinci vám. Nem lehet megfeledkezni a malmokról és a mészárszékről sem.

A rótamester tevékenysége azonban nem korlátozódhatott csupán arra, hogy mindezeket bölcsen kihasználja. Már a családi vagyon kapcsán szót ejtettünk szőleiről. A miskolci polgárok számára tekintélyes bevételt jelentett a bortermelés, és ebből ő sem maradhatott ki. Tudjuk, egy alkalommal miskolci pincéjéből tíz hordó bort vittek el. Más módon ugyancsak hasznot húzott a szőlőből. Valószínűsíthető, hogy gyakrabban foglalkozott tizedbérlettel, mint ahogy arról a fennmaradt adatok tanúskodnak. 1492-ben 125 forintért a miskolci kerület, 1493-ban és 1494-ben a sajószentpéteri kerület bortizedét 160-160 forintért bérelte. Az utóbbi összeg felét már akkor kifizette, amikor bérbe vette a tizedet. A terméssel feltehetően kereskedett. Ebben az időszakban ez az üzlete megmaradt Borsod megye határai között. Ez a körülmény (ha szabad belőle következtetnünk) arra utal, hogy nem volt olyan nagystílű tizedbérlő, mint például Durholc Pál, Szatmári György vagy több nemes. A pénz szaporítását szolgálta az állattartása.[33]

Kovács István 1502 elején halt meg. Nem volt hozzá kegyes a sors. Három feleségét temette el. Első nejétől két fia, Gergely és István született. Róluk már szóltunk. Harmadik felesége egy fiúval és három leánnyal, ajándékozta meg. Zsigmondra 1491 és 1499 közötti időszakból maradt adatunk. Zsófiáról 1488-ban kiadott oklevél, Erzsébetről pedig 1498. évi kiadvány szól.[34] Egyetlen leánya, Katalin élte őt túl. 1501-ben jegyezte el ezt a leányát a Szlavóniából Borsodba származott horvát nemessel, Japricai Horvát Gergellyel, akit fiává fogadott és akivel kölcsönös örökösödési szerződést kötött. Katalin 1525 előtt halt meg. Örököse, Horvát Gergely diósgyőri várnagy, borsodi alispán lett. Leányukat, Margitot Jánoki Oszvald aulikushoz adták nőül.[35]

Kovács István pályája példázza, milyen környezetből származhattak a királyi hadsereg polgári eredetű tisztjei, s szerencsés körülmények között milyen társadalmi utat tudtak bejárni. Továbbá jelzi azokat a kereteket, amelyek között a gazdag miskolci polgárok, nemesek mozogtak. A tiszti karrierre a tehetősebbeknek nagyobb esélyük volt, mint a nincsteleneknek. Miközben hivatásos katona, a szolgálat szüneteiben tisztes polgárként élt. Vagyona több forrásból származott. Nemessé vált ugyan, de magatartása polgári maradt. Üzletei, mindennapjai elsősorban Borsodhoz és környékéhez kötötték őt. A katonai szolgálat révén más polgári eredetű gyalogos tisztek hasonló pályát fut-

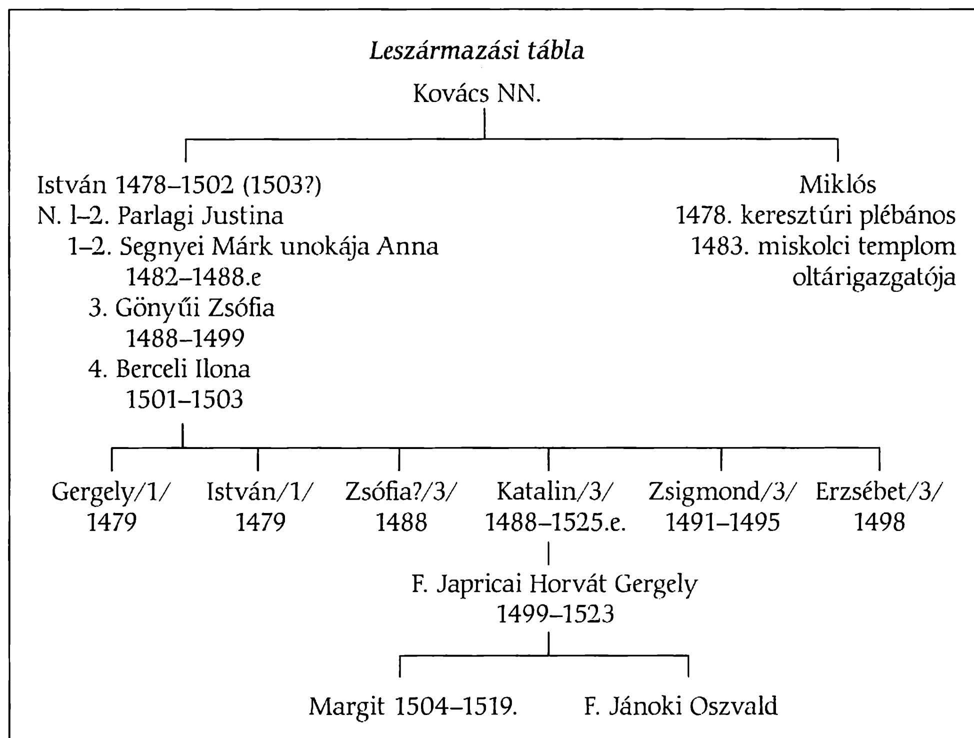
[32] DL 83896. Perköltségre vö. 28. jegyz. Midőn Herceg János plébánossal miskolci malomhányadról egyezett meg, az érték 80 forint (1495: DL 83970). Amikor a miskolci plébános eltéríttette a Hejőt, malmot épített rá, a kárát 100 forintra taksálta (1482: DL 83891). Beatrix királyné 1486-ban tette rá a kezét csabai udvarházára és malmára, és csupán 1490-ben ismerte el Kovács jogait (DL 83954, 83958). A királynéval később is hadilábon állt (DL 83963).

[33] DL 83963; Kandra Kabos: *Adalékok az egri egyházmegye történetéhez.* 2. köt. Eger, 1888. 334, 339, 382. Állattartásra: DL 83933, 84021. Üzletelő nemesek: Kubinyi 1984 *i. m.* 13–14, 23.

[34] Zsigmond: DL 83958, 83991; Zsófia: DL 83940; Erzsébet: DL 83991.

[35] DL 83940, 84014, 84135, 84140, 84120, 84182.

hattak be, s juthattak az országos nemességbe. Pesti Nagy Bálint 1474-ben szolgálatai jutalmául Butkai András javait kapta adományba.[36] 1448-ben a már nemesnek mondott Huszti Bálint, Kassa környéki birtokosnak mondhatta magát. Óbudai Kálmán és az ugyancsak gyalogoskapitány fivére, Péter szép vagyont gyűjtöttek össze. Kálmán nemes nőt (Pomázi Cikó Katalin) vett feleségül. Veje eredetileg szintén nemtelen volt. Utóbb az Óbudai fivérek és rokonuk nemessé vált.

[36] DL 46068, 75398; DF. 270546. Miskolci polgár-nemesekre: Tóth 1996 *i. m.* 396; Gyulai É.: Nemesek és városi kommunitás Miskolcon a XVI. században. *Archivum* 15 (1998) 5–23., itt 5. sk; Óbudai rokonságra: Kubinyi 1966 *i. m.* 270–71.

Nógrády Árpád

Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében

(Egy zsoldoscsapat fegyverzetének jegyzéke 1466-ból)

Hunyadi Mátyás zsoldosseregéről a magyar történetírás, ami a lényeget illeti, ma sem tud sokkal többet, mint 1925-ben, Tóth Zoltán korszakos könyve, a *Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg)*[1] megjelenése idején. Hogy a téma némely vonatkozásában, mindenekelőtt a korabeli hadakozás anyagi vonzatának kérdésében, valamint a katonai logisztika terén mégis történt időközben némi előrelépés, az elsősorban Kubinyi Andrásnak, a magyar medievisztika közelmúltban elhunyt kiválóságának köszönhető. Kubinyi, akit a késő középkori Magyarország történetének jószerivel minden aspektusa érdekelt, szerencsére a hadtörténet mezejére is – ahogy maga mondta – „kiruccant" jó néhány alkalommal,[2] s egyik ilyen kirándulása során, *Városaink háborús terhei Mátyás alatt* című tanulmányában[3] több fontos kutatási szempont kíséretében a szabad királyi városok, valamint a hódolt Bécs által a királyi seregbe küldött zsoldoscsapatokra vonatkozó adatokból is ismertetett egy csokorravalót. Kubinyi ezeket a cikkeit elsősorban a figyelemfelkeltés szándékával írta, a témakör kimerítő részletességű tárgyalására nem törekedett. Egy-egy részkérdés további megvilágítását a következő generációkra bízta. Ezek kidolgozása már csak azért is időszerű, mert nehéz volna B. Szabó Jánosnak azzal a közelmúltban lejegyzett megállapításával vitába szállni, hogy a viszonylag kedvező forrásadottságok ellenére a szabad királyi városok zsoldosai jelentik a késő középkori magyar hadügyi rendszer talán legkevésbé ismert részét.[4] E körülményt figyelembe véve talán nem tűnik indokolatlannak a jelen írás keretében egy a maga nemében különleges Mátyás kori városi zsoldosjegyzéket ismertetni.[5] A lajstrom, amely egy gyalogoscsapat (*rota*) fegyverzetének, mégpedig minden valószínűség szerint teljes fegyverzetének összeírása, Pozsony város közismerten gazdag levéltárában maradt fenn 1466-ból. Mielőtt azonban rátérnék a részletekre, talán nem lesz fölösleges összefoglalni azt a keveset, amit a korszak királyi seregeiben foglalkoztatott gyalogságról tudunk.

*

[1] Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg)*. Bp. 1925.

[2] Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*. Bp. 2007. (a továbbiakban: Kubinyi, Nándorfehérvártól Mohácsig).

[3] Kubinyi, *Nándorfehérvártól Mohácsig* 93–104. (A tanulmány első megjelenési helye: Házi Jenő emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő, Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 155–167.)

[4] B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom." *HK* 117. (2004) 464.

[5] A lajstrom nem ismeretlen a történészek előtt. Svehla legyőzését tárgyalva Vladimir Segeš emlékezett meg röviden a zsoldoscsapatról: Vladimír Segeš: *Od rytierstva po žoldnierstvo. Stredoveké vojenstvo v Uhorsku so zreteľom na Slovensko*. Bratislava, 2004. (a továbbiakban Segeš, Od rytierstva) 206.

A huszadik század elején Mátyás „fekete serege" a janicsárság mintájára megalkotott gyalogos zsoldoshadként élt a magyar történeti köztudatban. Tóth Zoltán munkája aztán egy csapásra leszámolt e mitikus képpel, amikor igazolta, hogy a nagy király hada lényegében lovassereg volt, amelyben a gyalogságnak csupán alárendelt szerep jutott. A megerődített helyek, várak, városok ostrománál a gyalogos katona mindazonáltal nélkülözhetetlen volt, s mivel Mátyás cseh és osztrák háborúit elsősorban ezek jellemezték, természetes, hogy a magyar király seregeiben is mindig tekintélyes létszámú gyalogság vonult hadba: Bonfini például az erdélyi felkelés tárgyalásakor arról számolt be, hogy Mátyás 8.000 lovas mellett 4.000 gyalogossal vonult a lázadás leverésére, és első cseh háborúját is körülbelül ekkora sereggel vívta meg.[6] Sebastiano Baduario velencei követ 1475-ben, alighanem minden részletében erősen eltúlozva a király hadseregét, Mátyás 10.000 cseh és 4.000 magyar gyalogosáról emlékezett meg. 1487-ben pedig, mint közismert, a hatalma csúcsán álló uralkodó előtt 20.000 lovas mellett 8.000 gyalogos vonult fel a bécsújhelyi hadiszemlén. Ez utóbbi két adat azonban kiugróan magasnak látszik, forrásaink általában 4-5.000 főről emlékeznek meg.[7] A fegyvernemről egyébként igen keveset lehet tudni. Némi gyógyír a bajra, hogy a vonatkozó legrészletesebb híradás azonban magától Mátyástól maradt ránk, aki egy 1481-ből származó levelében,[8] amellyel apósát, a török kézre került Otranto ostromához magyar segédcsapatokat kérő Aragóniai Ferdinánd nápolyi királyt kívánta informálni, gyalogosairól a következőket vetette papírra:

„A harmadik fegyvernembe a gyalogok tartoznak, és különböző rendekre oszlanak; egyesek közgyalogok, mások vértesek és vannak pajzsosok. A közkatonák vagy gyalogok egy negyedévre személyenként 8 aranyat kérnek. Viszont a vértesek vagy pajzsosok – minthogy apródok és szolgák nélkül vértjüket s pajzsukat nem hordozhatják, s mivel eme apródokat szükségképpen biztosítani kell számukra, ezért mindegyikük vértenként és pajzsonként egy-egy apródot kíván, valamint dupla zsoldot. Vannak ezenkívül puskások, akik értenek a puskával vagy más effajta kisebb lőfegyverrel való lövéshez, de azért nem oly vitézek s használhatók a puska kezelésében, mint a gyalogosok. Mivel azonban a csata kezdetén, mielőtt tudniillik kézitusára kerülne a sor, a pajzsosok mögé állva, valamint [várostromnál és] védelemben igen használhatók, ezért ők is annyit kérnek, amennyit a közgyalogok. Az a szokás minálunk, hogy a gyalogosok számához képest egyötödnyi puskást állítunk."

„Hogy pedig tájékoztassuk őfelségét e hadnépek alkalmazásáról és felhasználásáról: a vérteseket mi falnak tekintjük, kik soha a helyüket föl nem adják, mégha egy szálig lemészárolják is őket azon a helyen, amelyen állnak. A könnyűfegyverzetűek az alkalomtól függően kitöréseket intéznek, s ha már elfáradtak vagy súlyosabb veszélyt észlelnek, a vértesek mögé vonulnak vissza, és soraikat rendezvén s erőt gyűjtvén mindaddig ott maradnak, míg adandó alkalommal ismét előtörhetnek. Végül a gyalogság egészét meg a puskásokat vértesek és pajzsosok veszik körül, éppen úgy, mintha azok bástya mögött állnának. Mert az egymásnak vetett nagyobb

[6] Antonii Bonfinii Asculani: *Rerum Hungaricarum Decades*. Ed. I. Iosephus Fógel–Béla Iványi–Ladislaus Juhász. I-IV. Lipsiae, Bp. 1936-1941 (a továbbiakban: *Bonfini*) IV/1. 11.; Az első cseh háborúban megfordult magyar sereget a kortársak nyolcezer lovasra és öt-hatezer gyalogosra becsülték l. Tóth, *Mátyás zsoldoserege* 116-132. Baduario adataira „A felséges magyar király szárazföldi és vízi haderejе a törökök ellen." Kiadta Óváry Lipót. *Századok* 18 (1884) 509–510.

[7] Az elbeszélő források adataira összefoglalóan l. Tóth, *Mátyás zsoldoserege* passim (az egyes háborúk leírásánál).

[8] A levél egykorú másolata Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában (a továbbiakban: DL) 24341. szám alatt található. Kiadására Fraknói Vilmos: *Mátyás király levelei*. I–II. Bp. 1893–1895. 104–110.

pajzsok kör alakban erődítmény képét mutatják és falhoz hasonlítanak, melyek védelmében a gyalogosok s az összes középütt állók szinte bástyafalak vagy sáncok mögül harcolnak és adott alkalommal törnek elő onnét."[9]

A fenti gyakran idézett sorok ismeretanyaga egyfelől oly pontos, hogy valószínűnek kell tartanunk: a levél valóban Mátyástól származik, (s nem egyszerűen csak parancsot adott annak kiállítására), mert ilyen részleteket olyasvalaki mondhatott csak tollba, aki maga is látta, vagy még inkább maga is átélte a gyalogság harcát, márpedig a magyar királynak erre több ízben is alkalma nyílott.[10] A leírás, amely nyomán szinte megelevenedik a király gyalogsága, amint „cseh módra," vagyis hatalmas állópajzsokból (pavézék) formált élő falat alkotva nyomul előre, s szükség esetén védekezik e hús-vér bástya mögött utolsó emberig, egy korabeli műalkotásról is jól ismert. I. Miksa császár síremlékéről van szó, amelynek egyik reliefje a császár weizenbachi győzelmét ábrázolja. A landshuti örökösödési háborúban Rupert pfalzi palotagróffal szemben IV. Albert bajor herceg oldalán fellépő Miksa 1504. szeptember 12-én a Regensburg közelében fekvő Weizenbachnál megsemmisítő vereséget mért egy pfalzi szolgálatban álló, mintegy három-négyezer fős cseh zsoldosseregre. A relief a csata végét ábrázolja. A legyőzött cseh lovasság már elmenekült, a magára hagyott gyalogság pedig élethalálharcát vívja. A magával ragadó dinamikájú kép előterében gazdagon díszített pavézék mögött talpig páncélos férfiak várják elszántan a nehézlovasság mindent elsöprő rohamát. Fejükön különböző formájú vassisak, csapásra lendülő kezükben kard. Soraik már ziláltak, a szétnyíló pavézék között a falból kihullott gyalogos holtteste hever. Fölötte támadó csatamén rogy térdre, lovasával épp végez egy, a pajzssor elé lépett sisakos vitéz. A hátrahanyatló lovag társai ekkor érnek előreszegezett lándzsáikkal a mind gyorsabban összeroppanó pajzsfal elé, hogy azt legázolják.[11]

Noha a gyalogos harcmodor leírásának hitelességéhez nem fér kétség, a levél több ponton mégis legalább annyira homályos, mint amennyire részletes. Egyrészt nem világos például, hogy Mátyás hány pajzsossal számolt egységenként, s vértesei vajon szálfegyverrel vagy karddal várták-e az ellenséget? A levélben szereplő *nonnulli clipeati* megjelölés becslésre egyáltalán nem alkalmas, közelfegyverekről pedig a levél nem szól. Minthogy a Mátyás-féle felosztás figyelemre méltó hasonlóságot mutat azzal az 1468. évi adattal, amely szerint Lajos bajor herceg egy száz fős róta összeállítását úgy vélte helyesnek, ha a csapat harmadrészt számszeríjászokból, harmadrészt puskásokból és harmadrészt lándzsásokból áll, mindegyiknek van egy hosszú tőre vagy kardja, és a csapatra nyolc pajzsos gyalogos (*pavesner*) jut,[12] felvethető, hogy a *nonnulli clipeati* körülírás is ilyesféle arányszámot takar. Ez annál is inkább lehetséges, mert a német fejedelmek alatt megfordult cseh gyalogosoknál általában 10-15 *trabant*ra jutott egy *pavesner*. A bajor forrás egy rész számszeríjász – egy rész puskás – egy rész lándzsás felosztása ellenben már nem bizonyos, hogy átültethető a magyar viszonyokra, mert ez a felosztás korántsem volt általános. A szálfegyver, legalábbis a 15. század derekén német szolgálatban meg-

[9] *Magyar humanisták levelei. XV–XVI. század.* Közreadja V. Kovács Sándor. Bp. 1971. 269–270. Az idézett két szövegrész Boronkai Iván fordítása, itt némi változtatással.

[10] Mindenekelőtt a moldvabányai ütközetben (1467), ahol maga Mátyás is súlyosan megsebesült a Nagy István vajdával vívott harcban.

[11] A relief képét közli Hermann Wiesflecker: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit.* I–V. München, 1971–1986. Bd. I.

[12] Uwe Tresp: *Söldner aus Böhmen (Im Dienst deutscher Fürsten: Kriegsgeschäft und Heeresorganisation im 15. Jahrhundert).* Paderborn–München–Wien–Zürich, 2004. 391.

fordult zsoldos-gyalogcsapatok arzenáljában ugyanis valósággal ritkaságszámba ment, a számszeríj ellenben fegyverzetük messze legfontosabb darabja volt.[13]

A Mátyás-levél igazi talányát azonban a gyalogság lőfegyvereiről írott, fentebb idézett mondat jelenti: *Sunt preterea magistri pixidum, qui sciunt trahere ex sclopetis et huiusmodi minoribus instrumentis, verum non ita strenui et utiles sunt uti pedites ad trahendum ex pixidibus* [...] A forráshelyet már Tóth sem igen értette, mindazonáltal tárgyi tudása és forrásismerete révén úgy tűnik, lényegében sikerült megfejtenie, amikor abbéli véleményének adott hangot, hogy a szövegben „lövészek alatt számszeríjasokat és íjászokat kell elsősorban gondolnunk. A puskások elkülönítése és megkülönböztetése csak ebben az esetben indokolt."[14] A *pedites* (*pedes*) ugyanis – mint alább a pozsonyi gyalogosok példáján látni fogjuk – minden bizonnyal a német források gyalogos-lövészét (*schützen*) takarja, aki lőfegyvert, azaz *schieszeug*ot használt. Nyilván ugyanezért határozta meg egyik, Kassa városához intézett levelében Nagylucsei Orbán kincstartó is a gyalogosokat úgy, hogy *pedites seu pixidarii.*[15] A Mátyás-levél terminológiai kuszasága talán arra a körülményre vezethető vissza, hogy a szöveget olyasvalaki diktálta, aki tökéletes otthonossággal mozgott a fegyverek és a háború világában. A szakkifejezéseket, az utóbbi évek osztrák hadakozásai hatásaként, meglehet egyenesen németül mondta tollba (e körülmény megint csak arra vall, hogy a sorokat valóban maga Mátyás diktálhatta), a jegyző pedig, aki valószínűleg nem tudta, hogy a német *schiesszeug* nem puskát (*hantpuxen*), hanem számszeríjat (*armbrust*) takar, biztos, ami biztos, minden lőfegyvert a latin *pixis* szóval adott vissza, noha ez esetben jobb lett volna *ballista*t írnia. Az inkriminált szövegrész ilyen értelmezéséből azonban az következik, hogy Mátyás könnyűgyalogosai szinte egytől-egyig számszeríjászok voltak. Csakhogy ezt az elképzelést a korábbi szakirodalom egyáltalán nem támogatja.[16] Ideje hát, hogy Pozsony városának (egyik) zsoldoscsapatával és e csapat felszerelésével végre közelebbről is megismerkedjünk.

Kristof Lang rótája

Pozsony város tanácsa 1466. május 29-én egy csapat zsoldost fogadott szolgálatába. A döntésről a jegyző akkurátusan új lapot nyitott a város az évi számadáskönyvében, mégpedig kivételes módon, a csapat felszerelésének tételes összeírásával együtt. A lajstrom fölé részletes címet is biggyesztett, amiből kiderül, hogy a zsoldosokat, szám szerint 35 főt, a verbói haditábor számára szerződtették, mégpedig a nagy, állópajzsokkal felszerelt gyalogosokat (*pavesner*) heti tíz, a lövészeket (*schützen*) pedig ugyanennyi időre

[13] Tresp, *Söldner* 391-392.

[14] „Ami [ti. a latin szöveg] ha ez a hely nem volna meglehetősen homályos, azt mondaná, hogy a könnyűgyalogság soraiban is akadtak puskások. [...] Mátyás gyalogosai sorában is lövészek alatt számszeríjasokat és íjászokat kell elsősorban gondolnunk. A puskások elkülönítése és megkülönböztetése csak ebben az esetben indokolt: Tóth, *Mátyás zsoldosserege* 96. (2.)

[15] *Csánki* Dezső: Oklevelek a Hunyadiak korából. *Történelmi Tár* 1902. 362-363.

[16] Mindenekelőtt Rázsó Gyula vélekedik a kérdésről merőben más felfogásban. Szerinte Mátyás gyalogsága „a puskásokat kivéve teljesen középkori jellegzetességeket mutat." Két sorban harcol, az első sor előreszegezett lándzsával térdel, s utána jönnek az íjászok: Rázsó Gyula: Mátyás zsoldosseregének hadművészetéről. *HK* Új folyam 5 (1958) 113-114., illetve uő. később úgy látja, a Mátyás korabeli gyalogságot, hogy abban nincsenek gyalogos íjászok, ugyanis „ez a katonatípus sem Magyarországon, sem Csehországban nem terjedt el." In: *Magyarország hadtörténete I-II.* Főszerkesztő: Liptai Ervin. Bp. 1984. 114-115.

öt schilling, azaz egy, illetve fél aranyforint zsold fizetéssel.[17] A Pozsonytól északkeletre, két nap járásra fekvő Nyitra megyei Verbón néhány napja már a Felső-Részek királyi főkapitánya, Szentgyörgyi Zsigmond gróf táborozott seregével.[18] A Kristof Lang *rotmeister* vezette csapatot az ő haditáborába küldték.

A nagy hatalmú gróf, a korabeli Magyarország egyik legjobb katonája, a Mátyással dacoló utolsó huszita vezérként elhíresült Jan Svehla 1466 tavaszán bekövetkezett pálfordulása miatt vonult Verbóra, alighanem azzal a szándékkal, hogy a mezőváros területén emelt *castellum*ot elfoglalja, és ezzel a Morvaországba vezető utolsó, a cseh zsoldosok által ellenőrzött utat is elzárja a közeli Nagykosztolány várába befészkelt Svehla csapatai elől.[19] A gróf valamikor május végén vonult Verbó alá. A hónap első hetében ugyanis Beckensloer János váradi püspökkel együtt még Bécsújhelyt tartózkodott, és csakúgy, mint januárban, valószínűleg III. Frigyes tanácsosaival tárgyalt.[20] Feltehetőleg itt érte utol Svehla lázadásának híre. A püspök május 16-án követtársa nélkül érkezett vissza Pozsonyba,[21] ami arra enged következtetni, hogy a főkapitány Bécsújhelyről egyenesen családi székhelyére, Óvárra (Moson m.) sietett. Mivel június 3-án már Verbó melletti haditáborából keltez, hazaérve nyilván azonnal mozgósította embereit, táborába szólította Nyitra és Pozsony megyék nemességét, valamint katonákat kért a területileg érintett királyi városoktól, mindenekelőtt Pozsonytól. Arra vonatkozó adat, hogy ez

[17] Ld. a függelékben!

[18] Szentgyörgyi Zsigmond levelének címzése szerint erdélyi vajda, székely ispán necnon supremus capitaneus serenissimi principis domini Mathie regis Hungarie etc. exercitus partium superiorum eiusdem regni. Az oklevél dátumhelye: in exercitu campi penes villam Warbo (DL 72679.) A Felső-Részek főkapitányságára Horváth Richárd: A Felső-Részek kapitánysága a Mátyás-korban. *Századok* 137 (2003) 929–954. Szentgyörgyi főkapitányságát egyébként Bonfini is említi, de tévesen 1459-re teszi (*Bonfini* III. 229.), és kinevezését úgy magyarázza, hogy az első körmendi csata után Mátyás a főkapitányi tisztség ígéretével nyerte meg magának a III. Frigyes pártján álló grófot, aki aztán gyorsan meg is nyerte királyának a második körmendi csatát: A történetből természetesen egy szó nem igaz. Körmendnél nem volt második csata (erre nézve ld. Veszprémy Lászlónak a jelen kötetben közreadott tanulmányát), a Szentgyörgyiek pedig csak 1462 elején tértek vissza Mátyás hűségére (DL 15696.) Szentgyörgyi Zsigmond valószínűleg öccse tényleges vajdai kinevezésével egy időben lett a Felső-Részek főkapitánya, vagyis 1465 augusztusa végén – szeptembere elején.

[19] Verbó azon név nélkül emlegetett öt castellum egyike lehetett, amelyeket a Svehla elleni harcok nyomán 1466-ban vettek vissza Mátyás csapatai. A castellumokról egy magyar főpap, minden bizonnyal Vitéz János, 1467 tavaszán írott leveléből értesülünk: Cui expeditioni [Mátyás Kosztolány ellen vezetett hadjáratáról van szó – N. Á.] et persona mea et familia de more interfuit, sed et antea iidem latrunculi de quinque castellis fuerant eiecti (Georgius Pray: *Annales regum Hungariae ab anno Christi 997 ad annum 1564. deducti ad maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti.* I–IV. Vindobonae, 1763–1767. IV. 31.) A kosztolányi eseményeket külön tanulmányban kívánom ismertetni, ezért ezekre most nem térek ki. E helyütt csupán annyit kívánok az üggyel kapcsolatban megjegyezni, hogy Bonfini közismert Svehla-története a gyakran emlegetett kosztolányi ostromtól eltekintve nem több, mint jól sikerült koholmány.

[20] Ellerbach Bertold, Szentgyörgyi unokatestvére 1466. január 15-én Sopronnak címzett levelében azt írta, hogy Zsigmond gróf legközelebb Ebenfurtban fog tárgyalni a császár tanácsosaival: Dorauf füeg ich ew zuwissen, das ain tag zu Ebenfurt von unsers hern des kaysers retten und grof Sigmunds, meinen vettern gehaltten solt sein worden und des noch warttund sein: Házi *Jenő*: *Sopron szabad királyi város története.* I/1-7. és II/1-6. Sopron, 1921-1943. (a továbbiakban *Házi*) I/5. 238. Valószínűnek látszik, hogy Zsigmond és Beckensloer május elején is tárgyalni mentek Bécsújhelyre, jóllehet ez utóbbi tárgyalás tényét, egyelőre csak közvetett adat támasztja alá: am pfinztag vor Sand Pangrati hab ich aim poten geschick mit zwaien brieffen zu graff Sigmund und zum bisholff von Varadein gen Liechtuberd oder in die Newnstat wo er die findet und dem hab ich geben zu lon 150 d. Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 277090/111.

[21] am freitag nach Gotz auffartag haben mein herren geert den Bischolff von Wardein mit aim hawsen der ist kauf worden (DF 277090/89.)

pontosan mikor történt, nem maradt fenn, vagyis csak becsülni tudjuk, hogy a város milyen gyorsan tett eleget a főkapitány utasításának. Ez az idő azonban az előzményeket ismerve nyilvánvalóan nem lehetett több két hétnél.

Német nyelvterületen általában az volt a szokás, hogy a zsoldosfogadás akkor lépett életbe, ha a megbízó a szolgálatába vett katonák legalább két heti zsoldját kifizette.[22] Pozsonyban, úgy látszik, más volt a helyzet. A *rotmeister* járandóságát nem számítva a város szolgálatba vételkor (*die emphangen*) 96 schilling zsoldot fizetett, jóllehet a 34 főnek egy hétre is 195 schilling járt volna. A város tehát mindössze félheti bérrel szerződtette a zsoldosokat. Egyedül a csapat vezére, Kristof Lang kapta meg a várostól indulás előtt egy heti zsoldját.

A *rota* június másodikán, a jelek szerint, szekereken kelt útra. A csapattal egy pattantyúst is küldtek. Őt a város külön szekéren három szakállas puskával (*drei hackenpuxen mit irer zugehorungen*), valamint tizenhárom kőgolyóval és két mázsa lőporral indította útnak. A kis kompánia alighanem másod- vagy harmadnap jelentkezhetett a főkapitánynál. Verbói vitézkedésükről szinte semmit nem lehet tudni. Csak annyi bizonyos, hogy négy hétig maradtak Verbón – a gróf alighanem ennyi idő alatt vette be a *castellumot* –, s ez idő alatt néhány összecsapásban is részt kellett vegyenek, mert négy zsoldos kisebb, kettő pedig felszereléséhez mérten nagyobb kárt szenvedett, 60, illetve 300 dénárt, de csak a kisebb összegről tudjuk, hogy azt a *Kaiser* nevű zsoldos számszeríjának kijavítására fizette a város.[23]

A lajstromot illetően tudni kell, hogy efféle összeírásokat két okból állítottak össze a középkorban. Egyrészt, hogy a megbízó ellenőrizze, vajon a vele szerződött zsoldoskapitány valóban eleget tett-e elvárásainak, és annyi s olyan fegyverzetű zsoldossal jelent meg táborában, ahogyan ő azt toborzólevelében előírta. Másrészt; mivel a középkori zsoldos katona felszerelését maga szerezte be, viszont az abban esett kárt „munkáltatója" állta, ezért a zsoldoscsapatokat felfogadó személynek elemi érdeke volt, hogy pontosan tudja, egy-egy szolgálatába szegődött harcos milyen értékű fegyverzettel vonul érte hadba.[24] A pozsonyi lista, mivel minden egyes zsoldosnál feltünteti, hogy fegyverzete mekkora értéket képviselt, nyilvánvalóan az utóbbi csoportba tartozik. Ez pedig szerencsés körülmény, mert így jó okunk van azt feltételezni, hogy a városi biztos, talán egy, a felszerelés megvizsgálásával megbízott esküdt, a *rota* fegyverzetének minden érdemi darabját lajstromba vette. Ezek után lássuk Kristof Lang csapatát.

A *rota* hat pajzsost (*pavesner*) és 29 lövészt számlált. A hat pajzsos katona egyike maga a *rotmeister*, Kristof Lang volt. Az ő felszerelése a leggazdagabb. Mint minden *rotmeister*, Lang is lovon vonult hadba. Fegyverzete a lován túl egy pavézéből, egy könyökpáncélból (*meusel*), a cseh zsoldosok gyakran emlegetett *lebka* nevű vassisakjából és két páncélkesztyűből állt. E felszerelés értékét a pozsonyi biztos nyolc aranyforintra becsülte. A többi öt *pavesner* fegyverzete megszólalásig egyforma: pajzs, sisak, könyökpáncél. A három fegyver együttes értéke mind az öt esetben másfél aranyforint. Ami a fegyverzetet illeti, a 29 lövész vegyesebb képet mutat. Először is, egyikük sem rendelkezett sisakkal és bármiféle páncélzattal, s mindössze háromnak volt kisebb méretű tárcsapajzsa (*tarczschild*). Fegyvereik értéke fél és másfél forint között mozgott, s úgy látszik, az összeg nagyságát

[22] Tresp, *Söldner* 259-269

[23] A csapat fizetésére, indulására, továbbá a pattantyúsra és a szakállasokra, valamint a zsoldosok fegyverzetében esett károkra vonatkozó adatokat DF 277090/245-246.

[24] Tresp, *Söldner* 318-361.

inkább a *schieszeug*, azaz a számszeríj minősége befolyásolta, nem annyira a tárcsapajzs megléte vagy hiánya. Az utolsó négy lövész esetében a biztos már nem jegyezte fel a fegyvereket, s azok értékét is csak három esetben adta meg. Különös ugyanakkor, hogy legényt (*knecht*) csupán egyetlen zsoldos kapcsán említ a jegyzék, s az nem a *rotmeister*, de még csak nem is pajzsos, hanem egyszerű lövész, a neve alapján minden bizonnyal cseh vagy morva származású Waczla. (A *pavesner*ek mellett a *knecht*ek jelenléte alighanem annyira természetes volt, hogy nem is kellett őket külön feltüntetni.) A *rota* mindössze egyetlen tűzfegyverrel rendelkező zsoldost számlált. Az illetőt Ulrich Kochnak hívták. Fegyverét, egy *hanpuxen*t, furcsamód a csapat egyik legolcsóbb harci eszközeként írták össze: értékét mindössze fél forintra taksálták.

Áttekintve a *rota* fegyverzetét, három sajátság is szembeötlő. Az első a támadó közelharcfegyverek (lándzsák, kardok, tőrök stb.) teljes hiánya. Ez a szálfegyverek esetében esetleg még magyarázható úgy, hogy a csapat ilyennel egyáltalán nem volt felszerelve. A kardokkal és tőrökkel már más a helyzet. Egyfelől kardok helyett alighanem olyan szablyaszerű késeket forgattak, mint amilyet néhány évvel korábban egy soproni gyalogosnál is említenek.[25] Másrészt, efféle *messer*ek a jegyzékben nem szerepelnek, talán arra utal, hogy meglétét, legalábbis a pajzsosok esetében, természetesnek vették. A második, hogy a számszeríjász lövészeknek védőfegyverzetük szinte egyáltalán nem volt, s így közelharcba sem bocsátkozhattak. A harmadik, hogy a pajzsosok pavézéiken túl csak sisakkal és könyökpáncéllal rendelkeztek. Páncélkesztyűre már csak a *rotmeister*nek futotta, vértre neki sem tellett.

Vessünk egy pillantást a lajsrom névanyagára is. A német nevek vannak többségben, de több cseh-morva személy (Wanko, Waczla, Wenczel) is felbukkan. A névsor érdekessége, hogy szerepel a csapatban egy neve szerint alighanem erdélyi szász *pavesner*: Andreas Siebenbürger, és nem kizárt, hogy a *rota*nak Andre Unger személyében volt egy magyar tagja is. Említést érdemel még, hogy egy Passauba való zsoldos is harcolt a csapatban, a Mühldorfer nevű katona pedig minden bizonnyal Ausztriából származott. A szabad királyi városok által kiállított zsoldoscsapatok kapcsán Kubinyi András tette azt a fontos megfigyelést, hogy a városi csapatok legénysége, noha soraikban a városi szegénység is bizonyára jelen volt, elsősorban mégis idegenekből tevődött össze.[26] A pozsonyi róta megerősíteni látszik Kubinyi benyomását. Kristof Lang csapata ki tudja milyen úton-módon verődött össze, de névanyagából ítélve igazi gyökértelen zsoldoscsapat lehetett.

Kristof Langgal kapcsolatban még egy körülmény érdemel figyelmet. A zsoldos nem 1466 májusában bukkant fel Pozsony környékén és ajánlotta fel szolgálatait a városnak. Vele és embereivel, többek között a Grafenpucher nevű pajzsossal és a Gebitzer nevű lövésszel,[27] 1465 végén is találkozunk. Ekkor úgyszintén Szentgyörgyi Zsigmond haditáborába küldte a város, majd Lang Pozsony szolgálatában 1473-ban Korlátkő ostrománál ismét felbukkan.[28] E néhány adat arra utal, hogy a város nem ad hoc fogadott föl zsoldoscsapatot, illetve toborzott magának találomra katonákat, hanem egy sokat próbált katonát nyert meg magának, s arra bízta a város zsoldoscsapatának ügyét.

[25] *Házi* II/81.
[26] Kubinyi, *Városaink háborús terhei* 101.
[27] DF 277089/237-248.
[28] DF 277094./64 Korlátkő ostromára Neumann Tibor: *A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15-16. században*. Győr, 2006. 36. (183. j.)

Jóllehet a pozsonyi forrásban mindössze egyetlen *rota*ról van szó, a német fejedelmek seregeiben megfordult cseh zsoldoscsapatokkal való összehasonlítást mégsem érdemes megkerülni. A hasonlóság, a szálfegyverek hiánya, de mindenekelőtt a számszeríjász lövészek nyomasztó túlsúlya ugyanis oly nyilvánvaló, hogy az aligha tekinthető véletlennek. Könnyen lehet, hogy egyik-másik csapatban több páncél borított egy-egy *pavesner*t, a lövészek pedig rendelkeztek karddal, úgy, ahogyan azt a bajor herceg ideálisnak vélte. Ám lényegében ilyen, Kristof Lang rótájához hasonló csapatokból épült fel a 15. század derekának *bemisch fußvolk*-ja. Akárcsak a bajor herceg és a brandenburgi őrgróf, a magyar király is ilyen *rota*kból kovácsolhatta csak egybe zsoldos gyaloghadát. Ezért mindaddig, amíg részletesebb képet nem sikerül róluk összeállítani, alighanem az a leghelyesebb, ha döntően számszeríjász-gyalogságként képzeljük magunk elé Hunyadi Mátyás gyalogosseregét.

Függelék

Kristof Lang csapatának fegyverzet-lajstroma*
(Pozsony város levéltára, Kammerrechnungen - DF 277090./ 243-244.)

Ausgeben auf die soldner die mein herren herren aufgenommen haben
in das feld der landschaft für Urbaw in dem LXVI. jar
und sein gebesen als vil hernach verschrieben stet und
so hat man in versporchen zu geben all woch aim schutzen
V solidos denariorum und aim pophesner X sol. d.
Actum an pfinztag in den pfinzstfeirtag
1.) [243.]
Item Lang Kristoff Ro[t]maister – 1 paphesen, 1 meusel, 1 lebko, 2 hantschuech, 1 ros als per 8 fl.
Item Thoman Graffenpucher – 1 paphesen 1 meusel, 1 lebko
Item Rumppler – 1 paphesen, 1 meusel, 1 lebko per 1,5 fl.
Item Jorig Margensteiner – 1 paphesen, 1 meusel, 1 lebko per 1,5 fl.
Item Prosch Steffel – 1 paphesen, 1 lebko, 1 meusel per 1,5 fl.
Item Steffan Sibenburger- 1 paphesen, 1 meusel, 1 lebko per 1,5 fl.
Item Gebiczer – ain schieszeug und 1 tarzschild per 1,5 fl.
Item Tanschaden – ain schieszeug, 1 tarschild per 1 fl. 1 ort
Item Klain Hanns – ain schieszeug per 1 fl. 1 ort
Item Mert Hirberg – ain schieszeug per 1 fl. 1 ort
Item Peter Pachfuertter – ain schieszeug per 1 fl. 1 ort
Item Wenczel Koller – ain schieszeug per 1 fl.
Item Schoppen Hawer – ain schieszeug per 1 fl.
Item Hanns Klainer – ain schieszeug per 1 fl.
Item Petter Soldner – ain schieszeug per 1 fl.
Item Ulrich Koch – ain hanpuxen per 0,5 fl.
Item Wanko – ain schieszeug per 1 fl.
Item Waczla – ain schieszeug per 1 fl.
Item sein knecht – ain schieszeug per 1 fl.
Item Peter Moser – ain schieszeug per 1 fl.
Item Hanns Seydel – ain schieszeug per 1 fl.
Item Prosch Philipp – ain schieszeug per 0,5 fl.
Item Kayser – ain schieszeug und 1 tarczschild per 1 fl.
Item Andre Unger – ain schieszeug per 0,5 fl.
Item Jorig Wulseer – ain schieszeug per 0,5 fl.
Item Andre Pogner – ain schieszeug per 1 fl. 1 ort
Item Valentin Grill – ain schieszeug per 1 fl.
Item Stanczel – ain schieszeug per 1 fl.

2.) [244.]
Item Lienhart von Passau – ain schieszeug per 1 fl.
Item Michel Weiss – ain schieszeug per 3 ort
Item Hensel Francz vom Soll – ain schieszeug per 1 fl.
Item Cirfos[29] Leiner get sein sold ein am montag vor Gotzlaichnams tag sein gerätt facit 1 fl.
Item Hanns Frey auch eodem die ut supra sein gerätt facit 1 fl.
Item Sunder[30] Müldorffer -
Item Thoman Schrotter – ain schieszeug per 1 fl.

* Ezúton is köszönöm Skorka Renátának, hogy a jegyzék szövegét összeolvasta velem.
[29] A Cirfos személynév Erzsébet királyné egy 1440. évi oklevelében is felbukkan. Ekkor Czirfos Fogd dictus de Manastorf nevű személy szerepel a Sommerein (Moson m.) iktatására kijelölt királyi emberek listáján: DF 226049.
[30] Bizonytalan olvasat.

Mátyás emlékezete külföldön és itthon

Mátyás király, Visegrád
Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobra alapján készült

Krzysztof Baczkowski

Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban

Mint minden jelentős történeti személyiséget, aki hatással van az őt körülvevő kulturális és politikai valóságra, Hunyadi Mátyást is szélsőségesen eltérő módon értékelte korának történetírása.[1] Azok a vele egykorú írók, akik élvezték támogatását és védelmét, valamint azok, akik azonosulni tudtak az általa irányított állam és nemzet érdekeivel, panegirikus magasztaló műveket szenteltek személyének és tetteinek.[2] Mások, akik olyan országokat, illetve uralkodóházakat képviseltek, melyek konfliktusba keveredtek vele, nem fukarkodtak a sötét tónusú színekkel, ha Mátyás egyéniségét vagy tevékenységének módját kellett megfesteniük. Ez utóbbi csoporthoz kell hozzászámítani a lengyel történetírás azon képviselőit is, akik vagy az ő idejében működtek, vagy közvetlenül a halálát követő évtizedekben alkottak.

A Mátyás-kor (1458–1490) lengyel–magyar kapcsolataira komor árnyékot vető mély konfliktus okait a Jagellók dinasztikus törekvéseiben kell keresnünk, amelyek a magyar trón megszerzésére irányultak, s melyekkel szemben Hunyadi Mátyás kiszolgáltatottá vált. Ez a konfliktus akkor mélyült el, amikor a Jagellók ilyen irányú szándékaival szemben két alkalommal is, Mátyás 1469-ben és 1471-ben meg akarta szerezni a cseh koronát, és így nyolc évig tartó fegyveres szembenállásba taszította Lengyelországot és Csehországot.[3] Annak ellenére, hogy a két ország nemesi társadalma az egymással vetekedő uralkodók feje felett megegyezést keresett,[4] a feszültség, a rossz hangulat, sőt a nyílt ellenségeskedés egészen Mátyás haláláig fennmaradt.

A lengyel történetírás azon alkotásai között, amelyek részletekbe menően tárgyalták ezeket az eseményeket, mindenképp Jan Długosz 1480-ig vezetett *Historiae Polonicae-ját* kell első helyre tennünk.[5] Érdekes, hogy Długosz, aki művében általában igen kritikus hangot ütött meg a Jagelló-dinasztia politikai tevékenységével kapcsolatban, és nem egy alkalommal kritizálta a Jagellók déli irányú politikájának eredményeit, a Mátyással kap-

---

[1] Eredetileg megjelent: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin.* Warszawa, 2000. 363–374.

[2] A. Bonfini: *Rerum ungaricarum decades.* Ed.: J. Fogel, B. Iványi, L. Juhász, t. I–IV. Bp. 1941; M. Galeotto: *De egregie, sapienter, jocose dictis et factis regis Mathiae ad ducem Johannem eius filium fiber.* Ed. L. Juhász. Lipsiae, 1934; P. Eschenloer: *Geschichte der Stadt Breslau oder Denkwiirdiglteiten seiner Zeit von 1440–1479.* Hrsg.: J. G. Kunisch. Breslau, 1828.

[3] F. Papee: Zabiegi o czeską koronę (1466–1471). In: *Studia i szkice z czasów Kazimierza Jagiellończyka.* Warszawa, 1907; R. Heck: Elekcja kutnohorska 1471 r. *Sobótka* – 27 (1972), nr. 1, 193–235.; K. Górski: Dyplomacja polska czasów Kazimierza Jagiellończyka, cz. 2: Lata konfliktów dyplomatycznych (1466–1492). In: M. Biskup, K. Górski: *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej polowy XV wieku.* Warszawa, 1987. 234–241.; K. Baczkowski: *Walka Jagiellonów z Maciejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471–1479.* Kraków, 1980.

[4] Pl. ilyen törekvésnek tekinthető az 1474. február 21-i Szepesófaluban megkötött szerződés is: *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III. Ed. A. Lewicki. Kraków, 1893: nr. 160, 161 (184–187).

[5] Jan Długosz: *Historiae Polonicae libri XII.* Ed. A. Przezdziecki. Vol. V. Cracoviae, 1878.

csolatos ügyekben teljesen magáévá tette a lengyel udvar és uralkodóház álláspontját.[6] Minden bizonnyal szerepet játszott ebben az a körülmény, hogy a „legalista" álláspontot képviselő Długosz számára Hunyadi Mátyás uralma egy felkapaszkodott jöttment törtetése volt, aki elbitorolta a történetíró védenceinek jogát a trónhoz, és akinek kormányzati gyakorlata Magyarországon a rendek pozícióit és jogosítványait veszélyeztette, melyeket a lengyel történetíró a társadalmi rend alapjának tekintett. Mindemellett Mátyás korai abszolutizmusra emlékeztető uralma magán viselte a közép-európai patriarchális királyi hatalom bizonyos vonásait is, ami sok kortársának nem tetszett, még olyanoknak sem, akik távol álltak a napi politikai ügyektől.[7]

Mátyás alakja nagyon gyakran előbukkan Długosz krónikájában. A műben neki szentelt kis részletek vizsgálatakor azonban el kell választanunk egymástól azokat a részeket, melyek a király uralkodásának módjáról és hatalmi gyakorlatáról szólnak, illetve azokat, amelyek csak valamiféle általános értékítéletet közvetítenek. Ám még az első kategóriába tartozó, óvatosan objektív leírások esetében is minden pillanatban szembetalálkozunk burkolt, a király tetteinek leírását át-átszövő értékelvű megállapításokkal.

Długosz Mátyásnak címzett szemrehányásai leginkább alacsony származásának, kevélységének, gyávaságának, szószegő, öntömjénező jellemének, erőszakos uralmának és az alattvalóival szembeni zsarnoki magatartásának kihangsúlyozására irányulnak. Długosz szemében még a király olyan jellemvonásai is az elítélendő kategóriába esnek, mint a győzelem utáni áhítozás és az a vágy, hogy gyarapítsa saját birodalmának területét, mely vonások egyébként tetszést arattak volna egy reneszánsz író szemében. Mátyás 1458. évi királlyá választását Długosz „törvénytelennek", sőt „undorítónak" tekinti. Szerinte a feltüzelt magyarok megháborodtak, és egy nem-törvényes korú, alantas származású fiatalembert emeltek a trónra, aki semmilyen tettet nem tudott felmutatni, és így elérték, hogy egy jeles, arra méltó nemzetség méltatlanul essen el a hatalomtól. Sőt, Długosz még azzal is megvádolta az akkoriban Podjebrád György fogságában levő Mátyást, hogy ő tehet V. László haláláról.[8]

Uralmának első éveire áttérve, részletesen beszámol Mátyás és III. Frigyes harcairól, és különösen kihangsúlyozza azokat részleteket, amelyek arra voltak hivatottak, hogy bizonyítsák Mátyás kevélységét és jellemének kisszerűségét. Az általa elért sikereket másnak tulajdonítja, így többek között Mátyás nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak, az 1463-ban kötött soproni békét pedig úgy ítéli meg, hogy az érdemtelenül előnyös volt a magyar király számára.[9] Miközben konzekvensen ördögként festi meg a magyar királyt, nem képes meglelni a magyarázatot arra, hogy Mátyás miért volt felettébb népszerű a

[6] S. Gawęda: Ocena niektórych problemów historii ojczystej w „Rocznikach „ Jana Długosza. In: *Dlugossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza.* Red.: S. Gawęda, Warszawa, 1980. 196.

[7] M. Koczerska: Mentalność Jana Długosza w świetle jego twórczości. *Studia Źródłoznawcze* 5 (1971) 109–140.; S. Grzybowski: Nauka, człowiek i postęp w Długoszowym średniowieczu. In: *Jan Długosz. W pięćsetną rocznicę śmierci. Materiały z sesji (Sandomierz 24 25 maja 1980).* Ed. F. Kiryka. Olsztyn, 1983. 97–114.

[8] Długosz, *Historiae* 5: 263–266. A Długosz *Annales*ét kritikai szempontból feldolgozó szerzők szerint (*Rozbiór krytyczny Annalium Poloniae Jana Długosza z lat 1445–1480,* t. II. Ed.: S. Gawęda, K. Pieradzka, J. Radziszewska, red.: J. Dąbrowski. Wrocław, 1965. 106), a történeti szintézis ezen passzusa a lengyel királyi udvar és a lengyel udvari nemesség korabeli véleményét tükrözi vissza, és jól mutatja a lengyel uralkodóház dinasztikus törekvéseit.

[9] Długosz *i. m.* 289–290. Długosz itt téved, amikor a császár Mátyás felett aratott győzelméről beszél, és az 1458–64 között történt eseményeket 1459-re helyezi. Vö. K. Nehring: *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum.* (Südosteuropäische Arbeiten 75) München, 1975. 13–23., különösen 17.

lengyel nemesség körében, ámbár nem tagadja, hogy rengeteg lengyel nemes vett részt Mátyás 1463-as török hadjáratában, a résztvevők közül többeket név szerint is felsorol, és elismeri, hogy Mátyás király bőkezűen megadományozta őket.[10] Mátyás III. Nagy István moldvai vajda elleni 1467-es hadjáratát Długosz Lengyelország Moldva feletti előjogainak durva megsértésének tekinti. Így aztán nem is rejti véka alá örömét, hogy Mátyás Moldvabányánál (ma Baia) vereséget szenvedett a vajdától.[11] S ha már minderről megemlékezett, azt sem hagyja ki, hogy felháborodva számoljon be a magyarok ellenféllel szembeni gaztetteiről, melyek során a magyarok sem korra, sem nemre, sem rangra nem voltak tekintettel. Ugyanebben a hangnemben festi meg a Mátyás parancsára, 1471-ben Csehországban elkövetett gaztetteket is, melyekre akkor került sor, amikor eljutott a magyar királyhoz a hír, hogy nem sikerült cseh királlyá választatnia magát. Długosz kitér Mátyás gorombaságára, áruló mesterkedéseire, s végül a III. Frigyes császárral szembeni erőszakos fellépésére, melynek során annak *„...édesfiából gyalázatos mostohagyermekévé, barátjából legádázabb ellenségévé lett"*.[12]

Długosz szerint Mátyás azonban nemcsak szomszédai ellen szervezkedett, hanem saját alattvalóival is konfliktusba került. Magyarországon önkényesen elvett várakat és birtokokat jogos tulajdonosaiktól, felrúgott már megkötött megállapodásokat, mindenre tekintet nélkül büntette a vele szembenállókat. Sziléziát és Lausitzot hamis pénzzel árasztotta el, ami a lakosság általános elszegényedéséhez vezetett.[13] Így aztán nem csoda – mondja Długosz –, hogy a sanyargatásoktól felháborodott és Mátyás eljárásmódját sérelmező alattvalók megtagadták neki az engedelmességet, és a lengyel trónörököst hívták meg a trónra. Długosz szívesen hitelt ad azoknak a híreszteléseknek is, hogy Mátyás meg akarta mérgezni II. Jagelló Ulászlót, hogy így végezzen vele.[14]

Állandóan ismétlődő Mátyással szembeni szemrehányás Długosz művében, hogy elhanyagolta Magyarországon a török elleni védekezést, és ha egyáltalán próbált is valamiféle lépéseket tenni ebben az irányban, azok teljesen eredménytelenek maradtak.[15] Ez persze – így a történetíró – a legcsekélyebb mértékben sem zavarta Mátyást, hogy az egész világ előtt az oszmánok legyőzőjeként tüntesse fel magát. A kérkedés, a „hamis, arcátlan hírnévhajhászás" – ez Długosz szerint a magyar király jellemének állandóan visszatérő negatív vonása. A kérkedés az, ami miatt magának tulajdonított bizonyos hadi győzelmeket is, mint példának kedvéért azokat, melyeket III. István moldvai vajda ért el a törökök elleni hadjáratain, s ami miatt ezeket a keresztény Európa előtt a sajátjaként mutatott be.[16] Hasonlóan mindehhez, Mátyás 1474-es, csehek és lengyelek elleni boroszlói győzelmét a kevélység és kivagyiság tollával írott győzelemnek tekinti, amelyet a magyar király elorzott a tényleges győztesek elől.[17] Długosz csak ritkán ábrá-

[10] Długosz *i. m.* 378–381. A hadjáratban részt vett legjelesebb lengyel nemessel, Szczęsny Paniowski krakkói őrgróffal (1479–1485), lembergi várnaggyal (1487–1488) kapcsolatban ld. *Polski Słownik Biograficzny* (PBS), 25: 127–129.

[11] Długosz *i. m.* 495–497; Vö. L Czamariska: *Moldawia i Wołodzczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV. wieku*. Poznań, 1996. 129.

[12] Długosz *i. m.* 520.

[13] *Uo.* 529–530, 548–549. Vö.: P. Eschenloer: *Historia Wratislaviensis. In: Scriptores Rerum Silesiacarum.* Vol. 7. Ed.: H. Markgraf, Breslau, 1872. 236–237.

[14] Długosz *i. m.* 589., vö. még . *Rozbiór...*, t. II, 307.

[15] *Uo.* 557, 662–663.

[16] *Uo.* 622.

[17] *Uo.* 624.

zolja Mátyást megfontolt, bölcs, hatalmas, nagyszerű uralkodónak, és általában csakis akkor, ha ezek a jellemzések egy harmadik személy szájából származnak.[18] Soha nem törekedett arra, hogy objektívan próbálja értékelni a magyar király szervezői, hadi és diplomáciai tehetségét. A Magyarországról és egyéb országokból folyamatosan érkező jelentések, a szermélyes kapcsolatok ellenére Mátyás Długosz számára végig könnyelmű, gaz trónbitorló marad csak.[19]

Mátyás személye Długosz *Annales*én kívül a 15. század folyamán még Philippo Callimachus Experiens történeti-irodalmi művében bukkan fel gyakrabban.[20] A művelt, Lengyelországban birtokokhoz jutott itáliai menekült már nem viszonyult olyan egyoldalúan a magyar királyhoz, mint Jan Długosz. A politikai szférában Callimachus új eszméket képviselt az uralkodói hatalom lényegével kapcsolatban, és Hunyadi Mátyás, az első teljesen reneszánsz uralkodó a magyar trónon, megfelelt a talján mester által is ápolt új uralkodói eszményképnek.[21] Ha elmélyülünk a hírhedt *Callimachus tanácsai* című műve tartalmában, rögtön szembetűnik, hogy milyen fontos szerepet játszik Mátyás király a szerző számára, és hogy Callimachus mennyire egyetért az uralkodó uralkodási gyakorlatával.[22] A lengyel külpolitika ügyeinek boncolgatásában a 15. század utolsó évtizedeiben mély elkötelezettséggel elmerülő Callimachus kénytelen volt azonosulni ezzel a politikával, s ami egyenesen ebből következik, emiatt szembe kellett helyezkednie a lengyel királyi udvar álláspontjával és saját maga legszűkebb környezetének értékítéleteivel is. Másrészről azonban külhoniként tágabb szemszögből szemlélte az eseményeket, és nagyobb mozgástérrel is rendelkezett, ami arra ösztökélte – ahogy ezt ma már tudjuk –, hogy ne csak a lengyel királynak ajánlja fel a szolgálatait.[23] Közelebbről nem ismert időpontban, feltehetően 1483 körül kezdett közeledni Mátyáshoz, és egyik barátja, a talján Ugolino Vorini már egyenesen „a magyar király barátjának" nevezte.[24] Kétségtelen, hogy múló közeledésről volt szó, ám nyomot hagyott Callimachus munkásságán, amelyben egyébként is megfigyelhető némi ambivalencia a magyar király személyét illetően.

Ami Callimachus Mátyással kapcsolatos megjegyzéseinek értékelését illeti, nem lehet figyelmen kívül hagyni a humanista történetíró Sanoki Gergellyel fenntartott hosszantartó, bizalmas kapcsolatát.[25] A lembergi érsek, aki egy ideig Hunyadi János fiainak, Lászlónak és Mátyásnak is nevelője volt, a korabeli lengyelországi véleményeknél minden bizonnyal kedvezőbb színben mutatta be barátjának a Hunyadi-család tagjait, s ezt még az sem befolyásolta, hogy későbbi kijelentéseiben kritikus felhangok is megjelentek. Callimachus arról ír tehát, hogy Sanoki Gergely szorgalomra és igazságosságra nevelte tanítványait, és eme tulajdonságok később mind neveltetésükben, mind szokásaikban megmaradtak.[26] Callimachus magát Hunyadi Jánost igen nagyra becsüli, és az I. Ulászló

---

[18] *Uo.* 550.

[19] *Uo.* 673., 687.

[20] J. Skoczek: *Legenda Kallimacha w Polsce.* Lwów, 1939. 16.

[21] W. Sobociński: Problematyka polityczno-prawna w twórczości Kallimacha. In: *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, t. II. Warszawa, 1954. 109–152.

[22] S. Estreicher: *Rady Kallimacha. Studia z dziejów kultury polskiej.* Warszawa, 1949. 173–178.; K. Baczkowski: *Rady Kallimacha.* Kraków 1989; *Dzieje narodu i państwa polskiego,* I–18, 28–32.

[23] J. Garbarcik: *Kallimach jako dypolomata i polityk.* Kraków, 1948.

[24] Huszti József: *Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz.* Bp. 1927. 26.

[25] J. Zathey: Grzegorz z Sanoka i Kallimach. *Rochnik Sanocki* 1980, 53–66.; A. Nowicki: Grzegorz z Sanoka i Filip Kallimach, In: *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, t. I, Warszawa, 1956. 44–78.

[26] Ph. Callimachi *Vota et mores Gregorii Sanocei.* Rec. A. S. Miodoński. Cracoviae, 1910, f. XV.

királyról szóló történetében nem egy alkalommal olyan hadi és tanácsadói szolgálatokat tulajdonít neki, melyekkel Hunyadi valójában nem büszkélkedhetett.[27] Callimachus Hunyadi Jánoshoz fűződő panegirikus viszonya Rómában, a törökellenes tanácskozáson elmondott beszédével érte el csúcspontját, ahol Hunyadit minden idők legdicsőségesebb hadvezérének nevezi, és fiában méltó utódját és követőjét látja. A sors azonban – írja – csak azért nem engedte, hogy Hunyadi végső győzelmet arasson a törökök felett, hogy „fia, Mátyás király különleges vitézsége, emberfeletti bátorsága, valamint az összes dolgokban való éleslátása és szerencséje lehetőséget kapjon a sorstól a kibontakozásra".[28] Az őszinte csodálat, mellyel Callimachus Hunyadi Mátyás személyének adózott, már korábban is megmutatkozott *Attila* című kisebb művében, melyben az itáliai humanista mester a hun király életrajzának ürügyén a magyar király alakját rajzolja meg leplezetlen szimpátiával, akit nagy hadvezérnek és uralkodónak ábrázol.[29] Így hát Attila (azaz Mátyás) jeles hadvezér és törvényalkotó volt. Hadi dicsőségre áhítozva tetteiben legalább akkora megfontoltságot tanúsított, mind amekkora buzgóságot. Képes volt uralkodni saját magán, nyugalommal nézett farkasszemet a veszéllyel, s megvetően tekintett a halálra. A nála védelmet keresőket szelíden fogadta, a kérelmezőkkel szemben jóindulatú volt, a legyőzöttekkel szemben kibékíthetetlen. Megvetette a pénzt, s saját személyével adott példát hadi vitézségből katonái számára. Megmutatkoztak rajta a nagylelkűség jelei is, mert tartózkodott attól, hogy felégesse az elfoglalt városokat. Az államügyek intézésében különös ügyességgel és tájékozottsággal járt el.[30]

Ez a kedvező Attila-ábrázolás azonban nem az első eset volt, amikor Callimachus kifejezte hódolatát Mátyás iránt. Még korábban, az 1479-es olmützi béke után, amikor Callimachus a magyar királyi udvarba került, az itáliai mester írt már négy epigrammát a magyar király és felesége, Aragóniai Beatrix tiszteletére.[31]Azonban azok a diplomáciai akciók, melyekben Callimachus részt vett, hogy a nemzetközi porondon biztosítson támogatást Mátyásnak, így példának kedvéért az 1476–77. évi velencei és római, valamint az 1486-os követjárások Velencébe és a császárhoz, arra kényszerítették, hogy elfogadja a krakkói királyi udvar hivatalos álláspontját, és hogy ezt közszereplései során, valamint költészeti munkásságában is kihangsúlyozza. Ennek megfelelően Mátyás képe itt már leginkább ugyanolyan, mint Długosz ábrázolásában: az agresszív, áruló hajlamú, gonosz uralkodóé, aki elhanyagolja a törökkel folytatott harcot és ok nélkül támad rá keresztény szomszédaira.[32] Johannes Hinderbach tridenti püspök beszédében, aki Callimachusszal együtt ment el az 1486-os velencei követjárásra, és akinek a beszédét – feltehetően a valóban elhangzott beszéd kötetlen parafrázisaként – a tanult itáliai vetette papírra, a következőkel jellemzi Mátyást: Mátyás kielégítetlenül vágyott arra, hogy hatalmát mindenfelé kiterjessze, beképzelt volt és vakmerő. Sőt, még a legsúlyosabb vád is megjelenik vele szemben: titokban megegyezett a törökökkel, hogy azok könnyebben tudják elpusztítani a keresztény területeket és meg tudják gyengíteni az

[27] Ph. Callimachi *Historia de rege Vladislao*. Ed.: I. Lichońska, T. Kowalewski. Varsoviae, 1961. 22., 48., 58, 64.
[28] Ph. Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*. Ed.: I. Lichońska, T. Kowalewski. Varsoviae, 1964. 34–36.
[29] Ph. Callimachi *Attila*. Ed.: T. Kowalewski. Varsoviae, 1962.
[30] Uo. 26, 28, 44.
[31] J. Nowak-Dłużewski: *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Średniowiecze*. Warszawa, 1967. 112.
[32] Ph. Callimachi *Epistulae selectae*. Ed.: I. Lichońska, G. Pianko, T. Kowalewski, Wratislawiae, 1967. 71, 74, 76–77, 84.

uralkodókat, hogy területük a jövőben Mátyás prédájává váljon majd. Ám ennek a hitszegő munkálkodásnak Callimachus szerint csak egy eredménye lehet: Mátyás bukása, aki ugyanabban a tűzben vész majd oda, melyet ő gyújtott meg.[33]

Callimachus Mátyáshoz fűződő ambivalens viszonyát legjobban az a nyilatkozata tükrözi vissza, melyet – saját bevallása szerint – a velencei szenátus előtt tett 1477-ben: „Mátyás király ugyan jelentős szellemi képességekkel felruházott ember volt, és köszönhetően saját és apja győzelmeinek ténylegesen méltó volt arra, hogy ráruházzák a hit védelmezését, ám – már elnézést e szavakért – a becsvágy és a hatalomsóvárság már régen megrontották jellemét. Szinte teljesen felhagyott a kereszténység hitetlenekkel szembeni védelmezésével, és minden tervét a csehek és Ausztria ellen irányította. Ha eszközökhöz jutna, hogy legyőzze ezeket az országokat, az legalább annyira igazságtalan lenne, mint amennyi rosszat okozna, mert az ilyen fajta harcok megsemmisítik a hit védelmének alapjait és lehetőségeit."[34] Úgy tűnik, hogy Callimachus itt ismertetett álláspontját osztotta barátja, Mátyás néhai nevelője, Sanoki Gergely is. Sanoki Gergely úgy felelt meg a veronai Rangoni Gábor pápai legátus invektívájára, melyben a legátus kigúnyolta a lengyelek 1474-es, Boroszlónál elszenvedett vereségét, és Mátyás nagyszerűségét méltatta, hogy a Hunyadiakat (Jánost és Mátyást) tette felelőssé az I. Ulászló által valaha megszerzett török területek elvesztéséért.[35]

A lengyel társadalomban Mátyásról élő kép lenyomatát adja a szerb Ostrovicai Konstantin véleménye is, aki több kutató véleménye szerint néhány évtizedre Lengyelországban telepedett meg, és lengyelül írta meg *„Egy janicsár emlékiratai"* című művét. Konstantin véleménye szerint, ha Mátyás a keresztény szomszédai ellen felhasznált eszközeinek csupán felét a török elleni küzdelemre fordította volna, már rég a „tengernél lenne", azaz megszerezte volna az egész Balkán-félszigetet, és hittársai körében nagy dicsőségre és tiszteletre tett volna szert. Azért, hogy mindez másképp történt, Konstantin a felelősséget a pápára és a császárra hárította át, akik feltüzelték Mátyást, hogy a csehek ellen forduljon. A már Mátyás halála után írott mű végkövetkeztetéseként megjegyzi, hogy a nagy ráfordítás és a rettenetes háborús módszerek ellenére nem sok minden maradt fenn Mátyás győzelmeiből.[36]

Ezektől az értékelésektől igencsak eltér az a Bécs Mátyás általi meghódítása alkalmából írt lírai mű, melyet Glogaui Jánosnak, a krakkói egyetem professzorának tulajdonítunk. A szerző nemcsak a király hadi győzelmét magasztalja fel, amely szerinte bizonyítja az uralkodó tehetségét és alkalmasságát, hanem szelídségét is, mint olyasvalakiét, „aki nem tudja, mi az öldöklés, bár mindenkit hozzászoktatott a leigázottsághoz".[37]

Mátyás korának lengyel történetírója Maciej Miechowita is, aki persze bizonyos történeti perspektívából, már jóval Mátyás halála után írta meg krónikáját.[38] Műve 1480-ig pusztán Długosz munkájának kivonatolása, csak az 1480–1526 közötti időszakra tekinthető önálló alkotásnak, mely időszakból egy évtized (1480–90) esik egybe Mátyás

[33] Ph. Callimachi *De his quae a Venetis tenanta sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis.* Ed:. A. Kempfi, T. Kowalewski, M. Cytowska. Varsoviae, 1962. 86–88., 92–94.

[34] Uo. 58.

[35] H. Zeissberg: Zwei Gedichte über den unverrichteten Abzug der Polen von den Mauern Breslaus (1474). *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 10 (1870) 373–378.

[36] *Pamiętniki Janczara czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy napisana między r. 1496 a 1501.* Ed.: J. Łoś. Kraków, 1912. Biblioteka Pisarzów Polskich nr. 63, 85, 107, 163–164, 253, 270, 275.

[37] J. Nowak-Dłużewski *i. m.* 108.

[38] Mathiae de Mechovia *Chronica polonorum*. Cracoviae, 1521.

uralmával.[39] Mátyásról alkotott értékítélete nem tartalmaz eredeti gondolatokat, hanem általában Długosz véleményét ismétli meg. Mindemellett a munka tömör, lakonikus jellege miatt csak ritkán találkozunk benne értékelő tartalmi elemekkel. Miechowita szerint Mátyás 1471-ben „*rupto pacto*" támadta meg Jagelló Kázmér királyságát, 1474-ben félelem töltötte el az egyesült lengyel–cseh sereg erejétől, és csak akkor, amikor ez kiderült, akkor „*timiditate quae eum invaserat*" támadta meg Nagy-Lengyelországot.[40] Miechowita kihangsúlyozza Mátyás becsvágyát, aki mind István moldvai vajda a törökök felett aratott győzelme után érdemtelenül magának tulajdonította a diadal dicsőségét, mind pedig a lengyel–cseh sereg Boroszló alóli visszavonulása után eltúlozta sikere nagyságát, állítólagos győzelmét taglaló levelekkel árasztván el az európai udvarokat.[41] Krónikájában másutt azonban Mátyás különös bőkezűségéről értekezik, melyről a magyar király az 1479. évi olmützi királytalálkozón tett tanúbizonyságot.[42] Úgy tűnik tehát, hogy Miechowitának nem volt saját véleménye Mátyásról, legalábbis az 1480–90 közötti időszak eseményeinek leírása közben nem adta ennek jelét, a király 1490-ben bekövetkezett halálát pedig minden kommentár nélkül közölte.[43]

Ettől valamennyire eltérő álláspontot foglalt el Bernard Wapowski, aki krónikájának az 1480. évet megelőző részeiben szintén Długosz elbeszélése nyomán haladt. Ő leginkább Mátyás hadi diadalaira és győzelmeire helyezte a hangsúlyt. Bár mindez eredetileg csupán azt a célt szolgálta, hogy a szerző kidomborítsa III. Nagy István moldvai vajda sikereit, aki a lengyel korona vazallusaként győzte le Mátyást, azonban Hunyadi Mátyás halálának leírásakor a király számtalan győzelmeire hivatkozik, melyek közül – szembehelyezkedve a történeti igazsággal – különös hangsúllyal emeli ki a törökök felett aratott diadalait, melyeket Jajca, Szabács és Bosznia elfoglalásával köt össze.[44] Úgy látszik, hogy Wapowski esetében, aki nem volt kortársa a leírt eseményeknek,[45] Mátyás alakjának megformálásakor a magyar királyról szóló úgynevezett „Mátyás király legendája" játszott szerepet, mely a valaha a magyar király szolgálatában álló lengyel katonák körében terjedt el, akik megőrizték és gondozták hadi sikereinek emlékét. Ez a legenda a király tetteiről szóló lengyel énekekben öltött testet, melyek – Albert Sarnicki leírása szerint – *Mathiaeque regis illustria facta* címen széles körben elterjedtek a 16. századi Lengyelországban, és generációról generációra öröklődtek a valaha Mátyás hadi szolgálatában állók leszármazóinak körében. Ezek a dalok ugyan nem maradtak fenn egészen korunkig, ám jó bizonyítékát adják annak, hogy milyen népszerűségnek örvendett Mátyás a nemesség körében.[46]

---

[39] A. Borzemski: Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny* 26 (1891) 6.
[40] Mathiae de Mechovia *Chronica* 320, 323.
[41] *Uo.* 324, 341.
[42] *Uo.* 342.
[43] *Uo.* 346; A. Borzemski *i. m.* 102.
[44] Kroniki Bernarda Wapoweskiego z Radochniec kantora krakowskiego część ostatnia czasy podługoszowskie obejmująca (1480–1535). Ed.: J. Szujski. Kraków, 1874. In: *Scriptores rerum Polonicarum* t. II, 3, 7.
[45] Legkorábban 1519-ben láthatott neki a krónika megírásának. Vö. S. Lukas, Rozbiór podługoszowej części Kroniki Bernarda Wapowskiego. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny* (Kraków) 12 (1880) 83.; Wapowski krónikájának későbbi részei Magyarországi Imre krónikájának (Kronika Emeryka Węgra) átdolgozása. Vö. B. Bieńkowska, Nad kroniką Bernarda Wapowskiego. Opis lat 1516–1528 i jego żródło – Kronika Emeryka Węgra. *Studia Żródłoznawcze* 11 (1966) 111–126.
[46] J. Nowak-Dłużewski *i. m.* 107–108.

Marcin Kromer krónikájában gyakran bukkan fel Mátyás király. A történetíró beszámol a király megválasztásáról, boszniai hadi tetteiről, Podjebrád Györggyel való konfliktusáról, az 1471. évi lengyel támadás elhárításáról, a Marco Barbo közvetítésével Jagelló Kázmérral kötött megállapodásairól, az 1474. évi boroszlói hadjáratáról, Mátyás és a német lovagrend megegyezéséről, a törökökkel folytatott 1475. évi harcairól, István moldvai fejedelemhez fűződő viszonyáról, valamint a közte és a császár között kirobbant 1477. évi fegyveres összetűzésről.[47] Ám Kromer krónikájából szinte mindenütt kicsendül a szerző Mátyással szemben táplált ellenszenvének hangja, amely gyakorlatilag megegyezik Długosz krónikájának hangvételével.[48] Kromer szerint Mátyás álnok módon elnyomta Podjebrád György és saját maga alattvalóit is, összeszűrte a levet a német lovagrenddel Lengyelország kárára, hálátlan és fennhéjázóan gőgös volt a császárral szemben, és minden alap nélkül kérkedett azzal, hogy győzelmet aratott a lengyel trónörökös, Kázmér felett.[49] Kromer a történeti igazságtól eltérően arról beszél, hogy Mátyás kivégeztette az ellene Magyarországon összeesküvést szervező esztergomi érseket és a pécsi püspököt.[50] Długosz nyomán ő is megismétli a Mátyás magyarországi uralmát jellemző erőszakosságról és zsarnokságról szóló információkat, kitér gaztetteire és arra, hogy a király megkísérelte megmérgezni Utószületett Lászlót.[51] Hasonlóan elődeihez, ő is felrója a magyar királynak a törökkel szembeni fellépése sikertelenségét és a törökellenes harcok elhanyagolását, és hogy kisajátította István moldvai vajda törökök feletti győzelmét.[52] Az erőszakos hatalomgyakorlás, a túlzott ambíció, az alattvalókkal szembeni kíméletlen bánásmód: ezek Kromer szerint Mátyás jellemének alapvető vonásai. Ennek az értékítéletnek a foglalatát Kromernek az 1488. évhez fűzött összefoglalójában találjuk: „Mátyás pedig türelmetlen volt béke idején, s bár – vagy harccal, vagy galád szövetkezésekkel – igen sok birtokát elvette Ulászlónak, mégis nap mint nap még többet akart."[53] Mindhiába keresnénk tehát eredeti véleményeket Kromer az események után néhány évtizeddel írott munkájában: csak a lengyel történetírás jól ismert sztereotípiáit ismétli meg.

Hasonló eszközökkel írja le Mátyás tetteit és a király jellemrajzát Maciej Bielski krónikája, mely teljes mértékben Kromer alapján készült el.[54] A jellemzés homlokterében a magyar király hódítási vágya, galádsága és kivagyisága áll. Néha-néha még az alantas származásáról szóló vád is felbukkan. A szerző – a krakkói udvarnak címezve – külön kihangsúlyozza Erzsébet királyné, Jagelló Kázmér feleségének szerepét Mátyás házassági ajánlatainak elutasításában. Hunyadi Mátyás többször is megkérte Jagelló Hedvig kezét, ám „Erzsébet királynő még szóra sem méltatta, mondván, hogy ez a Mátyás parasztivadék, közönséges csirkefogó, egy ebadta havasalföldi, aki nem méltó hozzá."[55]

[47] M. Kromer: *Kronika Polska*. Sanok, 1857. 1077, 1159, 1201–1205, 1260, 1267, 1279.

[48] Kromer ismerte Bonfini művét, ám nemcsak hogy nem vette át Bonfini Mátyásról alkotott panegirikus értékítéleteit, hanem szemére hányta a talján történetírónak, hogy a Mátyásról szóló történet egészét a hízelgés hatja át. Vö. L. Finkel: Marcin Kromer, historyk XVI. wieku. Rozbiór krityczny. *Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny* 16 (1883) 359.

[49] M. Kromer, *Kronika* 1215, 1216, 1234.

[50] *Uo.* 1235.

[51] *Uo.* 1248.

[52] *Uo.* 1221, 1274.

[53] *Uo.* 1308.

[54] F. Finkel *i. m.* Dodatek II: Kilka uwag o Bielskim, 440.

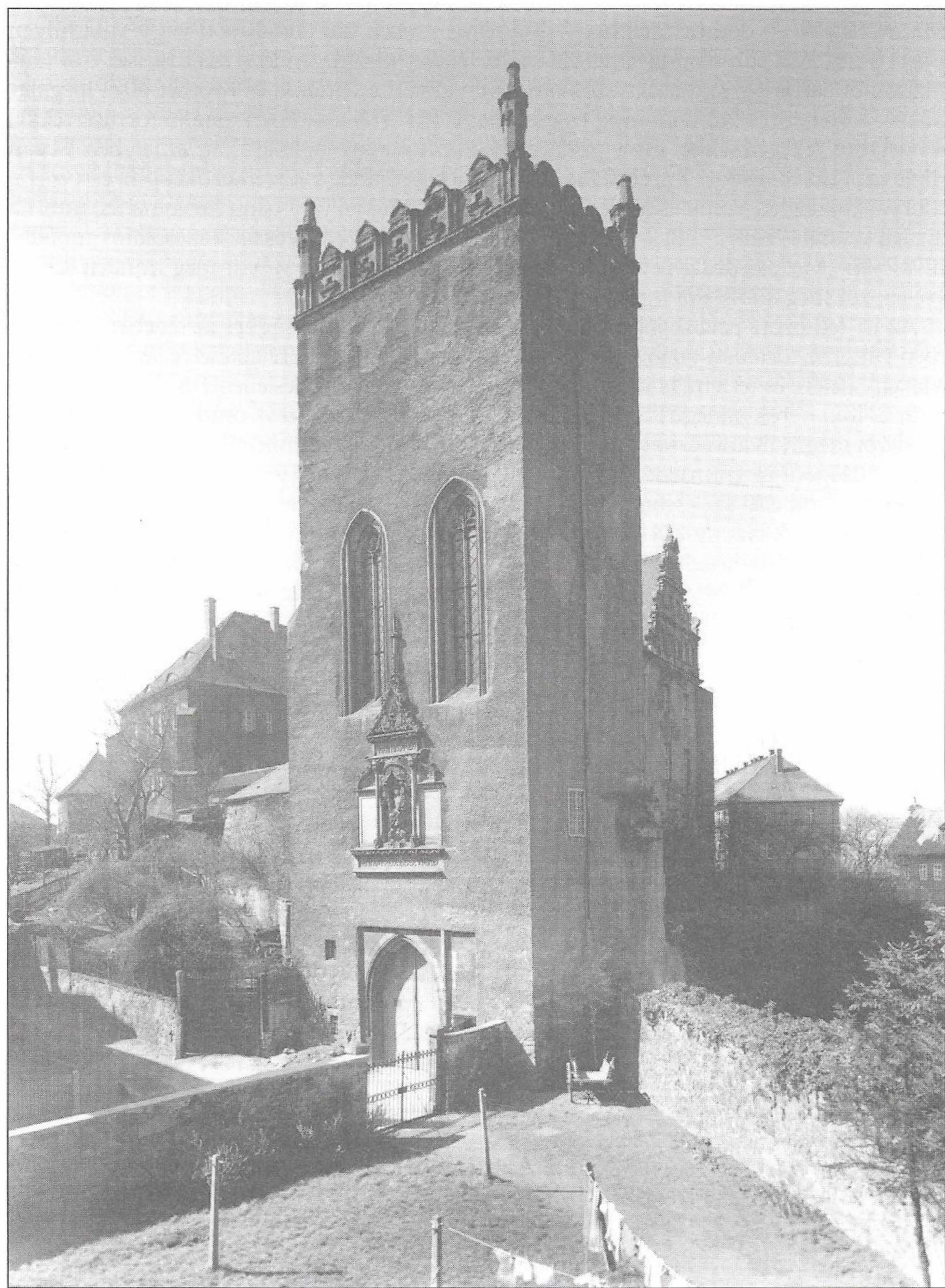
[55] M. Bielski: *Kronika polska*, t. III. Sanok, 1856. 833, 837, 841, 842, 850, 851, 852, 859.

Ma már nehezen dönthető el, hogy ez a leírás szóbeli hagyományon vagy valamilyen írásbeli információn alapult-e, vagy – a történetet kiszínezendő – csak Bielski írói fantáziájából pattant-e ki. Bielski azonban híven követi a Długosz és Kromer által megalapozott történetírói hagyományt, és csak nagy ritkán bocsátkozik önálló forrásértékkel rendelkező fejtegetésekbe, mint például a kołomyji eskü taglalásakor, amelyben István moldvai vajda fogadott hűséget Jagelló Kázmérnak, ahol a következőképp ír erről: „ha Mátyásnak kellett volna esküt tennie, még ezt is biztosan úgy tűntette volna fel, mintha a saját diadala lenne."[56] Bielski végül így foglalja össze Mátyással kapcsolatos mondanivalóját: „Mátyás pedig nem volt képes békében élni. Bécsben halt meg minden szomszédja, sőt még alattvalói legnagyobb örömére is."[57]

Az itt felhozott példák jól mutatják, hogy a 16. századi lengyel történetírás alapvetően Długosz történeti víziójának hatása alatt maradt, ami erre az esetre, azaz Hunyadi Mátyás életére és tetteire is vonatkozik. Ezek a vélemények éles ellentétben állnak a magyar és itáliai írók panegirikus felfogásával. Ám nem tekinthetők csupán szubjektív történetírói megnyilvánulásnak, melyek a magyar királlyal szembenálló állami és nemzeti tábor álláspontját tükrözik. Ma már világosan látszik, hogy a bennük megfogalmazott kifogások egy szélesebb, általánosabb rendszerbe illeszthetők be. A legújabb kutatási eredmények bizonyítják,[58] hogy a 15. és 16. századi lengyel történetírás nézőpontja minden ellenére is közelebb állt ahhoz a valóságképhez, amelyet a kortárs tudomány dolgozott ki, mint Mátyás honfitársainak a 15. századtól máig szinte változatlanul elragadtatott véleménye, mely megteremtette a „jó Mátyás király" képét.

(Ford. Bagi Dániel)

[56] *Uo.* 881.
[57] *Uo.* 884.
[58] J. Macek: *Jagellonský v k v českych zemich (1471–1526)*, t. I. Praha, 1992. 263–291.

Bautzen, az Ortenburg kaputornya északkelet felől

Papp Szilárd

Mátyás emlékezete Bautzenben*

A politikai háttér

1346-ban néhány felső-lausitzi város szövetséget kötött egymással. A szövetséget a hat királyi városról – Bautzen, Görlitz, Kamenz, Lauban, Löbau és Zittau – *Sechsstädtebund*nak nevezték el. A társulás a terület akkori uralkodójának, IV. Károly cseh királynak az engedélyével, sőt kifejezett támogatásával jött létre. Létrehozásának konkrét célja volt a felső-lausitzi utak egyre romló közbiztonságának a helyreállítása. A területen élő lovagok egy részének ugyanis rendszeres pénzszerzési forrásává vált az átutazó kereskedők kirablása, illetve túszul ejtése, ami ekkorra már elviselhetetlen méreteket öltött. A városok gazdasági életét egyre inkább gátló állapot nagyrészt annak volt a következménye, hogy Felső-Lausitznak soha nem volt saját uralkodója – leginkább a cseh király mondhatta magáénak a területet –, a központi hatalom pedig helytartó által képviseltette magát, éppen elég csekély mértékben ahhoz, hogy a helyi birtokosok egy részének önkényeskedése anarchisztikus állapotokhoz vezessen. A *Sechsstädtebund* középkori történetének mindez azonban csak a kezdetét jelentette. A szövetség gazdaságilag egyértelműen, de politikailag is gyorsan meghatározó elemévé vált Felső-Lausitznak. A tartományt kormányzó rendek sorában a *Sechsstädtebund* azonos súlyú lett, mint a nemesség, s ha papíron a vezető szerepet nem is tudta soha megszerezni, meghatározó gazdasági fölénye miatt a gyakorlatban sokszor érvényesítette akaratát a többi renddel szemben. Aligha véletlen, hogy a terület különböző nevei közt egészen a 16. század elejéig a *Sechsstädteland, Sechslande, Sechsstädte* megjelölések fordulnak elő a leggyakrabban.[1]

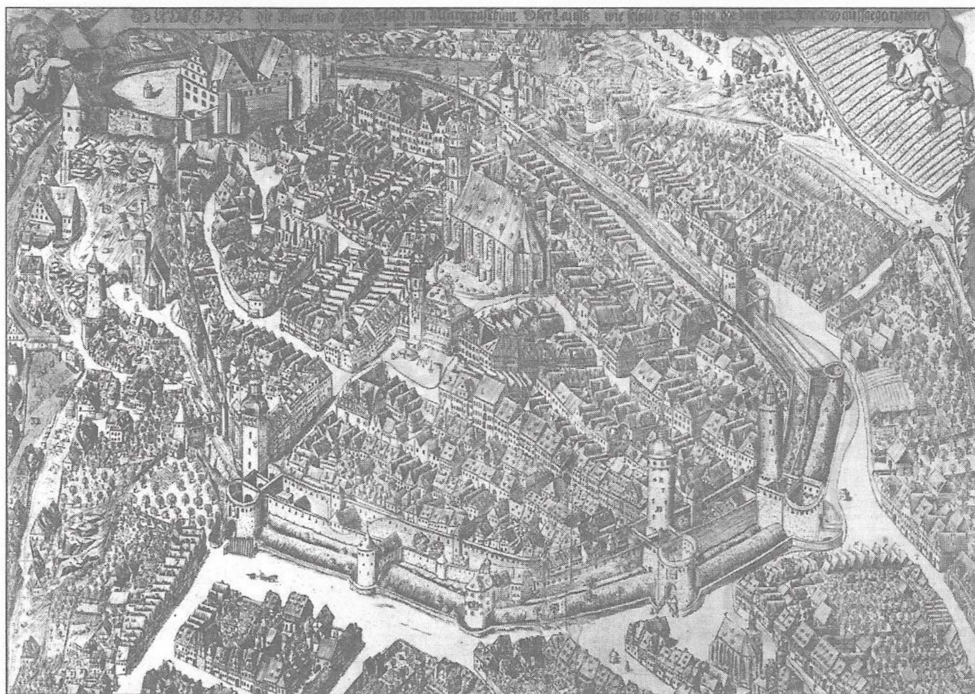
A szövetség vezető városa Bautzen volt. Ami gazdaságát és lélekszámát illeti, a 15. század végére e helyzet ugyan megváltozott, s ez idővel a dinamikusabban fejlődő, emiatt az irányító szerepet magának követelő Görlitz-cel konfliktusokhoz is vezetett, a város politikai elsősége azonban sohasem kérdőjeleződött meg komolyan.[2] A szövetségnek a rendekbe küldött képviselőit mindig bautzeni polgár vezette, a *Sechsstädtebund* által írt leveleket Bautzen város pecsétjével látták el, s a nekik küldött leveleket kizárólag a bautzeni városi tanácsnak volt joga felbontani. Ugyanígy a bautzeni tanács hatáskörébe

---

* Az alábbi szöveg eredetileg *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515* című, a Balassi Kiadónál 2005-ben kiadott könyv V. fejezetének első három részeként jelent meg. Apróbb változtatásokra csak a jegyzetekben került sor, azokon a helyeken, ahol akkor még kéziratban lévő, azóta megjelent írásokra, illetve a könyv egyéb fejezeteire történt hivatkozás. A képanyag az eredeti kiadásban lévő illusztrációkat tartalmazza, csökkentett számban.

[1] A szövetségre legutóbb ld. Blaschke 1997; a felső-lausitzi rendekre, Reymann 1902, 863–866; a terület elnevezésére Knothe, Hermann: Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von ältester Zeit bis Mitte des 16. Jahrhunderts. *Neues Lausitzisches Magazin* 53 (1877) 250–252.

[2] Reuther, Martin: Die Oberlausitz als Geschichtsraum. Wesen und Eigenart. *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 93 (1957) 107–110.

Bautzen látképe, részlet, Johann George Schreiber, 1709

tartozott a szövetség gyűléseinek a kiírása és levezetése is.[3] A *Sechsstädtebund*dal kapcsolatos e jogain már túlmutat, hogy a terület éppen aktuális uralkodójának a képviselőjét, a mindenkori *Landvogt*ot a bautzeni városházán összegyűlt rendek előtt hirdették ki, akik itt adták a beleegyezésüket az illető kinevezéséhez. A Felső-Lausitz kormányzásával összefüggő szokás persze annak volt a következménye, hogy a tartományi szintű közigazgatási hivatalok a *Landvogt*tal és közvetlen helyettesével, az *Amtshauptmann*-nal együtt mind Bautzenben székeltek, a város tehát hivatalosan is a terület fővárosa volt. Nem véletlen, hogy Felső-Lausitz rendi gyűlésének mindig Bautzen adott helyet.[4]

A hivatalos tartományi központ a városon belül elkülönült. A település északnyugati sarkán, a Spree fölé kiugró magas sziklán eredetileg valószínűleg határvárnak építették az Ortenburgot.[5] A vár a későbbiekben Felső-Lausitz mindenkori uralkodójának lett a tulajdona. Miután az uralkodók soha nem rezideáltak Bautzenben, a vár gyakorlatilag a helytartójuk, a *Landvogt* hivatalos székhelyeként és a tartomány igazgatási központjaként funkcionált. A várban kapott helyet például Felső-Lausitz kancelláriája, és a terület legfőbb bírósága is itt ülésezett évi három alkalommal.[6] Ha a *Landvogt*

[3] Reymann 1902, 864–866.
[4] Reymann 1902, 864, 868–869; Blaschke 1997, 24.
[5] KDM Bautzen 1909, 170.
[6] Reymann 1902, 209–210, 869.
[5] KDM Bautzen 1909, 170.
[6] Reymann 1902, 209–210, 869.

meghalt vagy uralkodóváltásra került a sor, a felső-lausitzi rendeknek jogukban állt az Ortenburgot „elfoglalni". A vár átvételével, mellyel a város polgársága mellett mindig két bautzeni nemes volt megbízva, azt próbálták megakadályozni, nehogy a tartomány által elutasított uralkodó vagy helytartó birtokába kerüljön az Ortenburg, s ezzel esetleg egész Felső-Lausitz. A várat csak az új *Landesherr* helytartójának adták megint át, miután az megerősítette a tartományt addigi kiváltságaiban.[7]

Bautzen, Ortenburg, Mátyás-emlék

Közvetlenül az 1469-es olmützi koronázás után Mátyást Boroszlóban nemcsak Szilézia nagy része, hanem a jobbára katolikus Felső-Lausitz is elfogadta uralkodójának. A király ekkor többek közt elismerte Bautzen jogát a vörös pecsétviasz használatára és a pénzverésre, s egy évvel később megerősítette a város egyéb privilégiumait is.[8] A tartomány és fővárosa azonban megpróbálta fenntartani a jogát az önálló politizálásra. Podjebrád halálakor például nem uralkodóját, Mátyást támogatta a cseh trón elnyerésében, hanem Albert szász herceget. Az 1471-ben végül is Podjebrád utódjául választott Jagelló Ulászló, aki ekkor még nem ismerte el a magyar király fennhatóságát a cseh melléktartományok felett, mégis hiába követelte Mátyás ellenében Felső-Lausitz hódolatát.[9] Úgy tűnik, minél nagyobb önállósága érdekében a *Sechsstädteland* megpróbált lavírozni a terület feletti uralkodói jogokért versengő jelöltek közt. Mátyásnál persze aligha tüntette fel ezzel jó színben magát. Tartomány és királya között egyre kevésbé volt felhőtlen a viszony, amihez persze Mátyás is bőven szolgáltatott okot. Az általa kinevezett, soha nem felső-lausitzi származású *Landvogt*ok alig tartózkodtak a tartományban, így ügyeivel sem igen foglalkoztak, s a király a hetvenes évek első felében több alkalommal igényelt katonai segítséget a városoktól, illetve vetett ki adót háborús kiadásai fedezésére.[10] A tartomány nyílt ellenállására az olmützi szerződés következtében került sor. Az 1479-es, Ulászló és Mátyás között kötött szerződésben Csehország melléktartományai, Morvaország, Szilézia és a két Lausitz hivatalosan is Mátyáshoz került, s ezeket a cseh uralkodó csak halála után válthatta volna ki 400.000 magyar aranyforint, tehát meglehetősen magas összeg ellenében. Amíg azonban a pénz nem került kifizetésre, e területek Magyarországhoz tartoztak, függetlenül attól, hogy uralkodója viselte-e a

[7] A vár „elfoglalására" az első adat 1419-ből származik, Knothe 1877, 271; Reymann 1902, 867–868.

[8] Wilke, Karl: *Chronik der Stadt Budissin*. Budissin 1843, 89–91; Reymann 1902, 29.

[9] Knothe 1877, 298; Scheltz, Theodor: Gesammt Geschichte der Ober- und Niederlausitz. *Neues Lausitzisches Magazin* 58 (1882) 133–137.

[10] Scheltz, Theodor: Gesammt Geschichte der Ober- und Niederlausitz. *Neues Lausitzisches Magazin* 58 (1882) 308–309; Reymann 1902, 29.

cseh királyi címet.[11] A szerződés megkötése után, 1479 októberében Mátyás Boroszlóban sziléziai tartományi gyűlést hívott össze, melyen Filipecz Jánossal és Georg von Steinnel képviseltette magát. A gyűlésre meghívta a többi melléktartományt is, hogy írásbeli hódolatukkal ratifikálják az éppen megkötött olmützi megállapodást. Felső-Lausitzot a bautzeni polgármester, Balthasar Pretsch képviselte, aki azonban az okirat aláírása nélkül távozott Boroszlóból, s a felső-lausitzi rendek – egyedül a melléktartományok közül – sem a későbbiekben hozzájuk küldött követek, sem a király többszöri fenyegetése ellenére nem voltak hajlandók megpecsételni a szerződést. Két dolgot kifogásoltak: egyrészt nehezményezték, hogy új uralkodójuk iránt 1469-ben egyszer már kifejezett hódolatukat újra meg kell ismételniük, ráadásul írásban, amit a király részéről megnyilvánuló bizalmatlanság jeleként értékeltek. Másrészt a Mátyás által 1469-ben megerősített azon privilégiumuk bekövetkezhető csorbulását kifogásolták, mely szerint Felső-Lausitzot nem lehet Csehországtól elválasztani, elzálogosítani vagy eladni. Abban az esetben ugyanis, ha Mátyás halála után a magyar és a cseh királyi cím nem egy kézben lesz és a megállapított összeget Csehország nem fizeti ki, a tartomány gyakorlatilag Magyarország részévé válik, ráadásul az olmützi szerződés egy következő pontja alapján, amely kimondja, hogy a melléktartományoknak kötelező támogatniuk Magyarországot az ellenségeivel való harcában, akár még Csehországgal is összeütközésbe kerülhet. A felső-lausitzi rendek vonakodásukban egészen addig mentek, hogy 1480 márciusában küldöttséget menesztettek Ulászlóhoz Prágába. Szándékukat, hogy a cseh király avatkozzon be sérelmük orvoslása érdekében, Ulászló tevőlegesen nem támogatta, Olmütz után ugyanis nyilvánvalóan nem akart ezzel kapcsolatos bonyodalmakat gerjeszteni.[12]

Mátyás 1481-ben Filipecz János helyére Georg von Steint nevezte ki Felső-Lausitz *Landvogt*jává.[13] Stein, aki korábban többek közt III. Frigyes és Podjebrád György szolgálatában is állt, utóbbi halálakor szegődött el Mátyás udvarába.[14] A céltudatos és nagyra törő Stein kinevezése csak rontott a feszültségekkel már amúgy is terhelt helyzeten. Az új helytartó ugyanis egy pillanatig sem mondott le arról, hogy a tartománytól kierőszakolja az olmützi szerződés ratifikálását. Mindettől nyilvánvalóan nem függetlenül a bautzeni polgármester, Pretsch és az uralkodó székhelye, az Ortenburg körül is kipattant egy konfliktus. A vár kiépítését eredetileg a felső-lausitzi rendek indítványozták Mátyásnál, az építkezés nyilvánvalóan Stein hatáskörébe tartozott.[15] Pretsch 1485-ben a vár munkálataival kapcsolatos félelmeinek nyilvánosan adott hangot. Kifogásolta, hogy Mátyás a vár tövénél a város tulajdonában lévő malmot istálló építése céljából meg akarta szerezni, hogy az átépítés új épületszárnyakra is kiterjedt, és hogy a város, sőt a tartomány biztonsági szempontjai miatt a vár Spree felőli oldalán kialakított két kapu nem megfelelő.[16] A polgármester és a város azonban nyilvánvalóan az Ortenburgnak mint hatalmi központnak a kiépítését, az általuk bizonyos szemszögből megkérdőjelezett hatalomnak a látványos demonstrálását nem nézte egy idő után jó szemmel, a felhozott

[11] Grieger 1983, 165–167.
[12] Grieger 1983, 167–171.
[13] A kinevező oklevelet ld. Nehring, Karl: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. I. *Levéltári Közlemények* 47 (1976) 109. (141. sz.)
[14] Életére ld. Kneschke 1913 (a disszertáció fénymásolatát Kiséry Andrásnak köszönöm); Markgraf, Hermann: Georg von Stein. In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Bd. 35. Leipzig 1893, 608–613.
[15] Scriptores 1841, 305.
[16] A történetet az egykorú zittaui évkönyvekből ismerjük, ld. Scriptores 1839, 94–99.

kifogások önmagukban ugyanis aligha állták meg a helyüket. Álláspontjuknak az aktuális politikai szituáció mellett Felső-Lausitzban messzire visszanyúló történeti magyarázata is van. A *Sechsstädtebund* megalakulása után, 1355-ben IV. Károly engedélyezte a szövetségnek, hogy a rablólovagok várait elfoglalják és lerombolják, a tulajdonosoknak pedig megtiltotta az erősségek újjáépítését. Ráadásul jogorvoslatért a kárvallottak csak az adott városhoz fordulhattak.[17] A huszita háborúk alatt e folyamat folytatódott, mivel a szövetség megpróbálta a nemesektől a váraikat megvenni, majd lerombolta azokat, nehogy az eretnekek befészkeljék magukat az erősségekbe.[18] Felső-Lausitzban így gyakorlatilag alig maradt vár, s noha az Ortenburg a tartomány felett uralkodói jogokat gyakorló, tehát egyben a területet védelmező hatalom szimbóluma volt, e hatalom megkérdőjelezése esetén a vár gyorsan más értelmet nyerhetett, kiépítését és megerősítését ellenséges magatartásként, akár provokációként is fel lehetett fogni.

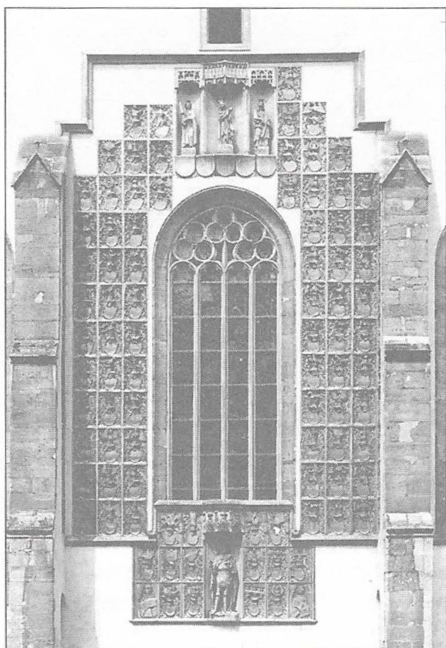

Prága, óvárosi hídtorony, a keleti homlokzat szoborkompozíciója

Hogy miről is volt valójában szó és az ügy milyen súllyal esett latba, elárulja Mátyás és Stein válaszlépése. A király a boroszlói püspökkel állítólag megüzente, hogy „...wir wundern vnss, dass manne und stethe sorgen, wye wir vnser slos bawen; sorge wir doch nicht, wu sy jre bawen...", majd parancsba adta az egyik kapu, illetve az istálló megépítését.[19] Stein pedig még abban az évben előbb a tartományi gyűlésen, majd Felső-Lausitz követeinek a jelenlétében Mátyás előtt is zendülés szításával és felségárulással vádolta meg a bautzeni polgármestert. A király személyesen akart Pretsch felett ítélkezni, de a polgármesterét védő Bautzen – egyébként Görlitz és Lauban tiltakozása ellenére – kérvényben próbálta meg elérni, hogy Pretscht a tartományi gyűlés előtt vonják felelősségre, ami nyilvánvalóan kevésbé súlyos következményekkel járt volna. A kérvény azonban elkésett, Pretschnek már korábban meg kellett volna jelennie a királyi udvarban, így a polgármestert családjával együtt végül is száműzték Bautzenből.[20] A királynak és helytartójának a számítása azonban így sem vált be teljesen, a felső-lausitzi rendeket mindezek után sem lehetett rávenni az olmützi szerződés megpecsételésére, és a központi hatalom bizonyos fokú tehetetlenségére utal az is, hogy Pretsch néhány év múlva visszatért Bautzenbe, sőt Mátyás halála után a hivatalába is visszakerült.[21]

A közvetlenül Mátyás halála után bekövetkezett bautzeni események egyenes következményei voltak a király felső-lausitzi uralma alatt kialakult helyzetnek. Stein nem volt hajlandó a bautzeniek kérésére az Ortenburgot átadni, és miután néhány szolgáját a városban elfogták, a boroszlói püspöktől próbált segítséget kérni. Az elutasító válasz ráébresztette, hogy aligha tudja magát Bautzenben sokáig tartani, félve viszont a

[17] Knothe 1877, 247.
[18] Knothe 1877, 276.
[19] Scriptores 1839, 98.
[20] Scriptores 1839, 94–99; Kneschke 1913, 85–86.
[21] Reymann 1902, 34; Kneschke 1913, 102.

Bécsújhely, várkápolna, III. Frigyes címerfala

város bosszújától, a görlitzi tanácstól kíséretet kért meneküléséhez. E döntését nyilván az is siettette, hogy a felső-lausitzi rendek már április 27-én biztosították hódolatukról Ulászlót, amennyiben a cseh uralkodó kötelezi magát, hogy privilégiumaik megerősítése mellett *Landsvogt*nak nem Georg von Steint nevezi ki újra. Végül is részben bautzeni, részben görlitzi testőrök által biztosítva, a bukott helytartó egy hónappal Mátyás halála után ingóságait hátrahagyva előbb Görlitzbe távozott, majd hamarosan elhagyta Lausitzot is.[22]

A fentiekben vázolt politikai történések meglehetősen pontos magyarázatul szolgálnak ahhoz, milyen körülmények közt és milyen céllal örökítették meg ily nagy szabású alkotással Mátyás „...bölcs, emberséges kormányzásának emlékét", mégpedig „...abban a tartományban, mely leginkább ragaszkodott a magyar királyhoz."[23] A korábbi elképzeléseknek jobbára ellentmondó politikai háttér mellett az emlék ikonográfiai és stílusvizsgálata is szolgálhat még adalékokkal emelésének indítékairól, megrendelőinek a politika szolgálatába állított reprezentációs elképzeléseiről.

Ikonográfiai előképek

Az Ortenburg átépítésének az idejét csak nagyjából lehet meghatározni. Két évről vannak arra nézve adataink, hogy biztosan folyt az építkezés. 1485-ben Mátyás egy ácsot és két kőművest kért Lauban városától a bautzeni vár munkálataihoz, és ebben az évben pattant ki az átépítés miatt a Pretsch-féle botrány is.[24] A Mátyás-emléken látható 1486-os évszám pedig bizonyosan utal a váron történő konkrét munkálatokra is. Az átépítés pontos kezdetére nézve egy másodkézből származó adattal rendelkezünk. Benjamin Leuber 1649-ben egy mára eltűnt bautzeni évkönyv 1483-as bejegyzésére hivatkozva azt állította, hogy az átépítés ebben az esztendőben indult meg. Egy egykorú forrás szerint annyi bizonyos, hogy Mátyás ebben az évben parancsolta meg Georg von Steinnek az Ortenburg kiépítését.[25] A munkálatok befejezésének időpontja nem ismert, az általában elfogadott 1486-os évszám egy 1714-ben megjelent könyvig követhető vissza, melyben egyszerűen a Mátyás-emléken látható feliratot értelmezték így.[26] A vár ingósá-

[22] Scriptores 1841, 405–407; ld. továbbá Kneschke 1913, 112–113, 120.
[23] Az idézeteket ld. Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, 1985, 201.
[24] *Verzeichnis Oberlausitzischer Urkunden*. I. Görlitz 1799, 153; Scriptores 1839, 206–207.
[25] Wenzel 2006, 85, 92.
[26] Großer, Samuel: *Lausitzische Merckwürdigkeiten*. I. Leipzig-Budissin 1714, 151.

IV. Rudolf első lovaspecsétjének hátoldala, 1359

Mátyás kettős felségpecsétjének előoldala, 1464

III. Frigyes osztrák főhercegi pecsétjének előoldala, 1459

gairól az 1490-es uralkodóváltás alkalmával felvett jegyzőkönyv alapján valószínűnek tűnik, hogy az építkezés nagy része ekkorra már befejeződött.[27]

Az Ortenburgban ma viszonylag sok középkori részlet látható. Az át- és újjáépítésekkel, melyek főként a harmincéves háború pusztításainak a következményei voltak, a középkori állapotot ugyan jelentősen megváltoztatták, a főépület a körítőfalaiban és azok számos részletében azonban megőrizte késő középkori formáját.[28] Az egyetlen építmény, melyben a falakon kívül is jelentősebb mértékben maradtak fenn gótikus részletek és eredeti terek, a vár északkeleti sarkának késő középkori kaputornya.[29] A Mátyás trónoló alakját ábrázoló emlék e torony első emeletének a város felé forduló keleti homlokzatán, a kapuátjáró felett található.[30]

A hatalmi jogokat gyakorló tulajdonos identifikációjának céljából a kaputornyon, a bejárat felett elhelyezett szoborciklus hagyománya messzire vezethető vissza a középkorban. Ha a tartalmi kontextus a fennmaradt példáknál alapvetően párhuzamba is állítható, a megvalósítás természetesen soha nem volt független a kor reprezentációjának divatjától, illetve konkrét aktuálpolitikai eseményektől. Eltekintve az alapsémától, az emlékek eltérő megformálása ezért nem meglepő, még az egymástól nem túl nagy időkülönbséggel született példák esetében sem.[31] A 13. század harmincas éveiben II. Frigyes által építtetett, s csak rekonstrukciókból ismert capuai hídtorony homlokzatának a kö-

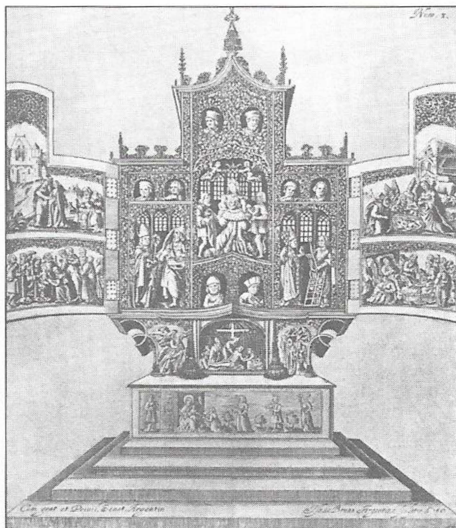
[27] Marx, Kurt: Wie die Ortenburg im Jahre 1490 ausgestattet war. *Bautzener Geschichtshefte* 14 (1936) 25–27; a forrás építészettörténeti értékelését ld. Wenzel 2006.

[28] KDM Bautzen 1909, 170–182; a vár Mátyás kori kiépítésére részletesen ld. Wenzel 2006.

[29] A torony második emeletén található várkápolnára, mely a Mátyás-emlékkel egy időben épült, s nagyrészt eredeti formájában fennmaradt ld. Boetticher, W. von: Die Schloßkapelle zu Bautzen. *Neues Lausitzisches Magazin* 70 (1894) 25-47; Rauda 1905, 5–20; KDM Bautzen 1909, 186–191; Stevens, Ulrich: *Burgkapellen in deutschen Sprachraum.* Köln, 1978, 215–216; Papp, Szilárd: Das Denkmal des Königs Matthias Corvinus und die St. Georgskapelle in der Bautzener Ortenburg. In: *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft.* Hg. Torbus, Tomasz. Ostfildern 2006, 109–110.

[30] A Mátyás-emlék egyetlen részletesebb, főleg a stílusösszefüggésekkel foglalkozó hazai tárgyalását ld. Marosi 1972, 547–549; legutóbbi említését több pontatlansággal ld. Warnke, Martin: *Spätmittelalter und Frühe Neuzeit (Geschichte der deutschen Kunst II.)* München, 1999, 148.

[31] A témára összefoglalóan ld. Dunk, Thomas von der: *Das Deutsche Denkmal.* Köln - Weimar - Wien 1999.

Nicolaus Hagenauer straßburgi Fronaltara Isaac Brunn metszete, 1617

zépső részén, a kapu felett egykor sokalakos szoboregyüttes foglalt helyet.[32] A kompozíció bizonyos részeinek értelmezése ingadozik ugyan, de a középpontban, a legnagyobb fülkében trónoló alaknak a császárral való azonosítása egyértelmű. Ez pedig attól függetlenül, hogy az alatta lévő tondó mellszobra mint *Iustitia imperialis*, avagy *Capua fidelis* értelmezhető, a legalapvetőbb szinten a városnak a császár uralma alá való tartozását jelzi.[33] Az antik előképekre erősen támaszkodó mű további ikonográfiai szintjeire is feltűnően hasonlít annak a prágai hídtoronynak a programja, melyet uralkodói felfogásában, intézményrendszerében és reprezentációjában is egyértelműen elődjét és előképét, II. Frigyest követő IV. Károly építtetett.[34] A korszak heraldika adta lehetőségeit messzemenően kiaknázó prágai kompozíció az egykorú felségpecsétek elemeivel is összefüggésbe hozható.[35] Tulajdonképpen mindkét műfaj esetében ugyanarról a célról van szó, az előbbinél a monumentalitás magától értetődően igazodik a megcélzott közönséghez. Prágában a Szent Vitust közrefogó, felségjelvényeikkel ábrázolt trónoló uralkodók baldachin alatt helyezkednek el, s a birodalom területeit megjelenítő címerek keretezik az alakokat. A kompozíció az óváros szélén álló toronynak az óváros felé forduló oldalán kapott helyet. A legfelső világi hatalom így folyamatosan jelen volt a királyi jogokkal rendelkező, tehát az uralkodójától közvetlenül függő városban, s beszélő névtáblaként készített fel a császárság hatalmi központjához vezető út elején.[36] Károly fiának, Zsigmondnak talán egy hasonló, mindenesetre kisebb programja sejthető egy nyilvánvalóan szoborciklusnak helyet adó homlokzaton, sajnos a kompozíciónak mára már csak a hűlt helyén. A későn kiépíteni kezdett, birodalmi központnak szánt pozsonyi vár keleti, város felé forduló kaputornyán szobroknak szánt

[32] Willemsen, Carl Arnold: *Kaiser Friedrichs II. Triumphtor zu Capua. Ein Denkmal Hohenstaufischer Kunst in Süditalien.* Wiesbaden 1953.

[33] A császár alakjára ld. Claussen, Peter Cornelius: Die Statue Friedrichs II. vom Brückentor in Capua (1234–1239). In: *Festschrift für Hartmut Biermann.* Hg. Andreas, Christoph. Weinheim 1990, 19–39; a szoborciklus különböző ikonográfiai magyarázatait és a korábbi irodalmat összefoglalja, Beyer 2000, 54–58.

[34] A Luxemburgi reprezentációjának a Stauf uralkodóra utaló vonásairól ld. a korábbi irodalommal, Bering, Kunibert: Die Bauten Karls IV. in Prag und Karlstein: Ein Reflex staufischer Konzepte? In: Bering, Kunibert - Mönig, Roland: *Herrschaftsbewusstsein und Herrschaftzeichen. Zur Rezeption staufischer Architeturformen in der Baupropaganda des 13. und 14. Jahrhunderts.* Essen 1988, 91–124.

[35] Homolka, Jaromír: Zu den ikonographischen Programmen Karls IV. In: Parler 1978, II. 616.

[36] A torony szoborkompozíciójának ikonográfiájához ld. Chadraba, Rudolf: Zur Ikonographie der thronenden Herrscherfiguren am Altstädter Brückenturm in Prag. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität Jena. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 30 (1981) 411–418; nagyjából száz évvel később az óvárosi hídtorony példája alapján Prágában egy újabb, címerekkel gazdagon díszített torony, az ún. lőportorony épült fel, ld. Šperling, Ivan: Reiskova sochařsvá výzdoba prašné brány. *Umění* 13 (1965) 403–418.

fülkék díszítik az átjáró feletti falrészt. A szobrok, illetve az általuk megjeleníteni kívánt mondanivaló a megrendelő számára olyan fontos lehetett, hogy valószínűleg emiatt borította fel az építész egy lényeges ponton a kaput keretező architektonikus tagolás rendszerét.[37] Egészen konkrét politikai-jogi eseményekkel kapcsolható össze Zsigmond császári utódjának, III. Frigyesnek bécsújhelyi címerfala. Az 1452-ben császárrá koronázott Frigyes egy évvel később megerősítette elődjének és példaképének, IV. Rudolfnak azt a *Privilegium maius*át, melyet Rudolf 1359-ben a kifundált főhercegi rangját bizonyítandó hamisított, miután Ausztriának nem sikerült választófejedelmi jogokat kapnia.[38] A címerfal alsó része, közepén Frigyes hercegi koronát viselő, álló alakjával, kétoldalt a Habsburg-tartományokat megjelenítő címerekkel nyilvánvalóan a Rudolf első, nagy lovaspecsétjének a hátoldalán látható elrendezést másolja, amit Frigyes már 1438-as hercegi pecsétjéhez is felhasznált.[39] Ehhez kapcsolódik a címerfal felső része, mely díszpéldája a konstruált uralkodói legitimáció kinyilvánításának. Az itt látható címerek Leopold Stainreuter 14. század második feléből származó, *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften* címmel ellátott krónikájára vezethetők vissza, melyben Ausztria legendákba vesző uralkodóinak a genealógiája van előadva, az egyes személyek címereinek a leírásával együtt.[40] A bécsújhelyi mű Frigyes amúgy is tobzódó címerreprezentációjának a csúcspontját jelentette, s közvetlen követésre fia innsbrucki rezidenciájának egyik kaputornyán talált.[41] Vajon véletlen-e, hogy a bautzeni emlékkel kapcsolatban eddig tárgyalt példák mindegyike császári megrendelésre készült? Megerősítheti-e a feltételezést, mely szerint Mátyásnak komolyan szándékában állt e titulus megszerzése, hogy Bautzenben épp e művek sorába illeszthető alkotás született?

Érdemes e ponton a közép-európai összefüggésből dél felé újra kitekinteni. Mátyás reprezentációjának itáliai kontextusai alapján ugyanis felmerülhet, hogy a bautzeni emlékkel kapcsolatban szerepet játszottak déli előképek is. Nápoly nemcsak azért tűnik megfelelő példának, mert a Castel Nuovo kapuja e műfajnak az első reneszánsz feldolgozása, s mert Mátyás Beatrix, tehát a kaput állíttató I. Alfonz unokája révén a legközvetlenebb kapcsolatban állt a terület uralkodócsaládjával, hanem mert az alkotás

---

[37] A kaputoronyra ld. Fiala, Andrej: Gotická architektúra Bratislavského hradu. *Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského* 20 (1969) 25–28; a pozsonyi kaputorony és a prágai óvárosi hídtorony hasonló elhelyezkedésére és funkciójára ld. Žáry, Juraj - Bagin, Anton - Rusina, Ivan - Toranova, Eva: Der Martinsdom in Bratislava. Bratislava, 1990, 56; a torony keleti homlokzatán a kaput keretező két falpillér fent egy-egy szoborfülkében folytatódik. Emiatt a középen ívelő szamárhátív nem a pillérekről indul, hanem a közvetlenül mellettük elhelyezkedő konzolokról, felborítva a szerkezet egyensúlyát és átláthatóságát, ráadásul az eredeti elképzeléshez képest valószínűleg megkétszerezve a fiálék számát is.

[38] Az oklevélre ld. Lhotsky, Alphons: *Privilegium Maius. Die Geschichte einer Urkunde.* Wien 1957.

[39] Lhotsky, Alphons: Bauwerke und Sammlungen Kaiser Friedrichs III. und seines Sohnes Maximilian I. In: Uő. *Aufsätze und Vorträge.* II. Hg. Wagner, Hans - Koller, Heinrich. Wien 1971, 245–246; Feuchtmüller, Rupert: Die kirchliche Baukunst am Hof des Kaisers und ihre Auswirkungen. In: *Friedrich III. Kaiserresidenz Wiener Neustadt (St. Peter an der Sperr, Wiener Neustadt).* Wiener Neustadt 1966, 203–204; Hertlein 1977, 300.

[40] A krónikára ld. Lhotsky, Alphons: *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs.* Graz - Köln 1963, 311–319; érdemes lenne megvizsgálni, milyen politikai szituáció játszhatott közre abban, hogy a krónikában az uralkodók jelentős részével kapcsolatban közvetlen magyar származásra utalnak, s volt-e ennek esetleg szerepe a magyar trónigényét reprezentációján keresztül is mindig hangsúlyozó III. Frigyesnél a címerfal kialakításakor.

[41] A két Habsburg-uralkodó reprezentációjánál a címerek felhasználását egy augsburgi példa kapcsán Peter Halm foglalta össze, Die „Fier Gulden Stain" in der Dominikanerkirche zu Augsburg. In: *Studien zur Geschichte der Europäischen Plastik.* Festschrift Theodor Müller. Hg. Martin, Kurt - Soehner, Halldor - Steingräber, Erich - Weihrauch, Hans R. München 1965, 195–222, főleg 201–205.

Bautzen, Ortenburg, Mátyás-emlék, a király feje profilnézetből

létrejöttét magyarázó nápolyi politikai helyzet sok hasonlóságot mutatott a magyar király felső-lausitzi uralmával. Aragóniai Alfonzt 1420-ban hívták segítségül a dél-itáliai területekért folytatott harcba, amiért jutalmul a nápolyi trón örökségét kapta. A terület lassú megszerzése után a várost és trónját csak 1442-ben tudta véglegesen elfoglalni, az Anjoukkal ellentétben azonban még hosszú ideig idegen, kívülről jött uralkodóként tekintettek rá. Új királysága nem csak saját magának volt fontos, egyetlen, törvénytelen fiának, aki Nápolyban I. Ferdinánd néven követte a trónon, Aragóniában aligha tudta volna biztosítani az utódlást.[42] Az új terület megszerzése tehát ugyanúgy összefonódott az örökösödés problémájával, mint a cseh melléktartományok és Corvin János esetében, még akkor is, ha utóbbinál eredetileg nem ez volt a cél. Alfonz a legitimitását az antik Nápoly mitológiai alapítója, Parthenope emlékezetének a felélesztésével próbálta biztosítani, s az általa alapjaiban újjáépíttetett Castel Nuovo kapuját részben a helyi, Anjou-síremléképítészet, részben a capuai hídtorony, de mindenekelőtt az antik diadalívek alapján készíttette el. A szigorúan ókori építészeti formákat alkalmazó, többszintes építmény központi részén 1443-as nápolyi diadalmenetének az ábrázolása a várost alapító szirén sírjára való utalással együtt jelenik meg.[43]

Bautzenben a megbízó mégsem itáliai előképekre támaszkodott. Minden eltérése ellenére a Mátyás-emlék kompozíciója ugyanis egyértelműen a felségpecsétek gótikus ábrázolásaira vezethető vissza.[44] Már a 14. század első felében feltűnnek e pecséteken a trónoló uralkodó két oldalán címerek. Ezek száma a későbbiekben megnő, s az uralkodó alakját keretező, egyre bonyolultabb és nagyobb baldachinos építmények oldalsó, architektonikus részei az egymás alatt elhelyezkedő címerpajzsokat is magukba foglalták.[45] Mátyás 1464-ben készíttetett magának kettős felségpecsétet, azután, hogy a III. Frigyes birtokában lévő koronát óriási pénzösszegért visszaváltotta, s immár minden szabálynak megfelelően Székesfehérváron újrakoronázták.[46] A pecsét előoldalának közepén Mátyás trónol, felette fülkékből összeálló baldachin látható,

[42] Beyer 2000, 18–20.

[43] Részletesen ld. Beyer 2000, 13–58.

[44] Balogh Jolán először a bautzeni emlék alakját kötötte össze Mátyás felségpecsétjének uralkodó-ábrázolásával (Balogh 1940, 464), a schallaburgi katalógusban pedig már az egész emlékkel kapcsolatban felvetette a pecsét előképszerepét (Schallaburg 1982, 206).

[45] A magyar uralkodók felségpecsétjeire ld. MM 1300–1470 megfelelő fejezeteit, valamint, Bodor Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica* 8 (1980) 17–24; a német uralkodókhoz, Posse, Otto: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913.* I–V. Dresden 1909–1913.

[46] Kumorovitz L. Bernát: Mátyás király pecsétei. *Turul* 46 (1932) 6–9.

Dombormű címerrel és címertartó alakokkal, Trier, Dietrichstraße 40.

kétoldalt pedig e baldachint megtámasztó pillérek és támívek jelennek meg. Az ezeket díszítő fülkékben részben angyalok által tartott címerek láthatók egymás felett.[47] A bautzeni emlék kompozíciója nagy vonalaiban ugyan hasonlít ehhez az elrendezéshez, de a Mátyással szorosabb politikai összeköttetésben lévő uralkodók pecsétjei közt az emlékhez jóval közelebb állót is találni. Az elrendezés Frigyes 1459-ben készített osztrák főhercegi pecsétjéhez áll a legközelebb.[48] Az uralkodó két oldalán sorakozó négy-négy címer közvetlenül egymás alatt jelenik meg a két oldalsó rész architektonikus keretezésén belül, fülkék és címertartó alakok tagolása nélkül. A pecsétet az is összeköti a felső-lausitzi emlékkel, hogy Frigyes lábai mellett a felségpecséteknél ritkán alkalmazott oroszlánfigurák jelennek meg, s Bautzenben is kuporog a király lábai alatt egy oroszlán.[49] Hogy Mátyás saját pecsétjéhez képest a bautzeni címertábla és a Frigyes pecsétje közt fennálló szorosabb hasonlóság tudatos átvétel eredménye volt-e, nehezen eldönthető kérdés.[50] Mindenesetre a pecsétkompozíciók előképszerepe nemcsak a bécsújhelyi címerfalon figyelhető meg a császári reprezentáció monumentális alkotásaival kapcsolatban, hanem Frigyes síremlékénél is, s e jelenség aligha máshonnan volt ismert a bautzeni mű megrendelőjének, mint a császári udvarból.[51]

A bautzeni emlék középső részét vizsgálva a felségpecsétek ábrázolásaihoz képest több olyan, részben tartalmilag is jelentős eltérés tűnik fel, melyek egy részét esetleg Mátyás

---

[47] A felségpecsétnek III. Frigyes hercegi pecsétjével nincs szoros formai kapcsolata (MM 1300–1470, 746).

[48] Sava, Karl von: Die Siegel der österreichischen Regenten. VII. *MkkCC* 16 (1871) 22–23.

[49] Oroszlánt ilyen elhelyezésben V. László 1454-es osztrák hercegi pecsétjén is látni, Sava, Karl von: Die Siegel der österreichischen Regenten. V. *MkkCC* 14 (1869) 193–194.

[50] A császár és a király olyan eleven diplomáciai kapcsolatban volt egymással, hogy a másik fél pecsétjeinek ismerete nyilvánvaló.

[51] Frigyes síremlékének és pecsétjének összefüggésére ld. Hertlein 1977, 300; Saliger, Arthur: Kunsthistorische Aspekte zum Grabmal Kaiser Friedrichs III. im Wiener Stephansdom. *Wiener Geschichtsblätter* 48 (1993) 149. Mátyás pecsét-kompozícióinak átvétele a Frigyeshez köthető példáknál későbbi időből szintén ismert. A kassai Szent Erzsébet templom déli tornyának a déli oldalán, a legfelső szinten a király 1464. évi, második titkos pecsétjével, illetve felségpecsétjének a hátoldalával megegyező ábrázolás látható. A karéjos keretezéstől eltekintve a dombormű nemcsak elrendezésében, hanem címereinek sorrendjében is teljesen egyezik az előbbi pecsétábrával. Mátyás 1468-ban öt, majd 1472-ben újabb tíz évre elengedte a város újévi adóját, hogy azt a plébániatemplom építésére fordítsák, s egyszer sóadományt is tett ugyanezzel a céllal. A címerábrázolás nyilvánvalóan összefüggésben van az adományokkal, de ebben az esetben a dombormű megbízója inkább a város lehetett, s nem a király (az okleveleket ld. Wick Béla: *A kassai Szent Erzsébet dóm.* Kassa 1936, 30–31; a címer képét, uő.: *Kassa története és műemlékei.* Kassa 1941, 32–33. oldal között); a kassaihoz nagyon hasonló címeregyüttes a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának első metszeteként is megjelenik. A kiadó, Theobald Feger a művet Mátyásnak ajánlotta (Soltész, Elisabeth: Über zwei Holzschnitte der Augsburger Thuróczy-Chronik. *Gutenberg Jahrbuch* 68 (1993) 94–96). A Mátyás-kor egyéb címeregyütteseiről, illetve ezek közül néhánynak a III. Frigyes címerreprezentációjához való viszonyáról ld. a visegrádi úgynevezett címeres zárt erkéllyel és egy visegrádi kályhával kapcsolatban, Buzás Gergely - Lővei Pál: A visegrádi királyi palota Má-

„E. S. mester", Madonna baldachin alatt, 1467 (L 76)

fent vázolt, felső-lausitzi uralmának a történései magyarázhatnak. A király nem uralkodói ornátusban jelenik meg, vállára boruló, s elöl, térdein is átvetett palástja alatt teljes páncélruha fedi. Talán ezzel hozható összefüggésbe a jobbján lebegő angyal kezében tartott kard, s esetleg a lába alatt heverő oroszlán is.[52] Ezek a részletek mint hadvezért állítják elénk, jobban szólva a bautzeniek és Felső-Lausitz elé, s nyilvánvalóan az elfoglalt, de nem behódolt területtel szemben uralkodói jogait fegyverrel is érvényesítő király ábrázolásáról van szó. Szintén teljesen szokatlan a pecsétképeken az uralkodó feje felett koronát tartó, lebegő angyalpár. A motívum a késő középkorban főként a Madonna-ábrázolások gyakori eleme, s Mária égi eredetű királynői voltát hivatott megjeleníteni.[53] A 15. században azonban földi uralkodók felségábrázolásaival kapcsolatban nem túl gyakori, nem csak királyok, de császárok esetében sem.[54] Annál a néhány ábrázolásnál, ahol angyal vagy angyalok hasonló összefüggésben jelennek meg, nem Maiestas-ábrázolásról van ugyanis szó, hanem koronázási jelenetről.[55] Talán a legfőbb világi uralkodó a pápához való viszonyának az invesztitúraharc utáni átértékelődésével lehetett összefüggésben, hogy a bizánci ábrázolásokból levezethető, a császár fejére koronát helyező, felhőből kinyúló kéz vagy angyalalak(ok) kiszorult(ak) az uralkodóábrázolások ikonográfiájából. Mindezzel ellentétben e motívum a magyar királyokkal kapcsolatban a középkorban végig kimutatható, leginkább persze olyan esetekben, ahol az új király legitimációs problémákkal küszködött.[56] Nyilvánvalóan ebbe a sorozatba illeszkedik a bautzeni emlék is, ahol a motívumot azzal is megpróbálták kihangsúlyozni, hogy a korona két oldalán általában vízszintesen elhelyezkedő és meglehetősen kisméretű, lebegő angyalalakok itt a király mellett foglalnak helyet, ráadásul hozzá képest körülbelül kétharmad nagyságúak. A részben illegitimként kezelt király

tyás-címeres kályhája. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok.* Szerk.: Lővei Pál. Budapest 1993, 206–207; Lővei Pál: A visegrádi királyi palota címeres zárterkélye. In: *Pannonia Regia,* 332–333; Buzás Gergely - Lővei Pál: A visegrádi királyi palota címerdíszes zárt erkélye. In: *Műemlékvédelem* 39 (1995) 111–112; Buzás Gergely - Lővei Pál: *A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye.* Visegrád, 2001, 27–32.

[52] A kardnak csak a felső vége maradt meg a baldachin drapériája előtt, alsó része az angyal jobb alkarjával együtt kiegészítés. Tulajdonképpen azt sem lehet kizárni, hogy a kardot (vagy jogart?) eredetileg a király tartotta a kezében, akinek jobbja a benne látható jelenlegi jogarral szintén kiegészítés. Ugyancsak újkori pótlás a másik angyal bal kézfeje a pálmaággal. III. Frigyes 1459-es pecsétjén és a bécsújhelyi címerfalon egyébként szintén páncélruhában jelenik meg, ami nyilvánvalóan IV. Rudolf már említett pecsétjére vezethető vissza.

[53] A típus legkorábbi ábrázolásaira ld. Ott 1998, 145–149.

[54] Bautzennél későbbi példa Jakob Mennel 1518-as traktátusa, melyben egy létrán az ég felé mászó I. Miksa fejére angyalok helyezik a császári koronát, ld. Schramm - Fillitz 1978, 104. (183. sz.), 183. kép.

[55] *LCI* II. 667–670.

[56] Kerny Terézia: Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 6–12.

ezzel a motívummal igyekezett az ellenfeleiben tudatosítani, hogy az elfoglalt területek feletti uralma a földin túl isteni eredetű is.[57]

Már a bécsújhelyi címerfallal kapcsolatban felmerült annak a lehetősége, hogy felépítése a szárnyasoltárok formájával vethető össze.[58] E feltételezés tulajdonképpen összekapcsolható azzal a 20. század első felében felbukkant elképzeléssel, amely szerint a 14. századi, megsemmisült retábulumokat a pecsétképekben lehet felismerni.[59] A bautzeni emlék felépítése és architektonikus részletei a retábulumokkal való összevetésnek első pillantásra nem mondanak ellent. Alul egy predellaszerű, feliratos lábazati rész támasztja alá a szerkezetet, amely felette középső, magasabb fülkéből és két, felül fél-fél szamárhátívvel lezárt oldalsó részből áll. A középfülke tetejét csúcsos felépítmény koronázza. E formához igen hasonlót szárnyas-, illetve szárnyak nélküli oltárok szekrényei közt is találni. Példaként mondjuk Nicolaus Hagenauer straßburgi *Fronaltara*, illetve a 16. század elejéről a belgiumi Binche egy Szent Péter-retábuluma említhető.[60] A kiemelkedő középső rész a két oltár esetében – tulajdonképpen emlékeztetve a bautzeni emlékre – függönyívvel, a szélsők Straßburgban egyenesen, Binche-ben fél-fél függönyívvel vannak lezárva. A magyarázat az oltárokéhoz hasonló megoldásra valószínűleg a bautzeni emlék műfajával van összefüggésben. A domborművet nyilvánvalóan szobrász tervezte, aki a megkívánt alapelrendezésen túl a szerkezeti és a díszítőelemeket is saját

Nicolaus Gerhaert,
Portugáliai Eleonóra sírköve
Bécsújhely, Neuklosterkirche

[57] A szóban forgó motívum Mátyás egy római ábrázolásán is feltűnt, ld. Pócs, Dániel: L'affresco di Mattia Corvino a Campo de' Fiori. Quesiti stilistici e iconografici. *Arte Lombarda* 139 (2003/3) 101–109.

[58] Schmidt, Gerhard: Die Madonna von der Wiener Neustädter Wappenwand. In: *Orient und Okzident im Spiegel der Kunst. Festschrift Heinrich Gerhard Franz zum 70. Geburtstag.* Hg. Brucher, G. – Müller, W. T. – Schweigert, H. – Wagner, B. Graz 1986, 315.

[59] Divald Kornél: *Magyarország művészeti emlékei.* Budapest 1927, 133–134; Rados Jenő: *Magyar oltárok.* Budapest 1936, 29–30; a tézis bírálatát ld. Bodor Imre: Főpapi pecsétjeink 1400–1526-ig. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján.* Szerk.: Bodor Imre. Budapest 1984, 33; a feltevés létére Takács Imre hívta fel a figyelmemet.

[60] Hagenauer oltárára ld. Recht 1987, 262–265; a belgiumi oltárra, Buyle, Maria - Vanthillo, Christine: *Retables Flamands et Brabançons dans les monuments belges.* Bruxelles 2000, 132–133; a szárnyak nélküli, kiemelkedő középrésszel kialakított oltárszekrény a Felső-Rajna vidékén sem volt ismeretlen, ld. Zimmermann, Eva: Zur spätgotischen Plastik am Oberrhein. In: *Spätgotik am Oberrhein. Meisterwerke der Plastik und des Kunsthandwerks 1450–1530* (Badisches Landesmuseum, Karlsruhe) Karlsruhe 1970, 72., Kat. 129. (175. o); a straßburgi oltár és a bautzeni emlék közti párhuzamra már Marosi Ernő felhívta a figyelmet (Marosi 1972, 548).

műfajának a formakincséből választotta. A szárnyasoltárra emlékeztető megoldásokra tehát aligha tekinthetünk úgy, mint a megrendelő által kidolgozott ikonográfiai program tudatos részére, s így az emlékre mint egyfajta, a politikai reprezentáció céljaira felhasznált profán retábulumra. E vegyes összkép sokkal inkább a pecsétképnek egy másik műfajban történt feldolgozásából, e másik műfaj kifejezési eszközeivel történt megvalósításából vezethető le.

Stílusösszefüggések

Az emlék stílusával kapcsolatban a korábbi szakirodalom közvetve tulajdonképpen egyetlen részletre koncentrált. A király fejéről van szó, melyről Mátyás uralkodói nagyságának és humanista műpártolásának illusztrációjaként már-már kötelező jelleggel mindenhol ugyanaz a profilnézetből készült fénykép jelenik meg. Mindehhez az okot leginkább egy 1568-ig visszakövethető hagyomány szolgáltatta, mely szerint a fejet háromszor is Budára szállították, hogy az ábrázolás teljesen élethű legyen.[61] Az 1920-as években történt restaurálás során ráadásul kiderült, hogy a fej a nyakkal és a vállrésszel együtt a törzshöz csapokkal van rögzítve, s állítólag másféle színű homokkőből készült, mint az alak többi része.[62] A fenti hagyomány igazolására e tények teljesen megfelelőnek tűntek, s mindez elegendő volt ahhoz, hogy az egész mű humanista kontextusba kerülve illusztrálja tovább Mátyás reneszánsz reprezentációját a meghódított tartományokban is.[63]

Nem véletlenül a fej profilnézete futott be egyébként jelentős karriert. A szembenézet, hasonlóan az emlék többi figurájának a minőségéhez, meglehetősen középszerű, kissé ügyetlen. A két nézet közti feltűnő különbség okára az az előkép adhat magyarázatot, melyről, legalábbis részben, a szobrász a fejet mintázhatta. A hagyománnyal ellenkezőleg ez aligha maga a király volt, hisz egy Maiestas-ábrázolást az élethűségnél sokkal fontosabb kritériumok is befolyásolták, s az ezen kritériumok alapján elkészített „Mátyás-portré" 1486 körülre már bizonyosan rendelkezésre állt.[64] Az előképet Bautzenben sokkal inkább egy profilképet mutató érem jelenthette, ezt adhatták a szobrász kezébe

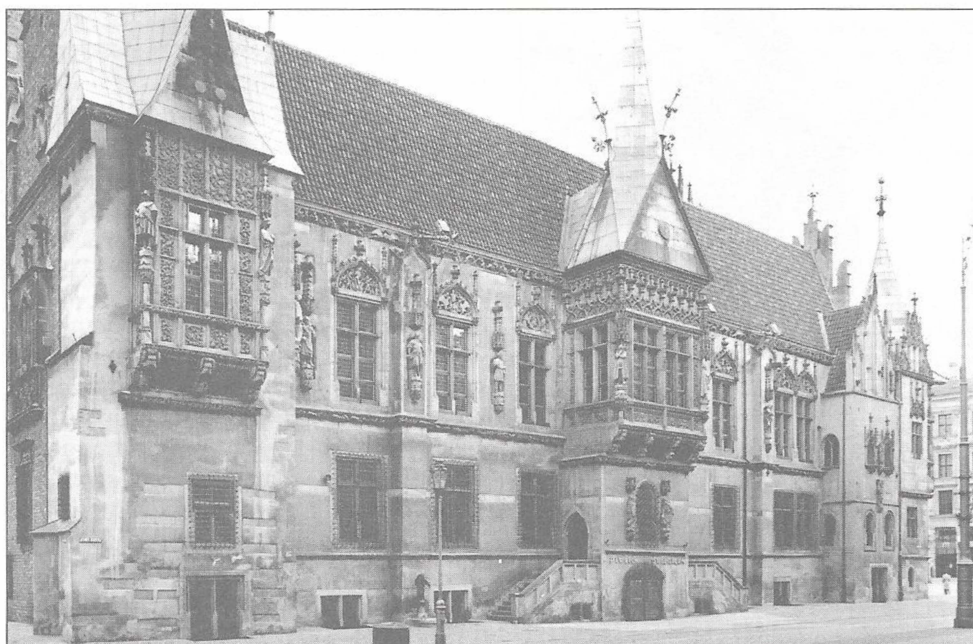
---

[61] Ld. Christophorus Manlius: *Commentariorum rerum Lusaticarum* című, 1568-as művét, közölve, Hoffmann 1719, az ide vonatkozó részt ld. a 394. oldalon (közli Balogh 1940, 463. is).

[62] Biehl 1928/29, 39.

[63] A magyar irodalomban a szobor „...a renaissance-korszak szellemét és ízlését..." képviselte első publikációjától fogva, ld. Wenzel Gusztáv: Mátyás király egykorú szobra Budiszinban. *Archaeologiai Közlemények* 1 (1858) 241; valamint Myskovszky Viktor: *Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erőditményeinek műrégészeti leírása.* Budapest 1880, 31; ld. ugyanezt, Rauda 1905, 94; a színében eltérő kőanyag önmagában egyébként akár még későbbi kiegészítésre, de mondjuk a bánya egy másik kőrétegére is utalhat.

[64] A középkori uralkodóábrázolások kritériumaira ld. Bloch, Peter: Das Bild des Menschen im Mittelalter: Herrscherbild – Grabbild – Stifterbild. In: *Bilder vom Menschen in der Kunst des Abendlandes (Staatliche Museen Preußischer Kulturbesitz - Nationalgalerie, Berlin).* Berlin, 1980, 107–120, főleg 107–111, 119; a realizmusnak és a típusnak a szerepéről a késő középkori „portré-ábrázolásoknál", Recht, Roland: Motive, Typen, Zeichnung. Das Vorbild in der Plastik des Spätmittelalters. In: *Skulptur des Mittelalters. Funktion und Gestalt.* Hg. Möbius, Friedrich - Schubert, Ernst. Weimar 1987, 356–357, 375–376; illetve a korábbi irodalommal, Büchsel, Martin: Das Gesicht des Abtes. Physio- und pathognomische Rhetorik im Spätmittelalter. In: *Der heilige Abt. Ein spätgotische Holzskulptur im Liebighaus.* Hg. Torri, Valentina. h. n. 2001, 55–72; ugyanerről a római portrészobrászattal kapcsolatban, Giuliani, Luca: *Bildnis und Botschaft. Hermeneutische Untersuchungen zur Bildniskunst der römischen Republik.* Frankfurt/M. 1986, az általános problémafelvetést ld. a bevezetőben, 11–23. (a könyvnek mind ismeretét, mind használatának lehetőségét Ujvári Péternek köszönöm). Uralko-

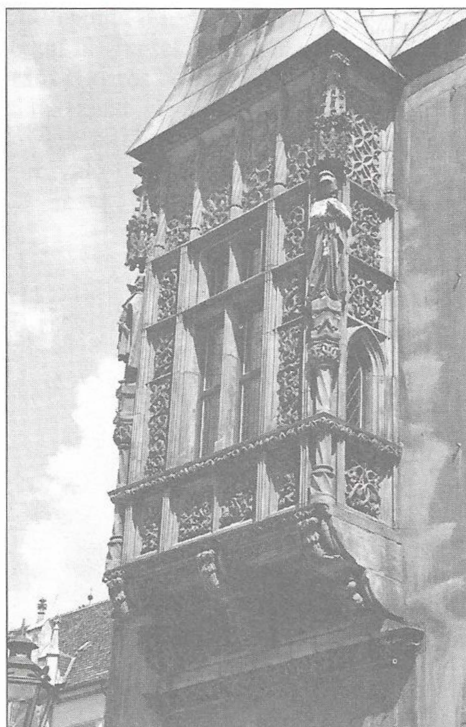
Boroszló, a városháza déli homlokzata

támpontként. Feltűnő ugyanis, hogy a „Mátyás-portrék" közt nincsen szembenézet, eltekintve az élethűséget felvállalni már csak méretei miatt sem képes pecsétképektől [65], néhány teljes mértékben sematikus miniatúrától, kályhacsempéktől, illetve a Thuróczy-metszetektől.[66] A szobrásznak tehát valószínűleg nem állt a rendelkezésére szemből készült ábrázolás, s e támpont hiánya magyarázhatja a meglehetősen gyengére sikeredett szembenézetet.

dóábrázolásoknál az individualitással szemben a típus meghatározó szerepének szemléletes példái a prágai Szent Vitus triforiumának „portréi". Ha az uralkodók büsztjei alatti feliratokat nem ismernénk, lehetetlenség lenne eldönteni, melyik szobor kit ábrázol, mivel a szakáll- és hajkezeléstől eltekintve a „portrék" gyakorlatilag alig különböznek egymástól. E körbe bevonhatjuk a kápolnakoszorúk síremlékeit vagy az óvárosi hídtorony szobrait is. Ugyanez áll a királynékra. Az építési felügyelőknél már nagyobb változatosságot tapasztalhatunk, kevésbé fontos személyek lévén, valószínűleg nem kellett őket olyan erősen sémákhoz kötni. A késő középkori művészet vitathatatlan realizmusa, mely a prágai szobroknál a korábbiakhoz képest valóban feltűnő, a típusok és részletek realizmusa, s nem vonatkoztatható a konkrét személyekre, főként uralkodóábrázolások esetében.

[65] Portréhűség lehetősége Kuno von Falkenstein trieri érsek (1362–1388) pecsétjével kapcsolatban merült fel, ld. Ronig, Franz J.: Die Bildnisse Kunos von Falkenstein: Typ oder Porträt? In: Parler 1978, III. 211–214; sokatmondó azonban, hogy hivatali elődjének pecsétjén az arc ábrázolása gyakorlatilag azonos az övén láthatóval, s attól csak a normál méretű fülek eltérőek.

[66] Mátyás „portréit" ld. Balogh 1940; e „portrék" típusának valószínű előképéről, Mikó Árpád: Imago historiae. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon* (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest) szerk. Mikó Árpád - Sinkó Katalin. Budapest 2000, 37–42; illetve az előképek egy bizonyos aspektusáról, Békés Enikő: Tu princeps hominum, princeps leo nempe ferarum, avagy Mátyás király és az oroszlán-fiziognómia. In: *Humanista műveltség Pannóniában.* Szerk.: Bartók István – Jankovits László – Kecskeméti Gábor. Pécs 2000, 123–132.

Boroszló, városháza, déli homlokzat

Van még egy eleme a bautzeni emléknek, mely akár reneszánsz kapcsolatokat is sugallhatna, mégsem merült fel soha a hasonló összefüggéseket mindig is előtérbe helyező hazai irodalomban. A feliratról van szó, mellyel kapcsolatban mindenekelőtt az a feltűnő, hogy kapitális antikva betűkkel íródott.[67] Pontosabban szólva megjelenik három betű, az A, a H és az R, mely ebből a meghatározásból egyértelműen kilóg. Ezek ugyanis eltérnek a klasszikus antikva betűtípusoktól, amennyiben az A és a H keresztlécének a közepén lefelé nyúló félkörös kidudorodás látható, előbbinél a jobb oldali szár felül tovább fut, mint a másik, s az R jobb lába nem egyenes, hanem hasasodva nyúlik előre. E „szabálytalanságok" a feliratot abba az emlékkörbe sorolják, melyet leginkább *frühhumanistische Kapitalis* névvel illet a szakirodalom.[68] Az írástípus végső soron Itáliából származik, ahol azonban feliratoknál alig alkalmazták, s ahol a klasszikus antikva betűtípus a 15. század közepétől már egyeduralkodóvá vált.[69] A korahumanista kapitális Alpoktól inneni megjelenése az osztrák és német szakirodalom szerint a 15. század harmincas éveire tehető, felbukkanása Bázelre és Konstanzra, tehát a Felső-Rajna vidékére lokalizálható és nagy valószínűséggel a bázeli zsinattal állt összefüggésben. Megjelent azonban már ebben az időben kiemelkedő művészekkel kapcsolatban is – a Van Eyck testvérek genti oltárán vagy Multscher ulmi, illetve wurzachi oltárán –, ami a betűformákat illeti, meglehetősen egyedi megoldásokkal.[70] Amennyire a kutatás jelen állapotában megítélhető, az 1480-as évek előtt leginkább délnémet területen vannak példái, illetve már a század közepén számos jelentős emléke bukkant fel kifejezetten III.

---

[67] Ld. ehhez a Vetési Albert, veszprémi püspökkel kapcsolatba hozható késő gótikus kőfaragványokat, melyeket antikva betűs feliratuk tett „reneszánsz" faragványokká; a folyamatra, Koppány Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészete. *Ars Hungarica* 12 (1984) 184–186.

[68] Kloos, Rudolf M.: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit.* Darmstadt 1980, 153–156; a fogalomról és a vele kapcsolatos polémiákról újabban ld. Neumüllers-Klauser 1990; illetve Koch 1990; néhány magyar példa felsorolását egy nagyváradi, illetve egy pécsi felirattal kapcsolatban ld. Lővei Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: *Váradi kőtöredékek.* Szerk. Kerny Terézia. Budapest 1989, 171; Szekér György: Demetrius lapicida. Egy pécsi kőfaragó mester az 1500 körüli időkből. *Műemlékvédelmi Szemle* 2 (1992/2) 18–19.

[69] Neumüllers-Klauser 1990, 318, 324.

[70] Multscherrel összefüggésben ld. Krohm, Hartmut: Bemerkungen zur kunsthistorischen Problematik der Karg-Nische im Ulmer Münster. In: *Hans Multscher, Bildhauer der Spätgotik* (Ulmer Museum) Hg. Reinhardt, Brigitte – Roth, Michael. Ulm 1997, 110–115.

Frigyessel összefüggésben.[71] A magyar királyi reprezentációba bizonyosan a császár udvarából került át.[72] Az írás nem kanonizált, számos változata ismert, és legalábbis használatának az elején kiemelt igénnyel kapcsolatban, magas rangú személyekkel összefüggésben jelent meg a leginkább, bizonyos értelemben tehát rangjelző funkciója volt.[73] Bautzennel kapcsolatban a közvetlen itáliai átvételt tehát kizárhatjuk, s e forma itt egyértelműen a felségábrázolásnak szólt.[74]

A bautzeni emlék összképét alapvetően a minden felületet beborító indafonat határozza meg, mely ugyan feltűnik pecsétek esetében is, de erre a műfajra sokkal kevésbé jellemző.[75] Mélyen aláfaragott, áttört formában jelentkezik a párkányok alsó homorlataiban, az oszlopfejezeteken és a koronázó rész címerpajzsait körbefogva, laposabban kidolgozott változata pedig a király feletti baldachint és a középrészt keretező felületeket lepi el. Vegetábilis ornamenst felületdíszítésre a román korban is használtak, s e szerepét később sem vesztette el. A 13. század végétől főleg kódexek lapszéldíszítése állt különféle növények bonyolult hálójából, de stallumokon is gyakorta használtak indás-leveles díszt keretezett felületek kitöltésére, s e megoldás nem volt idegen egyéb műfajoktól, például az üvegfestészettől sem.[76] Heraldikai ábrázolásokon a 15. század első harmadában terjedt el, amikor a címerpajzsok sisakdíszeinek takarója egyre hosszabban hullámzó, összefonódó, leveles indákból kezdett állni. Címereslevleknél és sírköveken a takaró indái a század második negyedében már jórészt kitöltötték a rendelkezésre álló felületet.[77] Az áttört indafonat, amely Bautzenben az oromzatban fogja körbe a címerpajzsokat, kőemlékeknél heraldikai összefüggésben a Rajna-vidéken mutatható ki a hatvanas években. Trierben egy címertartó alakokkal gazdagított domborművön és sajnos mára csupán lefaragott állapotban Straßburgban, a Münster Szent János kápolnájának Nicolaus Gerhaert által készített kanonok-epitáfiumán.[78] Az összképet tekintve Bautzenhez a legkézenfekvőbb párhuzamként mégis szárnyasoltárok adódnak. A legkorábbi datálható oltár, melyen növényi díszítés felület-kitöltő szerepben jelenik meg, valószínűleg a Friedrich Herlin nevével ellátott bopfingeni oltár. Az 1472-es évszámot

[71] Neumüllers-Klauser 1990, 321–322, 325; Koch 1990, 343–344; nyilvánvalóan német kapcsolatok következtében a betűtípus viszonylag korai felbukkanására más területen is ld. például a nagyszebeni plébániatemplom sekrestyéjének feliratát, Albu, Ioan: *Inschriften der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit.* Hermannstadt – Heidelberg 2002, liv., Kat. 12 (16–17. o)., 8a-b kép

[72] Első hazai emléke Mátyás 1464-ben, vagy nem sokkal előbb készült aranypecsétjén látható (Balogh 1966, 304–305).

[73] Ld. ennek néhány példáját, Neumüllers-Klauser 1990, 321; e kiemelő funkció főként oltárok ábrázolásainál az égi szféra szereplőivel kapcsolatban is egyértelmű, ld. világos példáját ennek például Multscher Kargoltárán, Krohm, Hartmut: Bemerkungen zur kunsthistorischen Problematik der Karg-Nische im Ulmer Münster. In: *Hans Multscher, Bildhauer der Spätgotik* (Ulmer Museum) Hg. Reinhardt, Brigitte – Roth, Michael. Ulm 1997, 110–115.

[74] A felirattal kapcsolatban mégis említhető egy reneszánsz jellegű megoldás is. Szövegek megjelenése frízszerű mezőben ebben az időben teljesen szokatlan volt az Alpoktól innen. S ha e forma minden bizonnyal a feliráttípussal együtt Budán keresztül is érkezett, végső soron Itáliával állt összefüggésben.

[75] Indafonatos háttérre ld. például Ulászló cseh felségpecsétjét, *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526).* Red. Ryšková, Mireia. Praha 1978, 19.

[76] Braun-Reichenbacher 1966, 3–46.

[77] Engel-Lővei-Varga 1984, 42.

[78] Trierre ld. Eichler, Hans: Ein Wappenrelief aus dem Kreis des Nikolaus Gerhaert von Leyden. *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst.* 3–4 (1952–53) 181–190 (az emlék hasonló összefüggésben való említését ld. Marosi 1972, 548); a straßburgi epitáfiumra a lefaragott alsó rész fényképével, Schmoll 1967, 226–227.

viselő retábulumon a középszekrény figurái alatt lévő emelvény homlokoldalát borítja leveles indadísz.[79] A nyolcvanas évek első felében délnémet területen már nem ritkaság, hogy az oltárok bizonyos részeit, a predellát, a középszekrény figuráit vagy felül a szárnyképek jeleneteit az architektonikus megoldást helyettesítő, illetve azzal közösen megjelenő indaszövevény zárja le.[80] A megoldás egyébként sváb területen és a Felső-Rajna vidékén, például ablaküvegeknél és metszeteken ennél már korábban is megjelent.[81] A jelenség *non plus ultrá*ját többek közt Hagenauer előbb említett, 1500 körüli straßburgi oltára képviselte, ahol a szerkezet majd minden részét vegetáció lepte el, s ahol az alakok szinte már az indafonatból összeálló paravánok mögül tűntek elő.[82] Az oltárokkal adódó párhuzamot Bautzen esetében azonban nem szabad kizárólagosnak tekinteni, könnyen elképzelhető ugyanis, hogy a Mátyás-emléken akkor is minden felületet elborítana az indafonat, ha ez a jelenség a szárnyasoltárokkal kapcsolatban ismeretlen lenne.

Bautzenben még egy jellegzetes elem tűnik fel, mely az előző példák által képviselt területek felé mutat. Az oromzat tetejét kissé szervetlenül elhelyezkedve nyesett faágak díszítik, mintha csupán a megjelenítésük által képviselt modern irányultság lett volna fontos a készítőjük számára. Közép-Európában az építészettel kapcsolatban feltűnő *Astwerk* elterjedésével az 1470-es évektől lehet számolni. A forrásterület sváb vidéken található, s még a nyolcvanas években is itt tűnik fel a legtöbb példája, amikor azonban már számos közép-rajnai és észak-svájci emléke is ismert.[83] E kronológia alapján az *Astwerk* bautzeni megjelenése elterjedésének meglehetősen a korai fázisában történt.

Az eddigiek mellett stílusösszefüggések szemszögéből fontosnak tűnik a király felett látható, a fülke tetejét lezáró baldachin is. A baldachin középrésze erőteljesen kidomborodik, homlokoldalát indafonat borítja, nyílásának széléről függöny lóg le, mely kétfelé libben szét. A forma az eltérései ellenére is egyértelműen arra a „sátorbaldachin"-ra vezethető vissza, melynek számos példáját a korai németalföldi festészetben lehet látni.[84] Az ábrázolások a főként észak-francia területen elterjedt, oltárok feletti, kör vagy sokszög alaprajzú, textilből készült baldachinokon alapulnak, de feltehetően ágy vagy

[79] Paatz, Walter: *Süddeutsche Schnitzaltäre der Spätgotik. Die Meisterwerke während ihrer Entfaltung zur Hochblüte (1465–1500).* Heidelberg 1963, 49. jegyzet (28. o.)

[80] Ulmi oltárokkal kapcsolatban ld. Halbauer, Karl: Form und Ornament der Ulmer Schnitzretabel von 1480 bis 1530. In: *Meisterwerke Massenhaft. Die Bildhauerwerkstatt des Niklaus Weckmann und die Malerei in Ulm um 1500* (Württembergisches Landesmuseum, Stuttgart) Stuttgart 1993, 329–332; Wolgemut 1479-es zwickaui oltárán a predellán látható ilyen (Roller 1999, 102., 89–90. kép), a műhelyében készült 1484-es feuchtwangeni oltáron pedig a középszekrényben (Strieder, Peter: *Tafelmalerei in Nürnberg. 1350–1550.* Königstein im Taunus 1993, 215., 366. kép; Albert Gümbel: Ein neuer Wolgemutaltar in Feuchtwangen (Mittelfranken). *Repertorium für Kunstwissenschaft* 27 (1904) 450–460, főleg 25. jegyzet); ld. még az 1483-as lorchi főoltáron az alakok fölötti baldachinoknál és a szárnyak jelenetei felett (Oellermann, Eike: Der Hochaltar in St. Martin zu Lorch am Rhein. In: *Flügelaltäre des späten Mittelalters.* Hg. Krohm, Hartmut - Oellermann, Eike. Berlin 1992, 19); illetve az 1482-es ramersdorfi oltár középszekrényében (Halm, Philipp Maria: Erasmus Grasser. Augsburg 1928, 30–34). Karintiában és Tirolban ez a díszítés csak a kilencvenes évektől jelent meg (Demus, Otto: *Die spätgotischen Altäre Kärntens.* Klagenfurt 1991; Egg, Erich: *Gotik in Tirol. Die Flügelaltäre.* Innsbruck 1988).

[81] Braun-Reichenbacher 1966, 18–46.

[82] Recht 1987, 262–265.

[83] A téma összefoglalását a korábbi irodalommal röviden ld. Bischoff 1999, 350; korai példákra ld. még Seeliger-Zeiss 1967, 38–49; illetve Paatz, Walter: Das Aufkommen des Astwerkbaldachins in der deutschen spätgotischen Skulptur und Erhard Reuwichs Titelholzschnitt in Breidenbachs „Peregrinationes in terram sanctam". In: *Bibliotheca docet. Festschrift für Carl Wehmer.* Amsterdam 1963, 355–367.

[84] A sátorbaldachint Bautzenben tulajdonképpen ötvözték azzal az indákból és ágakból képzett íves lezárással, melyről részben az előbbiekben esett szó.

fürdőkád feletti megjelenítésük is valós tárgyakra vezethető vissza.[85] A németalföldi festészetben leggyakrabban Madonna- és Szentháromság-ábrázolásokon fordul elő, megtalálni azonban egyedül álló szentek vagy az Úr alakja felett is.[86] Feltételezések szerint Nicolaus Gerhaertnak köszönhető, hogy a baldachin e formája a 15. század közepe után a Felső-Rajna vidékén is feltűnt az ábrázolásokon.[87] Legkorábbi datált példája e területen mindenesetre E. S. mester egy 1467-es, trónoló Madonnát ábrázoló metszetén látható (L 76), s E. S. más lapjához is (L 7) felhasználta ezt a formát.[88] Egy a müncheni Böhler-gyűjteményből származó és Gerhaert szobrászatához közel álló félalakos Madonna-ábrázoláson szintén ilyen baldachin látható,[89] s az elterjedésével kapcsolatos feltevést alátámasztja, hogy a Felső-Rajna vidékétől keletre valóban Gerhaerttal tűnt fel a „sátorbaldachin". Portugáliai Eleonórának, III. Frigyes feleségének a bécsújhelyi sírkövén látni ugyanis,[90] s a későbbiekben a császárné fiával, Miksával kapcsolatban is megjelent a kiemelésnek e formája.[91] A kiemelés Bautzenben egyébként térbeli kiemelésként is értendő. Az előrefelé kinyúló baldachin és a kétoldalra széthúzott függönyök a kidolgozás mélységének, a szobrok által kijelölt térnek a hangsúlyozására szolgálnak, s

[85] Braun, Joseph: *Der christliche Altar.* h. n. 1924, 266–271. (miután egyetlen példányuk sem maradt fenn ebből az időszakból, e tárgyak elterjedését természetesen csak az ábrázolások alapján lehet [?] rekonstruálni); az 1400 körüli francia miniatúra-festészetben a baldachinnak számos példája látható. Az oltár felett ábrázoltak mellett ággyal kapcsolatban jelenik meg a Pierre Salmon által VI. Károly francia király számára összeállított politikai traktátus (1412) címlapján (Meiss, Millard: *French Painting in the Time of Jean de Berry. The Boucicaut Master.* London 1968, 72. kép, ld. hasonló összefüggésben egy spanyol kódexben, *Ars Hispaniae. Historia Universal del Arte Hispánico.* XVIII. Madrid 1962, 229. kép), s a fürdőkád felett egy Helmechis és Rosamunda történetét ábrázoló miniatúrán (1410–1412 körül, Meiss, Millard: *French Painting in the Time of Jean de Berry. The Limbourgs and their Contemporaries.* London 1974, 510. kép). Hasonló baldachin uralkodók alakja felett is gyakorta megjelenik, ilyen alatt trónol Priamosz, Heródes vagy V. Károly, illetve nézi imádkozva az Angyali üdvözletet Jó Fülöp (Meiss, Millard: *French Painting in the Time of Jean de Berry. The Boucicaut Master.* London 1968, 421. kép; Meiss, Millard: *French Painting in the Time of Jean de Berry. The Late Fourteenth Century and the Patronage of the Duke.* London 1967, 169, 382. kép; Martens, Maximiliaan P. J.: Bruges During Petrus Christus's Lifetime. In: *Petrus Christus. Renaissance Master of Bruges.* Catalogue. Ed. Ainsworth, Maryan W. The Metropolitan Museum of Art. New York 1994, 6. kép).

[86] A „sátorbaldachin" motívuma a „Flémalle-i mester"-nél jelentkezik legelőször (Kemperdick, Stephan: *Der Meister von Flémalle. Die Werkstatt Robert Campins und Rogier van der Weyden.* h. n. 1997, 29, 63, 126–128., 34, 150, 156. kép). Ld. még Rogier van der Weydentől a Medici Madonnát (De Vos, Dirk: *Rogier van der Weyden. The Complete Works.* Antwerp 1999, 317–320), vagy Petrus Christustól a Jan Vos-t a Madonnával ábrázoló táblaképet (*Petrus Christus. Renaissance Master of Bruges.* Catalogue. Ed. Ainsworth, Maryan W. The Metropolitan Museum of Art. New York 1994, 102–106). A Szentháromság-ábrázolásokkal kapcsolatban további példákat ld. Török, Gyöngyi: Beiträge zur Verbreitung einer Niederländischen Dreifaltigkeitsdarstellung im 15. Jahrhundert. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 81 (1985) 15–18; hasonló baldachin alatt trónol az Úr az Aranygyapjas Rend egyik palástján (Schuette, Marie - Müller Christensen, Sigrid: *Das Stickereiwerk.* Tübingen 1963, 42–43., 268. kép).

[87] Schmoll 1967, 230.

[88] Az előbbi E. S.-metszettel kapcsolatban ld. a bázeli Kupferstichkabinett egy tollrajzát, *Das Amerbach-Kabinett. Zeichnungen Alter Meister.* Hg. Müller, Christian. Basel 1991, 12. (3. sz.), 3. kép

[89] *Spätgotik am Oberrhein. Meisterwerke der Plastik und des Kunsthandwerks 1450–1530* (Badisches Landesmuseum, Karlsruhe) Karlsruhe 1970, 121–122., 52. kép; a domborműre részletesebben legutóbb, Recht 1987, 222–223, 363–364.

[90] Schramm - Fillitz 1978, 84 (113. sz).

[91] Miksával kapcsolatban kétszer is feltűnik hasonló baldachin, a Johannes Michael Nagonius által, a császárhoz írt verseket magában foglaló, egyébként Brüggeben készült kódexben, valamint egy fiával, Fülöppel közösen használt pecsétjén (Schramm - Fillitz 1978, 89–90. (132. sz.), 132. kép; Posse 1909/13, III. 3/2. tábla, V. 54); ld. még e formára a Thuróczy-krónika mindkét kiadásának I. Andrást ábrázoló metszeteit (Rózsa György: *Grafikatörténeti tanulmányok.* Budapest 1998, 57, 58. kép).

a középfülke alakjai a körszobor határán állva legalábbis a magasdombormű fogalmát messzemenően kimerítik. A király alakja ugyan még hozzásimul a fülke hátfalához, a két angyal felsőteste azonban már teljesen elszakad attól. A szobornak a mély, fülkeszerű keretbe állítását a késő középkor közép-európai szobrászatában szintén Gerhaerttól szokás származtatni.

A Mátyás-emlék stílusösszefüggéseit vizsgálva egy sziléziai épületről külön is meg kell emlékeznünk, mivel a bautzeni művel való feltűnően szoros stíluskapcsolata mögött viszonylag konkrét történeti körülmények gyaníthatók. A boroszlói városháza épületéről van szó. A 13. század legvégéről származó, s a későbbiekben többször is bővített építmény 15. század végi – 16. század eleji átépítéséről két írásos forrás és az épület számos helyén évszámok tanúskodnak.[92] A legkorábbi ezek közül egy 1471-es feljegyzés a délkeleti rész emeletéről, a legkésőbbi pedig egy 1504-es évszám a nyugati homlokzat déli erkélyén. Az építkezés korai szakaszában, nagyjából a hetvenes években egy meglehetősen régies stílusban dolgozó műhelyt lehetett kimutatni, mely talán tudatosan alkalmazott 14. századra emlékeztető formákat.[93] Az 1480-as évek első felében határozott stílusváltás következett be, melynek során – nemcsak Boroszlót, hanem egész Sziléziát értve ezen – teljesen új formakincs tűnt fel.[94] A műhely tevékenységének fő helyszíne a városháza emelete volt.[95] A stílus talán legfőbb jellegzetessége a felületeket kitöltő, gazdag indafonat, mely a legtöbb esetben a háttértől elválva, mélyen aláfaragva, áttörten jelenik meg. Ilyen díszítés borítja az ajtó- és ablaknyílások feletti timpanonokat, a zárterkélyek külsejének egy részét, a párkányok homorlatait, konzolokat és oszlopfejezeteket. A nyílások feletti timpanonokat minden esetben fiálékkal közrefogott szamárhátívek zárják le, s egymásba fonódott szamárhátívek sora gazdagítja a homlokzat kiemelt részeit, illetve a baldachinok többségének a felületét is. Az épület funkciójából következően nagy hangsúlyt helyeztek a heraldikai díszítésre is, számos zárókövön és bordacsomóponton, illetve timpanonban és oromzaton látható címerpajzs, utóbbiaknál legtöbbször indadíszes háttér előtt, címertartó figurák által közrefogva.[96] Figurális díszítés a heraldikai elemektől függetlenül is megjelenik, részben konzolokon, részben a homlokzat osztó- és főpárkányán, illetve a déli oldal középső erkélyének a nagyterem felé nyíló árkádívénél. Az épületnek főleg az emeletén látható szobrászi dísze az, amely a bautzeni emlékkel párhuzamba állítható. A Mátyás-emlék angyalalakjaihoz Boroszlóban jó összevetési

[92] Felsorolásukat ld. Zlat 1977, 25.

[93] Zlat 1977, 28–30, 69–70, 94., 13, 39, 77–78. kép

[94] Zlat 1977, 30–33.

[95] Ekkor építették a nagyterem 1484-es és 1481-es évszámmal ellátott hálóboltozatait, a terem nyugati végéhez kapcsolódó két térnek Mátyás királyi címerét mutató csillagboltozatait, a Ratsältestenzimmer 1484–1485-re keltezhető boltozatát, az 1483-as és 1486-os évszámmal datált teljes déli homlokzatot zárterkélyeivel együtt, a keleti homlokzat déli, Ulászló-címeres és a nyugati homlokzat 1504-es zárterkélyét, továbbá a nagyterem déli hajójának keleti falán látható Mátyás-címeres ajtót és még néhány, e tereket összekötő nyíláskeretet. Bizonyosan ehhez a szakaszhoz tartozik a földszinten egy 1498-as évszámmal ellátott, gazdagon átmetsződő profillal kialakított, szemöldökgyámos ajtó, a Ratskanzlei 1490–1491-re datálható hálóboltozata és a déli homlokzat kőkeresztes ablakai is, ld. Zlat 1977, 61–65, 69–71, 73–76, 84–86, 90–101, 108 (az emeleti nagyterem középső és északi hajójának konzolai, eltekintve néhány későbbi cserétől, nem a boltozattal együtt, hanem jóval korábban, 1360 körül készültek, ld. Kaczmarek, Romuald: *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu.* Wrocław 1999, 33–34, 203–219).

[96] A címerpajzsokon gyakran megjelenik a város egyik védőszentjének, evangélista Szent Jánosnak a feje is, melyet a magyar kutatás a vállig érő, hullámos haj és az arc feltételezett fiziognómiai hasonlóságai alapján rejtett Mátyás-ábrázolásnak tartott, ld. Entz, Géza: Wizerunki Macieja Korwina w ratuszu wrocławskim. *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 6 (1951) 203–216; Entz Géza: A boroszlói városháza Mátyás-arcképei.

lehetőséget kínál a déli homlokzat középerkélyétől nyugatra eső, 1483-as ablak és a *Ratsältestenzimmer* egyik déli ablaka. Ezek timpanonjában két-két címertartó angyal jelenik meg, melyek fejtípusa, hajuk kidolgozása és a drapéria kezelése mind igen hasonlít a bautzeni angyalok megfelelő részleteihez.[97] Típusában és kidolgozásában a Mátyás-fej sem áll messze a városházán megjelenő Szent János-fejektől, főleg azoktól a kevésbé sematikusan és magasdomborműként megjelenőktől, melyek az 1483-as ablak timpanonjában, illetve az emeleti nagyterem boltozatán láthatók. A boroszlói déli homlokzatnak és zárterkélyeinek párkányain a figurális ábrázolások mellett többféle növényi díszítés is fut, melyek közül a leveles indafonat néhány helyen pontos megfelelője a Bautzenben láthatóaknak. Ilyen jelenik meg a középső erkély keleti oldalának ablaka felett és részben alatta, a délkeleti erkély keleti homlokzatának a párkányainál vagy kissé tömörítettebb formában a nyugati oldal 1504-es erkélyének az ablakkönyöklője alatt.[98] A felületkitöltő indaháló azonos formában szintén megjelenik. Áttört változata a déli homlokzat ablaktimpanonjai közül díszít néhányat, ráadásul Bautzenhez hasonlóan címereket körbefogva, s ugyanebben az összefüggésben megjelenik például az emeleti nagyterem déli és középső hajójának a keleti ajtajainál is.[99] Laposabb változata Boroszlóban főleg a déli oldal középső és nyugati erkélyének felületeit díszíti, de megtalálható az emeleti *Fürstensaal* és a *Ratsältestenzimmer* közötti ajtó timpanonjánál is.[100] Csavart oszlopokat a déli oldal nyugati erkélyénél és az emeleti nagyterem középső hajójának az ajtajánál lehet látni, tagozat-átmetsződést pedig a nyíláskeretek mellett a déli homlokzat jelenleg 19. századi szobrait, illetve a középső erkélybe nyíló árkád páncélos alakjait tartó konzolokon.[101]

Boroszló, városháza, címerpajzs Szt. János-fejjel

A bautzeni emléknek gyakorlatilag tehát a teljes formakincse megjelenik a boroszlói városháza 1480–90-es években épített részein. Ha a figurális szobrászatot nézzük, nem-

Művészettörténeti Értesítő 9 (1960) 191–196. Amellett, hogy a város a király erőszakos polgármester-kinevezési és adópolitikája miatt az érezhető gazdasági fellendülés és a számos kiváltság ellenére a hetvenes évek végétől egyre inkább szembefordult Mátyással, s ennek következményeként a király halála után az általa hatalomra juttatott polgármestert ki is végezték (Wendt, Heinrich: Die Stände des Fürstentums Breslau im Kämpfe mit Matthias Corvinus 1469–1490. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens* 32 (1898) 157–176.), a Szent János-fejet ábrázoló címerpajzs a korábbiakkal teljesen azonos formában olyan épületrészeken is előfordul (például a keleti homlokzat déli erkélyének oromzatai vagy a keleti oldal főoromzata, ld. Zlat 1977, 90–91, 117., XIII. ábra, 73, 77. kép), melyeket Ulászló címere díszít, tehát már Mátyás halála után kellett készülniük.

[97] Előbbi timpanont ld. Zlat 1977, 82. kép

[98] Az 1504-es erkélyt ld. Zlat 1977, 96. kép

[99] A déli homlokzaton az indák a sisaktakaróból nőnek ki, az ajtók vagy például a délkeleti erkély oromzatain pedig egyszerűen háttérként jelennek meg, Zlat 1977, 40, 80, 81. kép

[100] Az ajtót ld. Zlat 1977, 56. kép

[101] Zlat 1977, 40, 46, 95. kép

csak a stílusfok azonos, de a kidolgozás közepesnél valamivel jobb színvonala is. A két emlék kapcsolatának a szintjét illetően a közös forrásokból való kiindulásnál, az azonos előképek használatánál túlmutat, hogy az egyazon régióban, ráadásul egy időben kivitelezett emlékek stílusa saját környezetükben teljesen elszigetelten bukkant fel. Miután a szervezeti felépítésről, a tervezés-kivitelezés megoszlásáról, illetve a munkában részt vevő személyekről egyik építkezéssel kapcsolatban sem tudunk semmit, meg kell elégednünk azzal az állítással, hogy a bautzeni emléket készítők valamilyen szinten bizonyosan személyes kapcsolatban álltak a boroszlói városháza átépítésével.[102] E kapcsolat létrejötte pedig aligha volt másnak köszönhető, mint a Mátyás-emlék készítését vezető Georg von Steinnek. Stein a lausitzi mellett 1481-től az alsó-sziléziai helytartói tisztséget is viselte, ráadásul Heinz Dompnig, Mátyás segítségével hatalomra jutó, s a király halála után a város által kivégeztetett boroszlói polgármester a jobbkeze volt.[103]

A bautzeni emlékről összefoglalóan a következőket lehet megállapítani:

1. Ha az emlék létrejöttét és ikonográfiáját a szűkebb történeti kontextuson, tehát Mátyás felső-lausitzi uralmának eseményein keresztül szemléljük, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a király a felségpecsétekből levezethető, a tartomány általa újjáépíttetett uralkodói központjának a kaputornyán elhelyezett művével arra a pszeudo-oklevélre próbálta meg rányomni a pecsétjét, melyet Felső-Lausitz, elutasítva az olmützi szerződés bizonyos pontjait, sohasem volt hajlandó megpecsételni.

2. A mű ikonográfiájának lényeges összetevői közvetlenül Mátyás legfőbb vetélytársának, III. Frigyesnek a reprezentációjából származtathatók.

3. A stílusformák leginkább délnyugat-német, felső-rajnai és sváb területek felé mutatnak, de nehéz szétválasztani, hogy mi érkezett a császár hasonló stílusú reprezentációján keresztül.

4. A bautzeni emlék stílusa 1486 körül teljes mértékben újdonságnak számított Felső-Lausitzban.[104] Mátyás, akinek a reprezentációjában a reneszánsz felkarolása aligha volt független a politikai, propagandisztikus céloktól, úgy tűnik, hogy Bautzenben is hasonló megfontolásból állíttatott olyan emléket, melynek stílusa a környező tartományokban feltűnően modernnek számított.

---

[102] Magyarországon egyetlen emlék esetében merül fel hasonlóság a boroszlói városházával és a bautzeni domborművel. A visegrádi palota északnyugati zárterkélyéhez rendelt faragványok közt címertartó angyalok, valószínűleg ilyen összefüggésben indás-leveles részletekkel megjelenő vadember(ek), valamint néhány ágat formáló és több állat-, főleg kutya-, illetve sárkányalakokból származó töredék található (Pannonia regia, 332–334; Buzás Gergely - Lővei Pál: *A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye.* Visegrád 2001, 27); a töredékek eredeti helyét nem lehet meghatározni, nem zárható ki azonban, hogy hasonló összefüggésben kell elképzelni őket, mint ahogy az a boroszlói városháza nyílásainak a timpanonjainál látható. Miután maga a séma elég egyértelműen grafikai előképekre vezethető vissza, és délnémet területen már korábban is kimutatható, Visegrád és Boroszló, illetve Bautzen között a közvetlen összefüggést nehéz bizonyítani, amit az előbbi igen töredékes fennmaradása, valamint pont e részleteket illetően feldolgozatlansága még inkább bizonytalanná tesz (a boroszlói városházával kapcsolatban ld. a Hausbuchmeister metszeteit, Becker, R.: Der Bildwerkfries am südlichen Hauptgesims des Rathauses in Breslau. *Zeitschrift für Bauwesen* 49 (1899) 26–56; címertartó alakokra, vademberekre növényi ornamentikával összefüggésben Nikolaus Gerhaert köréből ld. Eichler, Hans: Ein Wappenrelief aus dem Kreis des Nikolaus Gerhaert von Leyden. *Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst.* 3–4 (1952–53) 181–190).

[103] Stein és Dompnig kapcsolatára adatokat ld. Kneschke 1913, 77–111.

[104] Simon, Alfred: *Die figürliche Plastik der Oberlausitz von ihren Anfängen bis um 1530.* Reichenau in Sachsen 1925, 46.

Rövidítésjegyzék

Balogh 1940
Balogh Jolán: Mátyás király arcképei. In: *Mátyás király emlékkönyv. I.* Szerk. Lukinich Imre. Budapest, 1940, 435–548.
Balogh 1966
Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I–II.* Budapest, 1966.
Beyer 2000
Beyer, Andreas: *Parthenope. Neapel und der Süden der Renaissance.* München - Berlin, 2000.
Biehl 1928/29
Biehl, Walther: Die Wiederherstellung des Bautzener Corvinus-Denkmals von 1486. *Zeitschrift für Denkmalpflege* 3 (1928/29) 35–40.
Bischoff 1999
Bischoff, Franz: Burkhard Engelberg. *„Der vilkunstreiche Architector und der Statt Augspurg Wercke Meister". Burkhard Engelberg und die süddeutsche Architektur um 1500. Anmerkungen zur sozialen Stellung und Arbeitsweise spätgotischer Steinmetzen und Werkmeister.* Augsburg, 1999.
Blaschke 1997
Blaschke, Karlheinz: Der Oberlausitzer Sechsstädtebund als bürgerlicher Träger früher Staatlichkeit. In: *650 Jahre Oberlausitzer Sechsstädtebund 1346-1996.* Hg. Oettel, Gunter - Dudeck, Volker. Bad Muskau, 1997, 17–27.
Braun-Reichenbacher 1966
Braun-Reichenbacher, Margot: *Das Ast- und Laubwerk. Entwicklung, Merkmale und Bedeutung einer spätgotischen Ornamentform.* Nürnberg, 1966.
Engel - Lővei - Varga 1984
Engel, Pál – Lővei, Pál – Varga, Lívia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. *Acta Historiae Artium* 30 (1984) 33–63.
Grieger 1983
Grieger, Rudolf: Die Pläne des Ungarnkönigs Matthias Corvinus mit Schlesien. *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelm-Universität zu Breslau* 24 (1983) 163–180.
Hertlein 1977
Hertlein, Edgar: Das Grabmonument Kaiser Friedrichs III. (1415–1493) als habsburgisches Denkmal. *Pantheon* 35 (1977) 294–305.
Hoffmann 1719
Hoffmann, Christian Gottfried: *Scriptores rerum Lusaticarum. I.* Lipsiae-Budissae, 1719.
KDM Bautzen 1909
Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Königreichs Sachsen. XXXIII. Bautzen (Stadt). Bearb. Gurlitt, Cornelius. Dresden, 1909.
Kneschke 1913
Kneschke, Rudolf: *Georg von Stein. Versuch einer Biographie.* Weida in Thüringen, 1913.
Knothe 1877
Knothe, Hermann: Urkundliche Grundlagen zu einer Rechtsgeschichte der Oberlausitz von ältester Zeit bis Mitte des 16. Jahrhunderts. *Neues Lausitzisches Magazin* 53 (1877) 161–419.
Koch 1990
Koch, Walter: Zur sogenannten frühhumanistischen Kapitalis. In: *Epigraphik 1988. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik.* Hg. Koch, Walter. Wien, 1990, 338–345.
LCI
Lexikon der christlichen Ikonographie. I–VIII. Hg. Kirschbaum, Engelbert. Freiburg i. B. 1968–1976.
Marosi 1972
Marosi, Ernő: Wege zur spätgotischen Architektur in Ungarn. In: *Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art.* Budapest 1969. I. Budapest, 1972, 543–549.
MkkCC
Mitteilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale
MM 1300–1470
Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987.
Neumüllers-Klauser 1990
Neumüllers-Klauser, Renate: Epigraphische Schriften zwischen Mittelalter und Neuzeit. In: *Epigraphik 1988. Fachtagung für mittelalterliche und neuzeitliche Epigraphik.* Hg. Koch, Walter. Wien, 1990, 315–328.
Ott 1998
Ott, Joachim: *Krone und Krönung. Die Verheißung und Verleihung von Kronen in der Kunst von der Spätantike bis um 1200 und die geistige Auslegung der Krone.* Mainz, 1998.
Pannonia regia
Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest) szerk. Mikó Árpád - Takács Imre. Budapest, 1994.
Parler 1978
Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. I–III. (Schnütgen-Museum, Köln) Hg. Legner, Anton. Köln, 1978.
Posse 1909/13
Posse, Otto: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913. I–V.* Dresden, 1909–1913.
Rauda 1905
Rauda, Fritz: *Die mittelalterliche Baukunst Bautzens.* Görlitz, 1905.
Recht 1987
Recht, Roland: *Nicolas de Leyde et la sculpture á Strasbourg, 1460–1525.* Strasbourg, 1987.
Reymann 1902

Reymann, Richard: *Geschichte der Stadt Bautzen.* Bautzen, 1902.
Roller 1999
Roller, Stefan: *Nürnberger Bildhauerkunst der Spätgotik.* München - Berlin, 1999.
Schallaburg 1982
Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541 (Schloß Schallaburg) Wien, 1982.
Schmoll 1967
Schmoll gen. Eisenwerth, J. A. : Marginalien zu Nicolaus Gerhaert von Leyden. In: *Festschrift Karl Oettinger zum 60. Geburtstag.* Hg. Sedlmayr, Hans - Messerer, Wilhelm. Erlangen, 1967, 209–241.
Schramm - Fillitz 1978
Schramm, Percy Ernst - Fillitz, Hermann: *Denkmale der deutschen Könige und Kaiser. II.* München, 1978.
Scriptores 1839
Scriptores rerum Lusaticarum. Sammlung Ober- und Niederlausitzischer Geschichtsschreiber. N. F. I. Görlitz, 1839.
Scriptores 1841
Scriptores rerum Lusaticarum. Sammlung Ober- und Niederlausitzischer Geschichtsschreiber. N. F. II. Görlitz, 1841.
Seeliger-Zeiss 1967
Seeliger-Zeiss, Anneliese: *Lorenz Lechler von Heidelberg und sein Umkreis.* Heidelberg, 1967.
Wenzel 2006
Wenzel, Kai: Der spätgotische Neubau der Bautzener Ortenburg. In: *Die Kunst im Markgraftum Oberlausitz während der Jagiellonenherrschaft.* Hg. Torbus, Tomasz. Ostfildern, 2006, 85–102.
Zlat 1977
Zlat, Mieczysław: *Das Rathaus zu Wrocław.* Wrocław, 1977.

Marosi Ernő

„A tudományos ikonográfiai kutatásnak nagy művészi eredménye"

Fadrusz János Mátyás-arcáról

Fadrusz János 1902-ben országos ünnepség keretében felavatott Mátyás lovas szobrának feje immár százegy éve érvényesen jeleníti meg Mátyás királyt. Az akadémizmus portréalkotásának és -értelmezésének tagadhatatlanul racionalitása az arc megjelenítésében külön gondot igénylő, lényeges feladatot lát; mást, mint az egyéb elemekben: a beállításban, a viseletben, a járulékos elemekben. Kezdettől fogva, a művész és megbízói szándékától nyilvánvalóan nem egészen függetlenül, a kolozsvári Mátyás-szobornak ez a részlete önálló életre is rendeltetett. A hatalmas lovas szobor mintegy négyszeres életnagyságban, a távlati szemléletben való érvényesülését tételezve fel, a portréfej népszerűségéről e részlet közeli szemléletre rendeltetett másodpéldányai gondoskodtak: egy bronzpéldányt Visegrádon állítottak fel, egy-egy gipszváltozat Budapesten (ma Magyar Nemzeti Galéria), illetve Kolozsvárott került múzeumba.[1] A fej kisebb-nagyobb plasztikus változatainak, fotografikus és grafikai – köztük kis- és alkalmazott grafikai – reprodukcióinak, értelmezéseinek, az általa inspirált ábrázolásoknak se szeri, se száma: számbavételük egy évszázados recepciótörténet rendkívül gazdag anyagát és tendenciáit mutathatná fel.

Ez a recepciótörténet magától értetődő művészettörténeti feladat, nem utolsósorban azért, mert a művészettörténet működése által teremtett közeg természetrajzához is fontos adatokat szolgáltathat, valamelyes tükröt állítva e tudomány művelői elé.

A magyar művészettörténet-írás álláspontjára általában Fadrusz alkotásának pozitív recepciója jellemző; az ábrázolás hitelének elismerése, sőt autentikus emlék-jellegének elfogadása. Ez az értékelés, amely a vizuális szemlélet tudatosságának legmagasabb szintjét képviseli, nem teljesen magától értetődő, hiszen Fadrusz több okból is – mint a történelmi stílusalkotást követő historizmus képviselője, mint naturalisztikus hajlamokat eláruló szobrász és mint emlékmű-specialista is – alkalmat szolgáltatott volna mind a modern törekvésű kortársak, mind a közvetlen utókor ellenszenvére. A 19. századi szobrászat történetében általa az egyetlen kivételnek tekintett Izsó Miklóst méltató Fülep Lajos nem úgy ítélt-e vajon sommásan, hogy „Izsó után bejutunk az emlékmű-szobrászat vadonjába"?[2] A kolozsvári Fadrusz-mű pozitív recepciója a mű-

---

[1] Az írás először megjelent: *Korunk* 2003. december.
A szobor példányairól számot ad Soós Gyula: *Fadrusz János*. Bp. 1961. 58. Vö. *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Katalógus. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Bp. 2000. Kat. XIV–12. sz. 677. sk. (Földes Mária).

[2] Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Bp. 1923. 97. Nem hagyott kétséget afelől, hogy Fadruszt és művét sem vette ki a „vadonból" – 1905-ös, nevezetes műteremlátogatásában az anekdotázó Stróbl Alajossal mondatja el, hogy Rodin huszonötezer forintért vásárolt szobrát ő és Fadrusz giccsnek nevezte (Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikkek, tanulmányok*. I. Szerk.: Timár Árpád. Bp. 1974. 93). Később, a Munkácsy-szoborpályázat kapcsán utal arra, hogy amikor „Monumentalitást kívántak a szobroktól, s ekkor zsűri és kritikusok – Mátyás királyra vagy Colleonira gondoltak [...]" (uo. 153).

vészettörténet-írásban tökéletesen egybeesik a közvéleménnyel. A motívumnak és értékelésének végső trivializálódását a jelenleg forgalomban lévő ezerforintos magyar bankjegy jelenti, amelynek első oldalát a kolozsvári Mátyás-emlék bal háromnegyed-oldalnézetban láttatott feje díszíti,[3] hátoldalát pedig a visegrádi Herkules-kút látkép-igényű rekonstrukcióján[4] kívül a Széchényi Könyvtár Trapezuntius-corvinája iniciáléjának metszetreprodukciója. Mindezek a bankjegyen a triviális „korabeliség" szellemében mossák egybe az eredetiség és a rekonstrukció különféle fokozatait képviselő vizuális elemeket. Mátyás arca a bankjegy metszetén a Fadruszénál megviseltebb; élesebb vonású, de egyben meggyötörtebb és aggályosabb is, haja ziláltabb. Nézete valamely önálló fejszoborénak felel meg, de kivágása a nagy szobor részletére utal, világítása hirtelen, erős felvillanás csúcsfényeinek és reflexeinek felel meg. Ekként lapul ma pénztárcáinkban az a Mátyás-kép, melyet Lázár Béla szerint Fadrusz úgy alkotott, „Mintha maga előtt látná, hatalmas arabsát lovagolva, szikrázó büszke tekintettel, a simára borotvált arcon »minden ránc tettekről beszél«, miként Corneille írja a Cidben."[5] Jól tudjuk, sűrűn tapasztaljuk: van ugyanennek a műnek negatív recepciója is – kétségtelen, hogy alapjául ugyanaz a triviális kép szolgál, amely a pozitív verzióban is kialakult. Ez a megfigyelés megerősíti azt a tézist, hogy a romboló, megszüntető szándék a műalkotások életjelensége, a képkultusz fonákja, de elevenségének bizonyítéka.

A kolozsvári Mátyás-arc aránylag kevéssé foglalkoztatta a szakirodalmat, amelyet ennél lényegesen inkább és részleteiben is alaposabban érdekelt a szoborállítás története, az együttesnek a téren, a talapzaton és a mellékalakok között való felállítása. Azaz a reprezentatív társadalmi esemény, az urbanisztikai szituáció és a kísérő bronzalakoknak a befogadás mintáját jelentő csoportozata.[6] Lázár Béla monográfiájában, melyet a Fadrusz alakja köré szőtt zsenikultusz szolgálatába állított, nagy teret szentelt a lovas emlék problematikájának, s annak a (kolozsvári Márton és György testvérpártól, Lázár másik jelentős monográfiájának hőseitől számított) hézagkitöltő szerepnek, amelyet lovas szobrainak, így a pozsonyi Mária Terézia-emléknek is tulajdonított.[7] Éppen a historizáló zsenikultusz jegyében Lázár elbeszélés-szerkesztésének kedvelt toposza a vízió. Ekként meséli el a spontán (!) pályamunka (!) történetét: Fadrusznak „Mátyás király régi jó ismerőse volt, még a pozsonyi Ventur uccából [...].Mátyással behatóan kezdett foglalkozni, krónikákat, történeti értekezéseket, korképeket keresett. S Mátyás király egyszerre vizionárius erőben jelent meg előtte. [...] S egyszerre csak észrevette, hogy pályaterven dolgozik."[8]

Lázár mintegy mellékesen utal a vízió mellett Fadrusz egyéb forrásaira: a historikus stúdiumokra és a korban, a lovas beállítása kapcsán például Fülep Lajos számára is nyil-

---

[3] Szignálva: Vagyóczky K(ároly) del. et sc.

[4] Szakál Ernő rajza nyomán. Vö. Buzás Gergely: *Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában.* Szerzőtársak: Réti Mária, Szőnyi Endre. Szerk. Éri István. Bp.–Visegrád, 2001. 102. kép, a 2000-re elkészült rekonstrukció – a részletekben ugyan kritizált – „inspiráló előképe" (uo. 91. sk.).

[5] Lázár Béla: *Fadrusz János élete és művészete.* Bp. 1923. 79.

[6] A kolozsvári Mátyás-szobor története. In: *Mátyás király emlékkönyv. Kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára.* Szerk.: Márki Sándor. Bp. 1902. 308–311; Lázár Béla *i. m.* 78–81; Soós Gyula *i. m.* 39–48; Miklósi Sikes Csaba: Fadrusz János kolozsvári és zilahi működése a korabeli erdélyi sajtó tükrében. *Ars Hungarica* 26 (1998) 106–142; Murádin Jenő: *Fadrusz. Két szobor száz éve.* Kolozsvár, 2002. 43–51.

[7] Lázár Béla: *i.m.* 176. skk. Vö. Ferenczi Zoltán: Mátyás a képzőművészetben. In: Mátyás király emlékkönyv 1902 *i. m.* 279: [Fadrusz] „nemcsak viszonylag legjobban, hanem egyetemes szempontból is kitűnően oldotta meg [a feladatot]."

[8] Lázár Béla *i. m.* 79. Vö. uo. 175. Eredete: Lyka Károly megállapítása: „Csak a maga belső szózatára hallgatott" – idézi Murádin is, *i. m.* 70.

vánvaló Colleoni-párhuzamra: „a ráncoktól átszántott arc verrocchiói részletelemzése".[9] Balogh Jolán elemzése döntő és jelentős. Ő Mátyás ikonográfiáját és annak kutatástörténetét tárgyalva tisztázta, hogy „A XIX. század derekán [...] már lassan ismertekké váltak a hiteles, eredeti Mátyás arcképek".[10] Csak természetes, hogy a hiteles Mátyás-kép felkutatása a művészettörténet-írás legelső feladatai közé tartozott. Tényleg: a szobor leleplezése alkalmából kiadott emlékkönyv mind illusztrációs anyagában, mind a benne közölt tanulmányt tekintve a modern Mátyás-ikonográfia eredményeinek – a 19. század második felében végzett gyűjtőmunka eredményeinek – első színvonalas összefoglalása.[11] Fadrusz műve tehát a művészettörténet-tudomány diadala – az ikonográfiai munkának (amelynek intézményeként létesült 1884-ben a Történelmi Képcsarnok) legalább akkora eredménye, mint Munkácsy Honfoglalás képe, melynek történeti hitelének megalapozásán a fél Tudományos Akadémia fáradozott![12]

Ebben az értelemben olvasandó Balogh Jolán összefoglaló értékelése – egyben a Fadrusz-mű forrásértékének elismerése: „A tudományos ikonográfiai kutatásnak megvolt a nagy művészi eredménye is. Fadrusz János már a hiteles arcképek nyomán mintázta kolozsvári Mátyás-szobrát (1902), melyben ritka szerencsés ihlettel és nagy meggyőző erővel öntötte művészi formába a magyarság lelkében élő Mátyás-eszményt. Monumentális művéből a királyi fenség ereje és a szellem fénye sugárzik. E nagyszerű alkotás sok tekintetben feledteti azokat a nagy veszteségeket, melyek bennünket a legkiválóbb, egykorú arcképek pusztulásával értek."[13] Az értékelést ma sok tekintetben mégis meglepetten olvassuk: 1. mint a művészettörténet feladatának, mindenekelőtt az alkotó művészethez való viszonyának a historizmus szellemében fogant körülírását, 2. „a magyarság lelkében élő Mátyás-eszményre" való hivatkozás révén mint az ideálportré problematikájának sajátos definícióját, 3. mint a hézagpótló – „feledtető" – rekonstrukció létjogosultságának elismerését, 4. s mindezt 1940-ben.

Balogh Jolán Mátyás-ikonográfiájának és a Fadrusz-féle portré iránti lelkesedésének közös alapját realizmus-felfogása, egyben reneszánszértelmezésének ízlésbeli kulcsa alkotta. Így követte azt a módszert, amelynek előképét már az 1902-es Mátyás-emlékkönyvben megtalálhatta: a király személyéről keletkezett leírások és az ábrázolások egymásra vonatkoztatását. A történetírói hagyomány és az ábrázolások összekapcsolásának legfőbb akadályát a szakállas Mátyás-ábrázolások apokrifnak minősítése sikeresen elhárította.[14] De vajon a fennmaradt reneszánsz portrék és az irodalmi jellemzések egyezésének okai mindkettőjük realizmusában keresendő-e vagy valamely másfajta közös tényezőben? Mikó Árpád erre vonatkozó, találóan provokatív megjegyzése: „akik azt hitték, hogy megtalálták az igazi Mátyás-képet, lehet, hogy csak a másik – vagy a másképpen – ha-

[9] Lázár Béla *i.m.* 177. – Murádin szerint „a Donatello szobránál szabadabb plasztikai fogalmazásáért" választotta ezt az előképet, *i. m.* 75.

[10] Balogh Jolán: Mátyás király arcképei. In: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* Szerk.: Lukinich Imre. I. Bp. [1940] 457.

[11] Mátyás király emlékkönyv *i. m.* és Ferenczi *i.m.* 266–280.

[12] Munkácsyval való együttműködésére utal viselettörténeti művében Szendrei János: *A magyar viselet történeti fejlődése.* Bp. 1905. 6.

[13] Balogh Jolán *i.m.* 458; Fadrusz Mátyás-emlékének jelentőségét elemzi Balogh Jolán művében Mikó Árpád: Imago historiae. In: Történelem – kép *i. m.* 40.

[14] Balogh Jolán: *i.m.* 456. sk.; Vayer Lajos: Faunus Ficariustól Matthias Corvinusig, In: Uő: *Témák, formák, ideák. Válogatott tanulmányok a festészet, a szobrászat és a grafika művészetének történetéből.* Bp. 1988. 122–126.

misat találták meg."[15] Ez a megjegyzés a portréábrázolás hitelére vonatkoztatva magába foglalja azt a meggyőződést, hogy a reneszánsz portré antikizáló jellege – ebben az értelemben beszél Mikó Mátyás király all'antica arcképeiről – egyben éppúgy realitásának („hasonlóságának") korlátozását jelenti, mint az ideális történelmi mintaképekhez való hasonlítás szándéka az irodalmi jellemzését.[16] Ebben az értelemben nem kielégítő az ikonográfiai módszer, s nem lehet meglenni az antikvitás utóéletét kutató ikonológia alkalmazása nélkül. Mátyás all'antica reprezentációjának ikonológiai alaphangját Nagy Sándor imitációja alkotja.[17] Fadrusz Mátyás-arcának profilja alapvetően a 19. század végére szinte teljes számban megismert éremportrék, a nyomukon járó festmények és a bécsi (ma budapesti) márványreliefek alexandroszi típusú, méltóságában is fiatalos és derűs, uralkodói jellemét követik. A plasztikus portré azonban nem maradhatott meg csak az all'antica portrék klasszikus profiljánál. Fadrusz Mátyás-feje a Mátyás kori antikizáló mintákkal nehezen összeegyeztethető, kubikus tömegfelfogást, keményebb, eltökéltebb kifejezést is mutat azonban. Kérdés, hol keresendő ennek előképe? Bizonyos megfigyelések szerint forrása a bautzeni Ortenburg plasztikus szoborportréjának késő gótikus realizmusa volt.[18] A bautzeni alkotás a 19. század végén másolatban már Budapesten is megismerhető, s már profilnézetből is tanulmányozható volt, ugyanis az Ezredéves kiállítás számára készített gipszöntvénye 1894-ben került a budapesti Epreskertbe. A szobor markáns arckifejezése nemcsak Fadrusz Mátyás-fejével alkot mintegy keretet Balogh Jolán Mátyás-ikonográfiája számára,[19] hanem stiláris ellentétpárt is az all'antica-portréformához. A kétféle ábrázolásmód, a reneszánsz és a késő gótikus portréé csak egy, a naturalizmus értékrendjére alapozott ízlésorientáció számára jelenhetik meg egyenértékűként.

Kérdés, vajon Fadrusz valóban a bautzeni emlék Mátyás-portréját követte-e. A hadvezéri szilárdság fiziognómiai forrásaként számításba jöhet Donatello padovai Gattamelatájának kérlelhetetlen eltökéltséget kifejező condottieri-arca. Valószínűbb a Fadrusz által befogadott verrocchiói ihletést sugalló megjegyzések hitele. Ezeknek a Mátyás-korra vonatkozó realitása a Verrocchiótól származó, Mátyásnak szánt uralkodóreliefekben jelenik meg.[20] Az érett keménység e sorozatban Nagy Sándor párját, Dareioszt (vagy Scipióét, Hannibált) jellemzi. Amennyire Verrocchio Dareiosza megismerhető, ugyanabba a típusba tartozott, mint a velencei Colleoni-fej. Fadrusz aligha hagyta el a historizáló szobrász kronológiai orientációjának fontos eszközét, a reneszánsz stíluskörét. Mátyás alakjában a fenség, a nagyszerűség és a hősiesség hangsúlyozása azonban más ikonológiai alapokat igényelt, mint Alexandroszé. Megmaradva az antikizálás körében, az alternatívát az ellentétes párdarab kínálta, a Dareiosz–Colleonié. Ezzel a kifejezés ellentétébe csapott át: a nyíltságé a szigorúságéba, a nagylelkűségé a fenségébe, a bátorságé a könyörtelenségébe. Szinte önkéntelenül vetítődött rá Fadrusz Mátyására a 19. században a nemzeti függetlenség hőseként ideállá vált nemzeti király megváltozott képe; egyben egy megváltozott nemzeti önarckép.

[15] Mikó *i. m.* 41.

[16] Mikó *i. m.* 37–40, Vö. Mikó Árpád: Divinus Hercules és Attila secundus. Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai. *Ars Hungarica* 19 (1991) 149–155.

[17] Mikó *i.m.* 39–40.

[18] „Végül a nevezetes bautzeni dombormű Mátyás-portréját találta a legkifejezőbbnek, a maga számára a leghasználhatóbbnak." Murádin *i. m.* 75.

[19] Így jellemzi helyzetét Mikó *i. m.* 40.

[20] Vö. Vayer Lajos: Alexandrosz és Corvinus. A Verrocchio-oeuvre és az olasz–magyar humanizmus ikonológiája. In: Témák, formák, ideák *i. m.* 92–102.

Csáky Imre

A magyar államcímer története a 15. század közepéig és változása Mátyás uralkodása alatt

Magyar nemzeti jelképeink egyik hangsúlyozott eleme az államcímer, amely megjelenésének köszönhetően történelmünkben egyben katonai jelképpé is vált. Az államcímer valamely állam (ország) meghatározott heraldikai szabályok alapján alkotott színes jelképe, amelyet törvényesen használnak.[1]

A 11. század óta a magyar királyi hatalom jelképe a rúdra tűzött latin kereszt volt.[2] A magyar királyi címer (amely ekkor még nem a későbbi értelmezés és használat szerinti államcímer – azt 1380-ban említik először) két részből tevődött össze. Korábban ismert eleme a tényleges királyi hatalmat jelképező apostoli (talpas) kettős kereszt, amely III. Béla uralkodása alatt jelent meg, és IV. Béla már királyi pecsétjeire vésette. Jól látható ez IV. Béla második, 1247. évi kettős pecsétjének hátlapján: a háromszögű pajzs mezejében apostoli (talpas) kettős kereszt lebeg.[3] Másik eleme a vörössel és ezüsttel többször (szabályosan hétszer[4]) vágott pajzsmező, amelyben Imre és II. András uralkodása alatt váltakozó számú lépő oroszlánt alkalmaztak. Az Árpád-ház családi (uralkodóházi) címere jelenik meg Imre király 1202. évi aranybullájának hátlapján: a háromszögű pajzs hétszer vágott. A vágásokban 3–3–2–1 lépő oroszlán.[5] Az oroszlánok használata azonban 1235 után, II. András halálát követően megszűnt. A kettős kereszt és a vágásos pajzsmező (a zászlótörténetben sávozott zászló a neve) jelenik meg első katonai zászlóinkon is, bár külön-külön és egymás mellett, vagy váltakozva is használták.[6]

Az Anjouk uralkodása óta királyaink általában saját családi címereiket egyesítették az Árpádok címerével, a kettős kereszttel, illetőleg mindkettővel. Szép példa erre I. Károly (Róbert) második, 1323. évi kettős pecsétje hátlapján megfigyelhető hegyes talpú nagypajzsból és két hegyes talpú mellékpajzsból álló összetett címere. A nagypajzsban apostoli (talpas) kettős kereszt, amely a nagypajzs felett ismétlődik. Mindkét mellékpajzs hasított: a jobb mezőben az Anjou-ház címere: lebegő, arany liliomok, a bal mezőben az

[1] *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–ZS.* Szerk.: Ravasz István. Bp. 2000. 30. (Csáky Imre: Államcímer. Szócikk)
[2] Bertényi Iván: *Új magyar címertan.* Bp. 1998. 64.
[3] Pray, Georgius: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae.* Budae, 1805. Tab. V., Fig. 2.
[4] A korabeli címerábrázolásoknál gyakori, hogy a vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező helyett nyolcszor, esetleg kilencszer vágott pajzsmezőt alkalmaznak – helytelenül fordított szín- és mázkezdéssel (azaz vörös-ezüst helyett többnyire ezüst-vörös kezdéssel). Heraldikai szempontból mindez téves és hibás ábrázolásnak tekinthető, de annyira gyakori még a 19. század egyes címereslevelein is, hogy fontos felhívni erre a figyelmet.
[5] Pray, Georgius *i.m.* Tab. VI., Fig. 6.
[6] Cs. Kottra Györgyi: Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In: Bertényi Iván: *A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* Bp. 1996. 212.

Árpád-ház címere, a hétszer vágott mező látható.[7] Ebben az időben jelent meg a magyar állam-, illetve országcímer fogalma is. Az európai gyakorlatnak megfelelően országunk első uralkodóháza, az Árpád-ház (családi) címere és a kettős kereszt vált államcímerünk két állandó elemévé.

Királyaink történelmünk során több más országra és tartományra is kiterjesztették hatalmukat. A meghódított területek feletti uralmukat uralkodói nagycímeikben[8] és címereikben is kifejezésre juttatták: e tartományok és országok (címeit és) címereit is felvették. Így a magyar államcímer korszakonként rendkívül változatos, összetett címerformát öltött, amely az adott uralkodó(ház) címerén kívül tartalmazta az ezüst kettős keresztet, a vörössel és ezüsttel hétszer vágott mezőt és az adott országok, tartományok címereit is.

I. (Hunyadi) Mátyást 550 évvel ezelőtt 1458. január 24-én választották magyar királlyá Budán, Néhány héttel később, február 14-én hivatalosan is trónra lépett ugyancsak Budán a Nagyboldogasszony templomban, ezzel közjogi értelemben is átvette a királyi hatalmat a Magyar Királyságban. Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen e pillanattól kezdve Mátyás joggal élhetett az addigi magyar királyok uralkodói nagycímével és ezzel együtt használhatta akár háromféle pecsétjén (magyar királyi titkos pecsét, bírói (bírósági) pecsét és gyűrűs pecsét) az adott országok és tartományok címereit is. Mátyás, uralkodása első szakaszában a Magyar Szent Koronával 1464-ben történt megkoronázásáig a magyar királyok addigi teljes nagycímét és címereit is pecsétjeire vésethette, mint ez Szeged város részére 1465-ben kiállított oklevelének intitulatiójában olvasható:

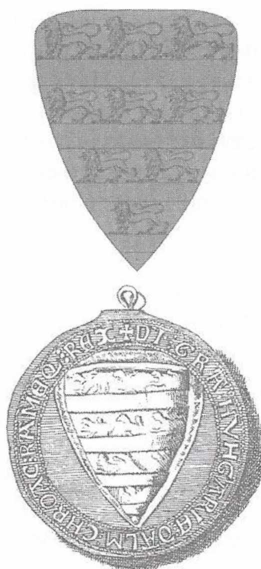
„MÁTYÁS, ISTEN kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária KIRÁLYA Minden Krisztusban hívőnek, úgy a jelenben, mint a jövőben, jelen levelünket megismerőknek Üdvöt mindenki Üdvözítőjében. Mindenki tudomására Akarjuk hozni jelen levelünk által,..."[9]

Mátyás legfontosabb okleveleit a koronázásig a magyar királyi titkos pecséttel hitelesítette. Ezen a magyar királyi titkos pecséten egy kerektalpú, negyedelt címerpajzs látható szívpajzzsal. Az első negyedben az Árpád-ház hétszer (itt nyolcszor) vágott pajzsmezője, a második negyedben a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező hármas halmon álló apostoli, talpas kettős kereszt, a harmadikban Dalmácia címere, a negyedik negyedben a Hunyadi-ház balra (itt helytelenül jobbra) forduló, ágaskodó oroszlánja

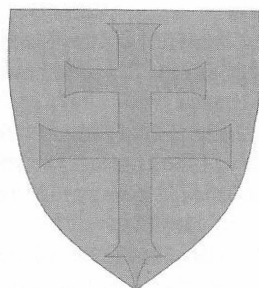
[7] Pray, G. *i.m.* Tab. XII., Fig. 1.

[8] A (középkori) uralkodók írásban tett hivatalos megnyilatkozásait oklevelek őrizték meg az utókor számára. Az oklevelekkel külön történeti segédtudomány, az oklevéltan (diplomatika) foglalkozik tudományos igényességgel. Az oklevelek belső ismertetőjelei közé tartozik annak tartalmi felépítése, amely három részből áll: bevezetés (protocollum), tárgyalás (contextus) és befejezés (eschatocollum). A protocollum legfontosabb eleme az intitulatio, azaz az oklevelet kiállító (adományozó) nevének és (ebben az esetben: uralkodói) címeinek felsorolása. Amennyiben azt a teljesség igényével közölték (tehát valamennyi, általa birtokolt királyság, hercegség, grófság stb. megnevezésével), nyitották meg az oklevelet, uralkodói nagycímről beszélünk. A kevésbé ünnepélyes oklevelekben a teljes uralkodói nagycímet gyakran elhagyták.

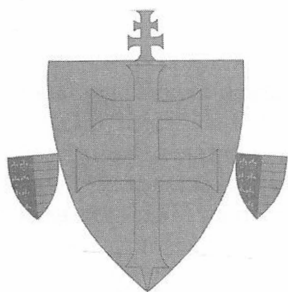
[9] A korábbi birtokadományt megerősítő oklevél eredeti latin szövege és annak magyar fordítása Csáky Imre: *Szeged szabad királyi város címeres kiváltságlevele 1719.* Bp. 2003. 65.

A tényleges magyar királyi hatalmat jelképező címer apostoli (talpas) kettős kereszttel, IV. Béla második, 1247. évi kettős pecsétjének hátlapján

Az Árpád-ház családi (uralkodóházi) címere Imre király 1202. évi aranybullájának hátlapján

A magyar király címere I. Károly (Róbert) második, 1323. évi kettős pecsétjének hátlapján

Magyar államcímer I. Mátyás 1464. évi nagypecsétjének (kettős felségi pecsétjének) hátlapján

látható,[10] míg a szívpajzsra ugyancsak a Hunyadi-ház csőrében hollót tartó címerét vésték. Az összetett címerpajzson nyitott levélkorona nyugszik, amely sugarakat bocsát a címerpajzson kívüli pecsétmezőre. Körirata. Sigillum mathie dei gratia regis hungarie dalmatie croatie.

Mátyás Székesfehérváron a Szent Koronával történt megkoronázását követően a magyar királyi hatalom legteljesebb birtoklásának tényét is kifejezte az 1464-ben használatba vett kétféle új pecsétje, az aranypecsét (bulla) és a nagypecsét (vagy más néven kettős felségi pecsét).

Az 1464-ben kiállított oklevelet hitelesítő arany kettőspecsét (bulla) – amelynek a hitelesített oklevél jelentőségének hangsúlyozása, az oklevélnyerő megtisztelése a kifejezett célja –, előlapján a király trónon ülő alakja látható. Érdekes, hogy az előlap képéhez hangsúlyozottan kapcsolták hozzá az uralkodó lába előtt nyugvó címerpajzsot, amelyben hármas halmon álló, a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező (itt) nyitott szárú apostoli kettős kereszt látszik. A kettős kereszt előlapra helyezése burkoltan jelzi Mátyás valóságos magyar királyi hatalmát. Az előlap körirata: DOMINVS DEVS ADIVTOR MEVS – AZ ÚRISTEN AZ ÉN SEGÍTSÉGEM. Ugyanakkor a hátlapot vizsgálva – a teljes pecsétmezőt kitöltve, nyitott levélkoronával díszített kerek talpú pajzsban Magyarország első uralkodóháza az Árpád-ház uralkodóházi címere jelenik meg a vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező – követve a vegyes-házi királyok címerhasználatát. A hátlap körirata: MATHIE DEI GRACIA REGIS HVNGARIE ETC. – MÁTYÁS ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁÉ.[11] További érdekesség, hogy a Mátyás kori aranybullák – eltérően a magyar középkor addigi gyakorlatától – tömör aranyból készültek.

Az ünnepélyes alkalmakkor kibocsátott oklevelek függő pecséttel történt hitelesítésére szolgált Mátyás nagy vagy kettős felségi pecsétje 1464-ből, amelynek hátlapjára vésett összetett címert tekinthetjük a korszak magyar államcímerének is. Mátyás ezt a nagypecsétjét a későbbiek során sem változtatta meg. Az uralkodása alatt 1469 után hatalma alatt álló más királyságok, hercegségek és grófságok címereit inkább Csehország királyaként használt pecsétjeire vésette.

Ennek megfelelően a magyar államcímer jelenik meg I. (Hunyadi) Mátyás 1464. évi nagypecsétjének hátlapján is: kerek talpú főpajzsból és hat, gyűrűben elhelyezett mellékpajzsból álló összetett címer. Főcímer: ezüsttel (!) és vörössel hétszer vágott mező.

[10] 1453. február 1-jén V. László magyar király Hunyadi János örökös besztercei gróf eredeti címerét, amely egy kék mezőben, csőrében arany gyűrűt tartó fekete hollót ábrázolt, fehér (ezüst) mezőben balra forduló, ágaskodó, vörös oroszlánnal bővítette, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart. A Hunyadi-család új címere tehát balra dőlt összetett címer, amelynek címerpajzsa negyedelt. Az 1. és 4. mezőben a csőrében gyűrűt tartó fekete holló, a 2. és 3. mezőben új adományként koronát tartó vörös oroszlán látható. A megállapítás rendkívül fontos, mert a megnevezett új címerállatot, a koronát tartó vörös oroszlánt Mátyás gyakran vésette pecsétjeire (a nagypecsétre vagy más néven kettős felségi pecsétjére) is, amelyeket mint magyar király használt. Erre azért térek ki nyomatékosan, mert a történeti szakirodalomban többször ezt a Mátyás-pecséteken szereplő oroszlánt tévesen Csehország vörös mezőben balra forduló, ágaskodó, kettős farkú, fején arany koronás ezüst oroszlánjával azonosítják. Mátyás későbbi pecsétjeiben valóban előfordul Csehország címere, de kizárólag cseh királlyá történt megválasztását (1469) követően és csak olyan pecséteken alkalmazta, amelyeket, mint Csehország (és nem Magyarország) királyaként használt, azaz a magyar királyi nagy vagy más néven kettős felségi és a magyar királyi titkos pecséten soha. Vesd össze: Kumorovitz Bernát Lajos: Mátyás király pecsétjei. *Turul* 46 (1932) 4.

[11] Vesd össze: E. Kovács Péter: *Matthias Corvinus*. Bp. 1990. 202, 26–27. színes kép és Érszegi Géza szerk.: *Sigilla regum – Reges sigillorum. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből*. Bp. 2001. 72–73.

Mellékcímerek: a tényleges magyar királyi hatalmat jelképező zöld hármas halmon álló ezüst, apostoli (talpas) kettős kereszt – Dalmácia: kék mezőben három, arany, aranykoronás leopárdfej – Hunyadi-ház: fehér (ezüst) mezőben balra forduló, ágaskodó, vörös oroszlán, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart (a reprodukción helytelenül a koronát fején viselő oroszlán látszik) – Hunyadi-ház: kék mezőben, fekete, csőrében arany gyűrűt tartó holló, a pajzsmező bal felső sarkában arany, felfordított holdsarló – Bulgária: vörös mezőben (ágaskodó) farkas – Galícia: kék mezőben (itt) egy, igazgyöngyökkel kirakott és bíborral bélelt nyitott levélkorona. Pajzstartók: három, fehér ruhás angyal. A nagypajzsot tartó angyal felett rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott, bíborral bélelt, zárt, uralkodói korona lebeg.[12] A leírást a következő (a nagypecsét első lapjának) körirata is alátámasztja: Sigillum maiestatis + mathie + dei + gratia + hungarie + dalmatie + croatie + rame + servie + galicie + lodomerie + cumanie + bulgarie + regis.

Használatban lévő pecsétjeinek fajtáit Mátyás az 1471. évi dekrétumának VIII. bekezdésében tételesen felsorolta. Eszerint Mátyás ötféle pecsétet használt magyar királyként (aranybulla, nagy vagy kettős felségi, bírói, titkos és gyűrűs)[13] egészen 1490-ben bekövetkezett haláláig.

1469. május 3-án a cseh katolikus rendek Olomoucban (Olmütz) Mátyást cseh királlyá választották, aki felvette a Csehország királya címet, azzal együtt Csehország címerét felvésette pecsétjeire, de csak azokra, amelyeket mint Csehország királya használt. Ennek megfelelően 1469-től találkozunk Mátyás cseh királyi titkos pecsétjével is. Első cseh királyi titkos pecsétjén felfedezhetjük az Árpád-ház uralkodóházi címerét, Csehország címerét a kétfarkú, koronás, ágaskodó oroszlánt, az apostoli kettős keresztet, Galícia címerét, a Hunyadi-ház hollós címerét, Lausitz, Morvaország és Szilézia címerét is. Mátyás egy 1475-ben IV. Sixtus pápának írt levelének keltezését az alábbiakkal zárja le:

„Kelt Budán, június 15-én, az Úr 1475. esztendejében, magyar királyságunk tizennyolcadik, cseh királyságunknak pedig hetedik évében. Szentséged odaadó fia, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország királya stb."[14]

A Cseh Királyság a Német-Római Császárság választófejedelemsége is. III. Frigyes német-római császár és I. (Hunyadi) Mátyás magyar király között 1477-ben került sor a gmunden-korneuburgi békeszerződés aláírására, ahol a császár beiktatta a magyar királyt a cseh királyságba, azzal együtt Mátyás a Német-Római Birodalom választófejedelme is lett, mégis csehországi uralkodásának kezdetét 1469-től számította.

1479-ben újabb egyezmény aláírására került sor Olomoucban. Ezúttal Mátyás és (Jagelló) Ulászló (IV. Kázmér lengyel király legidősebb fia, 1469–1516-ig cseh király, majd Mátyás halála után, 1490–1516-ig magyar király is) ismerték el a cseh-magyar békeszerződést. Ennek értelmében mindkét király megtarthatta a Csehország királya címet, bár Ulászló uralma csak a szorosan vett Csehországra, míg Mátyásé Morvaországra, Sziléziára és Lausitzra terjedt ki. Mátyás uralkodói nagycíme ugyanezen békekötést tartalmazó oklevélen már így festett:

[12] Pray, G. *i.m.* Tab., XV. Fig. 1.

[13] Vö. Nagy Gábor: *Magyar középkor 997–1526. Forrásgyűjtemény.* Debrecen, é. n. 514.

[14] *Mátyás király levelei 1460–1490. Magyar Levelestár.* Bp. 1986. 68.

„Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, továbbá Szilézia és Luxemburg hercege, Morvaország és Lausitz őrgrófja. Jelen oklevéllel tudatjuk mindazokkal, akiket illet,..."[15]

Mátyás intenzív külpolitikájának eredményeképpen – 1487-ben Bécsújhely ostroma alatt, Ebenfurtban megtartott osztrák tartománygyűlés alkalmával – vette fel az Ausztria hercege címet, amelynek következményeként Ausztria címere szinte azonnal megjelent titkos pecsétjén, amelyet nagy valószínűséggel (általánosan) mint magyar és cseh király, valamint osztrák herceg alkalmazott.

Ennek megfelelően megjelenik a pecséten az Árpád-ház uralkodóházi címere: vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező (itt négy ezüst pólya vörös mezőben), a Hunyadi-ház: fehér (ezüst) mezőben balra forduló, ágaskodó, vörös oroszlán, amely bal első lábával arany, nyitott levélkoronát tart, Ausztria címere: az ezüst mezőben vörös pólya, Morvaország: kiterjesztett szárnyú, vörössel és ezüsttel sakkozott, kiterjesztett szárnyú, arannyal fegyverzett sas, míg a szívpajzsban a Hunyadi-ház: kék mezőben fekete, csőrében arany gyűrűt tartó holló. A pecsétvésetet megerősíti a körirat is: SIGILLUM SERENISSIMI PRINCIPIS DOMINI MATHIE DEI GRATIA HUNGARIE BOHEMIE ETC REGIS AC DUCIS AUSTRIE.

I. (Hunyadi) Mátyás emlékezete nem csak a 2008-ban aktuális 550. évforduló kapcsán él a Magyarország és Európa emlékezetében. Dicső tettei, igazságossága, humanizmusa, reneszánsz uralkodói beállítottsága tette halhatatlanná mint az a kilenc méter magas emlékmű is, amelyet még életében (1486-ban) emelt Bautzen városa a király iránti hódolata jeléül, s amely a város kaputornyán ma is hirdeti a nagy király birodalmának emlékét. Az emlékmű másolata Magyarországon három helyen tekinthető meg: Budapesten az Epreskertben a Benczúr Mesteriskola falán, Szegeden a szeged-alsóvárosi ferences templom és kolostor oldalbejárata felett, valamint a budai vár Miklós tornyán a Hess András téren. Ez utóbbi másolatot – amelyben a gótikus fülkében trónoló Mátyást teljes páncélzatban, lábát oroszlánon nyugtatva, feje felett két angyal által tartott koronával ábrázolták – kétoldalt kőbe faragott címerek díszítik, amelyek az uralkodó hódításaira utalnak.

[15] Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva: *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686)*. Bp.–Szeged, 1998. 351.

Bibliográfia és források

A színes címerek forrása: Dr. Csáky Imre: *A magyar államcímer története – History of the coat-of-arms of the Hungarian state.* Címertabló. STEFEL EUROCART Kft. Bp. 2002. 1 A/0 ív.

Bertényi Iván: Az ún. Kossuth-címer 1848/49-ben. *Századok* 133 (1999) 374–381.

Bertényi Iván: *Új magyar címertan.* Bp. 1998. 124.

Csáky Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században.* I. Fejezet: Általános heraldika. Bp. 1995.

Cs. Kottra Györgyi: Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In: Bertényi Iván: *A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* 1996.

Henry Bedingfeld – Peter Gwynn-Jones: *Címertan.* Bp. 1994.

Honvédségi Közlöny, 1949. 10. szám.

Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. *Levéltári Közlemények* 36 (1965) 209–231.

A m. kir. minisztériumnak 3.969/1915. M.E. számú rendelete, az osztrák-magyar monarchia közös intézményeinek használatára szolgáló címer tárgyában. 1. §. 1. A középcímer. B) c) 4. *Budapesti Közlöny.* 1915. november 6. szám, 6.p.

Magyarország külön czimerének és a magyar korona egyesitett czimerének leirása és rajza. *Budapesti Közlöny.* 308. szám. Budapest, 1896. december 31. 1–2.p.

Nyulásziné dr. Straub Éva: *Magyarország címerkönyve.* Bp. 2001.

Pray, Georgius: *Syntagma historicum de sigillis regum, et reginarum Hungariae.* Budae, 1805. Tab. V–VI, XII, XV, XVI.

Titulatur und Wapen Seiner Oesterreichisch-Kaiserlichen und Königlich- Apostolischen Majestät nach den durch den Pressburger Frieden herbeygeführten Veränderungen und der allerhöchsten Pragmatika-Verordnung vom sechsten August 1806. Wien, 1806.

Névmutató

(Főszövegben előforduló személy- és földrajzi nevek)

Abod 190
Adelsberg (Krajna) 179
Alar Alkan (?) 86
Albert, magyar király 165
Albert, IV. bajor herceg 195
Albert, osztrák herceg 178, 181
Albert, szász herceg 215
Algír 61
Ali bég 69–70, 75, 77, 79, 80, 83–86, 90
Alkenyér (más néven Zsibód) 80–94
Alsózdence (Körös megye) 162
Alvinc 81
Amlacher, Albert 80–81
Amszterdam 7
Angers 116
Aquila János 127
Attila, hun király 8, 207
Augsburg 103, 111
Aurifaber János, plébános 186
Aurifaber Miklós 186
Avignon 103
Azincourti csata (1415) 101

Bábony 186
Baduario, Sebastiano, velencei követ 29, 30, 32, 194
Bajcsy-Zsilinszky Endre 23
Bajezid, I. török szultán 46, 47, 54
Bajezid, II. török szultán 60, 92
Balamér 81
Balázs mester 74
Báli bég 64, 77, 84, 86,
Balivet, M. 51
Balogh Jolán 239
Bánfalva 189
Bánfi Miklós, pozsonyi ispán 187
Bánfi Pál, Alsólendvai, főajtónálló mester 153
Barbarossza-fivérek 61
Barbo, Marco 210
Barcelona 103
Barius László 190
Bártfa (Bartfeld, Bardejov) 157
Báthori-család 29
Báthori István országbíró 73, 74, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 88, 89
Bátmonostor 183
Bátmonostori Töttös László 183
Baumkircher, András (Andreas) 153, 154, 168, 177, 181
Bautzen 213–234
Beatrix, Aragóniai magyar királyné 6, 207, 221
Beckensloer János 197
Bécs 8, 32, 33, 58, 154, 172, 181, 193, 208
Bécsújhely (Wiener Neustadt) 7, 32, 177, 194, 197, 221, 225, 231, 246
Bednya (Körös megye) 168
Beheim, Michael 154
Béla, III. magyar király 241
Béla, IV. magyar király 241
Béla vára 181
Belec 167
Belmosevics, Milos 147
Bencenc 81
Bénye 188
Bercel 188
Berceli Ilona 187, 188
Beriszló Péter 147
Bertrandon de la Broquière 133
Bethlen Gergely, udvari lovag 125
Bibó István 14, 20
Bielski, Maciej 210
Bihács (Bihać) 28
Binche 225
Boccia, Lionello Giorgio 108
Bocskai István 125
Boldva 190
Bonfini, Antonio 78, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 154, 155, 156, 157, 160, 194
Borosy András 151
Boroszló (Wrocław) 31, 209, 215, 216
Borzsák István 158
Bosznaszeráj (Szarajevó) 90
Boucicaut, marsall 128
Brankovics György, szerb despota 174
Brankovics Katalin 167, 168, 170, 178, 179, 180
Brankovics, Vuk, szerb despota, ld. Vuk
Brassó (Kronstadt, Braşov) 72, 74, 78, 79, 80
Brescia 102
Brindisi 91
Brunner, Otto 161
Buda 7, 17, 48, 58, 160, 176, 182, 185, 226, 242
Budapest 237, 246
Burkhardt 17
Busbecq, Ogier Ghiselin de 138, 139
Butkai András 192

Calixtus III., római pápa 7
Callimachus, Philippo 8, 206
Capua 219, 220
Cernahorai Boskowitz Dabes, cseh zsoldoskapitány 31
Chabod, Federico 15, 16, 17, 19, 21
Churburg 104
Chyzy Lőrinc 189
Cillei (III.) Hermann gróf Margit nevű lánya 167
Cillei Frigyes 163
Cillei hermann 177
Cillei Ulrik 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 172, 179, 184
Cilli (Celje) 169, 170, 171, 172
Colleoni 240
Corneille 238
Cortesi, Alessandro 7
Crécy csata (1346) 101
Cuspinianus, Johannes 88
Czobor-család 29
Csaba 186, 189, 190
Csáktornya 168, 179, 182
Csaldiráni győzelem (1514) 59
Csán 190
Csányi Ákos 88
Császárvár 168, 181
Csázma 180
Csenyéte 190
Csernomen (1371) 46
Csíz (Zemplén megye) 189

D'Evoli, Cesare 141
Dareiosz 240
Darkó Jenő 130
Deák Ferenc 20
Déva 74
Dillon, Viscount 116
Diósgyőr 185, 189, 190,
Długosz, Jan 78, 83, 85, 91, 154, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 211
Dóczi Péter, jajcai bán és szendrői vajda 90
Dompnig, Heinz boroszlói városkapitány 32, 234
Donatello 240
Dózsa György 142
Durholc Pál 191
Dürer, Albrecht 138

E. S. mester 231
Edirne 76
Egervári László, horvát-dalmát-szlavón bán 90
Egyed, Szent 124
Egyházasbercel 188
Eleonóra, Portugáliai (III. Frigyes felesége) 231
Ellerbach, Bertold (Berchtold) Monyorókeréki 153, 154, 177, 182
Eltra 74
Engel Pál 128, 151
Engel, Johann Christian (János Keresztély) 158
Engels, Friedrich 20
Eötvös József 20
Eperjes (Prešov) 32, 36, 39
Erzsébet, magyar királyné 165
Eszék (Osijek) 131, 146
Evrenosz, bég 69, 146

Fadrusz János 237–240
Fejér Osvát és felesége, Anna 164
Felkenyér 81
Ferdinánd, Habsburg, magyar király 61, 88, 138, 144
Ferdinánd, I. nápolyi király (Alfonse de Ferrante) 91, 194, 221, 222
Ferdinánd, tiroli herceg 145
Ferrara 16, 136
Fessler, Ignaz Aurelius 158
Ficino, Marsilio 8
Filipec János váradi püspök 216
Firenze 16, 103
Fodor János 189
Fogaras (Făgăraş) 74
Fornovo, csata 136
Fraknó (Forchenstein) 153
Frangepán István 174
Frangepán Kristóf 174
Frangepán Márton 174
Frangepánok 167, 174
Frigyes, II., német-római császár 219, 220
Frigyes, III. Habsburg német-római császár 8, 31, 75, 90, 111, 153, 154, 161, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177–181, 183, 197, 204, 205, 216, 221, 222, 223, 245
Frigyes, III., osztrák herceg 160
Frodnohart, Wolfgang 168
Fülep Lajos 237, 238

Galambóc (Golubac) 146
Gáldi László 150, 152
Gara 185
Garai László, nádor 153, 156, 172, 175, 176
Garignica (Kőrös megye) 73, 74, 164, 166
Gebitzer (zsoldos) 199
Gedik (Gedük) Ahmed pasa 91, 92
Gedrouchi Péter 163
Genova 46, 103
Geréb Mátyás, horvát bán 38
Geréb Péter vingárti 73
Gerhaert, Nicolaus 229, 232
Gersei Pető György 153

Gersei Pető Miklós 153
Gianmaria Angiolello 77, 78
Gilles Le Bourier 128
Giskra János (Jan), cseh zsoldos kapitány 6, 30, 161, 174, 182, 184
Glogaui János 208
Gmunden-Korneuburg 245
Gönyű 190
Gönyűi Miklós 188
Gönyűi Zsófia 187, 188
Görlitz 213, 217, 218
Grafeneck Ulrich 153
Graz 169
Greben 162, 163, 165, 166, 167, 169, 170, 181
Grebeni Hermanfi Gábor 162
Grebeni Hermanfi László 162, 169
Guldemund, Hans 149
Gurkfeld vára 171
Guti Ország Mihály, nádor 175
Győr 39
György, Magyarországi 48, 51, 53
György, Podjebrád csehországi kormányzó, majd király 171, 204, 210, 215, 216
György, Szent 7
Gyulafehérvár (Alba Julia) 79, 80

Hadnagy Bálint 41
Hagenauer 230
Hajreddin Barbarossza-fivérek 61
Hannibál 240
Haraszthy Ferenc, szörényi bán 130
Haraszti Ferenc, köznemes 33
Haszán bég-oglu Isza bég 77, 78, 79, 83, 84, 85
Haszán, boszniai pasa 64
Haugwitz 32
Helmschmied-család 111
Helmschmied, Kolman 111
Helmschmied, Lorenz 111, 112
Herceg László 186
Herkules 8
Herlin, Friedrich 229
Hidán Csaba 127
Holy Prokop 161
Hóman Bálint 15
Hopfer, Daniel 149
Horvát Gergely, diósgyőri várnagy ld. Japricai
Horváth Mihály 158
Hunyadi János 6, 7, 45, 88, 97, 117, 162, 165, 166, 167, 172, 206
Hunyadi László 168, 169, 170, 175, 206
Huszti Bálint 185, 189, 192

Iacopo de Promontorio de Campis 68
Ibn Haldún 51
Ibrahim, nagyvezír 60
Ince, III. pápa 99
Innsbruck 103, 111
İskender bég 69, 77
István, Lazarevics szerb fejedelem 70
István, Nagy moldvai fejedelem ld. Stefan
Isza bég fia 86
Isza szendrői bég 147
Iszkender bég 86
Iszmail sah 59
Isztambul 8, 54, 58, 60, 65, 75, 91
Iván, Rettegett, orosz cár 20
Izsó Miklós 237

Jajca (Jajce) 7, 28, 36, 38, 65, 70, 71, 147, 209
Jaksics Demeter 82, 137
Jaksics-testvérek 80
Jankovich Miklós 149
Jánoki Oszvald 191
János Albert, lengyel herceg 32, 34
János görzi gróf 167, 178, 181
János, Szapolyai, magyar király 140
Jánostelke 188
Janus Pannonius 8, 18
Japricai Horvát Gergely 191
Jolsvafői Tekes Hedvig 188
Jolsvafői Tekes Miklós 188
Juan de Carvajal, pápai követ 156

Kaffa 75
Kairó 91
Kalmár János 120
Kamenz 213
Kanizsai László, erdélyi vajda 153, 156, 175, 176
Kanizsai Miklós 153, 156
Kaprinai István 158
Kapronca 180
Kara Jülük, akkojunlu uralkodó 56
Karánsebes (Caransebeş) 28
Károly Róbert, magyar király 160, 241
Károly, IV. német-római császár, cseh király 213, 217, 220
Károly, V. német-római császár 58, 62, 110
Kassa (Košice) 32, 137, 185, 189, 192, 196
Katona István 158
Kazinc 190
Kázmér, (Jagelló) IV. lengyel király 210
Kelnek 80
Kemálpasazáde 80, 82, 84
Keresztúr 186
Kinizsi Pál, temesi ispán 32, 73, 74, 80–85, 88–90
Kiskemlék 179
Kismarton (Eisenstadt) 153
Kistokaj 190
Klissza (Klis) 28
Kołomyj 211
Kolozsvár (Cluj Napoca) 237, 238

Kolozsvári Márton és György, testvérpár 124, 238
Komárom 185
Konrád, III. német császár 99
Konsztantin Mihajlovics (Mihály) volt szerb janicsár 68, 208
Korlátkő 199
Kormosi Tamás, diósgyőri alvárnagy 186
Koromháza 186, 190
Kosztel 167, 181
Kovács Gergely 189
Körmend 153–160, 176
Kösze Mihály 146
Kőszeg 153, 156
Kővár 168, 179, 180
Krakkó 207
Krapina 167, 168, 170, 177
Kreyger András 168, 174, 181
Kristallóc 164, 165, 166, 167, 177
Kristallóci László 165
Kristallóci Szerecsen János 164, 165
Kromer, Marcin 210
Krupa vár 168, 174
Krusevác 90
Kubinyi András 6, 156, 184, 193, 199
Kulcsár Péter 87, 158
Kurcz Ágnes 125

Lád 190
Laiotă, az „idősebb" Basarab 77, 79, 83, 90
Lajos, bajor herceg 195
Lajos, I. Nagy, magyar király 129
Lajos, II. magyar király 26, 36, 39, 94
Landshut 103
Lang, Kristof (zsoldos) 196–200
László, I. Szent, magyar király 7, 83, 127
László, V. magyar király 161, 163–171, 173, 180, 204, 210
Lauban 213, 217
Lázár Béla 238
Lénártfalva (Gömör vagy Szatmár megye) 189
Lénártfalvai Kelemen 189
Lienz 178
Liszthy János 87
Lobor 168, 173
Lónyai Pocsaji Antal 165, 166
Loretto 89
Löbau 213

Maclodioi csata (1427) 102
Macray László 189
Magyar Zoltán 127
Magyarországi ld. György
Major, Isaac 7, 66, 68
Makra (Szatmár megye) 189
Malkocs-oglu 69, 70, 83, 85
Mály 190
Mályusz Elemér 128, 130
Mantova 16
Marcali János, szlavón bán 170
Marienwerderi Jakab, porosz tűzmester 37
Marsigli 148
Marx, Karl 20
Mayer-Fischer Sebold 170
Medvevár 168, 178, 179, 181
Meggyesiek 162
Mehmed (II.) Fâtih török szultán (Mohamed) 47, 65, 66, 76, 90, 91, 92, 94
Mehmed, Mustafa 76
Mekka 59
Meszih pasa 91
Metochites, Theodor 149
Miechowita, Maciej 208
Mihállu 69, 70
Mihály maidburgi gróf 179
Miklós, V. pápa 45
Mikó Árpád 239
Miksa, I. Habsburg, német-római császár 32, 111, 138, 195, 231
Milánó 16, 102, 115, 117
Miskolc 185, 186, 189, 190, 191
Miskolci Fodor János, diósgyőri alvárnagy 185
Miskolci Kovács Erzsébet 191
Miskolci Kovács Gergely 191
Miskolci Kovács István 185–192
Miskolci Kovács Katalin 191
Miskolci Kovács Miklós, keresztúri plébános 186
Miskolci Kovács Zsigmond 191
Miskolci Kovács Zsófia 191
Miskolci Luca 186
Miskolci Péter 186, 187
Missaglia, Negroni da Ello detto, család 103
Missaglia, Tomasso 103
Mohács 8, 23, 27, 34, 39, 55, 90
Moldvabánya (Baia) 205
Molinet, Jean 136
Molnár János 189
Montesquieu 19
Montfort, Johann von 180
Multscher 228
Munkácsy Mihály 239
Musztafa Áli 49
Mühlau 103, 111
Mühldorf 160
Mühldorfer (zsoldos) 199

Nádasdy Tamás 88
Nagy Antal (Nodzs Antal) 84
Nagy István (Ştefan çel Mare), moldvai vajda ld. Ştefan çel Mare

Nagy Simon, Szentmártoni 153, 154, 155, 156, 158, 160, 163–166, 176
Nagykemlék 168, 179
Nagykosztolány (Velké Kostolany) 197
Nagylucsei Orbán 74, 196
Nagyszeben (Szeben, Sibiu) 78, 79
Nagyvárad (Várad, Oradea) 70, 75, 147
Nándorfehérvár (Belgrád) 8, 28, 32, 54, 55, 66, 70,72, 88, 90, 164, 174, 175, 182, 183
Nápoly 6, 185, 194, 221, 222
Németújvár (Güssing) 153, 176
Nikápoly (Nikopol) 54, 69, 90
Nikolsburgi Névtelen 89
Nürnberg 103, 110
Nyitra (Nitra) 197

Óbudai Kálmán 185, 192
Óbudai Péter 192
Oláh Miklós 78, 84, 87
Olmütz (Olomouc) 209, 215, 245
Ónodi Czudar Simon 156, 157
Orbolc 181
Ország Mihály, nádor ld. Guti Ország
Ortenburg (de nem Bautzenben) 178
Orudzs Barbarossza-fivérek 61
Orudzs török krónikás 78
Ostrovica 163, 174
Ostrovicai Konstantin 68, 208
Oszmán (1288 k.–1324), török uralkodó 46, 133
Oszterc 168, 173
Otranto 8, 91, 92, 194
Óvár (Moson m.) 197

Padova 240
Pálóci László 156
Párizs 9
Parlagi György, udvarmester 187
Parlagi Justina 187
Parlagi László 187
Paschingar Kristóf 164
Paschingar Kristóf felesége, Suskó 164
Passau 199
Pécs 185
Pekrec 162
Pekri János özvegye, Anna 164
Pekriek 164
Perényiek 189
Pereszvetov, Ivan Szemenovics 140
Pest 185
Pesti Nagy Bálint 185, 192
Pétervárad (Petrovaradin) 175, 182
Petri 190
Petrović, Đurđica 140
Petzold Metsch 154
Philippe de Commynes 136
Piere Innocenzo da Faerno 103
Pinkafő 160
Pisanello 149
Plevna 69
Poitiersi csata (1356) 101
Pomázi Cikó Katalin 192
Pozsega 180
Pozsegai Miklós 74
Pozsony (Bratislava) 32, 38, 193–200
Prága (Praha) 216
Pray György 158
Pretsch, Balthasar 216
Pusarnitzi fegyverszünet 178

Radmansdorf 170
Raguza (Dubrovnik) 180
Rakonok 168, 179, 180
Rangoni Gábor 208
Războieni-i győzelem (Valea Albă-i) 76
Rázsó Gyula 6
Regensburg 195
Rigómező (1389) 46
Rogerio (Rogerius) 7
Rohfi István és László, décsei 164
Rohonc (Rechnitz) 37, 153
Rojcsa 162, 163
Róma 6, 17, 91, 207
Rónai Horváth Jenő 160
Roncaglia 16
Rosselli 7
Rozgonyi Miklós 154
Rozgonyi Sebestyén 175
Rudolf, IV. osztrák herceg 219, 221
Ruszkai Pál 188

Sajószentpéter 191
Salamanca 7
Sándor, Nagy, makedón uralkodó 47, 158, 160, 240
Sankt Pölten 17
Sanoki Gergely 206, 208
Sanuto, Marino, velencei krónikás 136
Scalini, Mario 114
Schön, Erhard 149
Scipió 240
Scutari 75
Sebastian von Rottnhan, német lovag 29, 30, 32
Seddád 54
Segnyei Apollónia 187
Segnyei Márk 187, 188
Seibt, Ferdinand 14
Seroni, Antonio 103
Siebenbürger, Andreas (zsoldos) 199
Siebreicher Zsigmond 168, 174
Sixtus, IV. pápa 92, 245
Smederevo ld. Szendrő
Sopron 31, 156, 177, 204

Stainreuter, Leopold 221
Ştefan çel mare (Nagy István), moldvai fejedelem 75, 93, 204, 205, 209
Stein, Georg von 216, 217, 218, 234
Sternberg 162, 169, 170, 173
Stibor, ifjabb vajda 118
Straßburg (Strasbourg) 225, 229
Strupkowczi Reychmuth János 174
Svehla, Jan 197
Szabács (Šabac) 8, 28, 37, 70, 147, 209
Szabó János, B. 193
Szalonna, Borsod megye 188
Szalonnai-család 188
Szamobor 168
Szamobori csata 162
Szapolyai Imre 118, 186
Szapolyai István 32, 40
Szapolyai János erdélyi vajda 39, 40
Szászsebes (Sebeş) 74, 80
Szászváros (Orăştie) 38
Szatmári György 191
Szeben ld. Nagyszeben
Szécsi János, zalai ispán 153
Szeged 39, 175, 182, 183, 242, 246
Székesfehérvár (Fehérvár) 160, 222, 244
Szekfű Gyula 15, 16
Szelim, török szultán (1512–1520) 34, 56, 59, 61, 64
Szelmán Reisz, oszmán flottaparancsnok 60
Szendrő (Smederevo) 65, 70, 76, 79
Széni-család 188
Szentgyörgy 168, 179, 181
Szentgyörgyi Székely Tamás, vránai perjel 173, 175
Szentgyörgyi Zsigmond gróf 154, 155, 156, 158, 182, 197, 199
Szentillye (Varasd megye) 174
Szerdahelyi Ders 162
Szilágyi Mihály, kormányzó 16, 70, 88, 172, 173, 174, 175, 204
Szilice 190
Szilisztra 70
Szirma 190
Szobi Mihály 35
Szófia 69
Szörény (Severin) 28, 72
Szrebernik 28, 72
Sztenicsnyák 174
Sztrigó 179, 182
Szuhai Gáspár 189
Szúzi Cselebi, török poéta 70
Szűcs Jenő 13, 14, 20, 22
Szülejmán pasa ruméliai beglerbég 75
Szülejmán, I. török szultán (Szulejmán) 57, 58, 62, 64, 67, 94

Taccola 7
Takáts Sándor 130
Tallóci Perkó bán 163, 173
Tallóciak 162
Tarczay Tamás 118
Tarkői Miklós 186
Tekin, Ş. 53
Teleki József 158
Temesvár (Timişoara) 74, 82, 90, 175
Temesvári István 89
Ţepeluş Basarab havaselvi vajda 72, 77–80, 89, 90
Thallóczy Lajos 131
Thuróczy János 7, 8
Timur Lenk 47
Tinnin (Knin) 38
Tokaj 189
Tolna 39, 182, 183
Torda (Turda) 39
Tóth Zoltán 6, 121, 128, 129, 131, 132, 135, 136, 137, 140, 145, 151, 152, 185, 193, 194
Tóth-Szabó Pál 161
Trakostyán 168, 173
Trier 229
Tubero, Ludovicus 137
Turahanlu 69
Turen (Zala megye) 179
Turóci Benedek 167, 172

Újlaki Lőrinc, herceg 34, 37
Újlaki Miklós, szlavón bán 38, 153, 154, 155, 156, 158, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 182
Újudvar 169
Ulászló I., magyar király 127, 161, 206, 207, 208
Ulászló, II. Jagelló magyar király 80, 205, 215, 245
Ulm 228
Ulrik gurki püspök 170
Unger, Andre (zsoldos) 199
Ungnad, Georg 173
Ungnad, Johann 170, 173
Unrest, Jacob 91

Vadna 190
Vámhida 165
Vámos 190
Van Eyck-testvérek 228
Varasd (vár és város) 168, 179, 180, 181
Várdai István, kalocsai érsek 38
Vaslui-i vereség (1475) 75
Vasvár (Borsod megye) 189
Vasvár (Vas megye) 40
Vég-Szendrő (Smederevo) ld. Szendrő

Velence (Venezia) 16, 46, 54, 66, 75, 76, 77, 91, 136, 173, 178, 207
Verbó (Nyitra m.) 197, 198
Verona 115
Veronai Gábor (bíboros) 40
Verrocchio 240
Veszprémy László 121
Vidin 70
Vinica 167, 180
Vintilă *logofet* 79
Viscontik 6
Visegrád 237, 238
Vitéz János, főkancellár 7, 31, 33, 45, 175, 176, 182
Vitovec János, szlavón bán 153, 161–184
Vlora 91
Vrána 168
Vuk Brankovics, szerb despotát 80, 82, 90, 147
Waczla (zsoldos) 199
Wanko (zsoldos) 199
Wapowski, Bernard 209
Waswary Márton 189
Weispriachi Zsigmond és Boldizsár 180
Weizenbach (csata, 1504) 195
Wenczel (zsoldos) 199
Werbőczy István 18
Williams, Alan 108
Wurzach 228
Ximénez de Cisneros, bíboros 61

Zágráb (Zagreb) 39, 170, 172, 173, 179, 180, 181
Zarnóczki Attila 145
Zittau 213
Zólyomi Benedek 163
Zrínyi Miklós (+1660) 23, 153
Zsarnó 93
Zsigmond osztrák herceg 167
Zsigmond, Bazini és Szentgyörgyi gróf 153
Zsigmond, magyar király, német-római császár 7, 8, 16, 18, 19, 26, 34, 45, 54, 55, 70, 117, 122–131, 151, 166, 184, 220, 221
Zsigmond, Tiroli főherceg 118
Zsolca 190

A kötet szerzői és fordítói

Baczkowski, Krzysztof, Krakkói Jagello Egyetem, egyetemi tanár
Bagi Dániel, Pécsi Tudományegyetem, egyetemi docens
Bak János, Central European University, University of Vancouver, professor emeritus
Csáky Imre alezredes, PhD, a Hadtörténeti Intézet
és Múzeum kiemelt tudományos főtisztje
Draskóczy István, ELTE egyetemi docens
Fodor Pál, MTA doktora, MTA Történettudományi Intézet, osztályvezető
Kubinyi András (+), ELTE, professor emeritus, akadémikus
Marosi Ernő, akadémikus, az MTA alelnöke
Nógrády Árpád, MTA Történettudományi Intézet, tudományos munkatárs
Pálosfalvi Tamás, MTA Történettudományi Intézet, tudományos munkatárs
Papp Szilárd, Szépművészeti Múzeum, tudományos munkatárs
B. Szabó János, Budapesti Történeti Múzeum, tudományos munkatárs
Szakály Ferenc (†), akadémikus, MTA Történettudományi Intézet
Szegzárdy-Csengery Klára, Iparművészeti Múzeum, munkatárs
Töll László, őrnagy, Hadtörténeti Múzeum, muzeológus
Veszprémy László alezredes, Hadtörténeti Intézet, igazgató

Rövidítések

DF Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL Magyar Országos Levéltár, Középkori Gyűjtemény
HK Hadtörténelmi Közlemények

MDE 1458-1490. Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. I–IV. Szerk.: Nagy I. – B. Nyáry A. Bp. 1877–78. (Monumenta Hungariae Historica IV/II.1–4.),
MNM Magyar Nemzeti Múzeum
Teleki, Hunyadiak kora Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest. 1852–1857.
Urkundenbuch Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII. 1474–1486. Hg.: Gustav Gündisch, Herta Gündisch et al. Bukarest, 1991.

Tartalom

Előszó *(Veszprémy László)* 5

A Mátyás kori Magyarország: a királyság és hadszervezete 11

Corvin Mátyás Magyarországa *(Bak János)* 13
Hadszervezet a késő középkori Magyarországon *(Kubinyi András)* 25

Török előrenyomulás és a magyar politika 43

A szimurg és a sárkány *(Fodor Pál)* 45
A kenyérmezei csata *(Szakály Ferenc – Fodor Pál)* 65

Mátyás hadserege: fegyverek, huszárok, katonai karrierek 95

Az acél építészete *(Töll László)* 97
A huszárság megjelenése Magyarországon *(B. Szabó János)* 121
Mátyás serege Körmendnél 1459-ben *(Veszprémy László)* 153
Vitovec János *(Pálosfalvi Tamás)* 161
Egy katonatiszt Hunyadi Mátyás korában *(Draskóczy István)* 185
Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében *(Nógrády Árpád)* 193

Mátyás emlékezete külföldön és itthon 201

Hunyadi Mátyás a régi lengyel történetírásban *(Krzysztof Baczkowski)* 203
Mátyás emlékezete Bautzenben *(Papp Szilárd)* 213
„A tudományos ikonográfiai kutatásnak nagy művészi eredménye" *(Marosi Ernő)* 237
A magyar államcímer története a 15. század közepéig és változása Mátyás uralkodása alatt *(Csáky Imre)* 241

Névmutató 248
A kötet szerzői és fordítói 255